

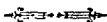
॥ ॐ श्रीकृष्ण परमात्मने नमः ॥

पूज्यपाद मुनि भट्टारकजी बारदाजी विरचित

गीता-प्रेष

याने

व्यवस्थित वार्तालाप.

: प्रकाशक :

डॉ. रमणुलाल पी. शाह-वापी.

...

...

...

वापी.

सं. २००७ ना

अपवाद शुद्ध प्रतिपदा.

ता. ५-७-१५१

पञ्जर किंमत

रु. १-६-०

धन्य

दानायोगी सदापथी वेयालु किंमत

रु. १-०-०

:આવૃત્તિ પહેલી :

પ્રત ૩૦૦૦

જુલાઈ ૧૯૫૧

આ પુસ્તક સર્વેને સર્વે લેવામા ધપવા ઊપાવવાની છૂટ છે. હકક સ્વાધીન રાખ્યા નથી
પણ -
કૃપા કરી તેમ કરી કરાવી વેપાર કરશો નહીં, અમારી સરથાના ધ્યેયને બટો લગાડશો નહીં

મુદ્રક :

રજુછોડછ પિતામ્હરદાસ
'શ્રી સરસ્વતિ પ્રિ પ્રેસ'
વાપી. (જિ. સુરત)

: પ્રકાશક .

ડૉ. રમણલાલ પી શાહ.
એત સી પી એસ
વાપી. (જિ સુરત)

ભજન

તારી અપાર લીલા

ઘટઘટ વસેલ તું, તારી અપાર લીલા
તારી અપાર લીલા, તારી અપાર લીલા .... (ટેક)

તું નો તું લીલી વાડી, તું નો તું સૂકું વન
જડ પણુ જનેલ તું નો તું, તું નો તું મહાચેતન,

તારી અપાર લીલા, તારી અપાર લીલા

ઘટઘટ વસેલ તું, તારી અપાર લીલા .... તારી

તું નો તું જિહ્વાભોગી, તું નો તું જુએ નયન
લયકર્તા પણુ તું નો તું, તું નો તું સર્જાવન,

તારી અપાર લીલા, તારી અપાર લીલા

ઘટઘટ વસેલ તું, તારી અપાર લીલા .... તારી

તું નો તું હું માં વિલસે, તું નો તું મમ જીવન
ખેલવે મને તું નો તું, તું નો તું રસધન

તારી અપાર લીલા, તારી અપાર લીલા

ઘટઘટ વસેલ તું, તારી અપાર લીલા .... તારી

એક વ્યક્તિ યા વ્યક્તિઓને એક સમૂહ-ને
બીજી યા બીજી વ્યક્તિઓના સમૂહના ભોગે શોકમુક્ત
જીવતો હોય તો માને કે તેનો યા તેમનો એક દિવસ
નાશ થવાનો છે શોકમુક્તિ આવે છે સ્વાવલંબી
સાધનદ્વારા, સ્વસ્વરૂપદર્શનવડે ઉપાર્જિત કરેલી પરમત્મા
સાથે ઐક્ય કરેલી આત્મસિદ્ધિથી આત્મસિદ્ધિ આવે
છે ભગવતી ગીતામાતાના પઠથી

આત્મસિદ્ધિ આવ્યાથી માનવી ધન-દોષત અને
વૈભવવિહોળો બનતો નથી ધન-દોષત અને વૈભવ તો
આવે છે પુણ્ય અને દાનના ફળ-પરિયાક થયેલા સમયે
અને ઉદ્યોગથી, અને કાયમની શોકમુક્તિ આવે છે સખ્ત
સ ગરહિતપણાથી, જેને પરમપ્રદાનિર્વાણ કહેવામા આવે
છે-એ પદની પ્રાપ્તિ થયા પછીથી

મુમુષુઓ ! ગીતાને ભણો !

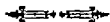
ભારદ્વાજ.

પૂજ્યપાદ મુનિ મહારાજશ્રી ભારદ્વાજજી
(વાનપ્રસ્થી)

પ્રસ્તાવના

પૂજ્યપાદ સુનિ મહારાજશ્રી સારદાજી વિરચિત—
“ગીતા-બોધ યાને વ્યવસ્થિત વાર્તાલાપ” નામનું આ
પુસ્તક ગીતાપ્રેમી જનતા સમક્ષ મૂકતાં અમેને હર્ષ થાય છે.

આ પુસ્તક આપના હાથમાં આવતાં આપને સહજ પ્રશ્ન
થશે કે—અલ્યારમુખીમાં થીમદ્ લગવદ્ ગીતા ઉપર દરેક ભાષાઓમાં
કાંઈ કેટલીએ ટીકાઓ, વિવરણો અને ભાવાર્થો પ્રકાશિત થઈ
ચૂક્યાં છે તો, આ પુસ્તકની જરૂર શી? એમાં કાંઈ વિશેષતા
છે? ઇત્યાદિ.

એનો ઉત્તર પણ એટલોજ સહજ અને સરળ છે—ગીતા એ
અખિલ વિશ્વના માનવમાત્રના કડ્યાણુર્થે હોઈ એનો બોધ વધુનેવધુ
વ્યાપક બને, એનું પુસ્તક માનવીમાત્રના હાથમાં રમતું રહે અને
એની અંદરના બોધથી સર્વેનો આત્મા એતપ્રેત બને—આ હેતુથી
ગીતાનો પ્રચાર, ગીતાનો બોધ અને એને અંગેનું જે સાહિત્ય
પ્રકાશિત થાય, એ વધુ પડતું નહીં બલકે જ્યારેનેત્યારે ઉણું લેખાય.

વળી આ પુસ્તકની વિશેષતા પણ જણાવવીજ રહી. ગીતાપ્રેમી
વાંચકને આ “ગીતા-બોધ” માં કાંઈક શુચવાડા-ભયું લાગશે
—આમાં ધર્મક્ષેત્રે કુરુક્ષેત્રે—થી શરૂઆત થઈ નથી, પણ કામ એવ
ક્રોધ એવ—થી થઈ છે અને શ્લોકો બધા વેરવિખેર કરેલા લાગશે.
વળી પ્રથમ શ્લોક અને નીચે તેનો ભાવાર્થ—એ પ્રણાલિ પણ
ઉલટાયલી જણાયે; છતાં નવું કાંઈજ નથી. પૂજ્યપાદશ્રીએ એમાં
પોતાનો એકે નવો શ્લોક ઉમેર્યો નથી. લગવતી ગીતાનાજ ૭૦૧
શ્લોક (ગુની પદ્ધતિ પ્રમાણે, તેરમા અધ્યાયના ૩૪ નહીં, પણ
૩૫ શ્લોક ગણતાં) એમાં લેવાયા છે. કદાચ કોઈક શ્લોક બે વાર

આવ્યો હશે, પણ તે તો અપવાદરૂપે, બાકી પૂજ્યપાદશ્રીના સત્સં-
ગાર્થેના પરિશ્રમણમાં મળેલા અનુભવાનુસાર ગીતા-પ્રેમી પુરૂષ
ને વખતે, જે ઉંમરનાં હોય અને ગીતામાંનો તે વખતે જે બોધ
તેમને અપ લાગે તેવો હોય તે પ્રમાણેનો રલોકોને છૂટા પાડી
યોગ્ય વિભાગોમાં વહેંચી, વાંચક ગીતાનો બોધ સમજી આચારમાં
મૂકી શકે એ દૃષ્ટિએ આ પુસ્તક તૈયાર કરવામાં આવ્યું છે.
વળી બોધ એજ મુખ્ય વિષય હોઈ, બોધ ઉપર આપી તેને
અનુસરતા રલોકો તેની નીચે આપ્યા છે, જે સુઝ વાંચકને બરાબર
સમજી શકાશે

આશા છે કે જનતા આ નવા જણાતા બોધ-માર્ગને અપનાવશે
અને તોજ પૂજ્યપાદશ્રીએ પરાયે ઉઠાવેલો આ શ્રમ યોગ્ય દિશામાં
થયેલો ગણાશે, જેનો લાભ તો જનતાજનાર્દનનોજ છે.

“ગીતા વાર્તાલાપ” શ્રવના પાંચ ભાગો અને ત્યારપછી
“ઉપનિષત્ વાર્તાલાપ” નો પ્રથમ મણુકો, જેમ “ગીતા વાર્તાલાપ
વ્યવસ્થાપક સમિતિ” દ્વારા પ્રકાશિત થયાં છે, તેજ પ્રમાણે આ
આ પુસ્તક પણ સદર સમિતિ દ્વારાજ પ્રકાશિત થાય છે અને ભગવતી
ગીતામાતાનો પ્રચાર અને તેટલી સસ્તી કિંમતે પુસ્તકો દ્વારા કરવાનો
અને શુજશતીપ્રેમી જનતાને ગામડેગામડે અને ઘેરઘેર એનો
પ્રચાર કરવાનો ઉદ્દેશ ઉપરોક્ત સમિતિ જાળવતી આવી છે જે
ઉદારહૃદયી દાનવીરોનાં દાનોને આભારી છે ઉપરોક્ત સર્વે પ્રકાશનો
માટે તેમજ આ “ગીતા-બોધ” ના સસ્તુંકરણ માટે અમેાને
નાણાકીય મદદો મળી છે અને મળતી રહી છે, તે બદલ અમેા
તેઓ સર્વે લાભીઓનો આભાર માનીએ છીએ અને અંતમાં
પરમકૃપાળુ પરમાત્માને વિનવીએ છીએ કે:-

सर्वेऽत्र सुखिनः सन्तु सर्वे सन्तु निरामयाः ।

सर्वे भद्राणि पश्यन्तु मा कश्चिद् दुःखमाप्नुयात् ॥

ॐ शान्तिः । शान्तिः । शान्तिः ॥

“ગીતા-બોધ” પ્રેમી

મુમુક્ષુ દંપતિ.

અનુક્રમણિકા

વિષય

પૃષ્ઠ

ભૂમિકા

નિત્યનિયમ

ગીતામંત્રના ન્યાસ, ધ્યાન-વંદન.

યુવાવસ્થા યોગ-અધ્યાય પહેલો

૧

” બીજો

૧૦

” ત્રીજો

૨૧

” ચોથો

૪૧

પ્રૌઢાવસ્થા યોગ-

” પાચમો

૬૭

” છઠ્ઠો

૭૬

” સાતમો

૯૨

” આઠમો

૧૦૪

” નવમો

૧૧૮

વૃદ્ધાવસ્થા યોગ

” દશમો

૧૩૧

” અગિયારમો

૧૪૯

ત્યાગ યોગ

” બારમો

૧૬૫

સંન્યાસ યોગ

” તેરમો

૧૭૭

” ચૌદમો

૧૯૧

” પંદરમો

૨૦૩

જ્ઞાન યોગ

” સોળમો

૨૧૨

” સત્તરમો

૨૨૨

પરમબ્રહ્મ યોગ

” અદારમો

૨૩૫

ગીતા ભાષાત્મ્ય, સમર્પણ.

આરતી

ઉપસંહાર

ॐ

ગીતા-બોધ

યાને

(વ્યવસ્થિત વાર્તાલાપ)

ભૂમિકા.

મુમુક્ષુઓ ! આ વિશ્વઉપજયું છે, તે જીવોના મુખ માટે, આરામો માટે અને આનંદને માટે. ગયા પ્રલય પૂર્વે પણ આ હેતુથીજ વિશ્વ ઉપજયું હતું અને હવે પછી ફરીને પ્રલય થયા પછી પણ વિશ્વ ઉપજશે. આ પ્રમાણેનું વિશ્વનું ઉપજવું, સ્થિતિમાં રહેવું અને લયને પામવું-એમ થયાંજ કરે છે અને જીવોના શરીરનું જન્મવું, જીવવું અને મરવું-એમ આ વિશ્વમાં થયાં કરે છે. આ કારણથી વિશ્વના અને જીવોના શરીરોના રૂપાંતરોનું અને એકમાથી બીજા શરીરમાં જવાનું કર્મ સતત ચાલુજ રહે છે. તેથી તેને સંસારચક્ર કહેવામાં આવે છે.

આ ક્રિયા સતત ચાલુ રહ્યાથી સંસારચક્રને અવિનાશી કહેવામાં આવ્યું છે. એમાં બને છે બધુંયે સમય આવે ત્યારે. આ નિયમને નહિ જાણનારાં માનવીઓ માત્ર કામનાથી ઉતાવળાં થાય છે. ધીરાં પણ તેઓ કામનાથીજ થાય છે. શોકમાં જીવવાનું કારણજ-આ પ્રમાદ, વિલંબ અને ઉતાવળ છે. કામનાથી કર્મશીલ બનેલા માનવીઓ જ્યારે નિષ્ક્રિય બને છે, ત્યારે ત્યાગી અને સંન્યાસી થાય છે. છતાંયે એમની શોકમુક્તિની ભાવના મટતી નથી. એનું કારણ પણ સાધન સાધવામાં પ્રમાદ અને સાધનાના ફળરૂપ શોકમુક્તિની અપીરાઈ છે. આ બધાનું કારણ અપૂર્ણજ્ઞાન અને અપૂર્ણવૈરાગ્ય છે.

કેટલાંક એમ માને છે કે જે માનવી ત'દુરસ્ત અને દ્રવ્યપૂર્ણ હોય, તો તે શોકમુક્ત હોવી શકે, પણ એ સત્ય પાછળ અપવાદ છે. એ અપવાદના કારણે આમ શોકમુક્ત હોવાની શક્યતા ઓછી છે. જુઓ! એથી મુખી હાલતમાં લોભ ઉભો થાય છે, અને તેથી શ્રમ વધે છે. આમ શ્રમનું દુઃખ, અમ'તોપનું દુઃખ અને તેથી 'શરીર પર થતી અનરથી શરીર ત'દુરસ્ત રહી શકતું નથી તેથી રાગના દુઃખથી માનવી ત'દુરસ્ત ન રહેતાં, તેની શોકમુક્તિ યગદી જાય છે.

અત્રે ઘટતા ઉદય કરતાં અધિક ઉદય કરવાપણાને શ્રમ કહેવામાં આવ્યો છે. અધિક ઉદય તૃષ્ણાથી થતો હોવાથી તેમાં નિષ્ફળતા મળતાં શોક થાય છે, તેમજ અધિક ક્ષેત્રમાંથી પણ નિષ્ફળતા મળે છે. આ બધું જોતાં સમયનેજ કામ કરવા દેવું, શ્રમિત થયા વિના ઉદયી રહેવું અને 'ઉદયી રહેવું, એ મારી ફરજ છે' એમ માનવું એમાં બુદ્ધિમત્તા છે.

જુઓને! સમય આવે છે ત્યારે સૃષ્ટિ થાય છે, સમય આવે છે ત્યારે વૃષ્ટિ થાય છે અને અમય આવે છે ત્યારે શરદીગરમીના દિવસો પણ આવે છે. સમય આવે છે ત્યારે જડજીવો પણ જન્મે છે, ખીલે છે અને ફળે છે, તો પછી આ કાયદો માનવીઓને કેમ લાગુ ન પડે? અરે, એમને પણ જરૂર લાગુ પડે છે. જુઓ! સમય આવે છે ત્યારે માનવીઓ જન્મે છે, પેલાય છે, ખીલે છે, યુવાન થતાં લગ્ન કરે છે અને સમય આવે છે ત્યારે મરે છે.

શરીરને પણ સઘળું સમય આવે છે ત્યારે મળેજ છે. શોકમાં ડૂબવાનું કારણ અધીરાઈ, સમય વિરૂદ્ધનું વર્તન અને મુખપ્રાપ્તિના માધનની અનઆવડત છે. જેટલી કામનારહિતપણાની જરૂરીયાત છે, તેટલીજ જરૂરીયાત ઘટતા પુરૂષાર્થની અને સંતોષની છે.

તમારા હૃદયને પૂછેને? શુ જીવાની આજ્ઞા વિના માનવી પ્રજેત્પત્તિ કરી શકે છે? આ શરીર ભોગો માટેજ બનેલું છે સમય આવતા આરામો અને આનંદો એમને મળેજ છે શુ ભૂખ્યાઓ ભૂખ્યાજ રહે છે? જરૂર તેની શરીરની જરૂરીયાત પ્રમાણે તેને સંધળુ આવી મળેજ છે કામના ન કરે.

તમે આત્મા છો. તમારે માટે-શરીર અને વિશ્રવ તથા સસારગ્યના-એવા ઉપાતરો અને નવાનવા શરીરો વડે ભોગો, આરામો અને આનંદો ઉત્પન્ન થયા છે તમે આત્માજ છો એવી સમજમાંજ કાયમ રહો. અનુભવીઓના બોધને અનુસરો, કામનારહિત પુરૂષાર્થ કરો એની મેળે તમને આ જીવનમા શોકમુક્તિ પર દુનિયામા બહુ લાખા સમય સુધી ભુક્તિ, મુક્તિ અને સમારણધમુક્તિ અને નિર્વાણશાંતિ અવસાન બાદ સ્વય આવી મળશે શોકનુ મૂળ કામનામાંજ છે.

આત્મા સ્વય સુખરૂપ છે. વિશ્વમાત્ર આત્માજ છે તમેજ આ બધું એ આત્મા છો. શોક મટે છે કામનારહિતપણાવડે મેળવેલા સ્વરૂપજ્ઞાનથી. સ્વરૂપજ્ઞાન આવે છે તૃપ્તિથી, ત્યાગથી, મન્યાસથી, અને બ્રહ્માનિષ્ઠાથી. આ વાત સમજાય છે સુખદ્વિધી, સમલાવથી અને નિત્યસુખપ્રાપ્તિની શ્રદ્ધાથી પણ એની સમજ થોડા વિદ્વાન સન્યાસીઓ અને સાધુમાજ હોય છે ગૃહસ્થોમા તો એ કવચિત્જ દેખાય છે અસ્તુ

તો આ બધા પાછળ રહસ્ય શુ છે? દરેક માનવી ગૃહસ્થનુ જીવન શોકમુક્ત હોવુજ જોઈએ, તે કેમ નથી? તેઓ શોકમમ દ્રેમ હોય છે? દરેક માનવી અશાંત કેમ છે? આનુ કારણ કોઈને જડતુ નથી વિચારશીલ માનવી સદાયે એનો તોડ કાઢવા વિચાર કરે છે, છતાં એનો કશો ઉકેલ આવતોજ નથી મનને

પુછાય છે અને અનુભવીઓને પણ પુછાય છે, છતાં પ્રમાદી, આળસુ, લોહુપ અનુભવીઓ આ જ્ઞાન અને માયાને દોષ આપનારાંઓ જીવારાં શોકમગ્ન લોકોના સવાલોના ઉત્તર આપતાં ગુંચવાય છે. આમ મુંઝાયલાં માનવીઓને લિત્ત લિત્ત ઉત્તરો મળે છે. અનુભવીઓ પોતાની સગવડતાના ઉત્તરો આપે છે અને પ્રશ્નકર્તાની હાલતના અન્વય રહે છે પરિણામે એવા સુખના શોધકને વધુ ને વધુ ગુંચવાડો આવતો જાય છે. આથી એ સુખશોધક નથીતો સંતોષ પામતો અનુભવીઓના ઉત્તરોથી કે નથી જડતો ઉપાય એને શાસ્ત્રોના વાંચનથી કે નથી પ્રેરાતો એ છવ સુખવિલાસલીલા માટે પોતાને પેદા કરનાર પરમાત્માની પ્રાર્થના કરવાને, વળી એ નથી પ્રેરાતો સુખપ્રાપ્તિનું જ્ઞાન સંપાદન કરવાને અને છેવટે સંમારમાં આધળાની પેઠે ભટકાય છે. પરિણામે જ્યારે એ કોઈ નિર્ણય પર નથી આવતો ત્યારે એની સુખેચ્છા યા શોકમુક્તિની ભાવના વધુ ઉગ્ર બની જાય છે.

છેવટે પરિણામ એ આવે છે કે એ માનવી કામનાના વેગથી અને સુખેચ્છાના આવેશથી-ખુદાવરે, છળકપટી, લૂંટારો, ચોર, દંભી, કૂર અને માનવીમાત્રને ત્રાસદાયક અને અશાંત બને છે એક માનવીનું જીજ્ઞ માનવી સાથેનું અમૈત્રીનું અને એક દેશના માનવીઓનું જીજ્ઞ દેશના માનવીઓ સાથેનું કારણજ કામના છે; જીનું કશું નથી. મોટાં યુદ્ધોનું કારણ પણ આ કામનાજ છે.

તો આ હાલતમાં તમે મને જેવા પ્રશ્નો પૂછી શકો અને તેના ઉત્તરો હું તમને જેવીરીતે આપી શકું એવી પ્રશ્નમાળા અને તેના ઉત્તરો રૂપી વાર્તાલાપ મેં થોડું મુક્યો છે, જે વાંચવાથી તમને મુગમત્તા થઈ પડશે:—

પ્રશ્ન:—“અમારે આ હાલતમાં શોકમુક્તિ માટે શું કરવું?”

ઉત્તર —“ શ્રીમદ્ ભગવદ્ ગીતાનુ-પઠન, મનન, નિદિધ્યાસન અને બોધાનુસાર આચરણ કરો ”

પ્રશ્ન —“ પણ એમા અમારૂં તીલજ ચોટતુ નથી તેનુ શુ ?”

ઉત્તર —પ્રભુનુ ભજન, સેવન, કીર્તન ઇ એકાતમા બેસીને કરો મનની એકાગ્રતા પ્રાપ્ત થતા ગીતાનુ પ્રત્યે તમને ખૂબ ભાવ વધશે ”

પ્રશ્ન —“ ભજન કેમ કરવુ ? વળી ગીતા વાંચીએ ત્યારે કવીનર્ધનની ગોળી જેવો એનો સાખ્ય યોગજ ન સમજાય તેનુ શુ ? આ બધુ સમજાતુજ નથી તેનુ શુ ?

ઉત્તર —તમારા આ બધા પ્રશ્નોને સમજાવવા તેના ઉત્તરરૂપે આ “ ગીતા-બોધ ” યાને ‘ બે સુખી થવુ હોય ’ નો ‘ વ્યવસ્થિત વાર્તાલાપ ’ લખાયો છે, જે તમને ગીતાજ્ઞાન સમજવાને ઉપયોગી થઇ પડશે અસ્તુ

ભારદ્વાજ.

નિત્ય નિયમ રાખો.

મુમુક્ષુઓ ! જો તમે વૈષ્ણવ છો, તો તમારા ઇષ્ટદેવનું શરણુ યાચતા ‘શ્રીકૃષ્ણ’ ગરણ મમ ।’ બોલતા યોગ્ય આસન પર, હાથપગ-મ્હોડું ધોઈ-દાતણ કરીને બેસો બેઠા પછી મંજવિહારીની છબીને સામી રાખેલીને હૃદયમાં ઉતારો અને ઉપર્યુક્ત મંત્રની પાઞ્ચ માળા કરો. એજ બપ આતુ રાખો પછી સ્નાન કરો, દેવસેવા કરી, ભગવાન શ્રીકૃષ્ણની મંજલીવાના મુસ્વરથી પાઞ્ચ ગીત ગાઓ પછી શ્રીમદ્ ભગવદ્ ગીતાના ન્યાન, ધ્યાન, વદન-કરીને એક શ્લોકનું, વધુનું કે એક અધ્યાયનું કે અઢારે અધ્યાયોનું, આ ગીતા-બોધનું પઠન-કરો અને પછી માહાત્મ્ય વાંચીને તમારા સર્વકર્મોને શ્રીકૃષ્ણસમર્પણ કરો.

જો તમે શેવ છો, તો ‘ૐ નમ શિવાય’ બોલના, હાથપગ, મ્હોડું ધોઈ-દાતણ કરી, યોગ્ય આસન પર બેસી, ભગવાન શકરની જે આ ચાર હાથવાળી મૂર્તિનું કે આત્માનું ધ્યાન કરી મનને સ્થિર કરવાનો અભ્યાસ અર્ધો કલાક કરો પછી સ્નાન, મધ્યા, અભિષેક વગેરે કરો પછી શ્રીમદ્ ભગવદ્ ગીતાના ન્યામ, ધ્યાન, વદન-કરીને એક ચા વધુ શ્લોકનું કે એક કે અઢારે, અધ્યાયનું આ ગીતા-બોધનું પઠન-કરો અને પછી માહાત્મ્ય વાંચીને તમારા સર્વકર્મોને બ્રહ્માર્પણ કરો.

સ્નાન અને સાક્રસુશી કરતા સૂર્યોદય થઈ બપોલ છે, માટે બીજું બપુ પૂજન, દેવસેવા, અભિષેક ઇત્યાદિ પછી કરો, પણ મનની એકાગ્રતા આણવા માટે સૂર્યોદય પહેલાનું શાંત અને એકાગ્ર વાતવરણ વધુ ઠીક થઈ પડશે ગીતાનું પઠન સ્નાન પછી કરો.

તમે વૈષ્ણવ હો યા શૈવ હો—પણ આસન પર કમવાસન કરીને જોસો ત્યારે મ કલ્પ કરો કે—“મારા સર્વે અજો, હું જીવુ ત્યાગુધી દહ રહો, હું કોઇની નિદા ન કરું કે ન સાબળું, મારી વાણી મીઠી થાઓ, હું મત્યવક્તા થાઉં, માફ મન આનંદમા રહો, મર્વે પ્રાણીમાત્ર પર મારી પ્રીતિ થાઓ અને મારા સર્વે કર્મે પ્રભુપ્રીત્યર્થે થાઓ ” ॐ

શ્રી ગીતામંત્રના ન્યાસ, ધ્યાન ક્રિયાદિ

ઋષિ, છંદ, દેવતા, યીજ, શક્તિ અને કીલકઃ—

ॐ अस्य श्रीमद्भगवद्गीतामालामंत्रस्य भगवान्वेदव्यास ऋषि ॥

अनुष्टुप् छंद ॥

श्री कृष्ण परमात्मा देवता ॥

अशोभ्यान्वशोचस्त्व प्रज्ञायादाश्च भापसे इति वीचम् ॥

सर्वधर्मान्परित्यज्य मामेक शरण ब्रजेति शक्ति ॥

अहं त्वा सर्वपापेभ्यो मोक्षयिष्यामि मा शुच इति कीलकम् ॥

કર-ન્યામ —

‘ नैनं छिन्दन्ति शस्त्राणि नैनं दहति पावक ’ इत्यगुष्ठाभ्या नम ॥

‘ न चैनं छुદयत्याપો ન જોપયતિ મારત ’ इति तर्जनीभ्या नम ॥

‘ अच्छेद्योऽयमदाह्योऽयमहेद्योऽशोष्य एव च ’ इति मध्यमाभ्या नम ॥

‘ नित्य सर्वगत स्थाणुरचलोऽय सनातन ’ इत्यनामिकाभ्या નમ ॥

‘ पश्य मे पार्थ रूपाणि शतशोऽथ सहस्रश ’ इति कनिष्ठिकाभ्या નમ ॥

‘ नानાવિધાનિ દિવ્યાનિ નાનાવળાકૃતીનિ ચ ’ इति करतलकर-

पृष्ठाभ्या નમ ॥

हृदयादि अगन्थास्त—

‘नैन छिन्दन्ति शस्त्राणि नैन दहति पावक ’ इति हृदयाय नम ॥
 ‘न चैन हृदयत्यापो न शोषयति मारुत ’ इति शिरसे स्वाहा ॥
 ‘अच्छेद्योऽयमदाह्योऽयमहेद्योऽशोष्य एव च ’ इति शिखायै वषट् ॥
 ‘नित्य सर्वगत स्थाणुरचलोऽय सनातन ’ इति कवचाय हुम् ॥
 ‘पश्य मे पार्थ रूपाणि शतशोऽथ सहस्रश ’ इति नेत्रत्रयाय चौपट् ॥
 ‘नानाविधानि दिव्यानि नानावर्णाकृतीनि च ’ इति अस्त्राय फट् ॥

विनियोगः—

श्रीकृष्णप्रीत्यर्थे पाठे विनियोग ’ इति सकल्प ॥

ध्यान व दत्त.

ॐ पार्थाय प्रतिबोधिता भगवता नारायणेन स्वय ।
 व्यासेन प्रथिता पुराणमुनिना मध्ये महाभारतम् ॥
 अद्वैतामृतवर्षिणीं भगवतीमष्टादशाध्यायिनी- ।
 मय त्वामनुसदधामि भगवद्गीते भवद्वेपिणीम् ॥
 नमोऽस्तु ते व्यास विशालबुद्ध फुहारभिदायतपत्रनेत्र ।
 येन त्वया भारततैलपूर्ण प्रज्वालितो ज्ञानमय प्रदीप ॥
 वसुदेवसुत देव कस चाणूरमर्दनम् ।
 द्रवकी परमानन्द कृष्ण वदे जगद्गुरुम् ॥
 य ब्रह्मा यरणेद्ररद्रमरुत मृन्वति दिव्यै स्तवै ।
 वेदे सागपद्वमोपनिषदैर्गायति य सामगा ॥
 ध्यानावस्थिततद्गतेन मनसा पश्यति य योगिनो ।
 यस्यात न विदु सुरासुरगणा देवाय तस्मै नम ॥

ગીતા—બોધ

યાને

(વ્યવસ્થિત વાર્તાલાપ)

યુવાવસ્થા યોગ

यो देवो अग्नौ यो अप्सु यो विश्वंभुवनमाविवेश ।
य ओषधिषु यो वनस्पतिषु तस्मै देवाय नमोनमः ॥

જે દેવ અગ્નિમાં છે, જે દેવ પાણીમાં છે, જે દેવ વિશ્વમાં પ્રવેશેલા છે, જે દેવ વનસ્પતિઓમાં છે, જે દેવ ઔષધિઓમાં છે, તે દેવને નમસ્કાર હો.

વળી આ દેવે માયાવટે અગીયાર લાખ વર્ષો પહેલાં ‘રામ’ નામથી આવિર્ભૂત થઇને ધર્મનું રક્ષણ કર્યું અને ત્યારપછી તેજ દેવે દ્વાપરના અંતમાં પાંચ હજાર અને મીત્તર વર્ષો પહેલા ‘કૃષ્ણ’ નામથી આવિર્ભૂત થઇને ધર્મોપદેશ કર્યો, એવા ભગવતી ગીતાના ગાનારા દેવકીસુત અને યશોદાનંદનને નમસ્કાર હો.

હે ગીતાપ્રેમી ! હે પ્રભુપ્રેમી ! હે સુમુક્ષુ ! જો તું પુરૂષ છું અને પરચીસ વર્ષનો છું યાતો જો તું સ્ત્રી છું અને અઢાર વર્ષની

વયની છું, તો આ જીવનમાં શોકમુક્ત જીવવા, પ્રયાણ પછી સંસારબંધમુક્ત થવા અને પરમપદ પામવાને બોધ આપતી ભગવદ્ગીતાને તમારે સારીરીતે લાણવી જોઈએ. તમે ન સમજશો કે આ જગત તમને દુઃખ આપવાનેજ અને અપરાધોનો દંડ દેવાનેજ બનેલું છે. અરે! એ તો આનંદને માટેજ બનેલું છે.

આનંદનો અનુભવ સંન્યાસથી થાય છે અને ત્યાગથી પણ થાય છે. સંન્યાસી થવું યા ગૃહસ્થી થવું એ તમારી મુન્સફીની વાત છે.

જો તમને શારીરિક લોગવિલાસની ઇચ્છાજ થતી નથી તો, અને આમરણાંત તમે પ્રહાયર્થ પાળી શકો તેમ હો, તો તો ચિદાનંદ-ચિંતન વિના તમને કશું કર્મ ઉપસ્થિત થતું નથી; પરંતુ જો તમે તેથી ઉલટા હો, તો તમે સંન્યાસને માટે લાયક નથી, એવું તમારે ચોક્કસ સમજી લેવું ઘટે. આ સ્થિતિમાં તમારે યોગ્ય ગૃહસ્થી થવું ઘટે. ગૃહસ્થાશ્રમી થવા તમારે લગ્ન કરી ઘર માણવું જોઈએ અને ત્યારબાદ જે સંતતિના માતાપિતા ચાઓ તે સંતતિ પ્રત્યે અદા કરવાનાં ઘણાં કર્મોમાં એક કર્મ જે મુખ્ય છે, તે એ કે તમારી સંતતિ કામના વિનાની અને ક્રોધ વિનાની બને, એટલા માટે તમારે એ કર્મ કરવાની વિદ્યા અગાઉથી શીખી લેવી ઘટે. યાદ રાખો કે તમારા સંસ્કારોનું પ્રતિબિંબ તમારાં બાળકોમાં પડવાનું છે, માટે આ વાત તમારે તમારા જીવનમાં ઉતારવાની જરૂર છે. તમારો પુત્ર પચ્ચીસ વર્ષનો અને પુત્રી અઠાર વર્ષનાં થાય ત્યાંમુધી તમારો આ પ્રયત્ન ચાલુ રહેવો જોઈએ. તમારા ઉત્તમ સંસ્કારખીજથી તમારા આખા વંશનું વૃક્ષ એજ મુમંસ્કારોથી ફાલ્યુંફૂલ્યું બનશે. જુઓ ભગવાન શ્રીકૃષ્ણ કહે છે કે:-

કામ એવ ક્રોધ એવ રજોગુણસમુદ્ભવ ।

મહાશનો મહાપાપ્યા ત્રિદ્વયેનમિદ વૈરિણમ્ ॥ (૩-૩૭)

‘આ કામ અને આ કામથી ઉપજતો ક્રોધ-મેહ રજોગુણ વડે ઉપજે છે, તે જેડ બૂખાળવા છે, તે જેડ મહાપાપીઓ છે, તે જેડ માનવીઓના વેરી છે ’ અહીં કામ એટલે વીર્યનો દુરુપયોગ અને રક્ષણનો અભાવ સમજવો ઘટે

કામમાશ્રિત્ય દુષ્પૂર દમમાનમદાન્વિતા ।

મોહાદ્ ગૃહીત્યાડસદ્ માહાન્પ્રવર્તન્તેડચિત્રતા ॥ (૧૬-૧૦)

‘જેનુ પુર થઈ શકેજ નહિ એવા આ કામક્રોધનો આચાર કરીને માનવીઓ દલીઓ, માનવગીઓ, મદમસ્તો અને મૂખઓ બનીને અસતતુ શ્રદ્ધણ ક્રીને દુરાચરણોને કરવા લાગી જાય છે.’ અહીં કામ એટલે લોભુપતા સમજવી ઘટે

કામાત્માન સ્વર્ગપરા જન્મકર્મફલપ્રદામ્ ।

ક્રિયાનિષેપગ્રહુલા ભોગૈશ્વર્યગતિ પ્રતિ ॥ (૨-૨૩)

‘ભોગો અને ઐશ્વર્યો માટે આ દુનિયામા અને પરદુનિયામા આ કામી માનવો બહુ બહુ કર્મોને કરીને વારંવાર મરે છે અને જન્મે છે ’ અહીં કામ એટલે મમતા અને સગ સમજવો ઘટે

કામૈસ્તૈસ્તૈર્જ્વલાના પ્રપચન્તેડન્યદેવતા ।

ત ત નિયમમાત્યાય પ્રકૃત્યા નિયતા રચા ॥ (૭-૨૦)

‘જે કામના સફળ કરવાની હોય તે સફળ કરનાર દેવની આ કામી માનવો એવા કરે છે અને તે તે નિયમોને આસ્થાથી પાળીને પોતાની પ્રકૃતિથી નિયત થયેલા તેઓ તે તે દેવોને પામે છે.’ અહીં કામ એટલે ક્વેચ્છા અને અસતોષ સમજવો ઘટે.

મુમુક્ષુઓ ! આ કામનાજ જગતને દોળખ બનાવે છે અને માનવીઓ શોકમગ્ન જીવે છે. અલગત, સંન્યાસથીજ છેવટે માનવજીવને શાંતિ છે, તોપણ સંન્યાસ અને ત્યાગ-બેઉ આનંદ આપનારાં હોવાથી મુમુક્ષુઓને તેમના રહસ્યને જાણવું ઘટે, તેથી અર્જુન શ્રીકૃષ્ણને પુછે છે કે:—

સંન્યાસસ્ય મહાવાહો તત્ત્વમિચ્છામિ વેદિતુમ્ ।

ત્યાગસ્ય ચ હૃપીવેશઃ પૃથક્કેશિનિપૂદન ॥ (૧૮-૧)

‘હે મહાબાહો ! હે કેશિ દૈત્યનો નાશ કરનાર ! હે ઇન્દ્રિયોના નિયંતા ! સંન્યાસનું અને ત્યાગનું તત્ત્વ હું જૂઠુંજૂઠું જાણવા ઇચ્છું છું.’ ત્યારે શ્રીકૃષ્ણ કહે છે કે:—

વામ્યાનાં કર્મણાં ન્યાસં સંન્યાસં કવયો વિદુઃ ।

સર્વકર્મફલત્યાગં પ્રાહુસ્ત્યાગં વિચક્ષણાઃ ॥ (૧૮-૨)

‘વિદ્વાનો કામનાયુક્ત કર્મો નજ કરવાં એવું કહે છે અને વિચક્ષણ પુરૂષો સર્વકર્મના ફળના ત્યાગને ત્યાગ કહે છે ’

વારૂ ! તમે સંન્યાસને લાયક નથી અને તમે ત્યાગને પણ લાયક નથી. આ હાલતમાં તમારે શોકયુક્ત જીવન ગુજારવા આનંદ અને મુખને અનુભવવા અને છેવટે અખંડાનંદ અને પરમાનંદ અનુભવવા તેમજ કેવલ્યાનુભવ લેવાને અને પરમપદ પામવાને ઇશ્વરનું આરાધન કરવું ઘટે. સશુભ્યધ્વાને ઇશ્વર કહેવામાં આવે છે. તમે નિર્શુભ્યધ્વાની ઉપાસના કરવાને-તમારામાં વૈરાગ્ય ન આવે અને કામના નષ્ટ ન થાય ત્યાંમુખી-લાયક બની શકતા નથી. દારણકે તે ઉપાસના કરવામાં નિષ્ક્રિયપણું અપેક્ષિત છે. નિષ્ક્રિયપણું આવે છે કામનાનો નાશ થયા પછીથી. જુઓ શ્રીકૃષ્ણ કહે છે કે:—

ક્રેશોઽધિકતરસ્તેપામવ્યક્તાસક્તચેતસામ્ ।

અવ્યક્તા દિ ગતિર્દુઃસં દેહવદ્ધિરવાપ્યતે ॥ (૧૨-૫)

‘માકારપ્રહ્લીની ઉપાસના કરવામાં જોકે કલેશ છે, પણ નિરાકારપ્રહ્લીની ઉપાસના કરનાર ચિત્તવાળાને અધિકાધીક કલેશ છે. કારણકે એ ઉપાસના કરવામાં દેહધારી માનવજીવને ઉપાસના માટે કાંઈ અવલબન નથી.’

માકારપ્રહ્લીની ઉપાસનામાં વિરાડ્, સૂર્યનારાયણ, શંકર, ગણેશ, દેવી, રામ, કૃષ્ણ-વગેરેની ઉપાસના કરવાની રીત હોય છે. ગૃહસ્થ ઘર માંડીને બેઠો છે અને તેણે સીપુત્રાદિનું પોષણ કરવાનું છે, માટે એણે યજ્ઞ-દાન-તપ-નિત્યનૈમિત્તિક કર્મો કરવાના છે. મહેનત કરીને મેળવવું અને એમાંથી અછતવાળાને આપવું - એ બધું કલેશમય તો છેજ; પરંતુ જો તેમ થતું નથી તો તે મુખેથી બોગવાનું નથી. એવા ગૃહસ્થનું મેળવેલું લૂંટાય છે, ચોરાય છે, અગ્નિથી ભસ્મ થાય છે યા રાજ્યદાંડમા જાય છે.

નિરાકારપ્રહ્લીની ઉપાસનામાં શારીરિક લોગો, આરામો અને વિષયાનંદોને ઇચ્છાતા નથી, પરંતુ લોગોને જોવા મનને મારવું એ મોટો કલેશ છે. ગૃહસ્થી નિર્જીણ-નિરાકાર પ્રહ્લીની ઉપાસનાને લાયક નથીજ.

મુમુક્ષુ દંપત્તિ ! જુઓને શ્રીકૃષ્ણ કહે છે કે:-

ये त्वक्षरमनिर्देश्यमव्यक्तं पर्युपासते ।

सर्वत्रगमचित्यं च कूटस्थमचलं ध्रुवम् ॥

संनियम्येन्द्रियग्रामं सर्वत्र समबुद्धयः ।

ते प्राप्नुवन्ति मामेव सर्वभूतहिते रताः ॥ (૧૨-૩, ૪)

‘પરંતુ જેઓ ન બતાવી શકાય એવા નિરાકાર બ્રહ્મની ઉપાસના કરનારાઓ ઇન્દ્રિયગ્રામ યા ઇન્દ્રિયસમૂહનો ચારીરીતે સંયમ કરે છે અને સર્વત્ર સમખુદ્ધિ રાખે છે, તેથી તેઓ મારા અદાર, અવ્યક્ત, સર્વત્ર-અચિંત્ય, કૃટસ્થ, અચળ અને ધ્રુવતત્વને પામે છે; કેમકે તેઓ સર્વે ઉપજેલાં પ્રાણીઓ અને માનવીઓના ભક્ષા માટે યત્ન કરવાને પ્રીતિવાળા હોય છે.

શું એકદમ તમે તમારાં બાળકો, સગાંરનેહિઓ અને મિત્રોનું અને માથેસાથે બધાં પ્રાણીઓનું હિત કરવામા પ્રીતિવાળા થઈ શક્યો કે? આ કાર્ય, તો નિર્ગુણબ્રહ્મની ઉપાસના કરનારા સંન્યાસી માધક સુમુક્ષુનું છે.

વારૂ, સુમુક્ષુ હંપતિ! તમે આલુવન શોકમુક્તિ અને સુખ તો ઇચ્છોજ છો; અને એટલાજ માટે મેં તમને અભ્યાસ કરવાનું અને બોધ પ્રમણે આચરણ કરવાનું કહ્યું છે. આ વાર્તાલાપનો હેતુ પણ આ જમાનામા જન્મેલાં, આર્થસંસ્કૃતિથી બહુ દૂર ગયેલા અને અનાર્થ સંસ્કૃતિના સંપર્કમાં આવેલા, તેમજ પાશ્ચાત્ય કેળવણી લઈ તેમાંના અનિષ્ટોનેજ માર સમજનારાઓ માટેજ છે. ‘અત્યાગ્ની પ્રચલિત ગીતાના બોધનો ક્રમ તમારી સમજમાં ન આવે તેવો અગમ છે’-એવું મેં તમારા જેવા જુવાનો પામેથી નાભવ્યું છે અને મેં અનુભવ્યું પણ છે.

‘આપણે અર્જુન નથી; તેમજ અર્જુન જેવી આપણી હાલત પણ નથી; વળી આ દ્વાપરયુગ પણ નથી. તો અર્જુનને તે વખતે આપેલા ઉપદેશ આપણને શું કામ લાગે?’-આવી તમારી શંકાને સ્થાન નથી. જગજહોર વાત છે કે શ્રીકૃષ્ણ ધર્મની પુનઃ સ્થાપના કરવાને માટે અવતરેલા હતા. અર્જુન એ ધર્મોપદેશનો અધિકારી હતો. જ્યાં અંગોએ એના ઉચ્ચિત્ત થયેલા હતા કે એની મારફતજ ધર્મોપદેશ થઈ શકે. અત્યાદે તમે જુવાનો માટે પણ એવાજ

મંજેગો ઉપસ્થિત થયેલા છે, વિચારી જુઓ ! આ મંવત આસે છે ૨૦૦૫ અને ઈસ્વી સન ૧૯૪૮. માણુમળત અધોગતિ તરફ ચાલી જાય છે. યુરોપ, એશિયા અને અમેરિકા તેમજ આફ્રિકા-એમ સારે ખંડો એમા સડોવાયલા છે. વ્યક્તિગત સ્વાર્થથી, પરસ્પર ન મમળય, એયુ' વૈમનસ્ય ઉભુ' થયુ' છે. ભગવતિ ગીતા તમને તમારા પૂર્વજે તરફથી વારસામા મળેલી છે.

આ ગીતાને તમે તત્ત્વજ્ઞાનની દૃષ્ટિથી આ પ્રમાણે સમજો -
 “તમારું શરીર ધર્મક્ષેત્ર છે અને કુટુંબેત્ર છે. શરીરવડેજ ધર્મ ધારણ કરી શકાય છે અને શરીરવડેજ કર્મ કરી શકાય છે. તમે અર્જુનરૂપ જીવ છો. ધૃતરાષ્ટ્ર જીવ છે, પણ ધર્મરૂપ ચક્ષુ વિનાનો આધણો છે. આ શરીરમા ધર્માધર્મ-શુભાશુભ-જ્ઞાનાજ્ઞાન-એમ જે બળો પરસ્પર લડ્યાજ કરે છે. અર્જુન ધાર્મિક જીવ છે; ધૃતરાષ્ટ્ર અધાર્મિક જીવ છે. એકજ જીવ આ શરીરમા જે રૂપવાળો છે. શરીરરૂપ રથનો ચારથી ચુચુદ્ધિરૂપે-શ્રીકૃષ્ણ છે. કુચુદ્ધિરૂપ સારથી મહુની છે. બીજા અને ડોણ તેમજ વિકર્ણ અને કર્ણ મહાનુભાવ છતા અધર્મથી પોપાય છે. બીજા લડવૈયાઓ તો શુ કહેયુ' ? ધાર્મિક જીવના શરીરનો સારથી શ્રીકૃષ્ણ છે. લડવૈયા યુધિષ્ઠિર, બીમ, મહદેવ, નકુલ-ધર્મથી પોપાયેલા સત્ય, દાન, દયા, તપરૂપ છે. અધર્મથી પોપાયેલા ધૃતરાષ્ટ્રના લડવૈયા-ક્રામ, ક્રોધ, લોભ, મોહ, અભિમાન, ઈર્ષ્યા અને બીજા નેકડો છે. મન્ય વ્યામજીને યોગી શિષ્ય હતો, જે દુગ્ધથી સાબળી અને જોઈ શકતો હતો અને ચુદ્ધનું વર્ણન તેજ ધૃતરાષ્ટ્રને કરતો હતો. આ બધું આપણા મંડીગમા છે એમ સમજો અને માની લ્યો.

હવે ધૃતરાષ્ટ્ર કહે છે કે:-

ધર્મક્ષેત્રે કુન્નક્ષેત્રે મમવેતા યુયુત્સવઃ ।

મામવાઃ પાંઢવાથૈવ કિમકુર્વત સંજય ॥

(૧-૧)

‘એ ધર્મક્ષેત્ર એવા કુરૂક્ષેત્રમા મારા અને પાડુના પુત્રોએ, જે મામસામા લડવાને તૈયાર થયા છે, તેમણે શુ કર્યું તે, હે સજ્જન્ય! તું મને કહે ’

આ ઉપરાંત પહેલા અધ્યાયના બીજા સત્તાવીસ શ્લોકો તમને કશા કામના નથી, કારણકે તમે રણભૂમિમા ઉભેલા નથી અને જીવનનુ આમ જેમા ખેલાય છે એવી આ જગતડપી રણભૂમિમા તમે છતા તમારે લડવાનુ જ નથી, કેમકે તમે લડાયક કોમના-ક્ષત્રિય-નથી તમે તો શોકમુક્તિ આહો છો, સુખ આહો છો અને શાંતિ આહો છો તેથી આ પ્રથમના સત્તાવીસ અને કૃપ્યા પર્યાવિષ્ટો વાળો શ્લોક પણ તમને કામનો નથી

છતા અર્જુનની માફક તમને દુચિતા થવાનીજ તે કહે છે કે ‘લડે ધૃતરાષ્ટ્ર અને એના પુત્રો શત્રુઓ છે, પણ અમે તો પિતરાઈઓ ડીયેને ?’ તો તમને પણ તેવા પ્રશ્નો થશે કે-‘કામ, ક્રોધ, લોભ, મોહ, ઇર્ષ્યા, અભિમાન-શોકમુક્તિના શત્રુઓ છે, એ જરૂર પણ કામના કર્યા વિના, ભોગો માટે કર્મ કર્યા વિના કેમ આલે ? ક્રોધ ન કરીયે તો આસપાસના લોકો કચરીદળાવી નાખે લોભ કર્યા વિના વ્યવહાર કેમ નભે ? મમતા કર્યા વિના રક્ષણ કેમ થાય ? ઇર્ષ્યા કર્યા વિના ઉદ્યમ કેમ થાય ? અભિમાન રાખ્યા સિવાય સ્વમાન કેમ જાળવી શકાય ?’ આવા વિચારો તમને થતા મનમા ગડલાજ ચલાવ કરે

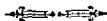
તમે ધાર્મિક જીવ હોવાથી તમને ગલરાટ થાય કર્મ કરવાથી પાપ થાય, એવા ભયથી અને જીવનનુ આમરૂપ ઘરબ્યવહાર નહિ નક્કી હોવાના ભયથી તમે કપવા લાગો તમને કોઈ રસ્તોજ ન સૂઝે તમારાથી ધધો થઈ શકે નહિ અને એનું પરિણામ તમારી સમક્ષ જે રૂપવાળું દેખાય. કર્મ કરવાથી પાપનો ભય, કર્મ નહિ

કરવાથી સંસારનો બંધો વ્યવહાર અટકી પડવાનો- ભય અને શારીરિક ભોગો, આરામો અને વિષયાનંદોનો અભાવ આવી પડવાનો ભય-તમારી નજરે તરી આવ્યા વિના રહે નહિ. આખરે તમને એવું થઈ આવે છે, કે ‘બાળ્યું’ મારે તો કશું જોઈએ નહિ. જે શરીરને માટે હું આ બધું ઇચ્છું છું તે શરીર તો છે નાશવંત.’ છતાં પણ આ શરીર વિના ચાલેજ કેમ? શરીરમા રહેલા સત્વ-રજ-તમ-ત્રણું, ગુણો અને તેમનાથી ઉપજતા કામાદિ છ વિકારો બધા મનુષ્યોની માફક તમને વહાલા લાગે છે. તેમનો નાશ થતાંની સાથે બધો ધરવ્યવહાર ગબડી પડવાનું પાપ લાગવાનો વિચાર આવે છે. ‘ના, ના, તેમને ત્યજાય નહિ તેમજ મારી પણ ન’ખાય નહિ. એમના પર તો મુખનો આધાર છે’-આવો વિચાર જરૂર આવ્યાજ કરશે. ‘ભલે આ બધાં પાપને મૂર્ખ જીવો ન સમજે, પણ હું વ્યવહાર, નીતિ, ધર્મકુશળ માનવી છું. આવા ત્યાગ અને મન્યાસરૂપ કર્મ કરવાથી મારે પાછું હઠવું જોઈએ. અરે! બધો સંસાર નહ થઈ જાય. માનવજાત જંગલી બની જાય. સ્ત્રીપુરૂષો લગ્નગ્રંથીથી ન જોડાય તો કેટલો બધો અનર્થ થઈ જાય? અરે, તેઓ પશુઓ જેવા વ્યભિચારીઓ થઈ જાય, અને આમ મારાં જે જગતની વ્યવસ્થા ખોરવાઈ જતા, આખું જગત નરક મમાન બની જાય. જગત સુખને માટે અને આનંદને માટે બનેલું છે. ત્રણ ગુણો અને કામાદિ વિના સુખ અને આનંદ અનુભવીજ કેમ શકાય? ભલે એ કામનાથી-ક્રોધથી-મોહથી-ઇર્ષ્યાથી કે અભિમાનથી મોત આવે અને પરિણામે દૂરીને માનવદેહ ન પણ મળે, તોયે એમને ત્યજાયજ કેમ?’

આ પ્રમાણે, હે મુમુક્ષુ દંપતિ! જેમ શેખચંદ્રીના જેવા વિચારો કરતાં અર્જુન પોતાનું કર્મ કરતા અટકી ગયો અને અક્રિય થઈ ગયો, તેમ જો જીવોને ભગવાન પોતાના કરવાને

ઈચ્છે છે, તેવા જીવોની પણ આવી દશા એક વખત આવે છે. એવું તમને પણ થાયજ; પરંતુ તમે તો મુમુક્ષુ છો. આ ગીતા-બોધ તમને અવશ્ય સચેત કરશે એની મને ખાત્રી છે. બાકી બીજાં માનવીઓ તો આધ્યાત્મોની માફક છતી આંખે પાટા બાંધી આ જગતમાં ભમે છે. પહેલા અધ્યાયના ૨૯ થી ૪૭ સુધીના બધા શ્લોકો, જે અર્જુનની મનોદશા સમજાવે છે, તેવીજ મનોદશા તમારે તમારી પોતાની સમજી લેવી ઘટે છે. ❧

અધ્યાય પહેલો સંપૂર્ણ

❧ અધ્યાય ૨ જો ❧

યુવાન દેવપતિ ! માની લ્યો કે અર્જુન સમાન તમે પણ પરમાત્માને પ્રિય છો. તમારી આવી દશા જોઈને એ પરમાત્માજ શ્રીકૃષ્ણ તમને કહે છે કે:-

ब्रह्मभूतः प्रसन्नात्मा न शोचति न काङ्क्षति ।

समः सर्वेषु भूतेषु मद्भक्तिं लभते परमम् ॥ (૧૮-૫૪)

‘તું બ્રહ્મ છું, તું સુખરૂપ આત્મા છું, તારે શોચ કરવાનો કે કોઈ આકાંક્ષા કરવાની ન હોય. તું સર્વેમાં સમાન છું. તારે તો મારી ઉત્તમ ભક્તિજ કરવાની હોય.’

ખરેખર, આ જગત પરમાત્માનો વિભાવ છે. આપણે બધા એનાંજ રૂપો છીએ. આપણને શોક કરવાનો શું હોય ? એમના ઉપદેશને આપણે શ્રદ્ધાથી માની લેવો ઘટે. કર્મો તો જરૂર કરવાનાંજ છે. પ્રમાદ-આળસ-કામના અને ક્રોધને અવગણી આપણે ન કરે. જુઓ શ્રીકૃષ્ણનું કહેવું લક્ષમાં લ્યો:-

મક્તયા મામભિજાનાતિ યાવાન્યશ્ચાસ્મિ તત્ત્વતઃ ।

તતો માં તત્ત્વતો જ્ઞાત્વા વિશતે તદનંતરમ્ ॥ (૧૮-૫૫)

‘જે ભક્તિપટે મને-હું જેવો છું તેવો તત્ત્વથી-જાણે છે, તે મારા તત્ત્વને શોકમુક્ત સમજીને મારા જેવો થઈને મને પામે છે એટલે સુખી થાય છે.’

સર્વકર્માણ્યપિ સદા કુર્વાણો મદ્વ્યપાશ્રયઃ ।

મત્પ્રસાદાદવાપ્નોતિ શાશ્વતં પદમવ્યયમ્ ॥ (૧૮-૫૬)

‘જે કોઈ મદા સર્વે કર્મો મારે આશ્રયે રહીને-એટલે અભિમાન વિના, ક્લેશ્ચા વિના, ભગવાનના નોકર બનીને, ભગવાનને રાજી રાખવાને માટે કરે છે અને ભગવાન નારાજ ન થાય એવાં કરશે, તેના પર હું પ્રસન્ન થઈશ અને તે મારા જેવો થઈને સદા શોકમુક્ત થશે.’

યાદ રાખો કે માનવીઓએ પોતાના મનમાં ‘હું કંઈ છું’ એવું અભિમાન કર્યા વિના સર્વે કર્મો ‘પરમેશ્વરની દયાથીજ કરીને હું સુખી થાઉં છું’ એવી ભાવના કરીને પરમાત્માનેજ પરાયણ રહેવું જોઈએ. પરમાત્માનેજ ચિત્તમાં, સુતાં, ઊંમતાં, હરતાકરતા, સર્વે ચેષ્ટા કરતા-રાખવા જોઈએ, કેમકે એવા બુદ્ધિના યોગથી શોકમુક્ત થવાય છે. જુઓ:-

चेतसा सर्वकर्माणि मयि संन्यस्य मत्परः ।

बुद्धियोगमुपाभित्य मच्चितः सततं भव ॥ (૧૮-૫૭)

વળી ‘પરમાત્મામાં ચિત્ત રાખવાથી જગતની જંગલની મુશ્કેલીઓથી, એમની પ્રવ્રજતાને લીધે, તમે મોકળા રહેશો; અને

જે તમે તેમ નહિ કરો તો અહંકારના કારણે તમારો નાશ થશે ' આણું અર્જુનદ્વારા સર્વ જીવોને સમજાવવા શ્રીકૃષ્ણ કહે છે કે:-

મશ્ચિત્તઃ સર્વદુર્ગાણિ મત્પ્રસાદાત્તરિપ્યસિ ।

અથ ચેત્સ્વહંમકારાન્ન શ્રોષ્યમિ વિનંદ્યસિ ॥ (૧૮-૫૮)

તમારે દંપતિએ, શોકમુક્ત રહેવાની ઇચ્છાવાળાંઓએ, ઉપરની બોધ રૂપી આજ્ઞા માનવી ઘટે. જે પ્રમાદ, આળસ અને મૂર્ખાઈથી ધંધો ન કરતાં બેઝી રહેશે કે બેઘડી મનમાં ધંધો ન કરવાનો વિચાર પણ કરશે તોયે તમે કશું કર્યા વિના રહી શકવાનાંજ નથી. કારણકે તમારા શરીરની સ્થિતિ એવી છે કે જે કર્મ કર્યા વિનાજ ન રહે. શરીરનો સ્વભાવજ એવો છે; પરંતુ કરવા લાયક કે ન કરવા લાયક નો વિવેક ન રહે લલે, પણ કર્મ તો કરેજ કરે. માનવસ્વભાવજ એવો છે, જેને માટે ભગવાન કહે છે કે:-

યદહંકારમાશ્રિત્ય ન યોત્સ્ય્ય ઇતિ મન્યસે ।

મિથ્યૈવ વ્યવમાયસ્તે પ્રકૃતિસ્ત્વાં, નિયોદ્યન્તિ ॥ (૧૮-૫૯)

વળી એ વિષે આગળ પણ શ્રી ભગવાન કહે છે કે:-

સ્વભાવજેન કૌન્તેય નિવદ્ધઃ સ્વેન કર્મણા ।

કર્તું નેન્છસિ યન્મોહાત્કરિણ્યવશોઽપિ તત્ ॥ (૧૮-૬૦)

‘પૂર્વ જન્મોમાં કરેલા કર્મોની ટેવ આ જન્મમાં કાયમ રહેતી હોવાથી, એવા કર્મોથી બંધાયેલાં તમે, તમારી મરજ ન હોય છતાં કારણશરીરની એ ટેવથી ટ્રેસાતું આ સ્થૂલશરીર એની સ્થૂલતાના કારણે, તમારી ઇચ્છા ન હોય છતાંપણ કર્મ કરે છે અને એના મંગથી તમે કર્મ કર્યા વિના રહેતાજ નથી. માટે શાસ્ત્રોક્ત રીતે આજીવિકા માટેનાં આજ્ઞા કરાયેલા કર્મો અવશ્ય કરવા ઘટે અને પરોપકારનાં કર્મો પણ કરવાં ઘટે.

આમ મનુષ્યમાત્રની કર્મ પ્રત્યેની અવશતા જણાવી, એ આપાયે યંત્રની શક્તિ અને એનો શક્તિદાતા કોણ છે તે બતાવવા ભગવાન અર્જુનને કહી તમો મરેને લાશ પાડે છે કે:-

ईश्वरः सर्वभूतानां हृद्देशेऽर्जुन तिष्ठति ।

आमयन्सर्वभूतानि यंत्रारूढानि मायया ॥ (૧૮-૬૧)

‘આ વિશ્વરૂપ થઈને, પોતાનામાંજ વિશ્વને આશરે આપીને, સર્વે નામરૂપ પ્રાણીઓ અને માનવીઓના શરીર મધ્યે પ્રવેશેલા થઈને, જે એટા કરાવાતી પ્રતીત થાય છે, તેને ઇશ્વર કહેવામાં આવે છે, જે પોતાની યોગમાયાવડે રેંટમાળની પેઠે બધા ઉપજતવેલાં માનવીઓ વગેરેને લમાવે છે. એ સુશુભ્રદ્ર છે, એ ગૃહસ્થોના ઉપાસ્ય દેવ છે.’ એવા શક્તિવાળા ભગવાનનુંજ શરણું લેવું એ માયા શોકમુક્ત, સુખી અને આનંદમય જીવનની આવી છે, એ બતાવવા શ્રીભગવાન કહે છે કે:-

तमेव शरणं गच्छ सर्वभावेन भारत ।

तत्प्रसादात्परां शान्तिं स्थानं प्राप्स्यसि शाश्वतम् ॥ (૧૮-૬૧)

‘મંમાગ્ના કલેશોથી બચવાને અને સુખી થવાને તેનુંજ (ઇશ્વરનુંજ) શરણું લેવું જોઇયે. તમો દૃપતિએ આ ઇશ્વરનુંજ નામસ્મરણ, કીર્તન, કથાશ્રવણ ઇત્યાદિ પુરી શ્રદ્ધાથી કરવું ઘટે. એની પ્રસન્નતાથીજ પુરી શાંતિ મળે છે એ ઇશ્વરનું આરાધન કરીને એના જેવા થવાય છે, જે ઇશ્વર શોકમુક્ત, સુખ અને આનંદ છે.

મુમુક્ષ દંપતિ ! ગૃહસ્થો તરીકે શોકમુક્ત જીવન ગુજારવા માટે તમને જ્ઞાનની જરૂર છે. તે સમજીને બહુ જતનથી હૃદયમાં આચવી રાખવા જેવું છે. શ્રીકૃષ્ણ કહે છે કે હે માનવજીવો !

પુરેપુરે નિર્ણય કરી એક નિશ્ચય પર આવી જાઓ. મારો કાંઈ આગ્રહ નથી. તમારી મરણ પ્રમાણે વર્તી શકો છો. પરમાત્માને તો બધું સરખું છે; મુખદુઃખ તમારી બુદ્ધિમાં છે, ચોકવિચોક તમારા મનની દશામાં છે. જો તમને ચોકમુક્તિ જોઈએ જ છે, તો આ રસ્તો તમે પકડો-એવો બોધધ્વનિ શ્રીકૃષ્ણના કથનમાંથી નીકળે છે કે:-

इति ते ज्ञानमाख्यातं गुह्याद्गुह्यतरं मया ।

विमृश्यैतद्दोषेण यथेच्छसि तथा कुरु ॥ (૧૮-૬૩)

વળી શ્રીકૃષ્ણ કહે છે કે:-

सर्वगुह्यतमं भूयः शृणु मे परमं वचः ।

इष्टोऽसि मे ददमिति ततो वक्ष्यामि ते हितम् ॥ (૧૮-૬૪)

આ ગુહ્યજ્ઞાન તો મેં કહ્યું, પણ તદુપશંત અધિકાધિક ગુહ્ય જ્ઞાન હું તમને કહું છું. તે સાંભળો, કારણ કે તમે મારા અચ્છો હોઈને મને બહાણા છો. વળી તમે મારી બાથે પ્રીતિ કરો છો, તેથી તમારું દૃઢ હિત થાય તેવું કહું છું તે સાંભળો:-

मन्मना भव मद्रक्तो मद्याजी मां नमस्कुरु ।

मामेवैष्यसि सत्यं ते प्रतिजाने प्रियोऽसि मे ॥ (૧૮-૬૫)

‘ભમ (મારામાજ) પ્રભુમાંજ મનને તમારે પરોવી રાખવું ઘટે; પ્રભુનાર્જ સંકલ્પે મનમા કરવા ઘટે; પ્રભુનુંજ ભજન કરવું ઘટે.’ હે સુમુક્ષ દપતિ! આમ કહીને શ્રીભગવાન પ્રત્યેક જીવને બોધ આપે છે કે-તમારે તમારો ધરધ ધો ગોણુ ગણી, કેવળ પરમાત્મામાજ મનને લગાવી દેવું જોઈએ તેમાયે રામ-કૃષ્ણ-શ કર્યા જે તમારા ઈષ્ટદેવ તમે માન્યા હોય તેમનુંજ પૂજન, ભજન,

સેવન અને ઉપાસન કરવું નોંધ્યો. એ બધાં પ્રહ્નનાંજ રૂપો છે એવું સમજવું ઘટે. દેખાદેખી કરતાં ન આવડતું હોય તો કોઈ નાણુકાર ગ્રાહ્ય પાસેથી શીખી લેવું વધુ ઠીક થઈ પડશે. પ્રતિજ્ઞા કરીને પ્રભુ કહે છે કે 'તહે મને બહાલાં છો; હે દંપતિ! તમે મારા જેવા શોકમુક્ત થશો; હું-સાચું કહું છું.'

सर्वधर्मान्परित्यज्य मामेकं शरणं ब्रज ।

अहं त्वा सर्वपापेभ्यो मोक्षयिष्यामि मा शुचः ॥ (૧૮-૬૬)

'તારા સ્વભાવવાળાં કર્મો અને ધર્મો, એટલે તારા ગુણોને એકબાજુ મુઠી દઈને મારી નીકટ આવ; મારા જેવો યા, માફ શરણું સ્વિકાર; તારે કોઈ ભતતનો શોક કરવાનો છેજ નહિ. મતલબ તને કોઈ શોક કરવા જેવું દુઃખ નહિ આવી પડે. આમ કરવાથી તું હુપિત યાને પાપકર્મ કરતો અટકી જશે. હું તને સર્વ પાપોથી છોડાવીશ.' આ કથન તમને બધાને કહે છે એમ સમજવું ઘટે.

સુમુક્ષ દંપતિ! આ બોધ તમે જુવાનોને નાદાન હાલતમા હો ત્યાસુધીનો છે. તમે જો એ પ્રમાણે વર્તશો, તો જરૂર તમને આ જગતના જીવનના કલેશો, જે અભક્તોને થાય છે, તેવા થશે નહિ. આજીવિકાને માટે ધધે તો અવશ્ય કરવોજ નોંધ્યો. તમે બધા ક્ષત્રિય નથી, ગજ્યકર્તા નથી, તમારે તમારી આજીવિકા માટે કોઈ સાથે લડવાનું નથી. તકરારો અને ટંટાકિમાદોથી તમારે વેગળા રહેવું ઘટે. તમારે કાયદો હાથમા લેવાનો નથી. જો કોઈ તમને પજપે તો તમારે રાજ્યવ્યવસ્થાના શાંતિ તેમજ કાયદાના અધિકારીઓને ફરિયાદ કરી ન્યાય મેળવવો નોંધ્યો. તમારા રક્ષણ માટે તમે અરકારને કર આપો છો.

જેમ તમે બીજાની ફરિયાદ કરો છો તેમ તમારાં આચરણો માટે બીજાઓને તમારી વિરૂદ્ધ ફરિયાદ કરવાનું કારણ હોય છે.

એવી ફરિયાદ કરવી પડે તેવા તમાગ આચ-જોતુ મૂળ તમારી હૃદ ઉપરાતની કામના અને ક્રોધ હોય છે આ કામ અને ક્રોધ વડે વ્યવહાર કરવા છતાં જ્યારે તમે ક્ષવતા નથી ત્યારે પરિણામે તમે પસ્તાવો કરો છો ત્યારે કર્મોની ક્રિયાઓને શ્રમ તમાગથી સહન થતો નથી ત્યારે અને અધુરા આત્મજ્ઞાન, અધુરા શોકમુક્તિના જ્ઞાન અને અધુરા વૈરાગ્યથી તમને મુઝવણ, કટાણો, ભય અને દુઃખિતા થાય છે પરિણામે તમને ખેદ થાય અને ન સમજાય તેવું દુઃખ થાય છે અને અર્જુનને થયું હતું તેમ તમારી પણ અણધારે બહેત મંત્રી જાય છે જુઓ મન્યે ધૃતરાષ્ટ્રને અર્જુનની સ્થિતિ કહી અને ભગવાને તેને બોધ આપવાનો આરંભ કર્યો એમ કહેવા કહ્યું કે -

ત તથા કૃપયાવિદ્રમશ્વૂર્ણાકુલેક્ષણમ્ ।

વિપીદત્તમિદ વાક્યમુવાચ મધુસૂદન ॥ (૭-૧)

‘દયામા હૂમેલા, હુ ખી થયેલા અને આખમાથી આમુ સારતા અર્જુનને, શ્રીકૃષ્ણ કે જેમનું એક નામ મધુસૂદન છે તેમણે કહ્યું’ કે -

કુતસ્ત્વા કદમલમિદ વિપમે સમુપસ્થિતમ્ ।

અનાયંતુષ્ટમસ્વાર્થમકીર્તિકરસર્જન ॥ (૭-૨)

‘આવા અણુછાજતા મન્યે આર્યમાનવીને ન છાજે તેવું દુષિત અને માનવદેહ તેમજ ગૃહસ્થાશ્રમને પામ્યા પછી ‘હું ધર્મો નહિ કરું’ એવું અપયશ આવે એવું, વિપત્રીત મતવ્યવાળું અને અધ પતન આવે એવું મતવ્ય તારામા કયાથી આવ્યું ?’

હૈ હ પતિ ! તમને આ શોભે નહિ તમારામા આવી મલીનતા ન આવે કર્મ નજ કરવું એ તો તમારા મનની દુર્બળતા છે છોડી દો એ દુર્બળતાને અને કર્મજ કનો શોકમુક્તિ અને મુખ

તો તમને જોઈએ છે, તો તે કંઈ ક્યાં વિના મળી શક્યોજ નહીં. તમે પૃથ્વીમાથી પેદા થયા છો અને પૃથ્વીની જડતા કમંડપ તપ ક્યાં વિના જતી નથી, એ જડતા જો ન જાય, તો શોકમુદ્રા થવાય નહીં. પુરુષાર્થકંડપ ધંધો કર્યોજ ધરે અને તે પણ પ્રમાણિ કતાથી. મૃત્યો શ્રોદૃષ્ટા અર્જુનને એજ મનસખનુ કરો છે કે -

કૃત્ય મા મા મા પાર્થ નૈવરય્યુપવશતે ।

શુદ્ધ દ્વૈપદૈરિન્ય ત્વયોન્નિત્ત પતત્વ ॥ (૨-૨)

એના જવ.મમા અર્જુન જે કંઈ હતુ તેજુજ તમારા મનમા અવવાનુ કે -

કથ મી'મમહ મદ્યે દ્રોગ ચ મધુમુદન ।

કુમિ' પ્રતિયો સ્યામિ વૃજાદૌવરિમુદન ॥ (૨-૪)

'બીખ અને દ્રોણ કે જે પૂજા કરવા યોગ્ય છે, તેમની સામે હું બાંધી શી કેવી રીતે તારુ ?' હે મુમુક્ષુ દપતિ! તમે પણ આવે. પ્રશ્ન કર્યો કે 'બીખ અને દ્રોણ મમન કામ અને કામ માટે જી શોકમુદ્રા રહેવાનુ તો અમારાથી બની શકેજ નહીં. અરે, એમનો આદન, મન, પુજન કરીએ નહીં તો અમારી પરદોષી છંદગી મજા વિનાની થઈ બરબાદ થઈ જાય.' અર્જુન પોતાની વાત વધુ કસાવવા કરો છે કે -

ગુરુત્તરયા દિ માતાનુભયાન્ મેષો મોતુ મૈશ્વમર્ષાહ તોષે ।

દત્વાર્થસમાપ્તુ ગુરુતેદૈવ મુજીવ મોગાનુચિત્રિશયાન્ ॥ (૨-૫)

'જગતમા કીર્તિ'મન, ધનવાન, બળવાન અને મદાન માનવીએ મા કામ અને ક્રોધ હોય છે. માટે બીખ અને દ્રોણ મમા રી બે-કામ અને ક્રોધ-ગુરુએ છે. એમની નામે લડવા અગર એમને મારવા કરતા તો બિખારી થઈને બટકુ' એ ઠીક

છે, કેમકે ધંધો ક્યાં વિના મળેલા લોગો. ઈતર પ્રયાસો જેવાકે ચોરી, લૂટ કે ખૂનથીજ મેળવેલા હોઈ શકે. એવા રુધિરથી ખરડાયલા લોગો કરતા કામ-કોધથી ધંધો કરીને હેરાન થવા કરતાં ધંધો ન કરવામાં અર્જુન શ્રેય માનતો હતો તેથી તેણે ઉપલેખા પ્રલોક કહ્યો. 'તમે પણ એવું માનશો પણ એ કર્મ કરવાની રીતના અજ્ઞાનથી તમને દુષ્ટિતા થાય છે. જુઓ અર્જુનને કેવી દુષ્ટિતા થાય છે તે-'

न चैतद्विद्वा. कतरन्नो गरीयो यद्वा जयेम यदि वा नो जयेयुः ।
यानेव हत्वा न जिजीविषामस्तेऽवस्थिता. प्रमुखे धार्तराष्ट्रा ॥ (૨-૬)

‘શુ ખબર પડે કે કામ અને કોધને મારીને જગતમા સુખેથી જીવાયે? લોગો લોગવાયે? શોકમુક્ત જીવાયે? એમના વિના કેમ જીવી શકાય? એમના વિના અમારો ધરવ્યવહાર કેમ ચલે? એવું તો શું ન બને કે સુખેથી કે શોકરહિતપણથી ન જીવાય? પરણવાનો દહાવો ન લેવાય? અને ગદ્ધાની માફક મનુર જીવન ચલાવવાનું થાય? શું યોગ્ય છે તે મમજાતુજ નથી.’

મુમુક્ષુ દ પતિ । અર્જુનના એટલે સર્વ જીવોને આવા સર્ક-વિતર્કોમાંથી મુઝવણ પેદા થાય છે. અન્તે માર્ગદર્શન યાને ગુરૂને પોતાનું શ્રેય શું છે તે પુછવા માટે તેમને શરણે જવું પડે છે. જુઓ અર્જુનને તેમજ કર્યું હતું કે:-

कार्पण्यदोषोपहतस्वभाव. पृच्छामि त्वा धर्मसमूहचेता ।
यच्छ्रेयं स्यान्निश्चितं ब्रूहि तन्मे शिष्यस्तेऽहं शायि मा त्वां प्रपन्नम् ॥
(૨-૭)

‘હે પરમાત્મન! શારીરિક લોગવિલાસની લાવનાથી લાઙ્ગ્યુ બની ગયેલાં અમારે શું કરવું, કેમ ચાલવું-એવો માર્ગજ સૂઝો

નથી. માટે જેમાં અમારું કલ્યાણ હોય તે નક્કી કરીને બતાવો ! તમારાથી મહાન શુરૂ બીજો કોણ હોય ? અમે તો તમારાજ ચરણોમાં પડીએ છીએ. અમને શરણે આવેલાંને તમારા શિષ્યો તરીકે સ્વીકારો અને શોકમુક્ત જીવનનો માર્ગ બતાવો. ’

હવે જો કોઈ વળતે તમારી પાસે અઢળક ધન એકઠું થયું હોય, સત્તા પણ ખૂબ મળી હોય અને પુષ્કળ માનવીઓના બહુમોટા પક્ષવાળા તમે બનો, તોયે તમારા મનમાં એક મોટી ચિંતા યા દુઃખ હોય, હોય ને હોયજ છે. તમને તેમાંથી શોક-મુક્તિનો કોઈ માર્ગ જડતોજ નથી. અર્જુનને પણ આવુંજ મનમા આવ્યું હતું કે:-

‘ ન हि प्रपश्यामि समापनुद्याद्यच्छोबमुच्छेदणमिन्द्रियाणाम् ।
અવાપ્ય ભૂમાવસપત્નમૃદ્વં રાજ્યં સુરાણામપિ ચાધિપત્યમ્ ॥ (૨-૮)

‘ આ પૃથ્વી અગર ત્રિલોકીના રાજ્ય મહ્યાની કલ્પના કરીને પણ મારા શોકને સમાવે એવો માર્ગ મને જડતો નથી. ’ લોહપતારહિત, કામ ક્રોધરહિત, અહંકારરહિત થઈને ધર્મો કરીને ધરણ્યવહાર ચલાવવાની તમારામા સમજ આવવી અને તેમ થયે શોકમુક્ત થવું એ તમારે માટે બહુ કઠણ છે

આ બધી વાત જે સજય ધૃતરાષ્ટ્રને કહેતો હતો તેણે આગળ કહેવા માડ્યું કે, હે રાજન !

‘ एवमुक्त्वा हृषीकेश गुडाकेश परतप ।
न योत्स्य इति गोविंदमुक्त्वा तूष्णीं बभूव ह ॥ (૨-૯)

‘ તે શત્રુઓને તપાવનાર અર્જુન-મન, પુદ્ધિ અને ઇન્દ્રિયોના સ્વામી શ્રીકૃષ્ણને ‘ હે ગોવિંદ ! હું નહીં લડું ’ એમ કહી ચોતે મૌન રહ્યો. ’

યુવાન દંપતિ ! તમે પણ મમ અને ક્રોધના પાશમાં ફસાયેલા
 -‘બળ્યુ’ ! કેણુ વૈતરાં કરે’ એલું’ મનમાં લાવીને તમારા તે
 શત્રુને જીતવાની તમારી શક્તિ છતાં અર્જુનની માફક પોતાના
 સુદ્ધર્મને ભૂલી જાઓ છો. જે કવોજ જોઈએ તે ધરધધો
 કરવોજ જોઈએ, છતાંયે લંડન, મુંબઈ અને એવા બીજા વૈભવી
 શહેરોમાંના વૈભવોમા ડૂબી ગયેલાં માનવીઓની માફક તમને
 તમારું સાચું કર્તવ્ય મમજીતુંજ નથી. આલું’ યાચ છે છતાં તમારો
 એ નિશ્ચય પણ ટકતો નથી, કેમકે તે નિશ્ચયથી પણ તમારો
 પરવ્યવહાર અને ભોગવિલાસ ટકતાં નથી. માત્ર તમે તો ‘મુખ
 નથી, મુખ નથી’ એમ બબડયાજ કરવાના.

આ પ્રમાણે જેમ અર્જુનને તેમ તમને પણ યાચ છે, ત્યારે
 તમારા શેખચલ્લીના જેવા તર્કવિતર્કે સાંભળે છે ત્યારે ભગવાન
 કે જેનું તમે શરણ લીધું છે અને ગુરૂ માન્યા છે, તે તમને
 આનંદ આપવા માટે, શોકમુક્ત જીવવા માટે-આ જગત કે જે
 તમારા માટેજ રચેલું છે, જેની તમને યાદદાસ્ત રહી નથી, તે સમી
 આ રણભૂમિમાં, જેવીરીતે કુરૂક્ષેત્રની રણભૂમિમા અર્જુનને-તેમ
 તમને કહે છે. જુઓ સજય આજ વાતને કહેતાં કહે છે કે:-

તમુરાચ હૃપીવેશ પ્રહસન્નિવ ભારત ।

સેનયોરુમયોર્મધ્યે વિપીરંતમિદં વચઃ ॥ (૨-૧૦)

હવે ભગવાન શ્રીકૃષ્ણ અર્જુનને તથા તમે સર્વે જીવોને
 ખોધ અપવાની જે શરૂઆત કરે છે, તે ખાસ લક્ષમા લઈ
 આચરવા જેલું છે:-

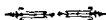
અગોચ્યાન્નન્વશોવસ્ત્વં પ્રજ્ઞાચાદાંધ માપસે ।

ગતાસૂનગતાસૂંધ નાનુશોચતિ પંદિતા ॥ (૨-૧૧)

યુવાન દંપતિ ! આ ખોધનો મર્મ મમજવા જેવો છે, જુઓ
 -સાંભળ અને દ્રોણરૂપ કામ અને ક્રોધ-એ જેહનો નાશ થાય તેની

ફિકર તમારે કરવાનીજ નથી. એ લીધ્મ અને દ્રોણનાં શરીરો-પ્રકૃતિનાં કાર્યો અવિદ્યાથી ઉપજેલાં છે. એવીજરીતે કામ અને ક્રોધ પણ પ્રકૃતિથી પેદા થયેલા અવિદ્યાના શુભો છે. તેનો નાશ થાય તેની ફિકર તમારે કરવાનીજ નથી. શરીરો અને કામ-ક્રોધ નાશ થવાનાજ સ્વભાવવાળા છે. તેઓ નાશવંતજ છે, તો જેઓ નાશ થવાનાજ છે, જેમનો નાશ અનિવાર્યજ છે, તેનો શોક કરવામા બુદ્ધિમતા શી ? અરે, એમા બુદ્ધિમતા નથીજ નથી. જુઓ ! જેમ અર્જુનને કહ્યું તેમ પરમાત્માએ તમને કહ્યું છે. તમારી બુદ્ધિ ખોડવાળી છે. તમારામાં ખરાખોટાનુ, મત્ અસત્ત્વં, ધર્મ અધર્મનું પારખું કરવાનો વિવેક નથી. વિવેક વિનાની બુદ્ધિવાળાં માનવીઓ પડિતો યા વિદ્વાન કહેવાયજ નહીં. જેનામા વિદ્વત્તા નથી, એવા માનવીઓએ પોતાની બુદ્ધિમા આવે તેમ વર્તવું ન ઘટે. ખોડવાળી, પરિપક્વ જ્ઞાન વિનાની, શુદ્ધના સત્સંગ વિનાની બુદ્ધિ હાતિ કરે છે. પરિપક્વ બુદ્ધિવાળા વિદ્વાન પડિતો મુએલાં અને મરવાનાજ એવાં નાશવંત શરીરો, નામો તથા રૂપોનો જરાયે શોક કરતા નથી. તમારે પણ કામાદિ વિકારો મરી જાય તેની ચિંતાજ કરવાની નથી. ઈ

અધ્યાય બીજો સંપૂર્ણ

❀ અધ્યાય ૩ જો ❀

સુમુકુ દંપતિ ! પહેલા અને બીજા અધ્યાયમા જગતમાં શોકમુક્ત જીવન શુભરવાનો ઉપાય તમને એ બતાવ્યો કે તમે તમારી મંત્રિતિને કામ, ક્રોધ વિનાની બનાવીને ઉછેરવા તમે પણ પ્રથમ તેવા થયા વિના તમારા બાળકોને તેવાંજ બનાવી શકો

નહીં માટે તમને પણ કામ, ક્રોધથી સાવધાન રહેવાનું કહ્યું. નાથે સાથે તમારો ધરધ ધો પણ જરૂર કરવાનું કહ્યું છે. આજસ, પ્રમાદ, કામ અને ક્રોધ ત્યાગવાનું, પ્રભુલક્ષિત કરવાનું અને પ્રભુ રાજ રહે તેવાનું કર્મો કરવાનું કહ્યું છે ધરધ ધો કરતા પણ કામ, ક્રોધને અજાગા રાખવાનું કહ્યું, પરંતુ તમે ભજન-મત્સરગ જ્યાં સુધી કરો નહીં અને તમને જ્ઞાન ન હોય ત્યાંસુધી તમે માયા સુખનો અનુભવ કરી શકતા નથી. અલબત્ત, તમે અહીં શોકમુક્ત રહી શકો છો.

વાડ! તમે આમ શોકમુક્ત તો રહી શકો છો, પણ કોઈએક દિવસ તમને મરણ પ્રાપ્ત થવાનું છે, તો એ મોત પછી ભલે તમે કોઈ ઉત્તમ દુનિયામાં શરીર ધારણ કરવા માટે, લાઘુ આયુષ્ય અને ઉત્તમ સુખ મેળવવા અને જ્યાં શોકનો અભાવ હોય એવો દેહ મેળવવા માટે, વૈકુઠ-બ્રહ્મલોક-શિવલોક-સાકેત વગેરે લોકમાં જવાનો અધિકાર મેળવવા માટે જે તમારો આ જન્મનો પુરૂષાર્થ પૂરો ન હોય, અગર તો ઇશ્વરપ્રાપ્તિ અને પરમપદપ્રાપ્તિ માટે પુરૂષાર્થ ન કરી શક્યા હો, છતાંપણ હવે પછીનો જન્મ માનવદેહમાં યાય એવો પુરૂષાર્થ તો તમારે જરૂર કરવો ઘટે. આ પુરૂષાર્થમાં પ્રભુનું આરાધન, આત્મોપાસના, સ્વસ્વરૂપ જ્ઞાન, જગતનું-ઇશ્વરનું-પરમાત્માનું-બ્રહ્માનું જ્ઞાન અને બ્રહ્મપ્રાપ્તિ માટેની ક્રિયાઓ કરવાનું તો તમારે જરૂર ભણવું જોઈએ એ જ્ઞાન તમને આ જન્મમાં તો ઠીક પણ ખીજા જન્મમાં પણ ખડું ઉપયોગી થઈ પડશે તમારામાં અને અર્જુનમાં ફરક છે અર્જુન શ્રીકૃષ્ણનો સગો, સખો પન્મભક્ત હતો છતાં એને જ્ઞાનની જરૂર પડી અને એ જ્ઞાન એને મળ્યું એની બાવન વર્ષની ઉંમરે અને કામમાં આઠ્યું કૃષ્ણના વિયોગ પછી પાછળની અવસ્થામાં, જ્યારે તમારે તો તે અત્યારથીજ માથે નાથે ભણી લેવું ઘટે ઇશ્વરપ્રાપ્તિ અને પરમ-પદપ્રાપ્તિ માટેનો વાર્તાલાય હવે આપણે શરૂ કરીશું. ધરધ ધો

કરતા જાઓ, સાથે સત્સંગ પણ કરતા જાઓ અને એ સત્સંગ તમને ઇશ્વરપ્રાપ્તિ અને પરમપદપ્રાપ્તિ માટે રૂચિ પેદા કરશે.

શ્રીકૃષ્ણ કહે છે:—“નિત્ય ચોકસુક્તિ, નિત્ય સુખાનુભવ અને પરમાનંદ—એ શરીરથી અનુભવાતાં નથી પણ આત્માથી અનુભવાય છે. તમે આત્મા છો— એ આત્માનો તમારે સાક્ષાત્કાર કરવો ઘટે.” જેમ અર્જુનને કહ્યું તે તમનેજ કહે છે એમ અમલ, એમાં તમે, હું અને બીજા—રંક, રાજા—બધેકે માનવીમાત્ર બધા એક આત્મા છીએ અને આપણે કદાપિ ન હતાં એમ નથી અને હોઈશું નહીં એમ પણ નથી. મતલબ કે શ્રીકૃષ્ણ પરબ્રહ્મતત્વ રૂપે એકજ આત્મા છે, નિત્ય છે, પરમ સુખરૂપ છે. જેમ હજારો પાણીનાં બરેલાં ફાંડાંમાં હજારો સૂર્યો દેખાય અને પ્રત્યેકમાં એકએક દેખાય, છતાં જેમ સૂરજ એકજ છે તેમ પ્રત્યેક શરીરમાં આત્મા જુદો પ્રતીત થતો જુદો ન હોતાં એકજ છે તેમ સમજવું. પરબ્રહ્મ પોતેજ પરમાત્મા, ઇશ્વર, આત્મા અને શ્રીકૃષ્ણ—માયિક ઉપાધિ યા શરીર વડે જુદા દેખાય પણ એક છે. અનેક નથી. તમે આત્મા છો એમ બરાબર દઢતાથી માનો. આ વાત તમારાથી પહેલાં પહેલાં સમજાશે નહીં, પણ સત્ય છે. તમે આત્મા છો એવું તમને સમજાતું નથી એ તમારી વિસ્મૃતિ છે, ભૂલ છે, તમારું અજ્ઞાન છે. આ અજ્ઞાન દૂર કરવા માટેજ પરમાત્માની અનન્ય ભક્તિ કરવી ઘટે. જપ-તપ-વૃત-યજ્ઞ-યોગ-પુણ્ય-દાન અને એવાં પારમાર્થિક અને ઉપકારક કર્મો પ્રભુને પ્રમત્ત કરવાને માટે કરવા ઘટે. જુઓ:—

ન ત્વેવાહં જાતુ નાસં ન ત્વ નેમે જનાધિપાઃ ।

ન ચૈવ ન મવિષ્યામઃ સર્વં વ્યમતઃ પરમ ॥ (૨-૧૨)

હવે તો એ આત્મા સંબંધી તમારે બધુંજ જાણવું જોઈએ. ઉપર તો ભગવાને બધાને આત્મા કહ્યા, પણ દરેકના શરીરમાં

છે તેમ તમને તમારા શરીરમાં એ આત્મા એણા કરતો જાણે છે તો જો તમે શરીર શબ્દથી ઓળખો તો એ એણા કરતો આત્મા શરીરની અને દેહ તરીકે ઓળખો તો દેહી-એવી સજ્ઞા અપાય છે હવે જેમ દેહ કુમારાવન્થા ત્યાગી યુવા અને યુવા પછી વૃદ્ધાવન્થામાં આવે છે તેવીગીતે આ દેહી એક દેહમાંથી બીજામાં, બીજામાંથી ત્રીજામાં અને પછી ચોથા-પાંચમાં - એમ દેહો ત્યજીને જાય છે આવું હોવાથી બુદ્ધિવાન મનુષ્યને એ બાબતમાં કોઈ કવેશ થતો નથી, એવું મમજાવવા ભગવાન કહે છે કે -

દેહિનોઽસ્મિન્વથા દેહે કૌમાર યૌવન જરા ।

તથા દેહાતરપ્રાપ્તિર્ધૌરસ્તત્ર ન મુહ્યતિ ॥ (૨-૧૩)

હે શ્રેષ્ઠ દૃપતિ ! ‘હું દેહ નથી, પણ આત્મા છું’ એવું જ્ઞાન જે દૃપતિને હોય છે તેઓ સુખ અગર દુઃખ પડતા એ તો સંતીરનેજ થાય છે એમ બરાબર સમજે છે અને પોતે આ માં હોઈ તેઓને સુખદુઃખની વ્યથા થતી નથી વળી ધીરજ વાળા હોવાથી તેઓ શોકમુગ્ધિ યાને કલ્યાણ પામવાને સમર્થ થાય છે યાદ રાખો ! જે દૃપતિ પોતાને આત્મા માને છે તેઓ વડે સંતીરને કે મનને વ્યથા થાય તેવા કર્મો થતાજ નથી તેમના કર્મો તો નિર્દોષ અને પ્રભુને પ્રસન્ન કરનારા હોવાથી તેમના સંતીરને દુઃખડપ દુઃખ આપનાર થતુજ નથી એને માટે જુઓ ! ભગવાન કહે છે -

ય હિ ન વ્યથયત્યેતે પુન્ન્ય પુન્ન્યર્ધમ ।

સમદુઃખસુખ ધીર સોઽમૃતત્વાય કલ્પત ॥ (૨-૧૫)

હવે જે જ્ઞાન વડે મર્વાવ્યાપક આત્મા નિરંજન, નિરાકાર છે એવું નમજાવનારા શ્રદ્ધાને પેદાન્ત કહેવામાં આવ્યું છે, જેમાં એ જ્ઞાનને સત્ નામથી સમજાવવામાં આવ્યું છે સત્ એટલે તે જ્ઞાન

કે જે કોઈપણ કાળે ન હતું એવું છેજ નહીં, અને એનાથી ઉલટું જે છે તે બધુંજ અસત્ કહેવામાં આવ્યું છે આ અસત્ લક્ષણ-વાળું જગત છે, તે મત્ નથી અને તેની સત્તાજ નથી. આમ મત્ એવો જે આત્મા અને અસત્ એવું જે જગત-એ એકના સ્વરૂપને તત્વજ્ઞાનીઓએ જાણ્યાં છે. તમારે-મુમુક્ષુઓએ પણ એ સ્વરૂપને જાણવાં ઘટે. જુઓ અર્જુનને પણ આવોજ ઉપદેશ મળ્યો છે કે -

નાસતો વિદ્યતે માવો નામાવો વિદ્યતે સતઃ ।

उभयोरपि दृष्टोऽन्तस्त्वनयोस्तत्त्वदर्शिमि ॥ (૨-૧૬)

એ આત્માને તો તમેએ અવિનાશીજ જાણ્યો ઘટે. એ આત્મા ન હોય તો આ દેખાતું આખું જગત પણ હોય નહીં. કારણકે ખીજ વિના વૃક્ષ હોય શકેજ નહીં. તેમ એના વડેજ આ જગત ઉપજ્યું છે. વળી એ અવિકારી છે અમે અવિકારી હોઈ એનું અવિનાશીયળું ચિદ્ર છે. ભગવાનનો ઉપદેશ પણ એજ છે કે -

हे अर्जुन !

अविनाशि तु तद्विद्धि येन सर्वमिदं ततम् ।

विनाशमव्ययम्याम्य न कश्चित्कर्तुमर्हति ॥ (૨-૧૭)

આમ આત્મા અબધી જાણ્યા પછી દેહ મંબધી જાણ્યું પણ અગત્યનું હોઈ ભગવાન કહે છે કે-પ્રાણીમાત્રના, માનવીઓ-દેવો-દાનવો-અરે, ખુદ ભગવાનના અવતારો અને પ્રજ્ઞા, વિષ્ણુ તથા મહેશ-ના દેહો ભલે એક ઠણથી માટી અબજો વર્ષ મુખીની આવરદાવાળા હોય પણ આખરે દેહી યાને શરીરી જેને મુદામુદા ભલથી પોતાના માનેલા એવા આખરે અંત વખતે-મૃત્યુ પામનારા હોઈ અંતવાળાજ છે. દેહી યા શરીરી એટલે તમે-તમારા શરીરમા રહેલું ચેતન-તમારો જીવ-યાને તમારો આત્મા એકજ છે. એ

કદાપિ નાશને પામતો નથી એટલે કે એ અવિનાશી છે વળી તે એટલો બધો મોટો છે કે એનું કોઈ માપ-ઉચાઈ-લંબાઈ-જાડાઈ-પહોળાઈ કાઢી શકાતું નથી. આમ આત્માનું અવિનાશી-પણું નિર્દય થાય છે ત્યારે શરીરનું વિનાશીપણું પણ સિદ્ધ છે એટલે જેવા શરીરની તમારી ભાવના થાય તેવું નવું શરીર પણ તમને મળે છે, તો પછી નાશ પામવાના સ્વભાવવાળા શરીરના મર્યુનો ભય તમારે કરવાનોજ નથી આ પ્રમાણેનું જ્ઞાન આપી જેમ ભગવાને અર્જુનને યુદ્ધ કરવાનું કહ્યું તેમ તમારે સમજીને નિર્દોષ, ઉપકારક અને બીજાને હાનિ ન થાય તેવીરીતના કર્મ કરી તમારી આજીવિકા માટેના, ઇન્દ્રિયપ્રાપ્તિના, શોકમુખ્તિના અને પરમપદપ્રાપ્તિના કર્મો કરવાનું કહે છે એમ નમજવું ઘટે. શુભો -

અતઃકૃત દ્વમે દેહા નિત્યસ્યોક્તા શરીરિણ ।

અનાગિનોઽપ્રમેયસ્ય તસ્માદ્શુદ્ધયસ્ય ભારત ॥ (૨-૧૮)

આમ તમારે આત્મભાવ કેળવવા આત્માના બધા ગુણો જાણવાજ જોઈએ કે જેથી કોઈપણ જાતના સંશય વિનાના થઈ તમે 'આત્મા છો' એવું દૃઢ જ્ઞાન કરાવવા ભગવાન અર્જુનદ્વારા પાછું કહે છે કે એ તમારો અથવા બીજાનો આત્મા કોઈથી હણાતો નથી કે તે કોઈને હણતો નથી. આપું નિરર્થક સમજ્યા વિનાનું કહેનારની માન્યતા સાવ ખોટીજ છે. તેઓ પોતાના સ્વરૂપને જાણતાજ નથી અને તે માટે કહે છે કે -

ય ણ્ન વેત્તિ હતાર યઞ્ચૈન મન્યતે હતમ્ ।

ઉમૌ તૌ ન વિજાનીતો નાય હન્તિ ન હન્યતે ॥ (૨-૧૯)

હવે કદાચ તમને આત્મા વિષે બીજો પ્રશ્ન થાય કે એ આત્મા હણતો કે હણાતો નથી એ તો હીક, પણ એ કોઈ દિવસ મરતો તો હશેને ? તો એના જવાબમાં ભગવાન કહે છે કે એ

આત્મા કદાપિ મરતો નથી, તેમજ જન્મ લઇને તે મરતો નથી કે મરીને તે પાછો જન્મ લેતો નથી. આમ એ આત્મા જન્મ-મરણથી મુક્ત હોઈ નિત્ય કહેવાય છે અને એકજ સ્વરૂપમાં રહેતો હોવાથી એને શાશ્વત પણ કહેવામાં આવે છે. વળી એનામાં વૃદ્ધિ, કે ઠયના લક્ષણો વિનાનો, સદા નવિન હોઈ એને પુરાણ પણ કહેવામાં આવે છે. એ શરીરના ટુકડા કરી નાખવામાં આવે તોયે તે આત્માના ટુકડા થતા નથી. વળી તે સૌથી જૂનો હોઈને પણ તેને પુરાણ કહેવામાં આવે છે. દૃંકાણુમાં આત્મા લાવવિકારરહિત, જન્મભાતરમામિરહિત, વિપરિણામપણારહિત, સદા બહુરૂપપણારહિત, માતૃપિતારહિત-આવા છ વિકારો રહિત છે અને દયા-શાન્તિ-ધર્મારહિત-પવિત્રતા-અનાયામતા-માગદ્ય-કૃપણતારહિત-અમૃત્તિ-આવા આઠ ગુણોવાળો છે. આવું સમન્તવવા કહે છે કે-

ન જાયતે મ્રિયતે વા કદાચિન્નાયં ભૂત્વા વા ન ભૂયઃ ।

અજો નિત્યઃ શાશ્વતોડયં પુરાણો ન હન્યતે હન્યમાને શરીરે ॥ (૨-૨૦)

એ આત્મા-અવિનાશી, નિત્ય, અજન્મા અને અવિકારી છે, તે પુરૂષ છે; તે કેને મારી નાખે અગર તો એને કેણુ મારી નાખે ? દરેક દેહને વિષે એ આત્માજ પુરૂષ થઈને રહેલો છે એ પોતાનો ધાત કેમ કરે ?

વેદાવિનાશિન નિત્ય ય ણમજમવ્યયમ્ ।

કથ સ પુરુષ પાર્થ ક વાતયતિ હન્તિ કમ્ ॥ (૨-૨૧)

તો પછી દેહનુ શું અને આત્માનુ શું ? એ બે વચ્ચે સંબંધ શો ? આવા પ્રશ્નોના જવાબમા ભગવાન ઉપમા આપી અમન્તવે છે કે ‘ જેમ તમે જૂના વસ્ત્રો ઉતારીને નવા વસ્ત્રો પહેરો છો, તેમ તમે (આત્મા) જૂના શરીરોરૂપી વસ્ત્રો બદલી (ત્યજી) બીજાં નવાં શરીરોમા નાઓ છો (પહેરો છો).

વાસાસિ जीर्णानि यथा विहाय नवानि गृह्णाति नरोऽपराणि ।

तथा शरीराणि विहाय जीर्णान्यन्यानि सयाति नवानि देही ॥ (૨-૨૨)

આમ છેક મરી જવાના, મારી નાખવાના, જન્મવાના, આદિ અતવાગા પરિણામોની વાત તો કહી, પણ માણસને પોતાના જીવનમાં જાતજાતના પરિણામો ભોગવવા પડે છે, જેને દુખ તરીકે સમજાવાય છે તો આત્માને તો એ પરિણામો અડકી પાડી શકતા નથી એ સમજાવવા ભગવાન કહે છે કે એ આત્મા કંઈ હથિયારથી કાપી, છેદી કે છૂદી શકતો નથી, અગ્નિથી બાળી શકાતો નથી, પાણીથી ભીંજવી શકાતો નથી કે પવનથી ચૂકવી શકાતો નથી -

नैन छिन्दन्ति शस्त्राणि नैन दहति पावक ।

न चन छेदयत्यापो न शोषयति मारुत ॥ (૨-૨૩)

કાન્યકે એ આત્મા છેદાય નહીં- બાળી શકાય નહીં-ભીંજવી શકાય નહીં-સૂકવી શકાય નહીં એવો, નિત્ય, સર્વગત, સ્થિર અવભાવવાળો, જે વડે ક્રિયાશક્તિ ઉત્તેજીત થાય છે એવો અને સનાતન છે -

अच्छेद्योऽयमदाह्योऽयमहेद्योऽशोष्य एव च ।

નિત્ય સર્વગત સ્થાણુચ્ચલોઽય સનાતન ॥ (૨-૨૪)

હે જિજ્ઞાસુ દેવતિ ! આ આત્માના વધુ ગુણો સાંભળો ' એ દેખાય નહીં તેવો, બુદ્ધિમાં પણ આવે નહીં તેવો અને વિકાર વિનાનો કહેવાતો હોવાથી એને એવો જાણ્યા પછી તમારે શોક કરવો યોગ્ય નથી અવગત, એને એવો જાણવાને નાધનો તો જરૂર કરવા પડે છે ગુણો ભગવાન પણ અર્જુનને એજ કહે છે -

અઘ્યત્તોડયમચિલોડયમથિકાર્યોડયમુચ્યતે ।

તસ્માદેવ વિદિત્વેન નાનુશોચિતુમર્હસિ ॥ (૨-૨૫)

આટલુ જાણ્યા પછી પણ જે તમારી બુદ્ધિમાં આત્મા સબધીનું સત્ય કદાચ ન ઠીકે અને તમે કદાચ એને સદા જન્મતો અને મરતો માની લ્યો તોપણ એને માટે તમારે શોક કરવો ઘટતો નથી તમારા મગી ગએલા સબધીઓનો આત્મા પાછો પેદા થાય છે એવું સમજીને પણ તમારે શોક કરવો ઘટતો નથી ભગવાન શ્રીકૃષ્ણે અર્જુનને આ મતલબનુજ સમજાવ્યું છે જરૂર જરૂર જરૂર સમજો ! તમારૂં અજ્ઞાન ગયું અને તમારા અવગતપણું જ્ઞાન થયું કે તમે શોકમુક્ત જીવન ગુનારવા લાગશો જુઓ -

અથ ચૈત નિત્યજાત નિત્ય વા મન્યસે મૃતમ્ ।

તથાપિ ત્વ મહાનાહો નૈન શોચિતુમર્હસિ ॥ (૨-૨૬)

ઉપરના કથનના પ્રમાણરૂપે ભગવાન કહે છે કે ‘જે જન્મ્યું છે તે જરૂર મરવાનુજ છે અને મૃત્યુને પામ્યું ત જરૂર જન્મવાનું છે,’ જે તમને પ્રત્યક્ષજ છે હવે જે એમ ન હોય તો પ્રલયનો મમય થયા પહેલા જગત અદૃશ્ય થઈ જાય માટે આવા અનિવાર્ય નિયમ માટે તમારે શોક કરવો ઘટે નહીં આવું બધા પ્રધરનું જ્ઞાન તમારે સપાદન કરવું ઘટે એ જ્ઞાન વિના તમે શોકમુદ્દિનનો અનુભવ કરી શકા નહીં તમે કદાચ એમ માનશો કે- ‘આવી વાતો માની લેવા માટે છે અને તમે શોકમુદ્દિન છા એ પણ માનીજ લેવાનું છે’-તો એવું ખોટું માનશો નહીં આવી વાતો બીજીની કહેલી માગીમથેડી મનથી માનવા માટેની નથીજ, પણ જ્યારે તમને એ જ્ઞાન ઉપજશે ત્યારે તમારા નચિત-પ્રારબ્ધાદિ કર્મો નહિ થઈ જતા તેના ફળથી તમે મુક્ત થઈ જાઓ તે અને ત્યારેજ તમે નવા કર્મ એવા કરો છો કે જેનાથી તમને શોક થતોજ નથી આ જે જ્ઞાનનું મહાત્મ્ય એને માટે ભગવાને કહ્યું છે કે -

જાતસ્ય હિ ધ્રુવો મૃત્યુર્ધુવં જન્મ મૃતસ્ય ચ ।

તસ્માદપરિહાર્યેડર્યે ન ત્વં શોચિતુમર્હસિ ॥ (૨-૨૭)

વળી અવ્યક્ત એવી માયા-જે નામરૂપ વડે પ્રકાશતી નથી પણ એના વડે જેમનો જન્મ છે, એવાં અવ્યક્તો-ન દેખાય તેવાં અને દેખાય તેવાં શરીરો-ભૂતો, અને બેડની મધ્યેનાં દેવો-મનુષ્યો-પશુપક્ષીઓ વગેરે-જેના આલાસની મધ્યે મળી આવતાં રુપો, જે બધા માયામાંજ સમાઈ જનારાં છે અને જેમનો સ્વભાવજ દેખાવાનો અને નષ્ટ થવાનો છે ત્યાં શોક કરવો શું કામનો? મીનેમાના સફેદ પડદા પર રાત્રે દેખાતા દેખાવો જેવો આ એક વિશ્વરુપ યા જગતરૂપ પ્રપંચ છે, તો તેનો શોક શું? લગવાન તે માટે ઉપદેશે છે કે:-

અવ્યક્તાદીનિ ભૂતાનિ વ્યક્તમધ્યાનિ મારત ।

અવ્યક્તનિધનાન્યેવ તત્ર કા પરિદેવના ॥ (૨-૨૮)

મુમુક્ષુ દ્રવ્યતિ । આ આત્માની મનાતી અજ્ઞાન વિચિત્રતા માંબંધી લગવાનજ અભિપ્રાય આપે છે કે-‘આ આત્માને કેટલાક વિદ્વાનો અદ્ભૂત અને અજ્ઞાયક જેવો સમજે છે. વળી કેટલાક એ આત્માની વાત બીજાને કહે છે અને તે જાણે કે આત્મા એક અજ્ઞાયક પમાડનારી વસ્તુ હોય તેવું ઓલતા દેખાય છે. કેટલાક આવી વાત સાંભળનારાઓ જાણે કે કોઈ અદ્ભૂત અને અજ્ઞાયક વસ્તુને સાંભળતા હોય તેવા દેખાય છે. આમ એ આત્માને સાંભળીને પણ કેટલાક સાંભળનારાઓમાંથી પણ તેમાંની કોઈ એ આત્માનો માફાકાર કે અતુલ્ય કરતો હોતો નથી. મુઓ-’

આશ્ચર્યવત્પશ્યતિ કશ્ચિદેનમાશ્ચર્યવદ્વદન્તિ તથંવ ચાન્યઃ ।

આશ્ચર્યવદ્ધૈનમન્યઃ કૃણોતિ શ્રુત્વાડયેનં વેદ ન ધૈવ કશ્ચિત્ ॥

(૨-૨૯)

આ આત્મા તમે પોતે તમારા શરીરમાં છે. તેને દેહી કહેવામાં આવે છે તે જેમ અવધ્ય એટલે કે વધ-નાશ કરી શકાય નહીં એવો છે, તેમ બધાનો એક આત્મા પણ તેવોજ છે છે અને તેને દેહી-શરીરી-જીવ-પુરુષ અને શ્વેતજ-એવા નામોથી ઓળખાવવામાં આવે છે આ તમારું સ્વસ્વરૂપ છે તમે જ્યાંસુધી એને બરાબર ન ઓળખો ત્યાંસુધી તમે શોકમુગ્ધ થઈ શકશો નહીં. એવીજગતે જે ઉપજેલા શરીર-નામો-રૂપો માત્ર નાશ પામવાનેજ જન્મેલા છે તેમનો પણ શોક કરવો તમો દંપતિને યોગ્ય નથી. લગવાન શ્રીકૃષ્ણ આ ઉપદેશ દેતાં કહે છે કે:-

દેહી નિત્યમવધ્યોડય દેદ્વે સર્વસ્ય ભારત ।

તસ્માત્મર્વાણિ ભૂતાનિ ન ત્વ શોચિતુમર્હસિ ॥ (૨-૩૦)

હે શ્રેષ્ઠ દંપતિ ! આજણ ચાલતા શ્રી લગવાને અર્જુનને એનો સ્વધર્મ નમજવતા કહ્યું કે ધર્મનું એટલે ન્યાયી યુદ્ધનું લડવું એ ક્ષત્રિયોનો, રાજકર્તાઓનો અને વૈશ્યની ફરજ અદા કરનાર સિપાઈઓનોજ ધર્મ છે, બીજાઓનો નહીં માટે જેમ અર્જુનને આજીવિકા સંપાદન કરવાને માટે ન્યાયી યુદ્ધ લડવું એ સ્વધર્મ કહ્યો તેમ તમારે દંપતિએ પણ નમજવું ઘટે ડ-ધરધ ધો કરવામાં પાપ લાગતું નથી જેમ લડાયકને મનુષ્યહિંમા કરવી પડે છે તેમ તમારા ધંધામાં પણ બાગીરીથી વિચારી એતા હિંમા રહેલી છે, પણ તે ક્ષમનિય ગણાયલી છે અને એ પાપમાંથી મુક્ત થવા માટે આગળ તમને પાપ મહાયજ્ઞો કરવાનું શુદ્ધ-ધ તરીકે ફરમાન થયું છે. તેથી અને આત્મરક્ષણ માટે બચાવનું યુદ્ધ કરતા હિંમા થાય તો તેવા પાપથી તમારે ડરવાનું નથી જુઆ -

સ્વધર્મમપિ ચાર્વેક્ષ્ય ન વિકપિતુમર્હસિ ।

ધર્મ્યાદિ યુદ્ધાચ્છેયોડન્યત્ક્રત્રિયસ્ય ન વિચિતે ॥ (૨-૩૧)

જેમ અર્જુનને અત્યાનક કર્મયુદ્ધ કરવાનું આવી મળ્યું છે, તેમ તમો દેવતિને, તમારા પૂર્વજન્મમાં પણ નહીં આવ્યો હોય એવો, આ માનવદેહ લગવાને કૃપા કરીને આપ્યો છે અને એમાં તમારે પણ (ઓર્થિતો, અભ્યુચિતઓ) જીવનસત્રામજી ખેલવાને સમય મળી આવ્યો છે. આ સત્રામ વડે તમારે શોકમુખ્તિ, સસાન્નધમુક્તિ અને પન્મપદની પ્રાપ્તિ માટે તમારા શત્રુઓ-કામ અને ક્રોધ-ની સામે લડવાનું છે એટલે સાધના કરવાનું કર્મરૂપ અને પોપણ માટેનું કર્મરૂપ યુદ્ધ કરવાનું છે આવા પ્રકારનું યુદ્ધ જેમ ક્ષત્રિયોને તેમ જીવિવાત તમો જેવા સુમુક્ત દેવતિઓને કરવાનો પ્રયત્ન આવે છે ત્યારે તેઓ સુખેથી લડે છે બધા ક્ષત્રિયોને અને માનવજીવ વિના બીજા પ્રાણીઓને (જટાયુ અને ગજરાજના અપવાદ વિના) આવી તક કવચિતજ મળે છે ગુઓ -

યદ્વચ્છયા ચોપવન સ્વર્ગદ્વારમપાવૃતમ્ ।

સુખિન શત્રિયા પાર્થ લભતે યુદ્ધમીદ્રશમ્ ॥ (૨-૩૦)

માનવદેહમાં આવ્યા છતાં નહજ મળેલી આ તક કર્મરૂપી યુદ્ધ કરવાની મળી છે એ સમયે ધરધ ધો કરવાની સાથે મોક્ષપ્રાપ્તિ અને આ જીવનમાં શોકમુખ્તિ મેળવવાને શાસ્ત્રીય કર્મોરૂપ યુદ્ધ ખેલવાના ચત્રન કરવાની તક શુભાવશો તો તમને અપયશ અને પાપ લાગશે એવું તમો દેવતિને મમજ્ઞતા વિના નહીં રહે પેટ ભરવાને, કુટુંબનું પોપણ કરવાને તમે ધધો કરવાનું તો દેખાદેખી સમજી ગયા છો. પરન્તુ બીજાના ભોગે અને ન્યાયથી દ્રવ્ય ન પાદન કરવાનું તમારા જેવા દેવતિ બધા સુમજ્ઞતા નથી તે નમજ્ઞવુ ઘટે છે ધધો નહીં શોધી કાઢનારાઓએ, પ્રમાદી-આગસુઓએ બીજાના પર આધાર અને મેળે નહીં રાખવો જોઈએ સ્વય ઉત્તમ શોધી ઉદ્યમશીલ ચવુ જોઈએ જો તેમ નથી કરતા તો આવા નિરૂદ્યમીઓ પ્રભુની આજ્ઞાનુ-કર્મ કરવાનું-ફરમાન નહીં માનવાનું મોટું પાપ કરે છે ગુઓ ભગવાન કહે છે કે -

અથ ચેત્સ્વમિમ ધમ્યં સંપ્રામં ન કરિષ્યસિ ।

તતઃ સ્વધર્મં કીર્તિં ચ હિત્વા પાપમવાપ્સ્યસિ ॥ (૨-૩૩)

વળી ભગવાન અર્જુનને કહે છે કે ‘સ્વધર્મનો ત્યાગ કરવાથી તારી અપદ્ધીતિ થશે.’ અલગત, અહીં સ્વધર્મનું પાલન કરવા જતાં સગાંઓ અને ગ્રાહણોનો વધ થવાનો છે, પરંતુ પાપીઓનો પક્ષ કરીને આવેલા એ સગાઓ અને ગ્રાહણો હાથમા હથિયાર લઈને લડવા આવ્યા છે તેઓ આતતાયિઓ છે ધર્મયુદ્ધ કરવું એ અર્જુનનો ધર્મ છે. તેથી તે ધર્મ પ્રભુપ્રાપ્તિનું હોવાથી દૂષિત થતું નથી-એ દૃષ્ટિએ યુદ્ધ ન લડવું એ ક્ષત્રિય માટે અને રાજકર્તા માટે ધર્મત્યાગનો દોષ પાપસમાન અને જનતામા અપદ્ધીતિ પામવા સમાન મનાય છે. માટે સ્વધર્મ ત્યાગ કરીને પાપ અને અપયશ મેળવ્યા કરતા મરી જવું એ ધર્મિષ્ઠ માનવીને માટે ઉત્તમ ગણાય છે. માટે શાસ્ત્રકારોવડે આજ્ઞા કરાયત્રુ ક્ષત્રિયો અને રાજકર્તાઓએ ધર્મયુદ્ધ જરૂર કરવુંજ જોઈએ વાડ, દંપતિ! તમે તો મુમુક્ષુ છો. તમને યુદ્ધનો પ્રસંગ આવતો નથી. તમે ક્ષત્રિય કે રાજકર્તા નથી. તો પ્રલોકનો યોધ તમને આત્માના ધર્મમા, માનવધર્મમા અને લોકશાસ્ત્રના ધર્મમા સ્થિત રહીને કામ-ક્રાધાદિ ષડ્વિકારોની સાથે લડવાનું કહે છે. જો તમે નથી લડતા તો જરૂર તમે પાપી છવન શુભરો છો અને ચોકમુક્રત રહી શકતા નથી પાપી છવનથી સજ્જનોમા તમારી અપદ્ધીતિ અને અનાદર થાય છે આત્માના ધર્મમા સ્થિત ન રહેવાથી તમે અવગતિને પામે છો મનુષ્ય-જન્મમા આવીને આવું કરવું એ કરતા મરી જવું ઉત્તમ છે ભગવાને આ અર્થને બંધ બેસતો પ્રલોક કહ્યો છે કે -

અકીર્તિં ચાપિ મૂતાનિ કથયિષ્યંતિ તેઽવ્યયમ્ ।

સંભાવિતસ્ય ચાકીર્તિર્મરણાદિતિરિચ્યતે ॥ (૨-૩૪)

એના અનુસંધાનમાંજ લગવાન કહે છે કે માનવદેહનો મહુપયોગ ન કરવો એ અધમતા છે; પોતાના સામર્થ્યને ન જાણવું એ મૂઢતા છે. ગુણો—

મયાદ્રઘાદુપરતં મંસ્યંતે ત્વાં મહારથાઃ ।

વેપાં ચ ત્વં बहुमतो भूत्वा यास्यसि लाघवम् ॥ (૨-૩૫)

अवाच्यवादांश्च बहून्वदिष्यन्ति तवाहिताः ।

निन्दन्तस्तव सामर्थ्यं ततो दुःखतरं नु किम् ॥ (૨-૩૬)

મુમુક્ષુ દેવતિ! તમારા ધર્મારોગગારનાં, પરોપકારનાં, પરમાર્થનાં અને પ્રભુપ્રીતિ માટેનાં કર્મો કરતાં કરતાં દેખીતો લાભ ભલે તમને ન સમજાય, પણ કર્મ કરવાંજ જોઈએ એવી શ્રદ્ધાથી કર્મો કરતાં કરતા તમે મૃત્યુ પામે છો, તો જરૂર આ લોકમાં અગર ઉત્તમલોકોમાંના લોકોએક લોકમાં તમે ઉત્તમ શરીર ધારણ કરો છો. તમે રાજા, અમીર અગર દેવ બને છો. આ વૈકુંઠમાં વસો છો અને જો શ્રદ્ધાજ્ઞાન થયું હોય તો તમે કૈવલ્યને પામે છો. ગુણો—

હતો વા પ્રાપ્સ્યસિ સ્વર્ગં જિત્વા વા મોક્ષ્યસે મહીમ ।

તસ્માદુત્તિષ્ઠ કૈંતિય યુદ્ધાય કૃતનિશ્ચયઃ ॥ (૨-૩૭)

પૂર્વોક્ત કર્મો કરતાં કરતાં નફાતોટાનો—દીર્ઘિતિઅપદીર્ઘિતિનો અને કર્મના શ્રમથી અને કર્મની આસાનીથી અનુભવાતા સુખ-દુઃખનો કશો વિચારજ તમારે મનમાં ન લાવવો ઘટે. ‘હું મનુષ્ય છું, ગૃહસ્થ છું, શોકમુક્તિ ઈચ્છું છું, મારે તો કર્મ કરવાજ જોઈએ’ એવી સમજ રાખવી ઘટે. કારણકે શ્રદ્ધાર્પણ થયેલા કર્મો કરવાથી તમને પાપ લાગતું નથી. આવાં કર્મો તમારી ચિત્તશુદ્ધિ કરનારા છે. તમારું ચિત્ત શ્રદ્ધાજ્ઞાન સંપાદન કરનારું થાય છે.

સુલલુલે સમે કૃત્વા લાભાભૌ જયાજયૌ ।

તતો યુદ્ધાય યુજ્યસ્વ નૈવં પાપમવાપ્સ્યસિ ॥ (૨-૩૮)

વળી કર્તાપણાનું અભિમાન છોડીને જે કર્મેને પ્રદ્યાર્પણ કરે છે તેને માંખ્યશાસ્ત્રની બુદ્ધિવાળો કહેવામાં આવે છે. કર્મેને પ્રદ્યાર્પણ કરનાર દંપતિને કર્મેનાં ફળો ભોગવવાં પડતાં નથી. આ મતલબનું શ્રીભગવાન કહે છે કે:-

एषा तेऽभिहिता सांख्ये बुद्धिर्योगे त्विमां शृणु ।

बुद्ध्या युक्तो यया पार्थ कर्मबंधं प्रहास्यमि ॥ (૨-૩૯)

સુમુશુ દંપતિ ! તમે તો ગૃહસ્થ છો. ઘરખાર વિનાના સાધુઓ અને સંન્યાસીઓને પણ તમે કોઈ એક કર્મ કરતા જરૂર જુઓ છો, તો પછી કર્મ કર્યા વિના તમારો ઘરવ્યવહાર તમે કેમ નિભાવી શકો? કોઈપણ દેહધારી ઉત્તમ પ્રહ્માનિષ્ઠ હોય છતાંયે તે કાઈ પણ કર્મ કર્યા વિના રહેતો નથીજ. શરીરની સાથે કર્મ લાગેલુંજ છે. શરીર કર્મ કર્યા વિના રહેતુંજ નથી. કર્મના આરંભનો નાશ થતોજ નથી. જ્યાં પરમાત્માજ પોતે કર્મરૂપે આ શરીરમાં છે, ત્યાં કર્મના આરંભનો નાશ હોય કેમ ? પરંતુ કર્તાપણાના અભિમાન વિનાના કસાયલા કર્મોથી તમને કોઈ પ્રકારની અડચણ આવતી નથી. જે શાસ્ત્રોક્ત કર્મો માંખ્યયોગવાળી બુદ્ધિથી કરવામાં આવે તો તેવાં કર્મો ધર્માનુમાન ગણાય છે અને તેમ હોવાથી ભલે તમારાથી થોડું પણ ધર્મનું પાલન ચલુ હોય તો એ તમને મહાન શોકમાંથી, જન્મમરણના પ્રવાહમાં તણાઈ જવાના ભયથી અને નરકયાતનાના ભયથી તમને બચાવે છે જુઓ -

नेहाभिक्रमनाशोऽस्ति प्रत्यवायो न विद्यते ।

स्वरूपमप्यस्य धर्मस्य त्रायते महतो भयात् ॥ (૨-૪૦)

મુમુક્ષુ દ'પતિ ! 'ઈશ્વરજ્ઞ અમારી ગતિ છે, ઈશ્વરજ્ઞ અમારું શરણુ' છે, અમે ઈશ્વરનાંજ છીએ અને મર્વ કર્તાદર્તા ઈશ્વરજ્ઞ છે, અમે તો તેના એવકજ્ઞ છીએ '-આવી બુદ્ધિ તમને ચોક્કસ કરનારી છે. યાદ રાખો ! પરન્તુ આનાથી ઉલટી બુદ્ધિ અવ્યવસાયીઓની હોય છે. તેમની બુદ્ધિમાં અનેક મનોરથો, અનેક આશાઓ અને અનેક પ્રવૃત્તિ ગ્રમ ઉપજાવનારી, ઈશ્વરના મહત્વને નહીં ઓળખવા દેનારી, જો તમારી હોય તો તમે બાવરાં બની જાઓ છો, લોકો તમારાથી ડરે છે, તમે લોકોનો વિશ્વાસ ગુમાવો છો અને તમારો કોઈ મિત્ર બનતો નથી. અરે ! તમે બળ્યાઝળ્યા માનવીનું જીવન ગુજારો છો જ્યારે પૂર્વોક્ત વ્યવસાયી બુદ્ધિવાળાં તમે હોવ છો ત્યારે તમારામાં ઐશ્વર્ય, ઉદારતા, મજબૂતતા, પ્રભુ-ભક્તિ અને સ્વસ્વરૂપજ્ઞાન આવે છે અને તમે ચોક્કસ બનો છો.-

વ્યવસાયાત્મિકા બુદ્ધિરેકેદ કુરુનવન ।

વદ્યુગાત્મા હનંતાશ્ચ બુદ્ધયોઽવ્યવસાયિનામ્ ॥ (૨-૪૧)

જો માનવીઓની બુદ્ધિ અવ્યવસાયી હોય છે ત્યારે તેઓ બહુ બોલનારા, કર્મના કૃણથી અગાઉથી ઈચ્છા કરનારાં અને પ્રોત્સાહન આપના વેદમંત્રોનેજ 'આટલુંજ કર્તવ્ય છે' એમ માનનારા, પરમાર્થ કે પરોપકારને મનમાં નહીં લાવનારા, શારીરિક ભોગો-ઇન્દ્રિયારામો અને વિષયાનદોનેજ મહત્વ આપનારા હોય છે કારણકે તેઓ સ્વસ્વરૂપથી અજ્ઞાત, શાસ્ત્રજ્ઞાનથી અજ્ઞાત અને મુક્તિની ભાવના વિનાના હોય છે. એઓ અવિદ્વાન હોય છે. વેદના 'આવા અને આટલાજ' ઉપદેશને ચંદુષ્ કરનાર હોય છે. 'આ વિના વેદમાં બીજો કોઈ બોધજ નથી' એમ કહીને વિશ્વમાં સ્વચ્છંદ વર્તન કરનારા હોય છે. તેમની વાણી મીઠી પણ મન કાળું હોય છે

યામિમાં પુલ્પિતાં ઘાતં પ્રવદંત્યવિપશ્ચિતઃ ।

વેદવાદરતાઃ પાર્થ નાન્યદસ્તીતિ યાદિનઃ ॥ (૧-૪૨)

મુમુક્ષુ દંપતિ ! શારીરિક ભોગો અને ઐશ્વર્યોમાં નેઓની આસક્તિ હોય છે તેઓનાં ચિત્ત રૂણાઈ ગયેલાં હોય છે. તેઓના વિચારો પણ ભોગો અને ઐશ્વર્યોને લગતાજ હોય છે. તેઓ ચિત્તને સ્થિર કરવા સમાધિ નામની ક્રિયા કરવા ખેસે છે ત્યારે પરમાત્મા તરફ તેમનું ચિત્ત ન જતાં જગત તરફ જાય છે અને તેથી તેમને સમાધિ લાગતી નથી. વ્યવસાયવાળી બુદ્ધિ 'હું આત્મા છું' એવા યોગમાં પ્રવેશતી નથી અને તેથી તેઓ શોકમુકત થતાં નથી. જુઓ ભગવાન શુ' કહે છે તે:-

મોઘૈશ્વર્યપ્રસક્તાના તયાપહૃતચેતસામ્ ।

વ્યવસાયાત્મિકા બુદ્ધિઃ સમાધૌ ન વિધીયતે ॥ (૨-૪૪)

આમ ત્યારે તેઓ શોકમુકત થતા નથી એટલે તેમને વારંવાર જન્મમરણ થયા કરે છે અને આવા સંસારની વૃદ્ધિ, વેદો કર્મ કરવાની રૂચિ ઉત્પન્ન કરીને કરે છે આ વેદો સત્વ-રજ અને તમ એવા ત્રણ ગુણોના વિષયરૂપ છે. માટે કર્મના કૃષોની ઈચ્છા કયાં વિના એ વેદોના બોધને માનીને કર્મો કરવા ઘટે છે નામ-રૂપવાળા વિશ્વ તરફ નહીં આકર્ષાઈને નિત્ય અત કરણભાજ સ્થિતિ રાખવી ઘટે અને મનને બહાર જવા દઈને ભોગનું લોભી બનવા દેવું ન ઘટે. સ પાદન કરવાની ઈચ્છાને ત્યજવી ઘટે પ્રાપ્ત થયેલાના વિયોગના ભય વિનાના થવું ઘટે. વેદોના ઉપદેશેલા કર્મો, જેવા કે શ્રવણ, ધ્યાન, કીર્તન વગેરેમાં સ્થિરતા રાખીને આત્મવાન બનવું ઘટે આ સર્વ કર્મોને પ્રદ્યાર્પણ કરવા ઘટે -

ત્રૈગુણ્યવિપયા વેદા નિર્ગુણ્યો ભવાર્જુન ।

નિર્દંત્રો નિત્યસત્ત્વસ્થો નિર્યોગક્ષેમ આત્મવાન્ ॥ (૨-૪૫)

અનન્યાશ્ચિતયંતો માં યે જનાઃ પર્યુપાસતે ।

તેષાં નિત્યામિયુક્તાનાં યોગક્ષેમં વદામ્યહમ્ ॥ (૧-૨૨)

‘હું કશું’ કરતો નથી; બધું લગવાનજ કરે છે’ એવી સાંખ્યશાસ્ત્રોમાં ઉપદેશોલી બુદ્ધિવાળાં થઇને તમે દંપતિએ ભલાંબૂરાં કર્મોની જવાબદારી તમારે માથે લઇને અને કર્તાપણાનું અભિમાન નહીં કરીને તમારા આત્માનો યોગ પરમાત્મા સાથેજ કરી રાખવો ઘટે. અર્જુનને લગવાને ધર્મપાલનનું કર્મ કરવાને સુદ કરવાની આશા આ સિદ્ધાંત પ્રમાણેજ આપી હતી. આ એક કર્મો કરવાની ચતુરાઈ છે. પરંતુ યાદ રાખો કે આ કથનમાં જાણીપૂજીને કરતાં દુષિત કર્મોના સમાવેશ થતો નથીજ નથી—

બુદ્ધિયુક્તો જહાતીહ ડમે સુકૃતદુષ્કૃતે ।

તસ્માદ્યોગાય યુગ્યસ્વ યોગઃ કર્મસુ કૌશલમ્ ॥ (૨-૫૦)

જેઓની બુદ્ધિમા કર્મોનો ત્યાગ કરવાનું આવ્યું નથી, એટલે કે જેમની કૃપણતાજ મટી નથી, કારણકે તેમના કામ અને ક્રોધ નહ થયા નથી, તેવાઓએ યોગ્મુક્તિ, મંસારબંધમુક્તિ અને શાંતપદની પ્રાપ્તિ કરવાની ભાવનાને સિદ્ધ કરવા માટે ફોજેચ્છા રાખ્યા વિના પ્રીતિપૂર્વક ચતત આળસ અને પ્રમાદ વિનાના થઇને કર્મો કરવાં ઘટે. શ્રીભગવાન કહે છે કે:-

કર્મજં બુદ્ધિયુક્તા હિ ફલં ત્યક્ત્વા મનીષિણઃ ।

જન્મબંધયિનિર્મુક્તાઃ પદં ગચ્છન્ત્યનામયમ્ ॥ (૨-૫૧)

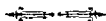
તમે દંપતિને ફોજેચ્છા વિના કર્મ કરવાનું એકદમ અમન્ય તેમ નથી. ‘વ્યવહારજ કેમ ચાલે? જે ફળજ નથી જોઇતું તોપણી કર્મજ શામાટે કરવું?’ આવા બે પ્રશ્નો તમારા અંતઃકરણમાં એક જાતનો શુચવાડો ઉભો કરે છે. વ્યક્તિગત સ્વાર્થ તમારા

આત્મધર્મની આડે આવી ઉભો રહે છે ત્યારે તમારામાં દુઃખિત્વતા, શમવિશમતા અગર બ્રમણ તમારી બુદ્ધિમાં આવે છે એ જો તમે સત્સંગ અને ઉપાસના કરીને મટાડો તોજ તમારી એ નાશવત પદાર્થો અને શરીરોપરની મમતા મટી, તમને તેમના ઉપર વિરાગ આવે છે પ્રભુના નામોનું અમરણ, પ્રભુના મહિમાનું કીર્તન અને પ્રભુના સ્વરૂપ અને મહત્તાની કથાઓ તમારે રોજ સાંભળવા દેવ પાડવી જોઈએ સત્સંગનો મહિમા મોટો છે અને એક દિવસ તમને એ શોકમુક્ત કરે છે અને તમારા જીવનની મુશ્કેલીઓ મટાડે છે મોજમજમાજ વખત વીતાવવાથી જીવનની સમતા જાળવાતી નથી -

यदा ते मोहकलिल बुद्धिर्व्यतितरिष्यति ।

तदा गतासि निर्देह श्रोतव्यस्य श्रुतस्य च ॥ (૨-૫૨)

અધ્યાય ત્રીજો મ'પૂર્ણ

✽ અધ્યાય ૪ થો ✽

મુમુક્ષુ હ પતિ ! ત્રીજા અધ્યાયના છેલ્લા વાર્તાલાપમાં ઉપદેશોલા બોધ ઉપરથી તમને સ્વાભાવિક રીતે થાય તેમ છે કે 'જ્યારે બધા કર્મો ભગવાનથીજ થાય છે, ભક્તોનો વ્યવહાર ભગવાન સંપાદે છે અને અક્રિય એવા આત્મા સાથે યોગ ચાલુ રાખવાનો બોધ આપવામાં આવે છે તો પછી કર્મજ શામાટે કરવા જોઈએ ? પોતે કર્મ કરવા અને જવાબદારી ભગવાન પર દાણી દેવી-એ શામાટે જોઈએ ? ભગવાન તે વળી ધોર અને હિંમાત્મક કર્મ કરવાને પ્રેરે ખરા કે ?' આવી બ્રમણ જેમ અર્જુનને ચર્ચા હતી તેમ તમને પણ થવાની. એનો વિચાર કરવો ઘટે અને અર્જુને જેમ ભગવાનને

પૂછ્યું હતું તેમ નહીં પૂછતા તમારે તો તમારી બુદ્ધિજ ભગવાનને અર્પણ કરી દેવી જોઈએ. અગાઉના બોધ પ્રમાણે તમારે કર્મ કરતા પાપ કે બાધનને વિચારજ ન લાવવો ઘટે અને પ્રાર્થના કરવી ઘટે કે એ ભગવાન તમને સદ્બુદ્ધિ આપે શુઓ અર્જુને પૂછ્યું હતું કે -

ઝયાયસી ચેત્કર્મણસ્તે મતા બુદ્ધિર્જનાર્દન ।

તત્કિં કર્મણિ ઘોરે મા નિયોજયસિ કેશવ ॥ (૩-૧)

આટલું મહા છતાં પણ તમને શકા થાય એ આભાવિક છે અર્જુનને પણ અપદ્ધ સમજી શકાયતું નહીં કારણકે તમારું ચિત્ત દુન્યવી મોજમજામાં લાગ્યું હોય છે બાધના વાકયો અટપટા અને સેગલેજિયા લાગે જો કે તમે તો શોકમુદ્ધિ ધર્યો છો, છતાં અસાધવાન શ્રોતાની પેઠે, અર્જુનની પેઠે તમે જરૂર ભણવા ધર્યો છે - 'કર્મ કરવા કે ન કરવા?' એટલે તમે બધી વાતની એક વાત કરી કહેવા અને કહેવાના અર્જુને પણ શ્રીભગવાનને આવુજ કહ્યું હતું -

ઘ્યામિથેજેવ વાક્યેન બુદ્ધિ મોહયમીવ મે ।

તદેવ વદ નિશ્ચિત્ય યેન થેયોઽહમાનુયામ્ ॥ (૩-૨)

મુમુક્ષુ દ પતિ ! શાસ્ત્રોએ કહેલા, અનુધાન કરવા યોગ્ય અને ધર્મનું ન કરવાનું ન થાય એવી વ્યવસ્થા, નિયમવડે આ લોકમાં પૂર્વે પરમાત્માએ ઉપદેશેલી છે એમાંની એક તે સાખ્યશાસ્ત્રવડે જ્ઞાનયોગીની વ્યવસ્થા યા નિષ્ઠા, અને બીજી યોગીઓની કર્મક્રિયાશ્રવડે કર્મયોગની વ્યવસ્થા યા નિષ્ઠા, અને એને માટે શ્રીભગવાને સ્વયં કહ્યું છે કે -

હોવેઽસ્મિન્દ્વિધા નિષ્ઠા પુરા પ્રોક્તા મયાનપ ।

જ્ઞાનયોગેન સાધ્યાના કર્મયોગેન યોગિનામ્ ॥ (૩-૩)

હીક, હવે ગુઓ ! જ્ઞાનયોગની નિષ્ઠાને તો તમે લાયક નથી એટલે તમારે તો કર્મયોગનોજ આશરો લેવો જરૂરી છે. આથી તમારે સાવધાનીથી લક્ષમા લેવું ઘટે કે બીલકુલ કર્મજ નહીં કરવાથી તો તમારો ધરવ્યવહાર નભયેજ નહીં વળી શોકમુક્તિની વાધતા માટેનું ભજનનું કર્મ તમે ન કરો, તો તેથી તમે શોકમુક્ત થઈ શકશો નહીં તમે માનો તેમ જો તમારૂં શરીર કર્મ ન કરે એટલે તમે કર્મ કરતા નથી એમજ માનવાના, પણ તમારૂં અત-કરણ તો વાસનાત્મક મહત્ત્વની ક્રિયા કરતુંજ હોય છે સકલ્પ કરેલા કર્મેનું ફળ પણ મળ્યા વિના રહેતું નથી, જ્યારે શોકમુક્તિ માગે છે તમારી પાનેથી નિષ્ક્રિયતા. આ નિષ્ક્રિયતા વિના શોકમુક્તિ મિદ્ધ થતી નથી. આ હાલતમા કર્મનો મન્યાન યાને અનારભ-આ બેઠથી મોક્ષમિદ્ધ મળતી, જ્યારે તમને પ્રથમ તો જોઈએ કે-આ વર્તમાન સમયમા, આ દેહવટે શોકમુક્તિ યાદ રાખો કે નિષ્ક્રિયતા એટલે ફળમગરહિનપણું ગુઓ ભગવાને આ ઉપદેશને અનુમરતું કહ્યું છે કે -

ન કર્મણામનારભાનેત્યમ્યં પુન્યોડશ્રુતે ।

ન ચ સન્યસનાદેવ સિદ્ધિ સમધિગચ્છતિ ॥ (૩-૪)

જોઈપણ દેહધારી કદાપિ એક પણ પણ કર્મ કર્યા વિના રહી શકતું નથી, કારણકે પ્રવૃત્તિથી ઉપજેલા શુભોત્પદે દેધારી પરવશ બને છે અને તેથી કર્મ થયાજ કરે, ગુઓ -

ન હિ કશ્ચિત્ક્ષણમપિ જાતું તિષ્ઠયસ્મંજ્ઞત ।

કાર્યતે હ્યવશ સ્મર્મ સર્વં પ્રવૃત્તિજેર્ગુણે ॥ (૩-૫)

કાયા જ્ઞાનયોગીઓમાના દેહવાક એવા હોય છે કે ભગલાની પેઠે સૂચ શરીરને સ્થિર કરીને ધ્યાન ધરતા બેઠા હોય છે, પણ તેમનું જિનન તો મનમા વિપયોનુંજ ચાલ્યા કરે છે આવા કાયા

જ્ઞાનયોગીઓ મૂઠ મિથ્યાચારી, દલી ઢાળી કહેવાય છે. આ મતલબનો ક્લોક શ્રી ભગવાન કહે છે કે -

કર્મેन्द्रિયાણિ સયમ્ય ય આસ્તે મનસા સરન્ ।

ઇન્દ્રિયાર્થાન્વિમૂઢાત્મા મિથ્યાચાર સ ડન્યતે ॥ (૩-૬)

આવા દલી જ્ઞાનયોગીઓ કરતા તમે દ પતિ, જે મન અને ઇન્દ્રિયોને કાબુમાં રાખીને નિર્દોષ કર્મો કરો તો તમે કર્મ-યોગીની કક્ષામાં તો જરૂર આવી શકો છો અને ઉપર જણાવેલા દલી જ્ઞાનયોગીઓ કરતા વધો છો, કારણકે તમે આસક્તિ વિનાના છો જુઓ શ્રી ભગવાન કહે છે કે -

યસ્તિન્દ્રિયાણિ મનસા નિયમ્યારમ્ભતેઽર્જુન ।

કર્મેન્દ્રિયૈર્કર્મયોગમસક્ત સ વિશિષ્યતે ॥ (૩-૭)

અમુક દ પતિ ! ખીલકુલ કર્મ નહીં કરવા કરતા તમે ગૃહસ્થોને માટે શાસ્ત્રોમાં જે કર્મો નિયત થયેલા છે તે પ્રમાણે જે કર્મો કરો તો જરૂર તમે મોક્ષના અધિકારી થઈ શકો છો અને વર્તમાન જીવનમાં પણ તમે શોકમુદ્ધિનો અતુલબ વ કરો છો પરંતુ જે તમે કર્મ નથી કરતા તો તમારો ધરવ્યવહાર પણ નથી આવતો. જુઓ -

નિયત કુર્મ કર્મ ત્વ કર્મ જ્યાયો હ્યકર્મણ ।

શરીરયાત્રાપિ ચ તે ન પ્રસિદ્ધયેદકર્મણ ॥ (૩-૮)

જે ગૃહસ્થો પત્ન્યમહાયજ્ઞો માટેના કર્મો કરે છે, તો તે કર્મો શાસ્ત્રોએ આજ્ઞા કરેલા હોવાથી તેમને બધનકર્તા થતા નથી અર્થાત્ તેવા કર્મોમાની હિંમત તેમજ ખીન્ન હોયો તેમના મોક્ષને બગાડતા નથી, પણ ઉક્લગ શોકમુદ્ધિને ઉપકારક ગણાયા છે આમ છતાં પણ એ કર્મોમાં પણ જરાજેડલી આસક્તિ નજ રાખવી જોઈએ

આ પંચમહાયજ્ઞોનાં કર્મો શાસ્ત્રોમાંથી ચોધી કાઢીને બરાબર આચરણમાં મૂકે તો શોકમુક્તિ માટે બીજું કશું કરવા જોઈતું રહેતું નથી. જુઓ:-

યજ્ઞાર્થાત્કર્મણોડન્યત્ર લોકોડયં કર્મબંધનઃ ।

તદર્થં કર્મ કૌન્તેય મુક્તસંગઃ સમાચર ॥ (૩-૯)

હે મુમુક્ષુ દેવપતિ ! આ યજ્ઞ અને તેને માટે કરવાનાં કર્મો વિષે તમને જરાયે શંકા ન રહેવી જોઈએ, કારણકે આ બધું કાઈ કાઈએ ઉપજાવી કાઢ્યું નથી અને તેથીજ અહીં શ્રીભગવાન તેની ઉત્પત્તિ માટે બરાબર કહે છે કે-આ જગતની ઉત્પત્તિના આરંભમાં પ્રજાપતિ બ્રહ્માએ માનવીઓને અને યજ્ઞોને-યજ્ઞો કરવાનાં સાધનો સહિત ઉત્પન્ન કરીને બ્રોધ આપ્યો છે કે ‘પવન-અગ્નિ-તેજ-પાણી-પૃથ્વી વગેરે તેમજ દેવો, દેવોના રાજા ઇન્દ્ર, વિષ્ણુ વગેરેનું પૂજન કરો અને તેથી તેઓ તમારા તેઓ તરફના ભાવને જોઈને તમારું પરમ કલ્યાણ સિદ્ધ કરશે અને તમારો અને તેઓનો પરસ્પરનો લાભ બહુ અપેક્ષિત છે. વળી યજ્ઞો કામધેનુ સમાન તમારી ઈષ્ટ વસ્તુઓને આપનારા છે. કારણકે યજ્ઞોદ્ધારાજ દેવો પ્રસન્ન થઈને તમને ભોગો આપે છે અને તે તમે ભોગવો છો. આ પ્રમાણે દેવોએ આપેલા ભોગો જ્યારે તમે ભોગવવાનો આરંભ કરો ત્યારે તમારે ઉપકારની લાજણી વ્યક્ત કરવી ઘટે અને તેટલા માટે ખાતાં, પીતા, ઝોડતા, પહેરતા તમારે તેમને યાદ કરી ઉપકાર માનવો જોઈએ. જે આમ તમે નથી કરતા તો તમારું બાધેલું, પીધેલું, પહેરેલું વગેરે ચોરી કરીને મેળવેલું મનાય છે અને તમે અપકારી-ચોર એવા મનાઓ છો, જે કર્મ તમારી શોકમુક્તિને આડે આવે છે, ભગવાનનું આ કથન જુઓ કે:-

સહયજ્ઞાઃ પ્રજાઃ સૃષ્ટ્વા પુરોવાચ પ્રજાપતિઃ ।

અનેન પ્રસવિષ્યધ્વમેષ ચોડમ્તિવષ્ટકામધુક્ ॥ (૩-૧૦)

દેવાન્ભાવયતાનેન તે દેવા ભાવયંતુ વઃ ।

પરસ્પરં ભાવયંતઃ શ્રેયઃ પરમવાપ્સ્યથ ॥ (૩-૧૧)

इष्टान्भोगान्हि वो देवा दास्यंते यज्ञभाविताः ।

तैर्दत्तानप्रदायैभ्यो यो भुंक्ते स्तेन एव मः ॥ (૩-૧૨)

શ્રી ભગવાનનો ઉપરનો ઉપદેશ તમારે બહુ સમજવા જેવો અને બરાબર આચારમાં સુકવા જેવો છે. આ ઉપદેશથી તમે આવ અજ્ઞાત રહ્યા હોઈ તમારામાં ભારે વિપત્તિ આવી છે અને અત્યારે તમને પંચમહાયજ્ઞોમાંના મનુષ્યચરણી ભાવના પેદા કરવા હવે કેટલાક સમગુઓએ સહકારની ભાવનાવાળી Co-Operative મંદ્યાઓ કાઢવા માંડી છે, પણ દેવચર અને પિતૃચરથી તો હજી તમે ઘણાજ દૂર છો. શ્રી ભગવાનનો પણ આને માટેજ ઉપદેશ છે કે જે બધું તમે કર્યો છો અને તેમાંથી તમારુંજ બધું માનીને ખાઓ છો, પીઓ છો, ઝોઢાં છો પહેરો છો વગેરે તે તેમ નજ થવું જોઈએ. આમ કરવાથી તો તમે ફક્ત પાપજ વહેરો છો અને પાપનુંજ ખાઓ છો. માટે તમારે તો વિજ્ઞાન-સંન્યાસી-મદ્યુષ્ઠી-સાધુ-સદાચારી-પ્રહ્લાચારી એવા અતિથિ તેમજ ગાય, કૃતરો અને કોઈ ગરીબ ભિખારી માટે થોડું વધારે રાંધવું જોઈએ. આવા અતિથિચર ઉપરાંત દેવચર કરવા દેવતાને અને પિતૃઓને જમાડવા, દેવદર્શને જવું, દેવને નૈવેદ્ય અર્પણ કરવો, કથા માંલિજવી અને ગીતા, ઉપનિષદો, ભાગવત, રામાયણ કે વિષ્ણુસહસ્રનામનો પાઠ કરવો, શક્તિ પ્રમાણે હોમ કરવો વગેરે જે પ્રહ્લાચર કહેવાય છે તે કરવું. જો તમે આ બધું નથી કરતા તો ઘરઘઘાના કર્મથી ચતા પાપથી તમે સુક્રત ચતાંજ નથી. અહીં તમને એક પ્રશ્ન થશે કે ‘યુરોપના દેશોની જેમ આપણે ત્યાં બેકારો અને સાધુસંન્યાસીઓને સરકાર નિભાવે તો અમારે આવા યજ્ઞો કરવાનું બંધ થાય કે નહીં?’ તો એનો જવાબ એ છે કે ‘ના! તેમ કરવામાં તમે

એક વધુ પાપ વહેરો છે અને તે આડકતરી રીતે. દાખલા તરીકે સરકારના નિલાયેલા, પરત્ર બનેલા ધર્મચાર્યો અને સંત-સંન્યાસીઓ પ્રસંગ આવ્યે સરકારનાં બધાં કૂંકતાં સત્યથી અવળે પથે ચડે છે અને પ્રજાને ખોટાણું પર ચઢાવે છે. માટે પ્રજાએ જ એમને નિલાવવા જોઈએ. આ મતલબના ઉપદેશ માટે જ મુખ્યો:-

यज्ञशिष्टाशिनः संतो मुच्यन्ते सर्वकिल्बिषैः ।

भुञ्जते ते त्वघं पापा ये पचंत्यात्मकारणात् ॥ (૩-૧૩)

મુમુક્ષુ દંપતિ! પ્રાણીમાત્રના જીવનમરણનું ચક્ર જે બારિકાઈથી તપાસશે તો તમને સહેજે માલમ પડશે કે તમે સુદાં આ આ જગતના સર્વપ્રાણીઓની ઉત્પત્તિ અન્નમાથી થઈ છે અને એ અન્નની ઉત્પત્તિ વરસાદથી થાય છે, જ્યારે વરસાદ એ યમનું જ પરિણામ છે અને યજ્ઞો એ તમારાં કર્મોનું જ પરિણામ છે. એટલે દંકાણુમાં તમારાં કર્મો થકી તમારી ઉત્પત્તિ થાય છે એ નિશ્ચય છે.

અત્રે એવી શંકા ન કરશો કે હિન્દુમ્તાન સિવાય બીજા દેશે તો યજ્ઞો કરતા નથી અને ત્યાં વરસાદ તો ખૂબ પડે છે તેનું શું? એનો ઉત્તર એ છે કે તમારી શંકા અમ્થાને છે જે કે તે લોકો યજ્ઞને યજ્ઞ તરીકે માનીને યજ્ઞ નહીં કરતાં હોય, છતાં જાણ્યેઅજાણ્યે પણ તેમનાં કર્મો થકી યજ્ઞ થાયજ છે અને પ્રકૃતિ જડ હોઈ એક યા બીજા રૂપે પણ ત્યાં વરસાદ વરનેજ છે. કેાઈક ઠેકાણે બારે માસ વરસાદ સરસે છે તો કેાઈક ઠેકાણે ન જોઈએ ત્યારે વરમે છે અને આવી વિષમતા પેદા કરે છે. એ વિષમતા મટાડવા અને સાચું નિયમન કરવા યજ્ઞોની જરૂર છે અને એ યજ્ઞો તમારાં કર્મો વડેજ થાય છે. જુઓ શ્રીભગવાન કહે છે કે:-

अन्नाद्भवन्ति भूतानि पर्जन्यादन्नसंभवः ।

यज्ञाद्भवति पर्जन्यो यज्ञः कर्मसमुद्भवः ॥ (૩-૧૪)

અહીં તમને પાછો પ્રશ્ન થશે કે તમે તો પાછા કર્મની વાત પર આત્યા, તો એ કર્મ શાથી ઉત્પન્ન થયું? તો ભગવાન પણ એને માટે કહે છે કે કર્મ બ્રહ્માંથીજ ઉપજ્યું છે અર્થાત્ પરમાત્મા પોતેજ કર્મરૂપ બને છે, ચાને અક્ષર બ્રહ્મ એટલે જે વેદ છે તેજ એ કર્મ છે. તેથી બ્રહ્મરૂપ કર્મ સર્વમાં છે. એવી કોઈ નામરૂપ વસ્તુ નથી કે જેમાં કર્મ ન થતું હોય. દાખલા તરીકે બીજમાં કર્મ છે તેથીજ શાક, ફળ, અન્ન અને ઔષધીઓ ઉપજે છે. માટે બ્રહ્મરૂપ કર્મ-સર્વવ્યાપક પરમાત્મા-નિત્ય યજ્ઞમાં રહેલા છે જુઓ-

કર્મ ब्रह्मोद्भवं विद्धि ब्रह्माश्रयसमुद्भवम् ।

तस्मात्सर्वगतं ब्रह्म नित्यं यज्ञे प्रतिष्ठितम् ॥ (૩-૧૫)

આ પ્રમાણે અન્નથીજ વિશ્વ નામરૂપમાત્ર ઉપજે છે. અને એ અન્ન વરસાદથી, વરસાદ યજ્ઞથી અને યજ્ઞ-એ કર્મથી થાય છે, એવું આ ચક્ર નિત્ય ગતિમાન છેજ. તેને અનુકૂલ અને તેને અનુરૂપ જે ગૃહસ્થ દેવતા નથી વર્તતાં તેઓ પાપીણવન ગુલારે છે. તેઓ શારીરિક ભોગો, ઇન્દ્રિયાશ્મો અને વિષયાનદો ભોગવે છે. આવું મદ્દતિયાપણું ભલા ક્યાંઈ ચાલે ખરૂં કે? આ ચક્રને ગતિમાં રાખવા માટે અને વ્યવસ્થિત રીતે ગતિમાન રહેવા માટે જેઓ યજ્ઞો કરતા નથી તે માનવીઓ તરીકે મિથ્યા જનમ્યા છે એવું સમજવું ઘટે. આ વિશ્વમાં એવું કશું નથી કે જેનો ઉપયોગ કરવા માટે તમારે કોઈપણ પ્રકારની કિંમત આપવી ન પડે. તમે પવન અને તેજનો ઉપયોગ કરો છો. આ બેઉની કિંમત તમારે તમાગ શરીરમાં અણર્ણ ન રહે તેટલો અને તેવો બહાર કરવા રૂપ કિંમત આપવી પડે છે. તમારા શરીરની અંદરની અને બહારની શુદ્ધિરૂપ કિંમત તમારે કસરત કરીને પવન માટે આપવાની હોય છે. પેદ ભરવાની, પાણી પીવાની અને કપડાં પહેરવાની કિંમત

તમારે યજ્ઞ ડપી કર્મ કરીને આપવાની હોય છે એ તમે સમજી શકો છો વિચારો અને અતરમા ઉતારો આ તો તમને બે દાખલાઓ આપ્યા છે બાકી જે જે વસ્તુઓ તમે ભોગવો છો તેની કિંમત તમારે શુ આપવી પડે તે વિચારો ! શોધી કાઢો ! સ્વયં તમારે ભોગવવાની વસ્તુની કિંમત શોધી કાઢો ! તમને કાયદો થશે નહીં તો જીવન વ્યર્થ જશે પાપી થશે અને વાસનાના કીડા બનશે જુઓ શ્રી ભગવાન સ્વયં કહે છે કે -

एव प्रवर्तित चक्र नानुवर्तयतीह य ।

अघायुरिन्द्रियारामो मोघ पार्थ स जीवति ॥ (૩-૧૬)

તા દે દપતિ ! તમને પ્રશ્ન થશે કે કર્મો કેવી રીતે કરવા ? જુઓ શ્રી ભગવાન કહે છે કે તમારે એ બધા કર્મો આસન્નિ વિના ઠીકઠીક કરવા જોઈએ જે ગૃહસ્થ દપતિ કર્મોને આસન્નિ વિના કર છે તેઓમા ઈશ્વરી ભાવ આવે છે અને તેઓ શરીરમા રહેલા શુદ્ધ પુરુષ રુપે પ્રકાશવા માટે છે પુરુષ એટલે આત્મા-પેતાના જીવરુપને જીવને વ્યવહારે એટલે-પરમેશ્વરરૂપને પામે છે -

तस्मादसक्त सतत कार्यं क्म समाचर ।

असक्तो ह्याचरन्कर्म परमाप्नोति पूरुष ॥ (૩-૧૯)

વળી દુનિયામા એક એવો ધારો પડી ગયા હ કે શ્રેષ્ઠ માનવીઓ જે કાઈ કરે છે તેનું કતુકરણ બધા માનવીઓ કરે છે એાછી બુદ્ધિવાળા અને પામર માનવીઓને સ્વયં શાસ્ત્રઅભ્યાસ કરી આધન શોધી કાઢવાનું પેતાનું કર્તવ્ય સૂઝતું નથી -

यद्यदाचरति श्रद्धस्तत्तद्वेतरो जन ।

स यत्प्रमाणं કુરતે लोकस्तदनुવર્तते ॥ (૩-૨૧)

આવા શ્રેષ્ઠ માનવીઓ-વિદ્વાનોના આચરણો પણ બદલ વિચારપૂર્વકના હોવા જોઈએ-એટલા માટે શ્રી ભગવાન કહે છે કે - 'જેઓના અત કરણમાથી ભોગ વિલાસની ભાવના ઓછી થઈ નથી તેઓમા જ્ઞાનયોગ પેદા ન કરવો જોઈએ અને તેવા માણસે પણ તેનો સમજીને આશરો લેવો ન જોઈએ જેઓ વૈરાગ્ય વિના જ્ઞાનયોગના સાધનો કરવામા કર્મયોગને છોડે છે તેઓની નિયતિ અતો અપ્ર સતો અપ્ર જેવી થઈ જાય છે જેઓ વિદ્વાનો છે તેઓ આવા વૈરાગ્ય વિનાના દુષ્ટિના મનમા અને બુદ્ધિમા મસારનુ મિશ્રાપાત્રુ અને કર્મોનો મન્યાન કરવાનુ સમજાવતા નથી આ પ્રમાણેનો તેઓની બુદ્ધિમા ભેદ આણવો અને એવા કર્મના ફળના સંગીઓને જ્ઞાનયોગની વાતો કઠીને તેમના કર્મોને છોડાવી એવા ભોગલોભિયાને આડે રન્તે દોરવવા એવુ વિદ્વાનોએ પોતે પણ ન આચરવુ જોઈએ બદલે એવા રાગી માનવીઓ જેવી ચીવ્વટથી કામકર્મો કરતો હોય તેવી~ ચીવ્વટથી તે મગરહિત કર્મો કરે તે જોવુ અને તેવી પ્રેરણા કરવી ' એને માટે કહે છે કે -

ન બુદ્ધિભેદ જનયેદજ્ઞાના કર્મસગિનામ્ ।

જોપચેત્સર્વકર્માણિ વિદ્વાન્યુક્ત સમાચરન્ ॥ (૩-૨૬)

સુમુખુ દુષ્ટિ । કર્મ વિધેના ઉપદેશમા ઘણુ ઘણુ સમજવાનુ રહે છે જુઓ ! ઉપર તમને વિદ્વાનોએ આચરવાની વાત કઠી, પણ એવા સર્વ કર્મ કરનારાઓ એક મુખ્ય વાત ભલી જાય છે તમે તો ગૃહન્થ સુમુખુ છો એટલે તમારે પણ આ વાત ધ્યાનમા તો રાખવાની~ છે, છતા અહીં શ્રી ભગવાન જે કહે છે તે અહ કારી અને મૂઢ માનવીઓ માટે કહે છે કે જો કે પ્રકૃતિના ગુણોવડેજ સર્વ કર્મો થાય છે, છતા આવા માનવીઓ 'હું કર્તા છું' એવી ભલ કરે છે અને પોતાનેજ કર્તા માની અભિમાનમા ફૂલાઈ જાય છે પણ આવીરીતે જો તમે પોતાને કર્તા માનો તો કદાચ પહેલા

તમને ગમે તેવા તમારા કર્મોના કળ મળે, પરંતુ જ્યાં તમને ન ગમે એવા કૃષ્ણ ભોગવવાનું થાય છે ત્યારે તમને અસહ્ય દુઃખ થાય છે એ તમને ઉપર કહ્યું છે કે ‘શુભોવટે કર્મ’ થાય છે, પણ પરમાત્માના સાન્નિધ્ય વિના એ જડ એવા શુભોવટે એકલાથી કર્મ થતું નથી આ વાત સત્ય છે તથાપિ આવા જ્ઞાન વિના અને ન્વ-નવરૂપના જ્ઞાન વિના ‘હું કર્તા નથી’ એવું બોલ્યાથી પણ શોકમુગ્ધ થવાતું નથી શોકમુગ્ધ થવાય છે પરમેશ્વરના મહત્વને જાણ્યાથી, પરમેશ્વરની ભક્તિથી, ‘હું આત્મા છું’ એવા દૃઢ જ્ઞાનથી, પરમેશ્વરનેજ સર્વના કર્તાકર્તા-પૂજ્યભાવવડે માન્યાથી અને આત્માને અક્રિય માન્યાથી. મુખ્ય એજ ઉપદેશ છે કે -

પ્રકૃતે ક્રિયમાણાનિ ગુણં કર્માણિ સર્વશઃ ।

અહંકારવિમૂઢાત્મા કર્તાહમિતિ મન્યતે ॥ (૩-૨૭)

મુમુક્ષુ દ પતિ’ પ્રકૃતિના શુભોના સંગી ભૂખા અને અભિમાની માનવીઓ શુભોના અને કર્મના સંગથી રાગી બની જાય છે, જ્યારે પ્રભુના ભક્તો એવા રાગી અને ચલાયમાન થતા નથી તમારે પણ સરળતાથી માનવું ઘટે કે પરમેશ્વર વિના પાદદુઃખ પણ હાલી શકતું નથી. આવી દૃઢ માન્યતાથી તમારે નિરાભિમાની થઈ જવું ઘટે અને તોજ તમે શોકમુગ્ધ બની શકો છો જ્યાં -

પ્રકૃતેર્ગુણમમૂઢા સજ્જતે ગુણકર્મસુ ।

તાનદૃશ્ત્રવિદો મદાન્કૃત્તન્નવિન્ન વિચાલયેત ॥ (૩-૨૯)

જે ગૃહસ્થ આશાઓ માત્ર ભગવાનને અર્પણ કરીને સર્વ કર્મો કરે છે અને ‘હું આત્મા છું’ અગર ‘હું પરમેશ્વરનો અશ છું’ એવું માનીને કર્મ કરે છે તે કર્મના બંધનને પામતો નથી અને શોકમુગ્ધ રહે છે તથા પરમેશ્વરનો પ્યાગે બને છે મમતા

અને ફળની આશા ત્યાગવી ઘટે અને ભયરહિત થઈને કર્મેને, શકા વિનાના અને સંકોચ વિનાના થઈને બહુ છૂટ અને ઉત્માહુથી કરવા ઘટે આવુજ અર્જુનને પરમાત્મા શ્રીકૃષ્ણવડે આજ્ઞા કરાવ્યું છે -

મયિ સર્વાણિ કર્માણિ સન્યસ્યાધ્યાત્મચેતસા ।

નિરાશીર્નિર્મમો ભૂત્વા યુજ્યસ્વ વિગતન્વર ॥ (૩-૩૦)

ઉપદેશ કથનો ભગવાન શ્રીકૃષ્ણે શ્રુતિઓના ગાયેલા છે અને એ કથનો માથે એ પોતાની અનુમતિ આપે છે અને કહે છે કે ‘આ મત મારો છે એ મતને નિત્ય જે કોઈ માનશે અને આચરણમાં મૂકશે તે મને પ્રિય લાગશે અને એવાજ મારા પ્રિય ભક્તો છે તેઓ ઈર્ષારહિત અને શ્રદ્ધાવાન છે તેઓ પણ બધાશે નહીં અને શોકમુક્તિ પામશે -

યે મે મતમિદ નિત્યમનુત્થિષ્ઠતિ માનવા ।

મદ્વાનતોઽનસૂયતો મુચ્યતે તેઽપિ કર્મભિ ॥ (૩-૩૧)

મુમુક્ષુ દેવતિ ! આનાથી ઉલટા આચરણ કરતા માનવીને માટે શ્રીભગવાન કહે છે કે-‘જેઓ મારી ઈર્ષા કરે છે અને મારા મનની અવગણના કરે છે તેમને કોઈ પ્રગરનું જ્ઞાન થતું નથી એવા મૂર્ખાઓની બુદ્ધિ બહાર મારી જાય છે અને શોકમગ્ન જીવન જીવી નાશ પામે છે.’

યે સ્વેતદમ્યસૂયતો નાનુત્થિષ્ઠતિ મે મતમ્ ।

સર્વજ્ઞાનવિમૂઢાસ્તાન્વિદ્ધિ નષ્ટાનચેતસ ॥ (૩-૩૨)

દેવે પ્રાણીમાત્ર પ્રકૃતિને સ્વાધીન છે એ અમભવવા શ્રીભગવાન કહે છે કે માનવીઓ માત્ર પોતાની પ્રકૃતિથી બધાયેવા પ્રધાનગુણને અનુસરીનેજ કર્મો કર્યા જાય છે અરે ! જામેતેવો જ્ઞાની હોય છતાં તે પણ પ્રકૃતિને વશ થઈને ચેષ્ટાઓ કરે છે શરીર એજ પ્રકૃતિનું

કાર્ય છે અને એનો નાશ થાય પછી પણ પરમાત્મરૂપે થઈને પ્રકૃતિમાંજ સમાઈ જાય છે. તો પછી એના નિશ્ચયની (કાળુની) વાતજ શે કરવી? તમારે પોતાનોજ નિશ્ચય કરવો જોઈએ અને શરીરની ચેષ્ટાના સહયોગી થવું ધન્ય નથી.' જુઓ -

સદૃશં ચેષ્ટતે સ્વસ્યાઃ પ્રકૃતેર્જાનવાનપિ ।

પ્રકૃતિં યાંતિ ભૂતાનિ નિમ્નહઃ કિં કરિષ્યતિ ॥ (૩-૩૩)

દૂકાણમાં તમારી ઈન્દ્રિયો માટે વ્યવસ્થાજ એવી છે કે તેઓ અર્થો તરફજ તમને ખેંચી જશે અને રાગ અને દ્વેષથી ભરપૂર હોઈ તમારે તેમને વશ થવું ન જોઈએ શોકમુક્તિ ચાહકોએ તો તેમનાથી આવધાન રહેવું ધટે -

ઈન્દ્રિયસ્યેન્દ્રિયસ્યાયે રાગદ્વેષો વ્યવસ્થિતૌ ।

તયોર્ન વશમાગચ્છેત્તૌ હાસ્ય પરિવંચિતૌ ॥ (૩-૩૪)

સુમુક્તુ દંપતિ । તમારે તો આત્માના ધર્મમાં યા સેવાધર્મમાં સ્થિતિ ગ્રાપવી ઘટે 'હું શરીર છું' એવુજ માનવુ હોય તો તમારે પ્રાણીમાત્રની સેવા કરવી ઘટે અને જો 'હું આત્મા છું' એવુ માનો છે તો આત્માની ઉપાસના કરવી ઘટે અવગણના કરવી ન ઘટે. સેવાધર્મીએ શરીરની સારી સભાળ રાખવી જોઈએ. તમારે માટે આત્મોપાસન વસ વિનાનુ છે અને જો તમે સેવાધર્મી બનતા નથી, તો તમારું ઈતર આચરણ તમારે મોક્ષ બગાડનારું છે. જો તમે વૈષ્ણવ છો, ચોછા અશ્વર્યવાળા અને ચોછી આવક-વાળા છે, તો તમને બીજા ધર્મવાળાઓ તમારાથી ચઢિયાતા દેખાતા તમે નજીવા કારણસર બીજા-શેવ, કપીર, ચ્યાની, ખ્રીસ્તિ, બૌદ્ધ, મુસલમાની, જરથોસ્તી-એવા ધર્મોમાં પલટાઈ જવા ઈચ્છે તો તે તમારી મોટામાંમોટી જીવનની ભૂલ છે એમ ચોક્કસ માનો. બરાબર સમજો કે 'ચારકે બાહ્યે લાડુ મોટે દેખાયજ, પણ તે મોટે

નથીજ.' જે ઈતર ધર્મીઓ તમને તમારાથી શ્રેષ્ઠ સમજાયાથી તમે તેનું આચરણ કરો છો, તો તમારી નાલાયકાતને લીધે, તમારા અવ્યવસ્થિત મગજના કાનણે તમે તમારો મોક્ષ જગાડો છો કારણકે તમે સ્વધર્મ પાળતા નથી અને પરધર્મને માટે નાલાયક હો છો. માટે બલે તમને તમારો ધર્મ ઓછા ગુણવાળો લાગે છતાં તેને ત્યજવો ઘટતો નથી. સ્વધર્મને ત્યજવા કરતાં મૃત્યુને શરણે જવું ઉત્તમ છે જુઓ:-

શ્રેયાન્સ્વધર્મો વિગુણઃ પરધર્માત્સ્વનુષ્ટિતાત્ ।

સ્વધર્મે નિઘનં શ્રેયઃ પરધર્મો મયાવહઃ ॥ (૩-૩૫)

આ પ્રમાણેનું જ્ઞાન મળ્યા પછી એકાદ શંકા તો જરૂર થવાનીજ અર્જુનને એવી શંકા થઈ હતી અને એ શંકા એવી હોવી જોઈએ કે 'માનવી પોતાના મનથી કોઈ પાપ ન કરવાનું ઈચ્છે છતાં એનાથી પાપકર્મ થઈજ જાય છે. તો આલું પાપકર્મ કરવાની પ્રેરણા કોણ કરે છે?' જુઓ અર્જુનને પણ આલુંજ પૂછ્યું હતું કે:-

અથ કેન પ્રયુક્તોઽયં પાપ ચરતિ પૂરુષઃ ।

અનિચ્છન્નપિ વાર્ણેય ચલાદિવ નિયોજિતઃ ॥ (૩-૩૬)

પ્રભુપ્રેમીઓ! જે તમને પણ આવી શંકા થતી હોય તો શ્રીભગવાને અર્જુનને એનો જે જવાબ આપ્યો હતો તે તમને આ 'ગીતા-બોધ' ના પહેલા અધ્યાયમાં આપી ચૂક્યો હું અને તે માનવીમા રહેલા કામ અને ક્રોધ જે રંગેગુણથી ઉપજે છે તેના જળથી તમે પાપકર્મ કરો છો એવું કહ્યું છે એનો વધુ ખુલાસો નીચે પ્રમાણે છે -

જેમ અગ્નિ ધૂમાડાથી ઢંકાયેલો છે અને અરીસો કચરાથી મલિન થયેલો કોઈ છાયાને જનાવતો નથી, તેમ કામ અને ક્રોધ

તમારા આત્માને ઢાંકી દેતા આત્મા શુદ્ધ સ્વરૂપે પ્રકાશતો નથી. આથીજ પાપકર્મ થાય છે. તમારો આત્મા પણ શરીરોથી ઢંકાયેલો છે. જેમ ઓરથી ઢંકાયેલું બાળક નર છે કે માદા છે એ સમજતું નથી તેમ આત્મા ઢંકાય છે. આ કારણથીજ તમારે કામ-ક્રોધ વિનાના થવાની જરૂર છે, તેમજ ભજનરૂપ યા ધ્યાનરૂપ માધનો કરવાં ઘટે છે.

આ કામ અને ક્રોધ માનવીઓના અને ખામ કરીને મુમુક્ષુઓના અને જ્ઞાનીઓના સદા વેરીઓ છે. જેમ અગ્નિમાં ગમે તેટલું નાંખો પણ અગ્નિ ધરાતો નથી, તેમ આ કામ-ક્રોધ કદી તૃપ્ત થતાજ નથી. તેઓ ‘હું આત્મા છું-હું અંશ છું-હું પ્રભુનો સેવક છું’ એવા જ્ઞાનને પ્રકાશવા દેતા નથી. શુઓ શ્રીભગવાન કહે છે કે:-

ધૂમેનાત્રિયંતં વદ્વિર્યધાડડર્જો મલેન ચ ।

યથોત્ત્વેનાટૃતો ગર્ભસ્તથા તેનેદમાવૃતમ્ ॥ (૩-૩૮)

આવૃતં જ્ઞાનમેતેન જ્ઞાનિનો નિત્યવૈરિણા ।

કામરૂપેણ કૌતેય દુષ્પૂરેણાનલેન ચ ॥ (૩-૩૯)

મુમુક્ષુ દંપતિ ! પૂર્વોક્ત કામ અને કાષ્ઠનુ સ્થાન તમારી ઇન્દ્રિયોમા, મનમા અને બુદ્ધિમા છે અને એમના વડે આ કામ તમારા દેહમા રહેલા દેહીને (જે તમં છો તેને) મોહ પમાડે છે અને ‘હું આત્મા છું’ એવા તમારા જ્ઞાનને ઢાંકી દે છે:-

ઇન્દ્રિયાણિ મનો બુદ્ધિરસ્થાપિષ્ઠાનમુચ્યંતે ।

एतैर्विमोहयत्येष જ્ઞાનમાવૃત્ય દેહિનમ્ ॥ (૩-૪૦)

આ કામજ પોતે ક્રોધ બને છે એ લક્ષમાં લેવું ઘટે છે. એકજ વસ્તુનાં બે નામો-રૂપો અને બે ક્રિયાઓ છે. પૂર્વજન્મના સંસ્કારથી આ જન્મમાં તમારા અંતઃકરણમાં વાસના ઉપજે છે,

જે વડે તમને કામના ઉપજે છે કામના કરવી એ કામનુ કર્તવ્ય છે કામના ઉપજવાથી ક્રિયા થવા લાગે છે ત્યારે કામ ક્રોધનુ રૂપ કારણુ કરે છે અને કર્મની પૂર્ણહુતિ થતાની માથે ક્રોધ પાછો કામ થાય છે આ કારણથી આવા કામને તમારા મનમાથી હટાડી દેવો આ એ કામને પ્રભુનો સાક્ષાત્કાર કરવામા પ્રયોજવો ઘટે. એ પાપી છે અને તમારા જ્ઞાનનો અને વિજ્ઞાનનો નાશ કરે છે માટેજ ઇન્દ્રિયો, મન અને બુદ્ધિને તમારા કળબામા રાખીને તેમનો અતિ ઉપયોગ, હુરૂપયોગ અને પાપકર્મોમા ઉપયોગ નહીં કરતા તેમને નિયમિત બનાવવા ઘટે અને તેમ કરીને પ્રભુની પ્રીતિ તમારા પ્રત્યે ઉતરી આવે તેવા કર્મોને કરવાને કામનો ઉપયોગ કરવો ઘટે. આ વાત યદી છે તમે યુવાનયુવતીઓની પણ જ્યારે તમારી ઉમર વધતી જાય અને જેમજેમ તમે પ્રૌઢાવસ્થામા આવતા જાઓ તેમતેમ કર્મોના રૂઝની ઇચ્છાને સદતર ત્યાગ કરવાનુ તમારે શીખવુ ઘટે ત્યાર પછી તમે વૃદ્ધાવસ્થામા આવો ત્યારે એ કામનો સદતર નાશજ કરવો ઘટે ગુઓ -

તસ્માત્ત્વમિન્દ્રિયાણ્યાદૌ નિયમ્ય મરતર્વમ ।

પાપ્માન પ્રજહિ હોન જ્ઞાનવિજ્ઞાનનાશનમ્ ॥ (૩-૪૧)

યુવાન દંપતિ ' જીવનના સાચા ધ્યેયને પહોચવાની શીડી તમને બતાવી છે તમારે તમારી આ જુવાની વિતાવી પ્રૌઢાવસ્થામા અને પછી વૃદ્ધાવસ્થા સુધી પહોચવાનુ છે ત્યારસુધીમા તમારુ ધ્યેય મોક્ષપ્રાપ્તિનુ ન મળે ત્યાસુધી તમારે મૃત્યા જોવાનુ છે મોક્ષનુ કાળુ પ્રાપ્તિ છે એવુ જાણીને તમારે તમારા ચિત્તની શાંતિ માટે સાધન કરવાનો અભ્યાસ કરવો ઘટે તમારી ઇન્દ્રિયોથી ઉત્તમ તમારુ મન છે, મનથી ઉત્તમ બુદ્ધિ છે અને બુદ્ધિથી ઉત્તમ- તમારા કારણશરીરમા પ્રતીત થતો પુરુષ-તમારા શરીરનો જ્ઞાતા - શ્રેત્રજ્ઞ-આત્માસિક આત્મા-જે સર્વગત, સર્વસાક્ષી, સર્વવ્યાપક છે

તે પરબ્રહ્મ છે અને જાણવા માટે ભક્તિમાર્ગ, મૂર્તિપૂજા અને શુરુનો આશરો તમારે આગંભ મા લેવો જોઈએ કેઈ એક શૈલી યા વૈષ્ણવી સ પ્રદાયમા તો તમારે જોડાઈ જવું ઘટે શ્રી ભગવાન કહે છે કે -

इन्द्रियाणि पराण्याहुरिन्द्रियेभ्य पर मन ।

मनसस्तु परा बुद्धिर्यो बुद्धे परतस्तु स ॥ (૩-૪૦)

આ પ્રમાણે બુદ્ધિથી પરે પરબ્રહ્મતત્વને સમજીને તમારા ત્રણે શરીરોને તમારા કબજામાં રાખીને તમારા કામરૂપ શત્રુને હિંમતથી, નીડરતાથી, મોક્ષસાધનતત્પર થઈને, પ્રભુભક્ત બનીને અને દૃઢ મોક્ષાર્થી બનીને એ દુર્ગંધ એવા શત્રુનો નાશ કરવો ઘટે વિચિત્ર નામરૂપમાત્ર ભગવાનના છે-તમારા નહીં-એવી ભાવનાથી અગર બ્રહ્મ છે એવી ભાવનાથીજ અને પરમબ્રહ્મપ્રાપ્તિની કામના નેવવાથી એ કામ નષ્ટ થાય છે ન ડરશે। આ ભાવનાથી તમને ખાવાપીવાનું કે ઓઢવા પહેરવાનું અને આનંદ માણવાનું નહીંજ મળે એવો ભય ન રાખશે। તમને ધરધ ધો ન કરવાનું કે ઉઘમ ન કરવાનું તો કહેવામાં આવતુંજ નથી આ કથનમાં તો ફક્ત તમને લોહુપતા નહીં રાખવાનું મૂચન ભગવાને જે કયું છે તેજ હું તમને કહું છું શુઓ -

एव बुद्धे पर बुद्ध्या सम्भ्यात्मानमात्मना ।

जहि शत्रु महाबाहो कामरूप दुरासदम् ॥ (૩-૪૩)

સુમુક્ષુ દંપતિ। આ આખાએ કર્મયોગની ઉત્પત્તિ જાણવી તમને જરૂરી છે કાઈ ટાઢાપહોરના કે ઉપજાવી કાઢેલા ગપ્પા નથીજ આ કર્મયોગ તો પરમાત્માએ વિવસ્વત મનુને એટલે મૂર્ચને, સૂર્યે મનુને અને મનુએ ઈલાક્રુને કહ્યો હતો, જે કદી

પણ નાશ પામે નહીં તેવો છે, એવી શ્રીભગવાનના શ્રીમુખનીજ વાણી છે કે -

इमं विवस्वत योगं प्रोक्तवानहमव्ययम् ।

विवस्वान्मनवे प्राह मनुर्दिद्वाक्येऽमरीत् ॥ (૪-૧)

આગલ આ યોગ ત્રાલતા રૂપિઓએ અને મનરૂપિઓએ જાણ્યો હતો અને શુરૂએ શિષ્યને, પિતાએ પુત્રને એમ પરંપરાવડે ત્રાલતો હતો, પણ એ યોગ લાખા કાળથી, આ ગીતા-બોધ આપવાના અમય સુધી નહ ધયેલો હતો -

एष परपराप्राप्तमिमं राजर्षयो विदुः ।

स कालेनेह महता योगो नष्टः परतप ॥ (૪-૨)

આ યોગનેજ શ્રીકૃષ્ણે અર્જુનને કહ્યો છે અને એ તમનેજ કહે છે એવું તમારે સમજવું ઘટે શ્રીકૃષ્ણ કહે છે તેમ હું તમને કહું છું કે આ મૃદ્ધિ ઉત્પન્ન થઈ ત્યારથી પરમાત્માએ વેદોદ્ધારના આકાશવાણીથી પ્રજ્ઞાને આ યોગ બોધેલો હતો અર્જુન બ્રહ્મ છે અને પોતાનો સખા છે તેથી તેને આ કર્મયોગનું ઉત્તમ રહસ્ય શ્રીકૃષ્ણ-પરમાત્માનું આચિર્ભૂતરૂપ-કહે છે તે કારણથીજ આ કર્મયોગને પુરાતન કહ્યો છે ભગવાન શ્રીકૃષ્ણ અર્જુનને નિમિત્ત ક્રીને ગીતાદ્વારા તમો જીવોને-સુમુખ દ પતિઓને-કહે છે, એવું અમજવું ઘટે જુઓ -

स एवायं मया तेऽद्य योगः प्रोक्तः पुरातनः ।

भक्तोऽसि मे सखा चेति रहस्यं ह्येतदुत्तमम् ॥ (૪-૩)

પ્રભુપ્રેમીઓ ! જ્યાંસુધી પરબ્રહ્મ પરમાત્મા પ્રકૃતિનો આશ્રય સર્ઈ સજીવ અવતારો ધારણ કરે છે અને એવા એમના ઘણા અવતારો થઈ ગયા છે, એવું તમે બરાબર સમજતા નથી અને

તેમાંયે ભગવાન શ્રીકૃષ્ણ તો પૂર્ણબ્રહ્મ અવતાર છે એવું તમારા મગજમાં બરાબર ઠસતું નથી ત્યાંસુધી તમે, અર્જુનને જેવી શંકાઓ થઈ હતી તેવી શંકાઓ કર્યા કરવાના-કે ‘સૂર્યભગવાનનો જન્મ તો અનાદિ છે જ્યારે શ્રીકૃષ્ણ તો છેક દ્વાપરયુગમાં આવિર્ભૂત થયા-તોપણી એમણે સૂર્યને આ કર્મયોગ કહ્યો તે વાત સાચી કેમ મનાય ?’ પણ હવે તમે આવી શંકા કરી ન શકો. તમે મુમુક્ષુ દંપતિ છો; પ્રભુપ્રેમીઓ છો; તમને જોઈતો બધો ખુલાસો તમે આ ગીતા-ભાષદ્વારા મેળવી લીધો છે. અર્જુનને માટે અમન-વાનું આવું સાધન ન હતું. જુઓ અર્જુને શી શંકા કરી હતી તે-

अपरं भवतो जन्म पर जन्म विषम्बत ।

कथमेतद्विजानीयां त्वमादौ प्रोक्तवानिति ॥ (૪-૪)

જેમ અર્જુનને તેમ તમારા જેવા બીજા શકાશીલોને શ્રીકૃષ્ણ કહે છે કે:- “ મેં તો ઘણા જન્મો લીધા છે, એટલે શરીરો ધારણ કર્યાં છે. હું તે બધું બાણું છું, પણ તમે તમારા પૂર્વના શરીરોને બાણતાં નથી ” તમારા અને શ્રીકૃષ્ણના શરીરો ધરવાના કારણો જુદાજુદાં છે. તમે તમારા કરેલા કર્મોને ભોગવવાને માટે શરીરોને ધારણ કરો છો જ્યારે ભગવાન મૃદ્ધિનુ અને ભજ્જાનુ કામ કરવાને શરીર ધારણ કરે છે અને એજ આશયનુ પોતે કહે છે કે -

वह्नि मे व्यतीतानि जन्मानि तव चार्जुन ।

तान्यहं वेद सर्वाणि न त्वं वेत्थ परतप ॥ (૪-૫)

મુમુક્ષુ દંપતિ ! “ અલબત્ત સ્વસ્વરૂપે તમે આત્મા છો, પણ તમારો માયા સાથે અને માયાના કાર્યો-જે નામરૂપ-ભોગિક પદાર્થો છે તેમની સાથે અને શરીરો સાથે ગાઢ સંબંધ છે, જ્યારે મારા સંગ માયા સાથે નથી ” એમ શ્રીકૃષ્ણ કહે છે તે બરાબર છે.

પરમાત્મા ઉપજેલાના ઈશ્વર છે, પોતે અજન્મા છે, અવિનાશી છે, અવિકાત્રી છે અને આત્મા પણ છે, જે તમારૂં અરૂં સ્વરૂપ છે પરમાત્મા માયાવટે શરીરી થાય છે આ માયા એજ પ્રકૃતિ છે, તે પ્રકૃતિ પરબ્રહ્મ પરમાત્માત્વની છે શ્રી ભગવાન પોતે આવાન કહે છે કે -

અજોડપિ સન્નવ્યયાત્મા ભૂતાનામીશ્વરોડપિ સન્ ।

પ્રકૃતિં સ્વામધિષ્ઠાય સમવાન્યાત્મમાયયા ॥ (૪૯)

મુમુક્ષુ દર્શનિ । શંકારીલોની શઙ્ગઓના જેમજેમ જવાળો અપાતા જાય, તેમતેમ તેઓને જરા જેટલી પણ શંકા રહે તો તેમના મનમાં કગડગો રહ્યા કંઈ છે એટલે સમજી ઉપદેશકો અને ગુરુઓ પોતાના પ્રિય શિષ્યને માટે જરા જેટલું પણ પૂછવાપણ રહેવા દેતા નથી આપણા આ વાર્તાલાપમાં તો સાક્ષાત્ શ્રીભગવાનજ જગદ્ગુરુ સ્વરૂપે શિષ્ય અર્જુનને બોધ આપે છે, તેમાં અર્જુન શ્રી ભગવાનને અવતારો લેવાનું કારણ પૂછે તે પહેલાજ ભગવાન શ્રીકૃષ્ણ કહે છે કે “ જ્યારે જ્યારે ધર્મની ગ્લાનિ થાય છે, એટલે જ્યારે માનવીઓ ધર્મને અધર્મ અને અધર્મને ધર્મ સમજવા લાગે છે ત્યારે ધર્મના જાનીઓ અને ભક્તોની સખ્યા ઓછી થઈ જાય છે અને એ સમયે જ્યારે માનવીઓ પરસ્પર વિરોધ વર્તન કરી એકબીજાનો નાશ કરે છે ત્યારે ભક્તોનું અને ધર્માપદેશકોનું રક્ષણ કરવા, ધર્મની પુનઃસ્થાપના કરવા અને દુષ્ટોનો નાશ કરીને જગતમાં શાંતિ ધ્યાપવા દરેક યુગેયુગમાં જરૂર પ્રમાણેનું શરીર ધારણ કરે છે ” આ પ્રમાણે દરેક યુગના અતે ભગવાનનો અવિભાવ થાય છે શ્રી ભગવાનનાજ આ બોલ છે કે -

ચદા ચદા હિ ધર્મસ્ય ગ્લાનિર્ભવતિ ભારત ।

અમ્યુત્થાનમધર્મસ્ય તદાડડ્ડમાન સૃજામ્યહમ ॥ (૪-૭)

પરિત્રાણાય સાધૂનાં વિનાશાય ચ દુષ્ટતામ્ ।

ધર્મસંસ્થાપનાર્થાય સંભવામિ યુગે યુગે ॥ (૪-૮)

ભગવાનના અવતારો દિવ્ય એટલે સ્વયં મહત્તાથી પ્રકાશનારા થાય છે. એ જન્મો તમારા જન્મોના જેવા હોતા નથી કારણકે તે માયાના સંગથી રહિત હોય છે. પરંપ્રજ્ઞાત્વમાંથી ભગવાનના જન્મો થયા હોય છે, માટે તમારે એ દરેક અવતારના તત્વને શોધી કાઢવું જોઈએ. જે અવતારના તત્વને જાણે છે તેને ફરીને શરીર ધારણ કરવું પડતું નથી, પરંતુ તે તે તત્વને પામીને શોકમુક્ત થાય છે. જુઓ શ્રી ભગવાનજી એ વાત કહે છે કે:-

જન્મ કર્મ ચ મે દિવ્યમેયં યો વેત્તિ તત્ત્વતઃ ।

ત્યક્ત્વા દેહં પુનર્જન્મ નૈતિ મામેતિ સોઽર્જુન ॥ (૪-૯)

મુમુક્ષુ દંપતિ । અન્યારમુધીમાં જે જે તમારા જેવા માનવીઓ સત્સંગ કરીને ગૃહસ્થધર્મનું પાલન કરતા થકા પરમાત્માનો આશરો લઈને, પરમાત્માનુ આરાધન કરીને, નિત્યનૈમિત્તિક કર્મો તથા યજ્ઞ-દાન-તપ-કર્મો કરીને, પ્રભુમય થઈને, સગ્રહેષ વિનાના-કામક્રોધ વિનાના બનીને, બીજાને હાય નહીં આપનારા થઈને, જ્ઞાનમાલના ભય વિનાના બની ગયેલા હતા, તેઓ બધા જ્ઞાન અને તપવટે પવિત્ર થયેલા હતા અને તેઓમા ઈશ્વરી ભાવ હતા શ્રી ભગવાન આ વાતને અનુમોદન આપતા કહે છે કે -

વીતરાગમયક્રોધા મન્મયા મામુપાશ્રિતા ।

ચદ્વિંશો જ્ઞાનતપસા પૂતા મદ્ભાષમાગતાઃ ॥ (૪-૧૦)

આ પ્રમાણે શ્રીભગવાનના ‘મદ્ભાષ’ ના શબ્દને વધુ ખુલાસો આપતાં શ્રીભગવાન કહે છે કે “માનવીઓ માત્ર મારા બતાવેલા માર્ગનું અનુસરણ કરે છે. માર્ગ-પરમાત્માનું ડપ બે પ્રકારનું છે

-દેખાય તેવું અને ન દેખાય તેવું. આ બેમાંના જે એકને જે બજે-વ્યક્તને બજે તે વ્યક્તને અને અવ્યક્તને બજે તે અવ્યક્તને પામે છે " મુમુક્ષુ દપતિ । પણ મોક્ષને માટે તો પરબ્રહ્મતત્વને ઉપાસવું તેજ યોગ્ય છે. તમે જે હેતુથી એ તત્વના જે આવિર્ભૂત અવતારને બજો તે પ્રમાણેનું કૃણ તમને એ તત્વથી મળે છે જુઓ:-

ये यथा मा प्रपद्यंते तांस्तथैव भजाम्यहम् ।

મમ વર્તમાનુવર્તન્તે મનુષ્યા પાર્થ સર્વશઃ ॥ (૪-૧૧)

જે માનવીઓ કર્મયોગનો આશરો લઇને કૃણની ઈચ્છા કરે છે તેઓ દેવતાઓને આરાધે છે કાન્ધુકે આ મનુષ્યલોકમાં એ દેવતાઓ શીઘ્ર પ્રસન્ન થાય છે અને તેનું શીઘ્ર કૃણ આપે છે -

काक्षत कर्मणां सिद्धिं यजत इह देवता ।

क्षिप्र हि मानुषे लोके सिद्धिर्भवति कर्मजा ॥ (૪-૧૨)

જો કે પરમાત્મા પોતે અક્રિય છે પણ એમના નાસિધ્યથી મૂળ પ્રકૃતિ-(ઈન્દ્રિય) કર્તા બની એના વડે આ ચરાચર વિશ્વ અને બ્રાહ્મણ-ક્ષત્રિય-વૈશ્ય-શૂદ્ર-આદિ વર્ણ ઉત્પન્ન થયા છે, તેથી તે કર્તા કહેવાય છે. છતાં તમારે પરમાત્માને તો અકર્તા અને અવિકારીજ માનવા ઘટે શ્રી ભગવાનનો પણ આવોજ બોધ છે કે -

चातुर्वर्ण्यं मया सृष्टं गुणकर्मविभागशः ।

तस्य कर्तारमपि मा विद्ध्यकर्तारमव्ययम् ॥ (૪-૧૩)

મુમુક્ષુ દપતિ । શંકાશીલોને જરાપણ શંકાનું સ્થાન ન રહે તેટલા માટે શ્રીકૃષ્ણ ભગવાન પોતાના કથનમાં આગળ કહે છે કે મને કર્મો લેપતા નથી અને તેનું કારણ એ છે કે " મને કર્મના કૃણની સ્પૃહા નથી " ત્યારે આ કર્મનું બંધન કોને થાય ?

જેઓ પોતાને શ્રીકૃષ્ણ યાને આત્મા સમજતા નથી તેવાઓને કર્મના ફળની મૃદુલા થાય અને કર્મોનું બંધન પણ થાય છતાં ધ ધો કર્યા વિના તમને આવે તેમ પણ નથી તે આ નિયતિમા તમે શુ કરી શકો? જવાબ એ છે કે પૂર્વના મુમુક્ષુઓએ જેવી સમજથી અને જેવા પ્રકારથી કર્મોને કર્યા હોય તેની સમજથી અને તેવાજ પ્રકારથી તમારે કર્મો કરવા ઘટે, એવો શ્રીભગવાનનો અભિપ્રાય છે -

ન મા કર્માણિ લિપતિ ન મે કર્મફલે સ્પદા ।

इति मा योऽभिज्ञानाति કર્મમિત્ત સ વદ્યતે ॥ (૪-૧૪)

एव ज्ञात्वा कृत कर्म पूर्वंपि मुमुक्षुमि ।

कुरु कर्मैव तस्माच्च पूव पूर्वतर कृतम् ॥ (૪-૧૫)

મુમુક્ષુ દેવતિ ! જનતામા કહેવાતા ડાહ્યા માણના, પુરાણીઓ, શાસ્ત્રીઓ, પડિતો, લ્યાગીઓ અને સાધુઓ પણ ‘કર્મ કેને કહેવું અને અકર્મ કેને કહેવું’-ના પ્રશ્નનો ઉત્તર દેવામા મૂઝાઈ જાય છે, બાકે તેમનાથી ખુવાસો આપી શકાતો નથી કારણકે તેઓ ભગવાનની માયામા મોહિત થયેલા હોય છે ભગવાન શ્રીકૃષ્ણ ધર્મની પુનઃપાપના કરવાને આવિર્ભાવ થયેલા હ એ પોતેજ પરમાત્મા, શ્રુતિઓના આચાર્ય છે અને પોતાજ પેદ છે તેથી તે જગતના શુરુ છે. તેઓ જેમ અર્જુનને તમ તમને પણ કહે છે કે ‘તે કર્મને તુ કહુ છ કે જેને જાણીને તમ ઉભવિથી બની ગયો’ -

कि कर्म किमकर्मेति कवयोऽप्यत्र मोहिता ।

तत्ते कर्म प्रवक्ष्यामि यज्ज्ञात्वा मोक्षयसेऽशुभान् ॥ (૪-૧૬)

વળી પન્માત્મા શ્રીકૃષ્ણ કહે છે કે ‘દેશ-કાળ-વર્ણ અને માનવજાતીની વ્યવસ્થા તથા શુભોના પ્રમાણમા કર્મોના અને

અકર્મોનાં અનુદાનો સમજવા જેવાં છે અને તેમાંથી તમો ગૃહસ્થ મુમુક્ષુ દંપતિએ વિકર્મોને તો બંદૂક બાણવાં અને સમજવાં બેઠાં. 'આફ્રિકન-મે'ગોલીયન અને કૉકેશીયન'—આ ત્રણ માનવજાતીઓનો કાબલો હોયો અને જુઓ તેમની આકૃતિઓ, શુભો, તેમની માન્યતાઓ, રીતિઓ અને તેમના કર્મના પ્રકારો. કર્મની ગતિ ગહન છે—

કર્મણો હાપિ વોદ્ધવ્યં વોદ્ધવ્યં ચ વિકર્મણઃ ।

અકર્મણશ્ચ વોદ્ધવ્યં ગહના કર્મણો ગતિઃ ॥ (૪-૧૭)

મુમુક્ષુ દંપતિ! અણખત કર્મની ગતિ બહુ ગહન છે, પરંતુ પૈરાગીને, શુદ્ધશબ્દાગતને અને મુમુક્ષુને કર્મની ગતિ ગહન લાગતી નથી, કેમકે એને સ્વસ્વરૂપનો જોશ મળી ચૂકયો હોય છે. 'હું આત્મા છું' એવી બુદ્ધિ જેની છે તેને કર્મમાં પોતાનું અકર્મીપણું સમજાયેલું હોય છે અને અકર્મમાં કર્મીપણું સમજાયેલું હોય છે. એવો જે કોઈ વિચક્ષણ છે તે બુદ્ધિશાળી માનવીઓમાં ધ્રેષ છે. કારણકે તેના આત્માનો યોગ પરમાત્મા સાથે થઈ ચૂકેલો હોઈ, તે સર્વ કર્મો કરતો છતાં અકર્તા છે. જુઓ ભગવાન આ વાતને કહેતાં પુરાવો આપે છે કે:-

કર્મણ્યકર્મ યઃ પश्यેદકર્મણિ ચ કર્મ યઃ ।

સ બુદ્ધિમાન્મનુષ્યેષુ સ યુક્તઃ કૃત્ત્વકર્મકૃત્ ॥ (૪-૧૮)

જેના સર્વે સમારંભો કામ વિનાના, કામ્યકર્મો કરવાના સંકલ્પ વિનાના અને ભોગતૃપ્તિ વિનાના હોય છે તેને સત્યાસત્યને સમજનારી બુદ્ધિવાળો પંડિત કહેવામાં આવે છે. કારણકે 'બધુ' આત્મા છે, 'હું' પ્રદ્ધ છું, શરીર નથી' એવા દૃઢ જ્ઞાનપટે એણે ભોગવિલાસભાવને ઉપજાવનાર કામક્રોધનો એના અંતઃકરણમાંથી બહિષ્કાર કર્યો હોય છે—

यस्य सर्वे समारंभाः कामसंकल्पवर्जिताः ।

शानान्निदग्धकर्मणं तमाहुः पंडितं बुधाः ॥ (૪-૧૯)

તમે મોક્ષાર્થી દંપતિએ, ગૃહસ્થ છો માટે, દરરોજ પંચ-મહાયજ્ઞો અવશ્ય કરવા ઘટે. આ પંચમહાયજ્ઞો કયાં પછી જે જમે છે તે કૈવલ્યાધિકારી થાય છે અને સનાતન પ્રજાને પામે છે. જે ગૃહસ્થો પંચમહાયજ્ઞો કયાં વિના આહાર કરે છે તે કૃત્રીને મનુષ્યશરીરમાં આવતા નથી. તો પછી તેઓ ઉત્તમલોકોમાં તો કેવીરીતે જઈ શકે? ‘પ્રજ્ઞયજ્ઞ-અતિથિયજ્ઞ-પિતૃયજ્ઞ-દેવયજ્ઞ અને માનવયજ્ઞ’-આની પાંચ સંજ્ઞાવાળા યજ્ઞો તમારે તમારા આચાર્ય પાસેથી શીખી લેવા ઘટે. વેપાર, ખેતી અને નોકરી કરો છો તેમાંથી તમારે ‘સરકારને, રેલ્વેને, બેલગાડીવાળાને અને વાહનો માટે દાણના રૂપમાં દ્રવ્ય આપ્યા વિના ચાલતું જ નથી અને ત્યારપછી જેમ તમે વધેલું દ્રવ્ય વાપરો છો અને આવીરીતે દાણ ન આપતા ચોરી કરો છો તો સજાને પાત્ર થાઓ છો, તેમ આ પંચમહાયજ્ઞ-રૂપી પાંચ દાણો આપ્યા વિના રાંધેલું અન્ન ખાવાનો તમને અધિકાર નથી. તમે દાણચોરી જ કરો છો અને એની સજા ભગવાન કહે છે. જુઓ શ્રી ભગવાનજી આદેશ આપે છે કે:-

यज्ञशिष्टाश्रुतमुजो यान्ति ब्रह्म सनातनम् ।

नायं लोकोऽल्ययज्ञस्य कुतोऽन्यः कुरुसत्तम ॥ (૪-૩૧)

જો કે મોક્ષાર્થીઓએ કરવાના યજ્ઞો તો બહુબહુ છે, છતાં તમારા અધિકારના પ્રજ્ઞાએ જે પાંચ યજ્ઞો કરવાના કહ્યા છે તેજ પંચમહાયજ્ઞો હું તમને કરવાના કહું છું તમારી કામતૃત્તિ, શાંતિ યાને તમારામાં અનાસક્તિ આવી એમ તમને લાગે ત્યારે તમારા ગુરૂ પાસેથી અગર આ વાર્તાલાપદ્ધતિ બરાબર યજ્ઞો કરવાનું શીખી લેજો કારણકે તે યજ્ઞો કર્મવડેજ થાય છે. એ મમજીને આચરવાથી શોકમુક્તિ મેળવાય છે. આ વાત પણ શ્રી ભગવાનનીજ છે કે:-

एवं बहुविधा यज्ञा वितता ब्रह्मणो मुते ।

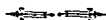
कर्मज्ञान्बिद्धि तान्सर्वाङ् एवं ज्ञात्वा विमोक्ष्यसे ॥ (૪-૩૨)

જો કે દ્રવ્ય ખર્ચીને કરેલા યજ્ઞો કરતાં શારીરિક શ્રમથી કરાતા જ્ઞાનયજ્ઞો શ્રેષ્ઠ છે અને યજ્ઞોનું મૂળ જો કર્મ છે તે પ્રાજ્ઞ-જ્ઞાનમાંજ પૂર્ણહિતિને પામે છે, પરંતુ તેમાં તમારો અધિકારજ નથી. તમે ઘર માડીને બેઠા છો અને હજી વૃદ્ધ થયાં નથી તેમજ ઘરવ્યવહારથી તમે મુક્ત થયાં નથી. વળી તમારામાં વૈરાગ્ય નથી માટે તમારે તો સગુણપ્રક્ષીપાસના અને ભક્તિમાર્ગનોજ આશરો લેવો ઘટે.

श्रेयान्द्रव्यमयाद्यज्ञाङ् જ્ઞાનયજ્ઞઃ પરંતપ ।

सर्वं कर्माखिलं पार्थ જ્ઞાને પરિતપાપ્યતે ॥ (૪-૩૩)

અધ્યાય ચોથો અને સુત્રાવરૂપાયોગ સંપૂર્ણ

પૂજ્યપાદ સુનિ મહારાજથી ભારદ્વાજજી

વિરચિત

ઉપનિષત્ વાર્તાલાપ

(૬૨૧ અને પ્રવેતાશ્વતર)

ઉપનિષદો ઉપરનું તદ્દન સાદી ભાષામાં, મનનશીલ અને

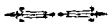
અમલ શકાય તેવું

સાહિત્ય

વાંચો! વંચાવો! વસાવો!

૫૪-૧૩૦-કિંમત રૂ. ૩૦ ૧-૦-૦

✽ અધ્યાય ૫ મો ✽

પ્રોઢાવસ્થા યોગ.

મુમુક્ષુ દંપતિ ! તમે પંદર વખત ગીતાને, બીજાં શાસ્ત્રોને અને યજ્ઞકાંડ શાસ્ત્રને વાંચ્યા, છતાં કર્મ કરવાનું જ્ઞાન અને માનવી-ઓની ક્ષાયે નિર્દોષ વર્તન કરવાનું જ્ઞાન તમને સ્વયં થવાનુંજ નથી. તમારે તો શ્રુતિના આચાર્ય એવા મહાત્માના શિષ્ય થઈને, તેમની પાસે જઈને, આઠે અંગોથી વંદન કરીને જો દાય જોડીને ઉભાં રહેવું ઘટે, શુદ્ધ આજ્ઞા આપે ત્યારે જેમવું ઘટે અને એમની સેવાને આરંભ કરી દઈને એમની પ્રસન્નતાને જાણીને પ્રવ્ર્ણ કરવા ઘટે. આ પ્રકારથી જો તન્વદર્શી મહાત્મા પામેથી તમને જ્ઞાન મળી શકે છે. શ્રી ભગવાન કહે છે કે:-

તદ્વિદિ પ્રણિપાતેન પરિપ્રબેન સેવયા ।

उपदेक्ष्यन्ति ते ज्ञानं ज्ञानिनस्तत्त्वदर्शिनः ॥ (૪-૩૪)

આ પ્રકારથી મેળવેલું જ્ઞાન તમને જરૂર અસર કરે છે અને જો એવું દૃઢ થાય છે કે તમને જો કદાપિ વિસારે પાડતું નથી. જો જ્ઞાનથી તમને ચોક્કસ દેખાશે કે જે કાંઈ ઉપજે છે તે બધું આત્મામાંથીજ ઉપજે છે. જે કાંઈ તમને લાગતું થાય છે તે તમારા પોતાના આત્માથીજ થાય છે. અરે ! બધું વિશ્વ બ્રહ્મમાંજ છે છે એવું તમને ચોક્કસ દીવા જેવું જણાશે -

यज्ઞાત્વા ન પુનર્મોહમેवं यास्यसि पादव ।

येन भूतान्यशेषेण द्रक्ष्यस्यात्मन्यथो मयि ॥ (૪-૩૫)

આવું બ્રહ્મજ્ઞાન પ્રાપ્ત થયા પછી અને સ્વસ્વરૂપનો સાક્ષાત્કાર થયા પછી તમે પૂર્વે કરેલાં પાપકર્મો (પછી ભલે તે ઘોર હોય) તે બધાં બળી જાય છે અને એ જ્ઞાનરૂપ નૌઝાવટે તમે સંસારરૂપ શોકસાગરને સહેલાઈથી તરી શકો છો. શંકા ન કર્યો. આ વાત તદ્દન સત્ય છે. બ્યારે તમે પરમેશ્વરનું શરણું સાધનો કરીને મેઘબુંદ છે અને પરમાત્માનો તમરા ઉપર અનુગ્રહ થયો તો પછી શંકાને સ્થાનજ શું હોય? એવીજરીતે ત્રણે શરીરોનો સંગ છૂટી ગયો અને તમે બ્રહ્મમય થયા, પછી શું? આ જ્ઞાનનો મહિમા મોટો છે અને અત્યારે અને આપતા સમય માટે એ જ્ઞાન બહુ કિમતી છે, ભલે તમે અત્યારે એ જ્ઞાનના અધિકારી નથી, પણ તમને એ બહુ ફાયદાકારક છે. જુઓ ભગવાન શ્રીકૃષ્ણ પણ આજ વાત કહે છે કે:-

અપિ चेदसि पापेभ्यः सर्वेभ्यः पापकृत्तमः ।

सर्वं ज्ञानपूर्वेनैव वृजितं संवरिष्यसि ॥ (૪-૩૬)

અરે! વર્તમાન માનવજીવનમાં પણ કોઈ દુરાચારી હોય છતાપણુ દુરાચારનો ત્યાગ કરીને અનન્યભાવથી ભગવાનને ભજવા લાગે છે તો તે સજ્જન બની જાય છે કારણકે સજ્જન મનાયતો એ-આયદા એના આચરણોમાં સંયમી, સદાચરણી અને પરમઅચિંતનથી થયેલી વ્યવસ્થિત બુદ્ધિવાળો બની ગયો હોય છે. શ્રી ભગવાન પણ આજ ન્યાય આપે છે:-

अपि चेत्सुदुर्गाचारो भजते मामनन्यभाक् ।

साधुरेव स मंतव्यः सम्यग्व्यवसितो हि सः ॥ (૯-૩૦)

‘હું પ્રભુનો અંશ છું, ક્રિકર છું’-આવા જ્ઞાનરૂપી અભિવટે ગૃહસ્થને પણ પોતાનાં કર્મો શોધ કરાવતાં નથી. કારણકે એ કર્મો બંધનકર્તા થતાં નથી, બદલે બળીને ભસ્મ થઈ જાય છે:-

યથેધાંસિ સમિદ્ધોઽમિર્મસ્મસાત્કરુતેઽર્જુન ।

જ્ઞાનાગ્નિઃ સર્વકર્માણિ મસ્મસાત્કરુતે તથા ॥ (૪-૩૭)

હે મુમુક્ષુ દંપતિ ! ભગવાનનો આ નિર્ણયજ છે કે અંત-
કરણને શુદ્ધ કરનારું-આત્મજ્ઞાન વિના બીજું કોઈ બળવત્તર સાધન
નથી. જે કોઈ દંપતિ પરમાત્મા શ્રીકૃષ્ણ સાથે યોગ કરીને સિદ્ધ
થયા હોય છે, તેમને પુસ્કરમાં ગોપીઓએ મેળવેલી સિદ્ધિ પ્રમાણે
કૃષ્ણમયતા પ્રાપ્ત થાય છે. જુઓ:-

નહિ જ્ઞાનેન મદશ પવિત્રમિદં વિચિતે ।

તત્ત્વયં યોગસસિદ્ધઃ કાલેનાત્મનિ વિદતિ ॥ (૪-૩૮)

તો જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવા માટે શી શી શરતો પાળવી પડે ?
-આવો પ્રશ્ન તમને સહજ થાય. એનો જવાબ એ છે કે
'અંયમિત ઇન્દ્રિયોત્થાના, શ્રીકૃષ્ણપરમાત્માપનાયણ અને શ્રદ્ધા-
પળાઓને સ્વસ્વરૂપજ્ઞાન થાય છે અને એ જ્ઞાનવડે બહુજ દુઃખ
મમયમાં તેમનામાં ચિત્તપ્રસન્નતા આવતા તેમને શોકમુક્તિ તથા
મોક્ષાધિકાર મળે છે -

શ્રદ્ધાવૈલ્લભતે જ્ઞાન તત્પર સયતેન્દ્રિય ।

જ્ઞાનં લબ્ધ્વા પરાં જ્ઞાંતિમચિરેણાધિગચ્છતિ ॥ (૪-૩૯)

અભયત્ત, તમે ગૃહસ્થ દંપતિ છો, મુમુક્ષુ છો, તેમજ
વર્તમાનજીવનમાં શોકમુક્તિને આહવાન છો. જે બોધ અપાય છે
તે બધો મુક્તિને માટે છે અને તમે સમજી શક્યા છો કે અભક્તો,
મદો, અશ્રદ્ધાળુઓ, શંકાશીલો અને શોકમગ્ન રહેનારોના આત્માનું
શુદ્ધ સ્વરૂપ કદાપિ પ્રકાશનું નથી. ફરીને તેઓ લગભગ મમય સુધી
માનવીઓ બનતા નથી અને આમ તેઓના આત્માનું હનન થતા
'આ સાઈ હશે કે પેલું સાઈ હશે ?' 'મારા મનમાં તો બધુંજ

ખોટું દેખાય છે ' આવી આવી શકાઓ કરનારાઓને કોઈ પણ દિવસ મુખની ઘડી આવતી નથી. તેમને મુખનો જરા જેટલો પણ અનુભવ થતો નથી અને જ્યારે જુઓ ત્યારે “હાય, વૉય, અરેરે”-આવા નિસાસા તેમના મુખમાથી નીકળી પડે છે. અજ્ઞાન કરે આવા માનવીઓના જીવનનો ઉંડા ઉતરીને અને તમને વાસ્તવિકતા સમજાશે. શ્રી પરમાત્મા કહે છે કે -

અજ્ઞાપ્રાપ્તવાનઃ સશયાત્મા વિનશ્યતિ ।

નાય લોકોઽસ્તિ ન પરો ન સુખ સશયાત્મન ॥ (૪-૪૦)

જેમના સચિત, પ્રારબ્ધ અને ક્રિયામાણ કર્મો બ્રહ્મા લય થયેલા હોય અને એવો યોગ જેના આત્માનો પરમાત્મા સાથે થયો હોય છે અને ‘અય-નામકપ સર્વ’ અને અશચર પ્રાણીમાત્ર -એ બધું બ્રહ્મ છે’ એવું જેને મંશયરહિત જ્ઞાન થયું હોય છે એવા બ્રહ્મકાર આત્મભવંતને કર્મો બંધન કરતા નથી તમો દૃપતિ પણ-બધું ભગવાનનું છે એમ માનો અને બધું ભગવાન કરે છે એવા ભક્તિપૂર્ણ મતવ્યવાળા બની જાઓ-તો તમારા બધા કર્મો નિર્દોષ બની જાય છે જેના ક્ષેત્ર તમારે ભોગવવા પડતા નથી -

યોગસન્યસ્તકર્માણ જ્ઞાનસચ્છિન્નસશયમ્ ।

આત્મવત ન કર્માણિ નિવ્રત્તિ ધનજય ॥ (૪-૪૧)

આ હાસતમા તમે પૂર્ણતથા ભક્ત અને જ્ઞાની બનો છો અને એથી અજ્ઞાનથી ઉપજતા મશયને કે ‘હું બ્રહ્મ છું-ગરીર નથી’ એવા જ્ઞાનરુપી શસ્ત્રવડે નિર્મૂળ કરીને તમારો અને પરમાત્માનો યોગ, એક ક્ષણભર પણ તમો મુમુક્ષુ દૃપતિએ છૂટવા દેવો ન જોઈએ, બદ્ધે એ જ્ઞાન અવિરતપણે ચાલુ રહેવું જોઈએ. શ્રી ભગવાન કહે છે -

તસ્માદજ્ઞાનસંભૂતં દૃત્યં જ્ઞાનાસિતાત્મનઃ ।

છિન્નૈવં મંશયં યોગમાતિષ્ઠોત્તિષ્ઠ ભારત ॥ (૪-૪૨)

વારુ સુમુઘુ દંપતિ ! બધું બ્રહ્મ છે એ વાત સત્ય છે એટલે તમે પણ બ્રહ્મ છો-એ વાત પણ સાચી છે છતાં તમને સુખદુઃખનો અનુભવ કેમ થાય છે ? હા ! જરૂર બ્રહ્મ પોતે સુખ છે અને તમે સુખી છો એવું તો પ્રમાણિત કરી શકાય પણ દુઃખ વિષે શું ? તમને દુઃખ કેમ થાય ?-આ વાત સમજવા જેવી છે, માટે તમારા સ્વરુપને તમારે સમજી લેવું ઘટે છે. તમારું શરીર-જેના ત્રણ વિભાગ-સ્થૂલ, સૂક્ષ્મ અને કારણ-છે તેને ધ્યાન અગર ક્ષેત્ર યા ઘર સમજવું ઘટે છે અને અંદરથી અને બહારથી ઓળખનાર તમને પોતાને તમેએ ક્ષેત્રજ મંજાવાળા આત્મા સમજવા ઘટે એવું વેદાંત અને બ્રહ્મનિષ્ઠો કહે છે. 'તમે આત્મા છો-શરીર નથી' એવું તમે અગાઉ સાંભળી ચૂક્યા છે. સ્થૂલ શરીર નાશવંત છે, કારણશરીર નાશવંત નથી, પણ બ્રહ્મનાવડે તે લય થનારું છે એ પણ તમે જાણો છો. તે બે શરીરનું જ્ઞાતા છે એ પ્રમાણે સમજવું ઘટે છે. ખરીદીતે જોતાં કારણશરીરમાનુ ચૈતન્ય ક્ષેત્રજ છે પણ કારણની ગેરહાજરીવાળા સ્થૂલમા એ પ્રતીત થતો નથી. આ પ્રમાણે તમારે સાવધાનીથી ક્ષેત્રને અને ક્ષેત્રજને સમજી લેવાં ઘટે. શુભો શ્રી ભગવાન કહે છે તે -

इदं शरीरं कौंतेय क्षेत्रमित्यभिधीयते ।

एतद्यो वेत्ति तं प्राहुः क्षेत्रज्ञ इति तद्विद् ॥ (૧૩-૧)

તમે આત્મા છો અને ક્ષેત્રજ પણ તમે છો એટલે એ બેઉ રૂપવાળા પરમાત્મા છે, જે સર્વે શરીરો-નામરૂપોમાં-ચૈતન્યને બનાવનારા છે, તેને જીવ-પુરુષ-દેહી-શરીરી ક્ષેત્રજ અને આત્મા એવી સંજ્ઞાઓથી કહેવામાં આવે છે. શ્રીકૃષ્ણ કહે છે 'તે હું છું'

એટલે બધા રૂપોમય એ એક બ્રહ્મ છે, એવું તમે મોક્ષેન્દુ દ પતિએ સમજવું ઘટે આમ ક્ષેત્ર અને ક્ષેત્રજ્ઞાનુ જ્ઞાન તેને જ જ્ઞાન કહેવામાં આવે છે તમે પોતે દ પતિ-દેવદત્ત અને ઇન્દિનિ ભલે સ્ત્રી-પુરુષ -એવા લિંગ નામ અને આકારવળા માનવીઓ છો, પણ તમે ક્ષેત્ર અને ક્ષેત્રજ્ઞ બેઉ છો શરીર પણ તમે છો અને ચૈતન્ય પણ તમે છો શરીરની બનવટ જુદી છે અને ચૈતન્ય અને તદન શરીરથી જુદું છે તે બેઉને જેવા તે બેઉ છે તેવા અભેદૂબ સમગ્રતય તેને જ જ્ઞાન કહેવામાં આવે છે અને એવું તમે સમજો તોજ તમે શોકમુક્ત બની શકો છો. શ્રી ભગવાનનો એજ મત છે -

ક્ષેત્રજ્ઞ ચાપિ મા વિદિ સર્વક્ષેત્રેષુ ભારત ।

ક્ષેત્રક્ષેત્રજ્ઞયોજ્ઞાન યત્તજ્ઞાન મત મમ ॥ (૧૩-૨)

સુમુક્તુ દ પતિ ! તમારું શરીર એટલે ક્ષેત્ર કેવું છે, તે કેવા વિકારગણ છે અને જ્ઞાનુ જ્ઞાનુ બનેલું છે તેમજ તેનો પ્રભાવ કેવો છે એ તમારે જરૂર જાણવું જોઈએ એના જ્ઞાન વિના તમને તમારા પોતાના સ્વરૂપની સમજ નહીં પડે ભગવાન શ્રીકૃષ્ણે એનું બહુ સ્પષ્ટ સ્વરૂપ કહેવું છે, તે જેમ અર્જુનને તેમ તમને પણ કહે છે તે સાવધાનીથી સમજી લેવું ઘટે જુઓ -

તત્ક્ષેત્ર યથ યાદય્ ચ યદ્વિચારિ યતઞ્ચ યત્ ।

સ ચ યો યત્પ્રભાવઞ્ચ તત્તમાસેન મે શૃણુ ॥ (૧૩-૩)

કુરોપનુ વિજ્ઞાન શરીરની રચનાને સમગ્રતયે છે પણ તે અપૂર્ણ છે, જ્યારે વેદોના છદોવડે રૂપિણોએ આ ક્ષેત્રને જુદા જુદા પ્રકારનું વર્ણવ્યું છે તેમજ બ્રહ્મસૂત્રેના પદોવડે જુદા જુદા બ્રહ્મણોએ જુદી જુદી દૃષ્ટિથી એ ક્ષેત્રને વર્ણવ્યું છે ભલે એમના હેતુઓ જુદા છે, પરંતુ જેવું જેઓએ એ ક્ષેત્રને વર્ણવ્યું છે તેવું જ એ ક્ષેત્ર યાને શરીર છે -

ઋષિમિર્બહુધા ગીત છદોમિર્વિવિધે પૃથક્ ।

બ્રહ્મસૂત્રપદૈર્ઐવ દેતુમદ્વિર્વિનિશ્ચિતૈ ॥ (૧૩-૪)

મુમુક્ષુ દેવતિ ! આ પ્રમાણે રૂપિઓના અનુભવો તેમજ બ્રાહ્મણુઓનો જે સાર છે તે બધું એકત્ર કરીને પરમાત્મા શ્રીકૃષ્ણે તમને વ્યવસ્થિત બોધ કરેલો છે એ પરમાત્મા યોગના ઈશ્વર હોઈ એમના વાક્યોનો બોધ શ્રદ્ધાપૂર્વક માન્ય રાખવો ઘટે એમનું કથન મત્ત છે, એવું શાસ્ત્રીય શાસ્ત્રથી અને યોગીઓના અનુભવથી પણ સમજાયું છે, જે આ પ્રમાણે છે -

“પૃથ્વી, જલ, તેજ, આકાશ, વાયુ (પચ મહાભૂતો) અહ્કાર, બુદ્ધિ અને મૂળપ્રકૃતિ, તેમજ પાંચ કર્મેન્દ્રિયો અને પાંચ જ્ઞાનેન્દ્રિયો, મન, પાંચ ઈન્દ્રિયા ગોચરો યાને વિષયો તે-શબ્દ, સ્પર્શ, રૂપ, રસ અને ગંધ, તેમજ ઈન્દ્રિય, દેવ, સુખ, દુઃખ, સૂક્ષ્મદેહ, ચેતના અને ધૃતિ (ધૈર્ય) - આ બધાનો સંઘાત કરીને પ્રકૃતિએ જે પૂતળું બનાવ્યું છે તે ક્ષેત્ર છે એનાથી આત્મા યા ચેતન્ય યા ક્ષેત્રજ બુદ્ધો છે એ લક્ષમાં રાખજો. બુદ્ધો શ્રી ભગવાનની વાણીમાં પણ આજ છે કે:-

મહામૂતાન્વહકારો બુદ્ધિરઠ્ઠમેવ ચ ।

દ્વિયાણિ તગૈવ ચ પચ ચેન્દ્રિયગોચરા ॥ (૧૩-૫)

इच्छाद्वेष सुख दुःख सघातश्चेतना वृत्ति ।

एतत्क्षेत्रसमासेन मयिकारमुदाहृतम् ॥ (૧૩-૬)

ઉપર જણાવેલા શરીરવડે પ્રકૃતિથી બધું કાર્ય કરવું કે કરાવવું બને છે આ શરીર સાથે આત્માનો સંબંધ થયાથી આત્મા પુરુષનું ૩૫ ધારણું કરે છે પુરુષ-ક્ષેત્રજ-જીવ-દેહી-શરીરી-જીવ -એ બધા નામો બ્રહ્માના માધિક ઉપાધિવડે તમારા છે શરીર

(કાર્ય) ના મગથી પુરુષ-આત્મા-દોષજ્ઞ એ મુખી કે દુ ખી થાય છે અને શરીરો ધારણ કરતો મરતો, જન્મતો દેખાય છે -

કાર્યકારણતૃત્ત્વે हेतु प्रकृतिग्न्यते ।

પુરુષ સુપદુગ્માના મોક્ત્વે હેતુગ્ન્યતે ॥ (૧૩-૨૦)

એજ પુરુષ જે પ્રકૃતિમા રહેલો છે, તે પ્રકૃતિથી ઉપજેલા ગુણોને ભોગવે છે અને એના સગથીજ કુતરો-દુષ્કર-આડ-માદલી વગેરે ઉચનીચ અને ચત્ અચત્ શરીરોને ધારણ કરે છે -

પુરુષ પ્રકૃતિस्थो हि भुक्ते प्रकृतितान्गुणान् ।

કારણ ગુણમગોડમ્ય મદસગોનિવન્મસુ ॥ (૧૩-૨૧)

આ દેહમા એ પુરુષ છે, તે પર-ઉત્તમ-પરમાત્મા છે એ મદાન ઈશ્વર છે એ પોષક, શોષક, દર્શક અને અનુભોદક છે -

अपद्रव्यानुमता च भर्ता भोक्ता महेश्वर ।

પરમામેતિ વાચુક્તો દેહેડસ્મિન્પુરુષ પર ॥ (૧૩-૨૨)

તમારા શરીરમા રહેલા તમે-દોષજ્ઞ-પુરુષને-તમને પોતાને નમજો અને શરીરને પૂર્વોક્ત પ્રમાણેનુ સમજો તો તમે ક્ષત્રીને ચોર્યાંગી લાખ પ્રદારના શરીરોમા તો શુ, પણ ક્ષત્રીને માનવદેહમા પણ ન આવો બલ ગમે તે પ્રમાણેના તમારાથી કર્મો કરાય છતાં સદાને માટે તમે જન્મમરણના સસરણમાથી મુક્ત જાનો છો -

य एव वेत्ति पुरुष प्रकृतिं च गुणै सह ।

મર્વથા વર્તમાનોડપિ ન મ ભૂયોડમિતાયતે ॥ (૧૩-૨૩)

અવગત, સુમુખુ દપતિ ! મે તમને દોષજ્ઞ-પરમા મા કહ્યા અને તમે તમને મારાથી એવા જાણ્યા, પરન્તુ તમે તન્કાગ તેવા

પરમાત્મા જાની જતા નથી તમારામાના કેટલાક માનવીઓ ડર્મ યોગનો આશરો લઈને ભક્તિમાર્ગથી આરભ કરીને અને બીજાઓ સમ્યયોગવડે, તો બીજા કેટલાક (સન્યાસીઓ) ધ્યાનવડે તેમજ પ્રદ્યનિષ્ઠો પોતાના આત્માવડે એ પરમાત્માને યોગજે છે

વળી કેટલાક દ પતિઓ અગાઉ કહેલુ નહીં જાણનારા હોય તેવાઓ, બીજાઓ કે જેઓએ એ પરમાત્માને યોગખ્યા છે તેઓ યામેથી સાબળીને, સાધનોનુ અનુકરણ કરીને, શ્રુતિના બોધના પરાયણ થઈને આત્માની અવગતિથી યા મત્સુથી બચી જઈ શોક-મુક્તિ, સ સારણ ધમુક્તિ અને કૈવલ્યને પામે છે -

ધ્યાનેનાત્મનિ પદયતિ કેચિદ્દામાનમાત્મના ।

અન્યે સાહચ્યેન યોગેન કર્મયોગેન વાપરે ॥ (૧૩-૨૪)

અન્યે ત્વેદમજાનત શ્રુત્વાન્યેભ્ય ઉપાસતે ।

તૈડપિ ચાતિતરત્યેવ મૃત્યુ શ્રતિપરાયણા ॥ (૧૩-૨૫)

મુમુક્ષુ કથયતિ । ક્ષેત્ર અને ક્ષેત્રજ્ઞના સ્વરુપો તમે સમજ્યા છો હવે આગળ જુઓ । આ આખુ યે ચરાચર વિશ્વ ઉત્પન્ન થયુ છે, તેમા તમે એક છો તો તમે જે કાંઈ જુઓ છો, સાલજો છો અને હશે એલુ અનુમાનો છો અને માનવીઓથી જે કાંઈ થાય છે તે બધુ આ પ્રકૃતિ યાને તમારા શરીરથી-ત્રેત્રથી-અને તમારા શરીરમા રહેલા તમે ક્ષેત્રજ્ઞના સ યોગથી થાય છે એકલુ શરીર પણ મુકદ્ છે અને એકલા નિરવયવી ક્ષેત્રજ્ઞ પણ અક્રિય હોઈ તેનાથી કશુ થતુ નથી એલુ નિશ્ચયથી જાણુવુ પડે શ્રી ભગવાન કહે છે કે -

યાવત્સજાયતે કિંચિત્સન્ન સ્થાવરજગમમ્ ।

ક્ષેત્રક્ષેત્રજ્ઞસમોગાત્તદ્વિદિ ભર્તૃર્વમ ॥ (૧૩-૨૬)

આ શકાનો ઉત્તર આપતા શ્રીકૃષ્ણ કહે છે કે—“નન્યાસ
અને કર્મયોગ એક જરૂર કાર્યાણને કરનારા છે, છતાંપણ કર્મોને
નહીંજ કરવા કરતા કર્મોને કરવાજ ઘટે. એ કર્મયોગ ઉત્તમ
છે” જુઓ —

સન્યાસ કર્મયોગશ્ચ નિ શ્રેયસકરાવૃમ્ભૌ ।

તયોસ્તુ કર્મસન્યાસાત્કર્મયોગો વિશિષ્યતે ॥ (૫-૨)

આ કર્મયોગને ઉત્તમ કેમ કહેવામાં આવે છે એવો પ્રશ્ન
તમને જરૂર થશે તો એના જવાબમાં શ્રી ભગવાનેજ એની મહત્તા
બતાવતા કહ્યું છે કે જે માનવી કોઈને દેષ કરતો ન હોય અને
કશી પણ આકાંક્ષા કરતો ન હોય તેવા પરિપક્વ ચિત્તવાળા
સાધકને બૃહત્તરસ-સુખદુઃખ-એવા દ્વન્દ્વો નડતા નથી તેવા
માનવીને મન્યામી બાણ્યો તમે તેવા નથી આ હાવત દુઃખ-છા-
રહિત, સગરહિત, પ્રદ્યુષ્ણ બાવે કર્મોને કરવાથી આવે છે અને
તેથીજ એવા શુદ્ધચિત્તમા-પરિપક્વચિત્તમા પ્રદ્યક્ષાન ઠરે છે આ
કારણથીજ કર્મયોગની પ્રશંસા કરતા શ્રી ભગવાન કહે છે કે —

જેય સ નિત્યસન્યાસી યો ન દ્વેષ્ટિ ન કાંક્ષતિ ।

નિર્દ્વન્દ્વો હિ મહાવાહો મુરતઃ સ્વાત્પ્રમુચ્યતે ॥ (૫-૩)

મુમુક્ષુ દ પતિ ! સર્વ વેદાન્તોવડે પરબ્રહ્મની ઉત્તમતા કહેવામાં
આવે છે એવા આખ્યશાસ્ત્રને અને કર્મયોગને જેઓ એકબીજાથી
નિરાળા માનતા હોય તેમને અજ્ઞાનીઓ, બાળકો અને અભાગ્યો
નમજવા ઘટે છે જે કોઈ આખ્યને અનુસરે તો તેને જે દુઃખ મળે
છે તેજ દુઃખ કર્મયોગને અનુસરનારાને મળે છે એહને મોક્ષરૂપ
દુઃખ જરૂર મળે છે —

સાહચર્યોગૌ પૃથગ્વાલા પ્રવદતિ ન પદ્ધિતા ।

એકમત્વાસ્થિત સમ્યગુભયોર્બિન્દતે કલમ્ ॥ (૫-૪)

નાખ્યયોગને અને કર્મયોગને જેઓ એકજ સમજે છે તેઓજ બરાબર મનજેલા કહેવાય છે. આખ્યશાસ્ત્રવડે પરમપદને પમાય છે અને કર્મયોગવડે પણ પરમપદને પમાય છે -

यत्सारूपे प्राप्यते स्थान तद्योगैरपि गम्यते ।

एक साख्य च योग च य पश्यति स पश्यति ॥ (૫-૫)

બહુ દુઝો વેઠ્યા પછીજ મન્યામી થવાય છે એ બહુ સંદેહુ નથીજ નથી શારીરિક ભોગોના સાંનિધ્યમા રહેલુ અને ભોગોનો ત્યાગ અને કર્મનો ત્યાગ-એ બહુજ કઠણ છે. આ કઠણ ઇનો મુકાબલો કરતા કર્મયોગનો આશરો કરનારો ગૃહસ્થ માનવજીવ પરમાત્મા સાથેનો યોગ જલદી સાધી શકે છે, મુનિ થાય છે અને પરમપદને પામે છે -

सन्यासस्तु महाबाहो दुग्माप्तुमयोगत ।

योगयुक्तो मुनिर्ब्रह्म न चिरेणाधिगच्छति ॥ (૫-૬)

પરમાત્મા સાથે યોગ સિદ્ધ કરીને જે ગૃહસ્થ દ્વપતિ શુદ્ધ અત કરણવાળા થયેલા છે તેઓએ તેમના મનને જીતેલુ હોય છે અને ઇન્દ્રિયોના સંયમનો અભ્યાસ કરીને તેઓએ તેમની ઇન્દ્રિયોને તેમને વશ રાખેલી હોય છે. સ્વપ્નરુપના દંઢ બાધથી તેઓએ પોતાના આત્માનો આક્ષાત્કાર કરેલો હોય છે અને તેથી તેઓએ પરમાત્મા સાથે ઐક્ય કરેલુ હોય છે. આમ થવાથી તે સર્વેનો આત્મા છે એવુ સમજલુ બંદે અને તેથી કર્મ કરતો જો કર્મથી લેપાયમાન થતો નથી -

योगयुक्तो विशुद्धात्मा विजितात्मा सितेन्द्रिय ।

सर्वभूतात्मभूतात्मा कुर्वन्नपि न लिप्यते ॥ (૫-૭)

આ પ્રમાણેનું શ્રી ભગવાનનું કથન માલખ્યા પછી તમને શકા થાય એ સ્વાભાવિક છે, પણ શંકા ન કરો. અહીં આખો ખુલાસો અપાય છે કે ઉપદેશિતા તત્ત્વજ્ઞ યોગી પોતાના શરીરથી જોવાનું, સાલવાનું, સ્પર્શ કરવાનું, સૂઝવાનું, ખાવાનું, ચાલવાનું, સૂવાનું, શ્વાસ લેવાનું, બોલવાનું, મગ ત્યાગ કરવાનું, આખો મીઠાવાનું તેમજ ઉઘાડવાનું વગેરે કર્મ કરતો થકો-આ બધું ઇન્દ્રિયો યા શરીર કરે છે, ‘હુ’ કરતો નથી એવું દઢતાથી માનનારો છે અને શ્રી ભગવાન આવા યોગીની સ્થિતિ બતાવતા કહે છે કે -

नैव किंचित्करोमीति युक्तो मन्येत तत्त्ववित् ।

पश्य-शृण्वन्स्पृशन्निघ्नन्नभ्जन्गच्छन्स्वप्नन्सत्त ॥ (૫-૮)

प्रलपन्निस्सृजन्गृह्णन्मुष्मिपन्निमिषत्रपि ।

इन्द्रियाणीन्द्रियार्थेषु बतंत इति धारयन् ॥ (૫-૯)

જેમ કમળનું પાદડું પાણીમાં રહ્યા છતાં પાણીને સ્પર્શ પામતું નથી તેમ કૃષ્ણની ઇચ્છા કર્યા વિના સગરહિત થઈને સર્વે ક્રમેની યજ્ઞાર્પણ કરતો હોઈ તે પાપથી લેપાતો નથી -

ब्रह्मण्याधाय कर्माणि सग त्यक्त्वा करोति य ।

लिप्यते न स पापेन पद्मपत्रमिवाभसा ॥ (૫-૧૦)

અરે, કાયાથી, મનથી, બુદ્ધિથી અને ઇન્દ્રિયોથી પણ અરો કર્મયોગી જો આસન્નિરહિત કર્મ કરે છે તો તેના અત કરણની મુદ્ધિ થતા તે મોક્ષનો અધિકારી થાય છે -

कायेन मनसा बुद्ध्या केवलैरिन्द्रियैरपि ।

योगिन कर्म कुर्वति सग त्यक्त्वात्मशुद्धये ॥ (૫-૧૧)

જે દ પતિ કર્મના કૃષ્ણને ત્યાગનારા હોય છે તેમનેજ કાયમની શાંતિ પ્રાપ્ત થાય છે અને અભક્ત મૂખાં તેમજ લોકુમ ગૃહસ્થ

દંપતિ હોય છે તેઓ પરમેશ્વરથી નહીં જોડાયેલાં હોવાથી કર્મના પ્રારંભથીજ ફળેચ્છાવાળાં હોય છે અને કર્મથી પૂર્ણાહુતિ પછી તો તેઓ ફળ માટે બહુ અધીરાં થાય છે. વળી કર્મ કર્યા પછી પણ જ્યાં તેમની ફળેચ્છા નિષ્ફળ જાય છે ત્યારે તો તેઓ બહુ વલોપાત કરે છે અને પરિણામે ફળોને ભોગવવા માટે અનેક શરીરોને ધારણ કર્યાં કરે છે.-

યુક્તઃ કર્મફલં લક્ત્વા શાંતિમાપ્નોતિ નૈષ્ઠિકીમ્ ।

અયુક્તઃ કામકારેણ ફલે સક્તો નિવદ્ધયતે ॥ (૫-૧૨)

નવ દરવાજાવાળી પુરી રૂપ આ શરીરમાં રહેલો પુરૂષ, નથી કાંઈ કરતો કે કરાવતો. એ જો મનથી સર્વે કર્મોના સંન્યાસ કરે છે તો તે મન, ઇન્દ્રિયો તથા શરીરને સ્વવશ રાખનારો હોવાથી સુખમાં રહે છે:-

સર્વકર્માણિ મનસા સંન્યસ્વાન્તે મુલં વચી ।

નવદ્વારે પુરે દેહી નૈવ કુર્વન્ન કારયન્ ॥ (૫-૧૩)

મુમુક્ષુ દંપતિ ! હવે શ્રીભગવાન અર્જુનને ઉપદેશ દેતાં જો કહે છે તે તમનેજ કહું છે એમ માનો અને જો કે એ ઉપદેશની વાત તફન સાચી છે છતાં તમારાથી દાહ એ સમજાય તેવી નથી, છતાં તમે મુમુક્ષુ ધીમેધીમે એ મમજી શક્યો. જુઓ ! ખરીરીતે જોતાં પ્રભુ પોતે તમારા શરીરની ક્રિયાઓને કે તમારા શરીરદ્વારા કર્મોને કરાવતા નથી કે એ કર્મોના ફળોના તમારી સાથે સંયોગ કરાવતા નથીજ, છતાં અસાનીઓ આણું માની લે છે. બાકી ખરી વાત તો એ છે અને તે જરૂર સમજી રાખવા જેવું છે કે એ કુદરતી રીતેજ થાય છે. કુદરત એટલે સ્વભાવ અને સ્વભાવ એ પ્રકૃતિનું મૂળ છે. તો પછી એ પ્રકૃતિ યાને

તમારો ન્વભાવ જિયાને કરે છે કર્મો કરે છે, અને ફળ ભોગવાવે છે
આ રહુ શ્રીભગવાનનુ એ-૪ સ્પષ્ટીકરણ -

ન કર્તૃત્વ ન કર્માણિ લોકસ્ય સૃજતિ પ્રભુ ।

ન કર્મફલસયોગ સ્વભાવતુ પ્રવર્તતે ॥ (૫-૧૪)

વળી અજ્ઞાનીઓના અજ્ઞાનને દૂર કરતા શ્રીભગવાને જે વધુ
સ્પષ્ટીકરણ કર્યું છે, તે પણ સમજવા જેવું છે એ પ્રભુ-પરમાત્મા
-પરબ્રહ્મ કોઈના પાપ કે પુણ્ય લેતા-૪ નથી અને તમે જો એમ
માનો તો તમારૂં પણ એ અજ્ઞાન-૪ છે એમ તમારે બગબગ સમજવું
જોઈએ લોકોનુ એવું માનવું જે થાય છે તે તેમની અવિદ્યા વડે-૪
થાય છે એવા લોકો સચુણબ્રહ્મ યા માયિકબ્રહ્મ જે મૂળપ્રકૃતિ યા
ન્વભાવ છે તેના ન્વરૂપને અને અમાયિક પરમબ્રહ્મતત્ત્વના ન્વરૂપને
સમજતા નથી પ્રકૃતિનુ બીજુ નામ વિદ્યા યા માયા છે, અને
વિદ્યુત પ્રકૃતિનુ બીજુ નામ અવિદ્યા યા માયા છે આ પ્રકૃતિને-૪
લોકો પ્રભુ-વિભુ-ભગવાન-પરમાત્મા અને પન્મેશ્વર માની ગમે
ત્યા ઠોપી બેસાડે છે પરમતત્ત્વથી તેઓ બહુબહુ દૂર છે ન્વભાવ,
મૂળ પ્રકૃતિ યાને વિદ્યાયુક્ત માયા જેના એ બધા નામો છે તેને
પાપપુણ્ય સાથે, કરવા કરાવવા અને લેવાદેવા સાથેનો સબધ છે
તુઓ આ મતલબનો પ્રલોક -

નાદત્તે કલ્પચિત્વાપ ન ચૈવ સુકૃત રિમુ ।

અજ્ઞાનેનાદૃત જ્ઞાન તેન મુદ્ધતિ જતવ ॥ (૫-૧૫)

ત્યાં દૂકલમાં જ્ઞાનીનુ સ્વરૂપ જણાવવા શ્રીભગવાન કહે છે
કે “ બહુ દૃશ્યમાન આ જગત બ્રહ્મ છે અને જગતસ જ્ઞામા આવેલો
એવો હું પણ બ્રહ્મ છું, એવા જ્ઞાનવડે જેનુ અજ્ઞાન નાશ પામ્યું
છે, તેઓનુ એ જ્ઞાન નૂર્યની માફક પ્રગણ આપે છે અને તેઓ
પરમબ્રહ્મરૂપે પ્રકાશે છે ” તુઓ -

જ્ઞાનેન તુ તદજ્ઞાન ચેવા નાગિતમાત્મન ।
તેપામાદિત્વવજ્ઞાન પ્રકાશયતિ તત્પરમ્ ॥ (૫-૧૬)

મુમુક્ષુ દ પતિ ! ભવે તમે-કામ અને ક્રોધના વેગને તમારા અત ડરણુમા ઉઠતા અનુક્રમી શકો એવા જ્ઞાનયોગી-ન બન્યા હો અને એવો તમારો અધિકાર ન હોય છતા થોડા પ્રમાણુમા પણ જો તમે એ વેગને રોકતા શીખશો તો તમારી શક્તિના પ્રમાણુમા તમે તેટલુ સુખ મેળવી શકશો હવે તમે પ્રૌઢ અવસ્થાએ પહોંચ્યા છો તો હવે તમારે માટે એ વેગને અટકાવવાનુ મુશ્કેલ નથી જેટલુ સુખ જ્ઞાની બ્રહ્મનિષ્ઠો ભોગવે છે તેટલુ તમે પણ ભોગવી શકો છો, પરંતુ જ્ઞાનીઓ પ્રારબ્ધને માનતા હોઈ શારીરિક સુખોની ઇતેજરી કરતા નથી જે કોઈ જેટલા પ્રમાણુમા પરમાત્મ-ચિત્તન કળનારા હોય છે તેટલા પ્રમાણુમા તેઓ કામ-ક્રોધનો વેગ મહુન કરનારા હોય છે તેમાયે જ્ઞાનીઓ તો અતમુધી એ વેગને રોકવાનુ સામર્થ્ય ધરાવનારા હોય છે -

જક્ષોતીહેવ ચ સોહુ પ્રાન્ શરીરવિમોહનાત્ ।
કામક્રોધોદ્ભવ વેગ સ યુક્ત સ સુસ્તી નર ॥ (૫-૨૩)

મુમુક્ષુ દ પતિ ! સર્વે લોકોના મહાન ઈશ્વર-ચરો અને તપોને ભોગવનારા છે અને એ ઈશ્વર સર્વે નામરૂપના હિતે-હુ છે જગદ્-ગુરુ શ્રીકૃષ્ણ કહે છે કે 'તે ઈશ્વર હું છું' એવુ જે જાણે છે તે સર્વે ગૃહસ્થ દ પતિઓ શોડમુખ્ત રહે છે ભજન દરો ! સત્સંગ કરો ! અવ્વરૂપને ઓગળો ! જુઓ શ્રીભગવાનનુ ડયન -

મોક્તાર ચજ્ઞતપમા સર્વલોકમદેશ્વરમ્ ।
મુહ્દ સર્વભૂતાના જ્ઞાત્મા મા શાતિમૃચ્છતિ ॥ (૫-૨૯)

હવે તમે 'સન્યાસ' અને 'સન્યામી' -આ શબ્દો તો ધાળીવાર સાભળ્યા, છતા તેના સાચા અર્થને તમારે સમજવો ઘટે

જુઓ ! ક્રૂર ગેરૂઆ રંગના અને લાલ કે પીળા રંગનાં વસ્ત્ર પહેરનારાઓ મંન્યાગીઓ કહેવાય છે અને કહેવાવા ભેઈએ, તેમજ અગ્નિહોત્ર નહીં કરનારાઓ, દીવો નહીં કરનારાઓ કે દીવાના અજવાળાનો આશરો નહીં લેનારાઓ તેમજ અગ્નિને સ્પર્શ પણ નહીં કરનારાઓ મંન્યાગી કહેવાય છે અને એમના એવા આચારો નિયત પણ થયેલા હોય છે—આ બધી વાત સાચી છે, છતાં મંન્યામની વ્યાખ્યા મનના ત્યાગની કરાય છે. ઉપરોક્ત આચાર એવા સન્યાગીઓ પાસેથી માગે છે એમનો માનસિક ત્યાગ. બાહ્યાચારી, આત્મિક રીતે આમક્રા અને ચંચળમનવાળો સંન્યાગી એ ખરો સન્યાગી નહીં, પણ એને મુકાબલે જે ગૃહસ્થ પોતાના કરેલા કર્મોના ફળનો આશરો નહીં કરતો હોય, છતાં કર્મો કરતો હોય તો એ ગૌણપણે પણ સંન્યાગી છે. શ્રીભગવાન ઉપરોક્ત વ્યાખ્યા કરે છે કે—

अनाश्रित* कर्मफल कार्यं कर्म करोति य ।

સ મન્યાસી ચ યોગી ચ ન નિરર્મિન ચાક્રિયઃ ॥ (૬-૧)

મુમુક્ષુ દંપતિ ! આ ઉપરોક્ત વ્યાખ્યા ‘મંન્યાગી’ ની કરી તે આપણા વિષયની બહારની વાત નથી. એને અને યોગને અને કર્મને ઠેકઠો સંબંધ છે, એ સમજાવવા ઉપરોક્ત વ્યાખ્યા કરી છે. હવે વાત આવી કર્મયોગીની. કર્મયોગી એનેજ કહી શકાય કે જે પોતાના ધંધાના કર્મો ઉપરાત ઇષ્ટની આરાધનાનાં અને પરોપકારનાં કર્મો કરી કર્મના ફળની ઇચ્છા રાખતો ન હોય. ક્રૂર આપ મીઠી કર્મોજ કર્યા કરતો હોય તેને કર્મયોગી ન કહી શકાય. જેમનો ફળનો સંકેત નહીં થયો નથી તેમને યોગી કહી શકાય નહીં. વળી પ્રાણને કલાકોના કલાકો મુધી રૂધી શકનારો અને અને અઘાગયોગનાં આધનો કરનારો પણ શારીરિક ભોગોના અંકેતોને ત્યાગી શકતો ન હોય તો તેઓ પણ આચાર યોગી કહેવાય નહીં.

કારણકે એમનો યોગ અધુરો હોઈ શોકમુદ્રિતને ઉપકારક થતો નથી. આ જોતાં મન્યામ એજ યોગ અને યોગ એજ મન્યામ મમજવો ઘટે. શુભો:-

યં સંન્યાસમિતિ પ્રાદુર્યોગં તં વિદ્ધિ પાંડવ ।
ન હ્યમન્યસ્તસંકલ્પો યોગી ભવતિ કદ્યન ॥ (૬-૨)

ઉપર કહેલા જેવો અપરિપક્વ યોગી 'કર્મ' કરવાનો મંકલ્પ કરનારો છે' એવું મમજવું ઘટે. શારીરિક ભોગની ભાવનાજ કર્મનું મૂળ છે. પરિપક્વ યોગીનો મંકલ્પ નહ થયેલો હોય છે. પરિપક્વ-યોગનું મૂળ શમતા છે. આ શમતા તમારામાં હાલ આવી શકે નહીં કારણકે તમારે બહુલે તમારો ધરમધો ચલાવી શકે એટલી વયવાળા તમારા પુત્રો મોટા થયા નથી અને તમે હજી શારીરિક ભોગોથી તૃપ્ત થયા નથી. વળી તૃપ્ત થવાના આધનો કરવાને પણ તમે અલ્યારે રાજી નથી. પરંતુ હવે નિઝલ કરવાનો મન કરવો શક્ય છે. તમારી હવે પછી જે વૃઢાવસ્થા આવવાની છે તે નિઝલ કર્યા વિના બહુ ઘૂરી થઈ પડશે -

આરુઢોર્મુનેર્યોગ કર્મ કારણમુન્યતે ।
યોગારુઢસ્ય તમ્યેવ ક્ષમ કારણમુન્યતે ॥ (૬-૩)

જ્યારે કોઈ માનવીઆધકને પોતાની ઇન્દ્રિયોને જોઈતા પદાર્થો મેળવવાને કર્મ કરવાના મંકલ્પની વલણ ન થાય ત્યારે તેને મન્યાગી અગર પરિપક્વ યોગી મમજવો જોઈએ -

યદા હિ નેન્દ્રિયાર્થેષુ ન કર્મસ્ત્રનુવ્રજતે ।
સર્વસંકલ્પસન્યાસી યોગારુઢસ્તદોન્યતે ॥ (૬-૪)

જ્યારે તમે શરીરના ભોગોથી તૃપ્ત થાઓ છો ત્યારે તમને મત્સંગ, ભજન, એવન અને આરાધન કરવાનું સુઝે છે, અને ત્યારે

તમને શારીરિક સુખો નાશવત સમજાય છે અને તેમ થતા તમને એ સુખો પ્રાપ્ત કરવા શ્રમ કરવો ગમતો નથી આ સમયે લાળા મમય માટેના યા કાયમના સુખ માટે તમને વિચાર આવે છે અને તમે તેવા સુખો માટેના અનુષ્ઠાનો કરવા શરૂ કરો છો, અને તેમા મન્યા રહો છો આથી તે દેવલોક, મિદ્ધલોક, વૈકુઠ, ગોલોક, શિવલોક, પિતૃલોક વગેરે હન્ટને વર્ષના આયુષ્યવાળા સુખો માટેના અનુષ્ઠાનો કરો છો પણ એ બધા કરતા નિર્વાણશાતપદની પ્રાપ્તિ માટેનું કાયમનું સુખ ઈન્છલુ ઉત્તમોત્તમ છે, જ્યાં ગયા પછી ફરીને નાશવત સુખની ઈન્છાજ થતી નથી આ પદ માટે પોતાનો જન્મમરણના ચક્રમાથી ઉદ્ધાર કરવો પડે છે જે પોતાનો ઉદ્ધાર કરે છે તે પોતાનો હિતેન્દ્ર છે અને બધું છે અને જે પોતાનો ઉદ્ધાર નથી કરતો તે પોતાનો શત્રુ છે -

उद्धरेदात्मनात्मानं नात्मानमवसादयेत् ।

आत्मैव ह्यात्मनो बधुरात्मैव रिपुरात्मन ॥ (૬-૫)

જેણે પોતે પોતાને જીત્યો હોય તે સમજવું કે એ પોતે પોતાનો હિતકર્તા, મિત્ર, સગો અને સ્નેહી છે આ પ્રમાણે પોતાને જીતવાની ઈન્છાવાળાએ આત્મા યા ચૈતન્ય વિના બધું વ્યક્તાવ્યક્ત પ્રાકૃત વિશ્વ પોતાના મોક્ષને શોકનારૂં શત્રુ સમાન છે એમ સમજી તેના પ્રત્યે આસન્ધિ નહીં થવાને સાવધાની રાખવી ઘટે ભગવાનના આ બોલ છે કે -

बधुरात्मात्मनस्तस्य येनात्मैवात्मना जित ।

अनात्मनस्तु शत्रुत्वे वर्तेतात्मैव शत्रुवत् ॥ (૬-૬)

બલે, તમે અત્યારે ગૃહન્ય છે તોપણ શોકમુખિતને માટે ધીરેધીરે શારીરિક બોગો તરફથી મન હઠાવીને ‘હું આત્મા છું, અશ છું, યા પ્રભુનો કિંકર છું’ એવી ભાવનાથી દુનિયાથી મનને

હકાવીને, બહાર જતુ રોકીને, તમાગ ઈષ્ટદેવને હૃદયમાં ચોધવા ઘટે. એજ સવારે અને સૂતા પાડેલા રાત્રે એક કલાક બીજા કરાનુ ચિંતન નહીં કરતા ધ્યાનાવસ્થિત થવાનો અભ્યાસ કરવો ઘટે, જે પાછળની અવસ્થામાં તમને બહુ ઉપયોગી થઈ પડશે -

શનૈ શનૈસ્વરમેદ્વુદ્વગા   ધૃતિઘૃહીતયા ।

આત્મસંસ્થ મનઃ ક્વચા ન તિચિદપિ ચિંતયેન ॥ (૬-૨૫)

અમુક્ષુ દંપતિ । શારીરિક ભોગો કેવા ઝેરી થઈ પડે છે અને એમને ત્યાગવાથી તમને શું ફળ મળે છે તે વાત ઉપર કહી, તે છતાં એવા શારીરિક ભોગો તરફથી તમે તમારું મન ન હકવી શકો તો પછી બીજાના ભોગે એવા મંકપો કરવા તમને ઘટે નહીં. કારણકે શારીરિક ભોગોની લોભપતાથી માનવીઓ બહુ દુઃખથી તૃપ્ત ન કરી શકાય એવા કામના બળથી દબી, અભિમાની અને મહોન્મત્ત બનીને મમતાથી અસતને પ્રદાન કરીને માયાના મોહ ઉપજાવનારા કાર્યો પ્રત્યે દોરાય છે અને અપવિત્રકર્મી થાય છે તથા દુષ્ટાચરણી બને છે આવું તુ તમને કરી ચૂક્યો હું આવા કામકામીઓ ભારેભારે ચિંતાઓના ભોગ થઈ પડે છે અને એમના ભોગોની ચિંતા પ્રલય આવે ત્યામુખી મટની નથી. આવા માણસોને ‘કામ અને ભોગ એજ માનુષી કર્તવ્યતા છે અને એટલા માટેજ આ દુનિયા છે એવો નિશ્ચય થયો હોય છે -

ચિંતામવરિમેયા ચ પ્રલયાક્ષામુપાશ્રિતા ।

કામોવભોગવરમા ણ્તાવરિતિ નિશ્ચિતા ॥ (૧૬-૧૧)

આ કામ અને કોષપરાયણ લોકો અગત્યે આશાઓના બંધનથી બંધાયેલા રહી કામ અને ભોગ માટે અન્યાયથી પણ કન્યો મંચય કરે છે -

આશાપાશશતૈર્વદ્ધા   કામક્રોધપરાપણા ।

ઈહતે   કામભોગાર્થમન્યાયેનાર્થસંચયાન્ ॥ (૧૬-૧૦)

આ પ્રમાણેનો દ્રવ્યસચય કર્યા બાદ ‘આ મે મેળવ્યું, મારો મનોરથ પૂર્ણ કરીશ, મને આમ થશે, આ માફ થશે, આ ધન મને મળશે, આ શત્રુને મે માર્યો, પેલા શત્રુને મારીશ, હું ઈશ્વર છું, બળવાન છું, સિદ્ધ છું, સુખી છું’-એવા મનોરથો કરે છે અને અભિમાન કરતા થાય છે પછી અભિમાનમાં મગ્ન થતા જેમ કોઈએક દારુડિયો દારુના મદમાં મસ્ત થતા ચઢાતઢા બેઠે છે તેમ એ બોલતો થાય છે કે-“હું ધનવાન છું, ખાનદાન છું, મારા સમાન જગતમાં બીજો કોણ છે? હું દાનપુણ્ય કરીશ અને બિચારા સાધુઓ, ભગતડા અને બિખારીઓને રાજી કરીશ.” આવું આવું અજ્ઞાનવટે મોહિત થયેલા તેઓ બકયા કરે છે એમનામાં પ્રેમ કે દયા જેવું કશું હોતું નથી પણ એવા કર્મો કરવાથી સારા ફળ મળે છે એવું સમજી વેપાર જેવો કરે છે શ્રી ભગવાન આવા માણસોની ચર્ચા કહી બતાવે છે કે-

इदमद्य मया लब्धमिमं प्राप्तये मनोरथम् ।

इदमस्तीदमपि मे भविष्यति पुनर्धनम् ॥ (૧૬-૧૧)

असौ मया हत शत्रुर्हनिष्ये चापरानपि ।

ईश्वरोऽहमहं भोगी सिद्धोऽहं बलवान्सुखी ॥ (૧૬-૧૨)

आदयोऽभिजनवानरिम कोऽन्योस्ति सदृशो मया ।

यक्ष्ये दास्यामि मोक्षिष्य इत्यज्ञानविमोहिता ॥

(૧૬-૧૩)

આમ મોહબળમાં ફસાયેલા, કામ અને ભોગમાં આસક્ત થયેલા માનવીઓ, બિચારાઓ અકિંત્ર એવા નરકમાં પડે છે-

अनेकचित्तविभ्रान्ता मोहजालसमावृताः ।

प्रसक्ताः कामभोगेषु पतन्ति नरकेऽशुचौ ॥ (૧૬-૧૬)

વળી આવા પોતાને મોટા માનનારા, ધન અને માનથી મદોન્મત્ત બનેલા મૂર્ખ ગૃહસ્થ દંપતિઓ દલવડે અવિધિપૂર્વકના યજ્ઞ કરનારાં હોય છે -

आत्मसंभाविताः स्तब्धा धनमानमदान्विताः ।

यजन्ते नामयज्ञैस्ते दંभेनावિधिपूर्वकम् ॥ (૧૬-૧૭)

મુમુક્ષુ દંપતિ ! આ પ્રમાણે અહંકાર, બળ, દર્પ, ક્રમ અને ક્રોધનો આશરો કરી બીજાના ગુણોમા દોષદષ્ટિથી જોતા, પોતાના અને બીજાના દેહમાં રહેલા પરમાત્માને નહીં સમજીને, પરમાત્માનો જ દેવ કરે છે અને એ વાત શ્રીભગવાન સ્વયં કહે છે કે:-

अहंकारं बलं दपं कामं क्रोधं च सञ्चिताः ।

मामात्मपरदेहेषु प्रद्विषतोऽभ्यसूयकाः ॥ (૧૬-૧૮)

એમના આવાં કર્મોના બદલામાં શ્રીભગવાન એમને-એવા દેવીલા, ક્રૂર, અધમ માનવીઓને-આસુરી અને અધમ શરીરોમાં જ રાખે છે:-

तानहं द्विषतः क्रूरान् संसारेषु नराधमान् ।

क्षिपाम्यजस्रमशुभानાસુરીष्वેવ યોનિષુ ॥ (૧૬-૧૯)

એનું પરિણામ એ આવે છે કે આવી આસુરી અને અધમ યોનિઓ પ્રાપ્ત કરી જન્મોજન્મ અધમગતિ મળ્યા કરવાથી તેઓ શ્રીભગવાનને ન પામતાં વધુનેવધુ અધમગતિઓને મેળવે છે -

आसुरीं योनिमाप्न्ना मूढा जन्मन्ति जन्मन्ति ।

मामप्राप्यैव कर्तव्यं ततो यांत्यधमां गतिम् ॥ (૧૬-૨૦)

મુમુક્ષુ દંપતિ! જલે તમે ગૃહસ્થ છો એટલે શારીરિક લોગભાવનાથી તો મુક્ત નથી, પણ કામક્રોધથી તમે સાવધાન થઈ વર્તો છો અને એથી મુક્ત થાઓ એવું હું ઈચ્છું છું. તમે ઉપર જણાવેલા માનવીઓ જેવાં ન બનો એમ વર્તો એવું પણ હું ઈચ્છું છું, કારણકે માનવીમાત્રને નરક તરફ ધકેલનારાં—કામ, ક્રોધ અને લોભ—આવાં ત્રણ દ્વારો છે. એ ત્રણ આત્માની અવગતિ કરે છે. તમારે એ ત્રણે ત્યાગવા જોઈએ:—

ત્રિવિધં નરકમ્યેદં દ્વારં નાશનમાત્મનઃ ।

કામઃ ક્રોધસ્તથા લોભસસ્માદેતત્ત્રયં ત્યજેન્ ॥ (૧૬-૨૧)

ઉપરોક્ત ત્રણ નરકનાં દ્વારો તમને અંધારામાં અને અજ્ઞાનના ઉડા ખાડામાં પટકનારાં હોઈ એવું સમજનારા જે છવે સાધનો કરીને અને મત્તનગ કરીને એ ત્રણથી મુક્ત થાય છે તે પોતાના આત્માને ઉત્તત કરે છે, તેઓ પરમગતિને પામે છે.—

ઈતૈર્વિમુક્તઃ કૌતેય સમોદ્ધારૈન્નિમિનરઃ ।

આચરત્યાત્મનઃ શ્રેયસ્તતો યાતિ પરાં ગતિમ્ ॥ (૧૬-૨૨)

દૂંકાણુમાં જે માનવી શાસ્ત્રોમાં બતાવેલી વિધિને જોખંગે છે અને ક્રામથી ઉશ્કેરાઈ વર્તે છે, તેવાઓ શોકમુક્ત કે સંમાર-બધમુક્ત થઈને સુખી થતાં નથી; અરે, ઉત્તમગતિને પણ તેઓ પામતા નથી કામનાઓના ત્યાગના અભાવથી વારંવાર કામનાઓને પૂર્ણ કરવાને તેઓ વારંવાર જન્મે છે અને મરે છે—

યઃ શાસ્ત્રવિધિમુત્સૃજ્ય વર્તતે કામકારતઃ ।

ન સ સિદ્ધિમવાપ્નોતિ ન મુક્તં ન પરાં ગતિમ્ ॥ (૧૬-૨૩)

માટે તમારે વેદો અને શાસ્ત્રોમાં રહેલી રીતોથી કાર્યાકાર્યનો વિચાર કરીને વ્યવસ્થિત થઈને, ક્રિયાનું જ્ઞાન મેળવીને કર્મો કરવાં

ઘટે યાદ રાખો ! શાસ્ત્રો કામના વિનાના અને ક્ષેપ્ત વિનાના થઇને કર્મ કરવાનું કહે છે અને શ્રીભગવાન પણ એજ કહે છે કે-

તસ્માચ્છાત્રં પ્રમાણ તે કાર્યાકાર્યવ્યવસ્થિતૌ ।

જ્ઞાત્વા શાસ્ત્રવિવાનોક્ત કર્મ કર્તુમિદાર્હસિ ॥ (૧૬-૨૪)

સુસુક્ષ્મ દ પતિ ! અલગત્ત મન ચંચળ છે, અસ્થિર છે, વશ કરવું કઠણ છે, પણ ધ્યાન કરતી વખતે એ જ્યારે જ્યારે બહાર જાય ત્યારે ત્યારે એને પાછું વાળીને નિયમિત કરીને આત્મામાં એટલે અંતઃકરણમાં પાછું વાળવું ઘટે. વિના અભ્યાસ એ મન વશ અને સ્થિર થતું નથી -

યતો યતો નિશ્ચરતિ મનશ્ચંચલમસ્થિરમ્ ।

તતસ્તતો નિયમ્યેતદાત્મન્યેવ વશ નયેત્ ॥ (૬-૨૬)

ધ્યાનનો અભ્યાસ કરનારનું મન જેમજેમ સ્થિર થાય છે તેમતેમ મન ધીરેધીરે હૃદયમાં બ્રહ્મને સ્પર્શ કરતું થાય છે, ઠારણકે આવો ગૃહસ્થ છતાં તે યોગી હોઇને પાપરહિત બનતો જાય છે અને એને ધ્યાનદ્વારા સુખ ઉપજે છે પરિણામે એવો યોગી આત્મતિક સુખને મેળવે છે અને એની સતતિને એ પ્રભુમેહી બનાવી શકે છે -

યુજન્નેવ સદાત્માન યોગી વિગતકલ્મષ ।

સુતેન બ્રહ્મસસ્પર્શમત્યંતં સુખમશ્રુતે ॥ (૬-૨૮)

અધ્યાય છઠો સંપૂર્ણ

* અધ્યાય ૭ મો *

સુમુક્ષુ ક પતિ । ગયા અધ્યાયમા તમને ગાત્રમા બતાવેલી વિધિ પ્રમાણે કર્મ કરવાનું કહ્યું છે એ પ્રમાણે તમે જ્યાં કર્મો કરો છો ત્યારે તમે કર્મયોગીની કક્ષામા આવો છો અને બરાબર શાન મનવાળા યોગીને જેવીરીતે ઉત્તમ સુખ પ્રાપ્ત થાય છે તેવા સુખનો તમને અનુભવ થવા માટે છે એવા ગાત્ર યોગીના અત કરણમાથી ભેદવાસના, શારીરિક લોગભાવના અને લોગાચરિત્ર જે સત્વ-રજ-તમગુણોથી ઉત્પન્ન થાય છે તે બધી જતી રહે છે અને પરિણામે એ બ્રહ્માકાર બને છે શ્રીભગવાન કહે છે કે -

પ્રજાતમનસ દ્યેન યોગિન મુગ્ધમુત્તમમ્ ।

ઉપૈતિ શાતરજસ વ્રદ્યમૂતમકલ્મષમ્ ॥ (૬-૨૭)

આપા કર્મયોગી જ્યારે તમે બનો છો ત્યારે તમે તમારા આત્માને નર્વના હૃદયમા રુચ્યો છો એ આત્મામા મર્વે નામરૂપ ભૂતોને તમે જુચ્યો છો તમારો આત્મા માથે આવીરીતનો યોગ થઈ ગયાથી તમે સમદર્શી બનો છો ઉચ્ચનીચ જેવું અભિમાન તમારામા રહેતું નથી, કારણકે આત્મા વિવા બીજું કશું તમને મલ્ય જણાતું નથી -

સર્વભૂતસ્થમાત્માન સર્વભૂતાનિ ચાત્મનિ ।

ઈક્ષતે યોગયુક્તાત્મા સર્વત્ર સમદર્શન ॥ (૬-૨૯)

પરમાત્મા શ્રીકૃષ્ણ કહે છે કે - “ જેમ પાણીમા જળચર, અને જળચરમા પાણી-તેમ હું મર્વમા અને સર્વ મારામા-એવું જે જીવ સમજે છે તેનાથી હું વેગળો નથી અને મારાથી તે વેગળો નથી -

યો મા પશ્યતિ સર્વત્ર સર્વં ચ મયિ પશ્યતિ ।

તસ્યાહ ન પ્રણશ્યામિ સ ચ મે ન પ્રણશ્યતિ ॥ (૬-૩૦)

“પ્રત્યેક શરીર અને વસ્તુમા રહેલા અને એકને સમજીને સર્વમા એકમય-શ્રીકૃષ્ણમય માનીને જેઓ અને આત્માથી ભજે છે તે કર્મયોગી ગૃહસ્થ સર્વથા શરીરી, ક્રિયાવત અને ચેષ્ટાવત છતાપણુ તે યોગી છે અને એ ભારામાજ વર્તી રહેલો સમજવો ઘટે” -

સર્વભૂતસ્થિત યો મા ભજત્યેકત્વમાસ્થિત ।

સર્વથા વર્તમાનોઽપિ સ યોગી મયિ વર્તતે ॥ (૬-૩૧)

“જે કર્મયોગી ગૃહસ્થ બીજા એને પોતાના આત્મા સમાન સમજે છે તે સુખદુઃખમા પણ યોગયુક્ત રહે છે અને એને , પરમયોગી માનુ છું” -

આત્મૌપમ્યેન સર્વત્ર સમ પશ્યતિ યોડર્જુન ।

સુખ વા યદિ વા દુઃસ સ યોગી પરમો મત ॥ (૬-૩૨)

સુસુખુ દપતિ । ઉપરના ત્રણ શ્લોકોમા શ્રીભગવાનનો મત તમોએ જાણ્યો હવે જેમ અર્જુનને શકા થયેલી અને એણે પ્રશ્ન પૂછ્યો તેવાજ પ્રશ્નો તમને મનમા ઉઠવાનો સભવ છે જે કે તમે તો હવે ઉચી કક્ષાપર ચઢેલા કર્મયોગી થયા છે છતા તમારી આવી સ્થિતિમા પણ તમારી નજર તો મન પરજ જવાની છે અર્જુને શ્રીભગવાનને પૂછ્યું હતું કે ‘હે ભગવાન ! સર્વત્ર સમ ભાવ થવાનો યોગ આપ જે ઉપદેશો છે એ વાત સાચી, પણ મનની સ્થિતિ ચચળ અને અચ્ચિર હોવાથી એ યોગ સિદ્ધ થઈ શકે નહીં” -

યોઽય યોગસ્ત્વયા પ્રોક્ત સામ્યેન મધુસૂદન ।

પ્રતસ્યાહ ન પશ્યામિ ચચલત્વાત્થિતિ સ્થિરામ્ ॥ (૬-૩૩)

પોતાની વાતને વધુ ખુલાસાપૂર્વક કહેતાં અર્જુન કહે છે કે “હે કૃષ્ણ! એ મન તો એવું ચંચળ અને એવું તો દૃઢપણે બળવાન છે કે માનવીમાત્રને એ વિહ્વળ કરી મૂકે છે કે જેવીરીતે વાયુને સુક્રીમા પકડી રાખવો એ જેટલું દુષ્કર છે, તેના જેવું મન છે એટલે હું તો માનું છું કે મનનો નિગ્રહ થઈ શકેજ નહીં” -

चचल हि मनः कृष्ण प्रमाथि बलवद्दहम् ।

तस्याह निग्रह मयि वायोरिव सुदुष्करम् ॥ (૬-૩૪)

મુમુક્ષુ દ પતિ । એક કાયે બીનઅનુભવીને જેવું હિમાલય-પહાડ સરખું મોટું દેખાય છે, તે અનુભવીને તદ્દન નાનું દેખાય છે આપણા આ ગીતા-બોધમા શિષ્ય અર્જુનને આવીજ વિષમતા દેખાય છે, જે જગદ્ગુરુ શ્રીકૃષ્ણ સમક્ષ મૂકતા તેઓશ્રી એના પ્રશ્નનો ઉકેલ આપે છે કે “મનનો નિગ્રહ દુ ખટી થાય છે, છતાં એ ચંચળ મન સ્થિર થાય છેજ ” છતાં તમે સૌ યાદ રાખો કે મનની સ્થિરતા માગે છે ગૃહસ્થ દ પતિની મોક્ષતમન્ના ભોગવિલાસભાવના પ્રત્યે ઉદાઝીનતા અને મમતારહિયણું. તદુપરાત પરમાત્માનુ ચિંતન એ ખાસ આવશ્યક છે. ગુઓ શીભગવાન કહે છે કે -

असंशय महाबाहो मनो दुर्निग्रहं चलम् ।

अभ्यासेन तु कौंतेय वैराग्येण च गृह्यते ॥ (૬-૩૫)

જે મોક્ષની તમન્નાજ જેને હોય નહીં એવા અસંયમી ગૃહસ્થ કર્મયોગ આધતો છતાં તેનો પરમાત્મા સાથે યોગ થતો નથી જો કોઈ ઉપાય હોય તો તે મોક્ષને માટેજ હોવો જોઈએ અને એ ઉપાય તે મનને વશ કરવાનોજ છે. કોઈ એક દિવસે આ ઉપાય ઈશ્વરના અનુગ્રહથી ફળીભૂત થાય છે -

असंयतात्मना योगो दुष्प्राप इति मे मतिः ।

वश्यात्मना तु यतता शक्योऽवाप्नुमुपायतः ॥ (૬-૩૬)

જેનું મન આ યોગમાં ચોટતું ન હોય કે પૂરેપૂરી શ્રદ્ધા ન હોય તેમજ સાધના કર્યા છતાં યોગમાથી મન પાછું હટતુંજ રહેતું હોય તો યોગની સિદ્ધિ ન મળે એ દેખીતી વાત છે. પણ “એક-બાજુ યત્ન કરવામાં સંસારસુખનો ભોગ આપ્યો અને બીજાબાજુ યોગ સિદ્ધ થયો નહીં, એવો ગૃહસ્થ કયી ગતિને પામે છે”- આવો અર્જુનનો પ્રશ્ન એ તમને પણ સ્ફુરી આવે. શું એ પરમાત્માના ધામના માર્ગથી વિખૂટો તો પડી જતો નથીને? એવું તો નથી બનતુંને કે એની કોઈપણ ધ્યાનમા સ્થિતિજ ન થાય? શું એનાં કરેલાં સાધનો વ્યર્થ તો નથીજ જતાને?

અલગત પૂર્વોક્ત શંકા એવી છે કે મહાન યોગી અથવા ઉત્તમકોટિનો પ્રદ્ધનિષ્ઠ પણ એને દૂર કરી શકે નહીં. છેવટે યોગી અને પ્રદ્ધનિષ્ઠ પણ છે તો આખરે દેહધારી. પ્રદ્ધાપ્રાપ્તિ યા પરમગતિનો અનુભવ દેહધારીને હોઈ શકે નહીં ત્રણે દેહોથી મુક્ત થયા વિના પરાગતિ પ્રાપ્ત થાયજ નહીં. પરાગતિનો અનુભવ આત્મા કરે છે, શરીર કરતું નથી પરાગતિનો અનુભવ કરતો આત્મા જો શરીર વિનાનો હોય છે તે મુખ વિના કેમ કહી શકે કે એ આત્માનો અનુભવ કરે છે? જો એ આત્માએ પરમાત્માનો અનુભવ કર્યો તો પછી એ પરમગતિ પામ્યા પછી પરમાત્મામા સમાઈ જાય છે. કોણ કહે કે એણે પરાગતિની પ્રાપ્તિ કરી છે? શ્રીકૃષ્ણ આવિર્ભૂત પરમાત્મા છે. એજ જીવોની ગતિને કહી શકે અને તેથી અર્જુને એમની પાસેથી જાણવા માગ્યું છે કે શ્રદ્ધાવત, પૂર્વપાપોના સંસ્કારવાળો યોગબ્રહ્મ એટલે સમાધિમા આવી શકતો ન હોય તેવા સુમુક્ષુની કેવી ગતિ થાય જુઓ અર્જુનના પ્રશ્ન અને પ્રશ્ન કરવાનું કારણ -

અયતિઃ શ્રદ્ધયોપેતો યોગાચલિતમાનસઃ ।

અપ્રાપ્ય યોગસસિદ્ધિ કાં ગતિં કૃષ્ણ ગચ્છતિ ॥ (૬-૩૭)

વચ્ચિન્નોભયવિભ્રષ્ટગ્હિન્નાભ્રમિવ નશ્યતિ ।
અપ્રતિષ્ઠો મદ્દાનાત્તો વિમૂઢો જ્ઞાણ પથિ ॥ (૬-૩૮)

एतन्मे सशय कृष्ण छेत्तुमर्हस्यशेषत ।
त्वदन्य सशयस्यास्य छेत्ता न ह्युपपद्यते ॥ (६-३९)

હવે શ્રીભગવાન તમારી ઉપરોક્ત શંકાનો જવાબ આપે છે તે સાબળો । “ યોગબ્રહ્મ ગૃહસ્થનો કદી નાશ થતો નથી મોઝની સાધના કરનારની કદાપિ દુર્ગતિ થતીજ નથી ” -

पार्थ नैवेह नामुत्र विनाशस्तस्य विद्यते ।
नहि कल्याणस्तत्त्वश्चिदुर्गतिं तात गच्छति ॥ (६-४०)

આવો યોગબ્રહ્મ ગૃહસ્થ મનુષ્યલોકથી ઉત્તમલોકમાં દેહ ધારણ કરે છે અને બહુ લાખા સમય સુધી ત્યાના ભોગો ભોગવ્યા પછી એ લામ્બવત જીવ પુણ્યલોકમાં પાછો મનુષ્યલોકમાં લકા, વિદ્વાન, અમીર અગર રાજાનું ન તાન થાય છે -

प्राप्य पुण्यकृतौलोकानुपित्वा शाश्वती समा ।
मुचीना श्रीमता गेहे योगभ्रष्टोऽमिनायते ॥ (६-४१)

અથવા તો જનક વગિથ જેવા સાત્વિકબુદ્ધિવાન યોગીઓના એ સતાન થાય થાય છે આવા પ્રકારનો જન્મ થવો અતિ દુર્લભ છે -

अथवा योगिनामेव कुले भवति धीमताम् ।
एनद्धि दुर्लभतरं लोके जन्म यदीदृशम् ॥ (६-४२)

પૂર્વોક્ત માતાપિતાને ત્યા જન્મેલા આવા સતાનોની પૂર્વના દેહની બુદ્ધિ આ દેહમાં આવેલી હોઇને એની બુદ્ધિમાં મુગ્ધિ આડેની જાવના હોય છે તેથી તે યોગબ્રહ્મ જીવ ત્યા અપૂરો

યોગ માધવો ગરૂ કરીને અને તે સાધીને કાયાણી સિદ્ધિ માટે
યતન કરે છે -

તત્ર ત બુદ્ધિસયોગ લભતે પૌર્વદેહિકમ્ ।

યતતે ચ તતો મૂય સસિદ્ધૌ કુન્નદન ॥ (૬-૪૩)

આ પ્રમાણે પૂર્વના અભ્યાસના બળથી અવશ છતાપણ એ
જિજ્ઞાસુ હોઈને કર્મયોગવડે માયિક પ્રદાને યાને પરમાત્માની
યોગમાયાને યાને ત્રિગુણાન્મક વિશ્વને તરી જાય છે -

પૂર્વાભ્યાસેન તેનૈવ જિયતે હ્યવશોઽપિ સ ।

જિજ્ઞાસુરપિ યોગસ્ય શબ્દબ્રહ્માતિવર્તતે ॥ (૬-૪૪)

પરિણામે પ્રયતન કરીને નહીં કાવેલો એ યોગબ્રહ્મ યોગી
આ જન્મમા પાપોથી મુક્ત થઈને શુદ્ધ થયેલો એવો અનેક
જન્મોના યત્નોનુ ફળ-પરાગતિને પામે છે -

પ્રયત્નાત્મતમાનસ્તુ યોગી સશુદ્ધચિત્તિષ્ઠ ।

અનેકજન્મમસિદ્ધસ્તતો યાતિ પરા ગતિમ્ ॥ (૬-૪૫)

દૃકાણુમા તપસ્વી-જ્ઞાની કે કર્મીથી પણ યોગી અધિક છે
એ કે તપ-જ્ઞાન-કર્મ-એ ત્રણે યોગી થવા માટે ચિત્તશુદ્ધિ કરવાના
માધનો છે, છતાપણ પરમાત્મા સાથે જેના આત્માનો યોગ નિહ
થયો એ ક્ષણથી એ પૂર્વોક્ત ત્રણે કરતા અધિક મનાયો છે -

તપસ્ત્રિભ્યોઽધિકો યોગી જ્ઞાનિભ્યોઽપિ મતોઽધિક ।

કર્મિભ્યઃપ્રાધિકો યોગી નત્માશોગી ભવાર્જુન ॥ (૬-૪૬)

મુમુક્ષુ દપતિ ! પૂર્વોક્ત સિદ્ધ યોગી કરતા એ તમારામા
પન્માત્મા પર શ્રદ્ધા હોય અને એ શ્રદ્ધાવડે તમારા અતરાત્માને
પરમાત્મામા પગેલી ગયો અને એનું ચિંતન અને ભજન ચોવીને

ક્યાંક ક્યાં કરો તો તમે ઉત્તમોત્તમ યોગી છો એમ સમજવું ઘટે કદાચ તમને પ્રશ્ન થાય કે “અમે તો ગૃહસ્થ છીએ આવો યોગ સાધવા જતા અમારા સત્તાનોની ફિઝર કોણ લે ?” જવાબ એ છે કે જ્યાં તમે પરમાત્મા સાથે યોગ સાધ્યો ત્યાં પરમાત્માનેજ તમારા ન તાનોને સભાળવાનું છોડી દેવું જોઈએ -

યોગિનામપિ સર્વેષા મદ્રૂતેનાન્તરાત્મના ।

શ્રદ્ધાવાન્મજતે ચો મા સ મે યુક્તમો મત ॥ (૬-૪૭)

ભાવાન શ્રીકૃષ્ણ કહે છે કે “જેઓનું મન પરમાત્મામાજ ચોટેલું છે અને જેઓ પરમાત્માનેજ આગરે રહીને યોગને સાધે છે તે મારા સર્વે રૂપોને કેવીરીતે જાણે છે તે જાણવું ઘટે છે -

મય્યાસક્તમના પાર્થ યોગ યુજન્મદાશ્રય ।

અસશય સમગ્ર મા યથા જ્ઞાત્યસિ તત્કૃણુ ॥ (૭-૧)

વિજ્ઞાન સહિતનું આ જ્ઞાન એવું ઉત્તમ છે કે જે જાણ્યા પછી ફરીને વિશેષ કાંઈ જાણવું રહેતું નથી -

જ્ઞાન તેઽહ મવિજ્ઞાનમિદ વક્ષ્યામ્યશેષત ।

યજ્ઞાત્વા નેહ ભૂયોઽન્યજ્ઞાતવ્યમવશિષ્યતે ॥ (૭-૨)

હજારો માનવીઓમાથી કોઈક માનવીઓ સુખિતને માટે યત્ન કરનારા હોય છે અને યત્ન કરનારાઓ-સિદ્ધ થયેલાઓમાથી કોઈ એકજ કળારહિત, ક્રિયારહિત, શાત, નિરજન, નિરાકાર એવા પરમાત્માને જાણે છે -

મનુષ્યાણા સહસ્રેષુ કશ્ચિદ્યતતિ સિદ્ધયે ।

યતતામપિ સિદ્ધાના કશ્ચિન્મા વેતિ તત્ત્વત ॥ (૭-૩)

સુમુહુ દંપતિ ! હવે તમારે પ્રકૃતિને બરાબર સમજવી ઘટે છે. એ બે પ્રકારની છે-(૧) પરા-અને (૨) અપરા-

પૃથ્વી, જળ, તેજ, આકાશ, વાયુ, મન, બુદ્ધિ અને અહંકાર -આવા આઠ ગુણ પ્રકારની પ્રકૃતિ છે તે અપરા પ્રકૃતિ કહેવાય છે, જ્યારે બીજી-પરાપ્રકૃતિ છે જે જીવરૂપ બનેલી છે અને જે આ જગતને ધારણ કરે છે -

ભૂમિરાપોડનલો વાયુ ય મનો બુદ્ધિરેવ ચ ।
અહંકાર ઇતીયં મે મિત્રા પ્રકૃતિરષ્ટયા ॥ (૭-૪)

અપરેયમિતસ્ત્વન્યાં પ્રકૃતિ વિદ્ધિ મે પરામ્ ।
જીવભૂતાં મહાવાહો યયેદં ધાર્યતે જગત્ ॥ (૭-૫)

“આ વિશ્વનાં સર્વ પ્રાણીમાત્ર જે ઉત્પત્તિ પામે છે તે આ બે પ્રકૃતિરૂપ છે અને એ બધા જગતનો મૃદા, પાલક અને મંદારક હું છું”-એવું જે શ્રીકૃષ્ણ કહે છે તે બરાબર છે. એ આત્મા શ્રીકૃષ્ણ તમે પોતે છો એવું પણ સમજાવે -

एतच्चोनीनि भूतानि सर्वाणीत्युपधारय ।
अहं कृत्स्नस्य जगत प्रभवः प्रलयस्तथा ॥ (૭-૬)

આવા પરમાત્માથી બીજું કોઈ ઉત્તમ નથી. જેવીરીતે એક માળના મણકાઓનો સમૂહ દોરાના આશ્રયે રહેલો હોય છે તેવીરીતે વિશ્વના પ્રાણીમાત્રમા એ આત્મા પરાવાયેલો છે -

मत्तं परतमं नान्यत्किंचिदस्ति भनजय ।
मयि सर्वमिदं प्रोतं सूत्रे मणिगणा इव ॥ (૭-૭)

કદચ તમને પ્રજ્ઞ થાય કે એ આત્મા પ્રાણીમાત્રમા કેવીરીતે પરાવાયલો છે તે ઉપરોક્ત કથનના સમર્થનમાં શ્રીભગવાન મુખ્યત્વે

ગુદીગુદી વસ્તુઓનો નિર્દેશ કરતાં કહે છે કે “પાણીમાં રત્નરુપ; સૂર્ય અને ચન્દ્રમાં તેજરુપ; મર્વેવેદોમાં પ્રણવ-ઠ્ઠ કારરુપ અને આકાશમાં શબ્દરુપ હું છું. વળી પુરુષોમાં પુરુષત્વ પણ હું છું. વળી પૃથ્વીમાં ઉત્તમ ગંધ, અગ્નિમાં તેજ, મર્વે પ્રાણીઓમાં ચૈતન્ય અને તવગ્વીઓમાં તપ હું છું. તેજગ્વીઓનું તેજ, બુદ્ધિ-માનોની બુદ્ધિ અને મર્વે ઉપજેલાંનું મનાતન બીજ પણ હું છું તેમજ કામ અને રાગ વિનાનું બળવાનોનું બળ હું છું અને ન્યાયી, ધાર્મિક, ધર્મથી અવિરૂદ્ધ અને પ્રાણીમાત્રમાં રહેલો કામ-એ પણ હું છું” -

રસોઽહમપ્સુ કૌતેય પ્રમાઽસ્મિ રાગિસૂર્યયોઃ ।

પ્રણવઃ સર્વવેદેષુ શબ્દઃ સ્વ પૌરુષં નૃપુ ॥ (૭-૮)

પુણ્યો ગંધઃ પૃથિવ્યાં ચ તેજશ્ચાસ્મિ વિભાવસૌ ।

જીવન સર્વભૂતેષુ તપશ્ચાસ્મિ તપસ્વિપુ ॥ (૭-૯)

વીજં માં સર્વભૂતાનાં વિદ્ધિ પાર્થ સનાતનમ્ ।

બુદ્ધિર્બુદ્ધિમતામસ્મિ તેજસ્તેજશ્વિનામહમ્ ॥ (૭-૧૦)

વલ્લ વલ્લવતામસ્મિ કામરાગવિવર્જિતમ્ ।

ધર્માવિન્દ્યો ભૂતેષુ કામોઽસ્મિ ભરતર્પભ ॥ (૭-૧૧)

મુમુક્ષુ દેવતિ । સાત્ત્વિક, રાજસિક અને તામસિક એવા ત્રણ ગુણના બાવેથી ઉપજતા સર્વ પદાર્થો, માનવીઓ વગેરે પણ એ પરમાત્માથીજ ઉપજે છે. તેમાજ પરમાત્મા છે એવું નથી, પણ તેઓ બધા પરમાત્મામાજ છે. જેમ નાનામોટા જળચરો સાગરમાં છે તેમ સમજવું થટે -

યે ચૈવ સાત્ત્વિકા ભાવા રાજસાસ્તામસાશ્ચ યે ।

મત્ત યદેતિ તાન્નિવિદ્ધિ ન ત્વહં તેષુ તે મયિ ॥ (૭-૧૨)

પ્રૌઢવસ્થા યોગ

આ પ્રમાણે ત્રણે ગુણોથી મોહિત થઈને ન થયેલું આ સર્વ જગત એ વિકાર વિનાના અને જગતદ પરમાત્માને ઓળખતું નથી. આજ વાત પોતે કહે છે કે -

ત્રિભિર્ગુણમયૈર્માઘૈરેભિઃ મર્ષમિદં જગત્ ।
મોહિતં નાભિજાનાતિ મામેઽય. પરમવ્યયમ્ ॥ (૭-૧૩)

ગુણો ! શ્રીકૃષ્ણ પરમાત્મા સ્વયં શ્રીમુખે વદે છે કે “મારી આ માયા મત્વ-સ્વ-તમ ત્રણે ગુણોવાળી છે અને મહા દેવતવાળી છે પણ એને તરબુ એ ખદુ દુખથી થઈ શકે છે છતાંએ એ માયાને વશ ન થવું હોય તેણે મારે (પરમાત્માને) શરણે જવું ઘટે.” પરમાત્માને તેજ પામી શકે છે અને શોકમુક્ત પણ તેજ થાય છે કે જે માયાની મમતાથી છૂટ્યું હોય -

દેવી હોવા ગુણમયી મમ માયા દુરત્યયા ।
મામેવ ચે પ્રપન્તે માયામેતા તરતિ તે ॥ (૭-૧૪)

આસુરીભાવવાળા આદમીઓ, અભક્તો અને મુર્ખાઓ તેમજ પરમાત્માને શરણે નહીં જનારાઓ, માયાથી જેના ચિત્ત હણાઈ ગયા છે એવાઓ આસુરીભાવને પામેલા પરમાત્માને શરણે જતા નથી -

ન માં દુષ્કૃતિનો મૂઢા પ્રપન્તે નરાધમા ।
માયવાપદ્મદાના આમુર માવમાશ્રિતા ॥ (૭-૧૫)

તો ભગવાનને શરણે જનારા, ભગવાનનું ભજન કરનારાઓના પ્રકારો કેટલા છે અને તે કેવા હોય ?-આના જવાબમાં શ્રીભગવાન એમના ભક્તોના ચાર પ્રકારો વર્ણવે છે અને તે-(૧) દુખીયા, (૨) પરમાત્મા અને પરંતત્વની શોધ કરનારાઓ અને તેને માટે મર્યાદા રહેનારાઓ, (૩) શારીરિક ભોગવિલાસની ભાવનાવાળાઓ, અને (૪) જ્ઞાનીઓ-એ એમ કહે છે -

ચતુર્વિધા ભજતે મા જના સુઠૃતિનોડજુન ।

આર્તો જિજ્ઞાસુર્યાર્થી જ્ઞાની ચ ભરતર્પમ ॥ (૭-૧૬)

જો કે ભગવાનને તો બધાજ ભક્તો પ્રિય હોય છે, છતાં પૂર્વોક્ત આર પ્રકારોમાનો ચોથો વર્ગ જ્ઞાનીઓનો શ્રીભગવાનને પ્રિયતમ છે, કારણકે તેઓ સદાસર્વદા એક પરમાત્મા સાથેજ જોડાયેલા હોય છે અને ‘હું આત્મા છું’ એવી સમજવાળો અનન્ય ભક્ત છે અને પરમાત્માજ એને પ્રિયતમ હોય છે -

તેષા જ્ઞાની નિત્યયુક્ત એકમક્તિર્નિશિષ્યતે ।

પ્રિયો હિ જ્ઞાનિનોડત્વર્થમહ સ ચ મમ પ્રિય ॥ (૭-૧૭)

“આમ છતાં પૂર્વોક્ત આર પ્રકારના ભક્તો ઉદાર એન્હો મમતા વિના, કામના વિના અને મોથની ભાવનાવાળા ઉત્તમ છે, છતાં ‘હું આત્મા છું, હું બ્રહ્મ છું, હું કૃષ્ણ છું’ આવી કોઈએક સમજવાળો જ્ઞાની તે મારો આત્મા છે કારણકે એની સ્થિતિ આત્મામા છે અને એ પરમાત્મા સાથેજ જોડાયેલો હોઈ પરમાત્માજ એની ગતિ અને પ્રીતિ હોય છે શ્રીકૃષ્ણ કહે છે કે આવો જ્ઞાની બધામા ઉત્તમ છે એવો માટે મત છે ” માની ત્યો કે એ જરૂર સત્યજ છે એવું હું પણ તમને કહું છું કે શ્રીકૃષ્ણ-આત્મા-બ્રહ્મ એ ત્રણે નામો એક પરમાત્મતત્વના છે -

उदारा सर्व एवैते ज्ञानी त्वात्मैव मे मतम् ।

આસ્થિત સ હિ યુક્તાત્મા મામેવાનુત્તમા ગતિમ્ ॥ (૭-૧૮)

તો આવો જ્ઞાની ધવાય કયારે ? આના જવાબમા શ્રીભગવાન કહે છે કે પૂર્વના બહુ જન્મોમા જેમણે મોક્ષની તમન્નાથી વૈદિક-કર્મો કર્યા હોય તેજ પરમાત્માને શરણે જાય છે અને સાક્ષાત્કાર કરીને જ્ઞાની થાય છે આવા જ્ઞાનીઓમા પણ બ્યક્તાવ્યક્ત વિન્ધમાત્ર

વાસુદેવ છે એવી માન્યતાની હાલતવાળો શાની મળવો હુંલભ છે. વાસુદેવ-એટલે મર્વ નામરૂપમાં વસેલો પ્રતીત થાય છે તે-શાંત, કળારહિત, ક્રિયારહિત, અવિનાશી, નિરંજન, વિહાનોનો મોક્ષદાતા પરમદેવ. આ લક્ષમાં રાખવા જેવું છે. શુઓ-
 વહૂનાં જન્મનામંતે દ્વાગવાન્માં પ્રપચંતે ।
 વાસુદેવઃ સર્વમિતિ મ મહાત્મા સુદુર્લભઃ ॥ (૭-૧૯)

મુમુક્ષુ દંપતિ । આહે તો રામને, આહે તો કૃષ્ણને, આહે તો શંકરને, આહે તો કોઈ દેવીને યા દેવને-તમે ભજવા, પૂજવા કે આરાધવા ઇચ્છો તો તમારી તે શ્રદ્ધાને અચળપણે પરમાત્માજ આપે છે એવું સમજવું ઘટે -

યો યો યાં યાં તનુ ભક્તઃ શ્રદ્ધયાર્ચિતુમિચ્છતિ ।

તસ્ય તત્સાચલાં શ્રદ્ધાં તમેવ વિદધામ્યહમ્ ॥ (૭-૨૧)

જેવી શ્રદ્ધાથી તમે જે કોઈ દેવ યા દેવી માથે જોડાયેલા હો અને જેવી ઇચ્છાથી તમે આરાધતા હો તેવી તે તમારી બધી ઇચ્છાઓ પૂર્ણ થાય છે. કારણકે તે બધી કામનાઓ પરમાત્માથીજ પૂર્ણ થાય છે-

મ તયા શ્રદ્ધયા યુક્તસ્તસ્યારાધનમીહતે ।

લભતે ચ તત્ત વામાન્મયૈવ વિવિતાન્હિતાન ॥ (૭-૨૨)

આવુ છતા પણ શારીરિક ભોગોની કામના માટે આછી બુદ્ધિવાળાઓ તે તે ભોગોને આપનારા દેવોને આરાધે છે અને તેથી તેઓ તેવાજ અદ્વિપમુખવાળા ભોગો ભોગવે છે અને તેવાજ લોકોને તેઓ પામે છે, જ્યારે પરમાત્માને પૂજનારો પરમાત્માને પામે છે. આથી એ ફલિત થાય છે કે મોક્ષાર્થીઓએ તો પ્રથમ વિનાના કોઈ દેવને પૂજવા હોય તો તેણે તે દેવમાં પરમશ્રદ્ધા

પરમાત્મા માનીનેજ પૂજવા બેઠ્યો. પરંતુ તમે પ્રૌઢોએ હવે
તો કામના-મોક્ષનીજ કરવી ધટે-

અંતઃકૃત્તુ ફલં તેષાં તદ્ભવત્કલ્પમેધસામ્ ।

દેવાન્દેવયજો યાંતિ મદ્ભક્ષા યાંતિ મામપિ ॥ (૭-૨૩)

પરમાત્મા શ્રીકૃષ્ણ કહે છે કે “અણુધ આદમીઓ જાણુતાજ
નથી કે પરમબ્રહ્મ અવ્યક્ત છે અને તે હું છું. એવા આદમીઓ
તો મને દેવદીનો પુત્ર અને માનવી માને છે.” ઈ

અઘ્યક્ષઃ ક્વચિન્માવક્ષં મન્યંતે મામબુદ્ધયઃ ।

પરં ભાવમજાનંતો મમાઘ્યયમનુત્તમમ્ ॥ (૭-૨૪)

અધ્યાય સાતમો અંપૂર્ણ

✽ અધ્યાય ૮ મો ✽

મુમુક્ષુ દંપતિ ! તમે હવે ૭ મરમાં અને આ શ્રીમદ્ ભગવદ્
ગીતાના બોધને જરાબર મમજવા લાયક પ્રૌઢ થયા છો. આ જ્ઞાન-
વિજ્ઞાન યોગના પ્રલોકમાં ભારે જ્ઞાન બચું છે. જુઓ શ્રીકૃષ્ણ
પરમાત્મા એ કહે છે કે “જેઓ મૂર્ખા છે તેઓ મને જાણી
શકતા નથી અને તેઓ તેમને પણ એમ જાણી શકતા નથી કે
તેઓ અજ્ઞાન, અવિકારી, પરંબ્રહ્મતત્ત્વ પરમાત્મા છે. કારણકે
પરંબ્રહ્મ યોગમાયાવટે દંકાયેજુ છે વ્યક્તાવ્યક્ત સર્વ નામરૂપ વિશ્વ
યોગમયા સદિત મર્વને પ્રકાશ આપનાર હું તત્ત્વ છું ” અજ્ઞાન
તમે જો કે પરમતત્ત્વ છે, પણ તમે સંગારી જીવ છો. જ્યારે
શ્રીકૃષ્ણ અંનારી છતાં એમનામાં જીવપદાર્થ નથી. જો તો માયાવટે
અથા આચિર્મૂર્ત પરમાત્મા છે, જ્યારે તમે માયાથી મોહિત, શારીરિક

ભોગલાલસાવાળા, સ્વસ્વરૂપ વિસ્મૃત અને મોહ તમસારહિત છે
યાને વિરાગી નથી. શ્રીકૃષ્ણ સર્વ પ્રવૃત્તિ કરનાર, સોળહતર
એકસોઆઠ સ્ત્રીઓના પતિ, પોતાને પ્રવૃત્તિથી અને પત્નીઓથી
ભિન્ન જાણતા ન હતા. એ હાલતમાં એમને કોના પર રાગ હોઈ
શકે ? બદકે પોતે પૂર્ણ વિરાગી હતા. ઉપરના એમના કથનનો
આ પ્રમાણે શ્લોક છે કે:-

નાહં પ્રકાશં સર્વસ્ય યોગમાયામમાવૃત. ।

મૂઢોડયં નામિજાનાતિ લોકો મામજમઙ્ગયમ્ ॥ (૭-૨૫)

વળી તમે ભૂતને એટલે જેઓ અત્યાર પહેલા ઘર્ષ ગયાં છે
તેવાંઓને, અત્યારે હયાત હોય તે બધાંને અને જેને થનાના હોય
તેમને જાણતાં નથી તમારી આખે દેખાય તેટલું (અપજા)
તમે જાણો છો જ્યારે વિશ્વ તો મહાન છે. તો તમે એ અવ્યક્તા-
વ્યક્તને તો કેમ જાણો ? જ્યારે શ્રીકૃષ્ણ સર્વસ્વ જાણે છે, પરંતુ
એમને કોઈ નથી જાણતું કે તે પરમાત્માત્મ છે જુઓ શ્રીભગવાને
પણ આજ વાત કહી છે કે -

વેદાહં સમતીતાનિ વર્તમાનાનિ ચાર્જુન ।

મવિષ્ણાણિ ચ ભૂતાનિ મા તુ વેદ ન કશ્ચન ॥ (૭-૨૬)

માનવીઓ ઈન્દ્રિયોને ત્યાગી શકતા નથી તેથી ઈન્દ્રિયો
વેગ-એમને મુખીદુખી એવા બનાવે છે કે તેઓ સુખદુખના
ખરાં સ્વરૂપોને સમજતા નથી એઓ પ્રત્યક્ષનેજ જાણે છે, પણ
પ્રત્યક્ષની અદર શું છે તેતું તેમને લાન નથી આવા લાન વિનાના
એઓ વારંવાર જન્મે છે અને મરે છે. પ્રલય પછી પણ પાછા
ફરીને મૃદ્ધિમાં આવે છે. ઈન્દ્રિયોની અંતરમા, લવિષ્યમાં ઈન્દ્રિયોને
અમલમા આણનાર બીજું શરીર મળવાની શક્તિ રહેલ છે -

इच्छाद्वेषसमुत्थेन द्वद्वमीहेन भारत ।

सर्वभूतानि समोह मगे याति परतप ॥ (૭-૨૭)

સુમુખુ દંપતિ ! જેઓના પાપોનો અત આત્મો હોય એવા પુણ્યધર્મીઓજ સુખ-દુઃખ-રાગ-દ્વેષ-પ્રામ-ક્રોધ વગેરે નેડકાથી મુક્ત થઈને દૈવતથી શ્રીકૃષ્ણ પરમાત્માને ભજે છે -

येषा त्वतगत पाप जनाना पुण्यकर्मणाम् ।

ते द्वद्वમोहनिर्मुक्ता भजते मा दद्वतता ॥ (૭-૨૮)

જેઓ વૃદ્ધાવસ્થાના દુઃખને નહીં ઈચ્છીને એનાથી મુક્ત થવા ઈચ્છતા હોય, મૃત્યુના ક્રમથી મુક્ત થવા ઈચ્છતા હોય, તે શ્રીકૃષ્ણનું ચરણ સ્વીકારે છે અને જેઓ સર્વકર્મ પ્રક્ષાર્પણ કરે છે તેઓજ પ્રજ્ઞાને બાળે છે -

जरामरणमोक्षाय मामाश्रित्य यतति ये ।

ते ब्रह्म तद्विदु कृत्तामध्यात्म कर्म चाखिलम् ॥ (૭-૨૯)

જેઓ પરમાત્મા શ્રીકૃષ્ણને-અધિભૂત, અધિદૈવ અને અધિયજ્ઞ સહિત બાળે છે તેઓના ચિત્ત પરમાત્મા સાથે જોડાય છે અને તેઓ તે જ્ઞાનવટે પ્રયાણકાળે પરમાત્માને જ જોડાયેલા મુક્ત થાય છે -

साधिभूताधिदैव मा साधियज्ञ च ये विदु ।

प्रयाणकालेऽपि च मा तं विदुर्युनचेतस ॥ (૭-૩૦)

સુમુખુ દંપતિ ! શેષમુક્તિ ચાહનારાઓએ “પ્રજ્ઞ શુ છે ? અધ્યાત્મ શુ છે ? કર્મ કેને કહેવું ? અધિભૂત શુ ? અધિદૈવ શુ ? અધિયજ્ઞ શુ ? જ્ઞાનવટેહમાં અધિયજ્ઞ કેળવે છે ? મૃત્યુ સમયે નિયત આત્માઓ વડે તમે શ્રીકૃષ્ણ-પરમાત્માને કેવીરીતે ઓળખી

ગકે એ જાણુ ધટે અર્જુનને પણ આવુ જાણવાની ઈચ્છા થઈ હતી અને તેથી એણે પૂછ્યું હતું કે -

कि तद्ब्रह्म किमध्यात्म किं कर्म पुनोत्तम ।
अधिभूत च किं प्रोक्तमधिदैव किमुच्यते ॥ (૮-૧)

अधियज्ञ कथं कोऽत्र देहेऽरिमन्मधुसूदन ।
प्रयाणकाले च कथं ज्ञेयोऽसि नियतात्मभि ॥ (૮-૨)

ઉપર તમને જે જાણવાનું હતું તેના જવાબમાં શ્રીકૃષ્ણે જે કહે છે તે સાવધાનીથી મનજવા જેવું છે કે-“પરમઅક્ષર બ્રહ્માના સ્વભાવને અધ્યાત્મ કહેવામાં આવે છે, થઈ ગયેલું અને વર્તમાન હોય એવા ભાવને કરનારને વિસર્ગ કહે છે અને તે વિસર્ગને કર્મ સંજ્ઞાથી ઓળખવામાં આવે છે” -

अक्षर ब्रह्म परम स्वभावोऽध्यात्ममुच्यते ।
भूतभावोद्भवकरो विसर्ग कर्मसंज्ञित ॥ (૮-૩)

“નાશવત ભાવ એટલે વ્યક્ત સ્થૂળ અને અવ્યક્ત-પ્રકૃતિના કાર્યો અધિભૂત કહેવાય છે, પ્રકૃતિના કાર્યોમાં એટલે શરીરોમાં -નાભોમાં-ઉપોમાં જે તત્ત્વ છે તેને પુરુષ કહે છે એ પુરુષને અધિદેવ કહેવામાં આવે છે અને દેહધારીઓમાં શ્રેષ્ઠ એવો જે હું -પરમાત્મા, તેને અહીં અધિયજ્ઞ કહેવામાં આવે છે આ બધું તમો પ્રોહાએ વૃદ્ધાવસ્થામાં આવરવા માટે અગાઉથી જાણવું બહુ લાભ દાયક થશે વૃદ્ધાવસ્થામાં શોકમુખત બનવાનું જ્ઞાન મેળવવું બહુ જરૂરનું છે. એ જ્ઞાન એ છે કે -

अधिभूत क्षरो भाव पुरुषश्चाधिदैवतम् ।
अधियज्ञोऽहमेवात्र देहे देहभृता वर ॥ (૮-૪)

સુમુક્તુ દ પતિ । મોચેન્ધુઓ જે પ્રકારના હોય છે. કારણકે મોક્ષને માટેની ઉપાસના જે પ્રકારની હોય છે સાકારપ્રદાની ઉપાસના કરનાર ભક્તો માનવદેહ હોડયા પછી વૈકુઠ-ગોલોક-શિવલોક અને પ્રદ્યોત્તમા જાય છે અને નિરાકારપ્રદાની ઉપાસના કરનાર જ્ઞાનીઓ માનવલોકમાજ માનવદેહમાજ રહેવા સર્વગત-સર્વવ્યાપક-પરમ-પ્રદાતાત્વમા દ્વૈતભાવ મટી જવાથી સમાર્પ જાય છે એમનો આત્મા એવે જીવ યા કારણશરીર યા પુરુષ શરીરમાથી બહાર નીકળતોજ નથી સાકારપ્રદાના ઉપાસકોના જીવો પોતાના ઇદેવના લોકમા જઈને દ્વૈતભાવને મટાડવાની ઉપાસના કરીને પ્રવચ સમયે પોતાના ઇદેવ આથે પરમતત્વમા સમાય છે પરમપ્રદાતાત્વ-અખંડાનંદ, પરમાનંદ, નિત્યાનંદ, નિર્વાણશાત, કેવલ્ય, મોક્ષરૂપ છે આથી પ્રયાણકાળ સમયે ઇદેવનુ સ્મરણ અપેક્ષિત છે -

અતકાલે ચ મામેવ સ્મરન્મુક્ત્વા કલેષરમ્ ।

ચ પ્રયાતિ સ મદ્ભાવ યાતિ નાસ્ત્યત્ર સંશય ॥ (૮-૫)

આ તો વાત થઈ સજીવ-નિર્ગુણ પ્રદાના સ્મરણની, પણ જે અતસમયે ભલી કે બૂરી વાતાંતુ, ઝીંતુ, કમાઈતુ, ભલાબૂરા પુરુષનુ યાને કોઈપણ માયિક અનાત્મ વસ્તુ પદાર્થનુ સ્મરણ થાય તો જરૂર તમે તેવા, તેનો ઉપયોગ કરનાર અને તેના ભોગરૂપ બનો છો યા જન્મો છો અને તેવુ ગંભીર ધારણ કરો છો -

આ કારણથી ગીતાદ્વારા ભગવાન શ્રીકૃષ્ણ તમને ચૈતવણી આપે છે કે-“ સ સારણ ધમુક્તિ યાને ડૈવ-ય-નિર્વાણ-શાત-પરમ પદપ્રાપ્તિ ઇન્દ્રનારાઓએ રાત્રિદિવસ ચિંતનનો અભ્યાસ રાખીને પ્રયાણકાળે એટલે મૃત્યુ સમયે માત્ર-શ્રીકૃષ્ણનુ યાને ઈ-પરમાત્મ-તત્વનુ ચિંતન કરવુ ઘટે બુદ્ધિ અને મન પરમાત્માજ પરોવી રાખવા ઘટે અને તોજ તમે પરમપ્રદાતાત્વમા સમાર્પ જાઓ છો યા તમારી ઇદેવના લોકમા જઈ શકો છો -

તસ્માત્સર્વેષુ કાલેષુ મામનુસ્મર યુદ્ધય ચ ।

મન્યર્પિતમનોબુદ્ધિર્મામેવૈવ્યસ્યસશયમ્ ॥ (૮-૭)

અવળાત પૂર્વે એટલે મૃત્યુના નમય પહેલા ચિંતન અને અમરણનો અભ્યાસ કર્યા વિના મનુષ્યનિર્ગુણપ્રદાન ચિંતન આકસ્મિક અપવાદ વિના મનવડે થતુ નથી અને પરમદિવ્યપુરુષને પમાતુ નથી છંદ વિના એ મમયે બીજા કશામા ચિત્ત જવા ન દેણુ ઘટે અને બીજા કશાનુ ચિંતન કે અમરણ થણુ ન ઘટે -

અભ્યાસયોગયુક્તેન ચેતસા નાન્યગામિના ।

પરમ પુમ્પ દિવ્ય યાતિ પાર્યાનુચિતયન્ ॥ (૮-૮)

મુમુક્ષુ દ પતિ । માનવીઓએ મોગ માટે જેને પામણુ જોઈએ તે જ્ઞાનરુપ છે તે પુરાણ છે તે ઉપજેલાના શામક છે તે ઝીણામા ઝીણા છે તે સર્વના ધારણકર્તા છે જે બુદ્ધિમા છતા ચિંતનમા ન આવે તેવા એટલે આત્માવડે બુદ્ધિમા અનુભવવા જેવા છે આદિત્યના જેવો એમનો વર્ણ છે તે અધકારની પેલી મેરે છે ધ્યાન કરનારાઓએ એનું અમરણ કરણુ ઘટે અને તોજ તે આત્માવડે સમાધિમા અનુભવાય છે રામ, કૃષ્ણ, શ કર વગેરે અવતારિત શરીરોની મૂર્તિઓનુ હૃદયમા ધ્યાન કરવાથી તેઓ તમારી મામે દેખાય અને તમારી સાથે વાતો પણ કરે, પણ તેમના ધામનુ-પૈકુઠ કે સાહેતનુ સ્વરૂપ સમાધિસ્થ થયા વિના ધ્યાનમા ન આવે-એ જાણુવુ પણ જરૂરનુ છે -

વત્તિ પુરાણમનુશાસિતારમણોરણીયાસમનુસ્મરેચ ।

સર્વસ્ય ધાતારમચિત્યરૂપમાનિત્યવર્ણં તમસ પરસ્તાત્ ॥ (૮-૯)

પૂર્વોક્ત તત્વનુ એટલે શ્રીકૃષ્ણના તત્વનુ ચિંતનઅમરણ કર્યાથી પૂર્વોક્ત તત્વને પામ્યા પછી ધર્મબોધ વિના, જ્ઞાનબોધ વિના,

નિર્દોષ આ વરણ વિના, સમભાવ વિના આ દુ ખોનું ધ્યાન બની જતા નાશવત જગતમા પાણુ ફરીને જન્મવુ પડતું નથી સાધક મહાત્માઓ તો આ જગતમા પણ ચોકમુક્ત છવે છે અને શરીર ધૂળ પછી પરમગતિને પામે છે -

મામુપેત્ય પુનર્નન્મ દુ ગ્ગાલયમશાશ્વતમ્ ।

નાપ્નુવતિ મહાત્માન સસિદ્ધિ પરમા ગતા ॥ (૮-૧૫)

ચૌદવોકમાના ઉત્તમ, મધ્યમ કે કનિષ્ઠ એવી કોઇપણ ચેતિમા તમે જન્મો, પણ તમને જન્મમરણ તો લાગુ રહેવાનુંજ છે તમારા છુટદેવના લોકમા જાઓ ત્યાં પાણુ અધાર્મિક આનંદથી યાય તો મોક્ષને બદલે જન્મમરણના ચક્રમા પડવું પડે છે માત્ર પરબ્રહ્મતત્વજ એવું છે કે જેને પામ્યા પછી ફરીને શરીર ધારણ કરવું પડતું નથી -

આનન્દમુવનાહ્લોકા પુનરાવર્તિનોઽર્જુન ।

મામુપેત્ય તુ કૌતેય પુનર્નન્મ ન વિચતે ॥ (૮-૧૬)

સુમુક્ધુ દ પતિ ! સત્ય-દ્વાપર-ત્રેતા અને કળિ-આ ચારે યુગો એક એક હજાર થાય ત્યારે તેના કુ લે એકદર તેતાવીસ લાખ અને વીસ હજાર વર્ષો થાય છે આને એક ચોકડી કહેવામા આવે છે આવી એક હજાર ચોકડી વીતે એટલે ચાર અબજ બત્રીસ કરોડ વર્ષો વીતે ત્યારે બ્રહ્માનો એક દિવસ થાય છે અને તેટલાજ બીજા વર્ષોની એક રાત્રિ (બ્રહ્માની) થાય છે આમ બ્રહ્માના એક દિવસ અને રાત્રિના વર્ષોની સખ્યા આઠ અબજ અને ચોસઠ કરોડ વર્ષોની થાય છે -

સહસ્રયુગપર્યંતમહર્યદ્વદ્વણો વિદુ ।

રાત્રિ યુગસહસ્રાન્તા તેઽહોરાત્રવિદો જના ॥ (૮-૧૭)

આ પ્રમાણે જ્યારે પ્રજ્ઞાની રાત્રિ થવાની હોય ત્યારે વિશ્વનો નાશ થાય છે અને મવાર ચતાં વિશ્વનો આરંભ થાય છે અને આમ થયાજ કરે છે. રાત્રે વિશ્વ અવ્યક્તમાં સમાય છે અને દિવસે અવ્યક્તમાંથી પાછુ ઉદ્ભવે છે:-

अव्यक्तादव्यक्तयः सर्वाः प्रभवन्त्यहरागमे ।

રાત્ર્યાગમે પ્રલીયંતે તત્રૈવાવ્યક્તસંજ્ઞકે ॥ (૮-૧૮)

આમ સર્વે ઉપજેલાનો સમૂહ ઉપજે છે અને પ્રલયને પામે છે. રાત્રિના સમયે પ્રલય પામેલાં અવશ હોઈ પાછા દિવસના આરંભમાં ઉદ્ભવે છે:-

भूतग्रामः स एवायं भूत्वा भूत्वा प्रलीयते ।

રાત્ર્યાગમેઽવશઃ વાર્ય પ્રભવત્સહરાગમે ॥ (૮-૧૯)

આમ તમને વ્યક્તાવ્યક્તની સમજ પાડી પણ એ બધાંથી ઉત્તમોત્તમ એક બીજો ભાવ છે, જે વ્યક્તાવ્યક્તથી પણ અનતાન અને અધિકાધિક ઉત્તમ છે, તે બધું નષ્ટ થયાં છતાં પણ નાશને પામતો નથી. આ ભાવ તમારા શરીરમાં છે અને તે શરીર નષ્ટ થયા છતાં નષ્ટ થતો નથી:-

परस्तस्मान्नु भावोऽन्योऽव्यक्तोऽव्यक्तात्सनातनः ।

યઃ સ સર્વેષુ ભૂતેષુ નશ્યત્સુ ન વિનશ્યતિ ॥ (૮-૨૦)

જેને અવ્યક્ત-અક્ષર કહેવામાં આવે છે તે દેહધારી-મોક્ષેચ્છુ-ઓની ઉત્તમોત્તમ ગતિ છે, જેને પામ્યા પછી જન્મમરણના પ્રવાહમાં ફરીને પડાતું નથી. તે પરમધામ પરમેશ્વર શ્રીકૃષ્ણનું અને આપણુ સર્વે દેહધારીઓનું છે:-

અવ્યક્તોઽશ્વર इत्युक्तम્તમાहुः परमां गतिम् ।

યં પ્રાપ્ય ન નિવર્તેતે તદ્વામ પરમં મમ ॥ (૮-૨૧)

આ અવ્યક્ત-અશ્વરબાવ એજ આપણા શરીરમાં રહેલું માયાસંગી ચૈતન્ય છે. તે તે પુરુષ છે. તેને અનન્ય બક્ષિતવડે પમાય છે. એનામાજ મર્વે ભૂતો ઉપજે છે અને એના વડેજ મર્વ કાઢી આ બધું ઉપજે છે:-

पुरुषः स परः पार्थ भक्त्या लभ्यस्त्वनन्यया ।

યસ્યાંતઃસ્થાનિ ભૂતાનિ યેન મર્વમિદં તતમ્ ॥ (૮-૨૨)

મુમુક્ષુ દપતિ ! હવે તમારે કાળ એટલે સમય યાને વખતને પણ અમજવો ઘટે. જુઓ કેટલાએક યોગીઓ હોવા છતાં તેમને ફરીને જન્મવું પડે છે એટલે તેમને મુક્તિ મળતી નથી એનું કારણ; તથા ફરીને જન્મવું ન પડે-એટલે મુક્તિ મળે છે એનું કારણ કાળ એટલે સમય છે. આ બેઉ પ્રકારના કાળને અમજવો ઘટે:-

यत्र काले त्वनावृत्तिमावृत्तिं चैव योगिनः ।

પ્રયાતા યાંતિ તં કાલં વક્ષ્યામિ ભરતર્પભ ॥ (૮-૨૩)

જ્યારે સૂર્ય દક્ષિણ દિશામાંથી ઉત્તર તરફ જતો થાય છે, તે વખતે જે યોગી શરીરને છોડે છે તે મણુબ્રહ્મ ઉપાસક યોગી મર્ત્યલોકમાંથી માનવશરીરમાંથી નીકળીને શુક્લપદ્મના દિવસના અભિમાની દેવને પામે છે, ત્યાંથી પછી ઉત્તરાયણના છ માસના દેવને, પછી જ્યોતિના દેવને અને પછી અગ્નિના દેવને પામે છે. ત્યાં એક પુરુષ આવે છે તે તે બ્રહ્મવાદી યોગીને એના ઇષ્ટદેવના લોકમાં લઈ જાય છે.-

अग्निर्ज्यોतिरहः शुक्लः षण्मासा उत्तरायणम् ।

તત્ર પ્રયાતા ગચ્છંતિ બ્રહ્મ બ્રહ્મવિદો જનાઃ ॥ (૮-૨૪)

જ્યારે સૂર્ય ઉત્તર દિશામાંથી દક્ષિણમાં જવા લાગે છે ત્યારે
.રીર છોડનાર યોગી અંધારિયાની રાત્રિના દેવને, કૃષ્ણપદ્મના દેવને,
ત્યાંથી દક્ષિણાયનના દેવને અને અંધકારના દેવને પામીને, જ્યેતિના
દેવને પામીને, અંદ્રમાને પામે છે. તે લોક પિતૃલોક કહેવાય છે.
ત્યાંથી બહુ સમય પછી પણ તે પાછો ફરે છે. મુક્તિ થતી નથી
અને તેને પાછા અહીં આવી યોગ જારી રાખવો પડે છે.-

ધૂમો રાત્રિસ્તથા કૃષ્ણઃ પળમામા દક્ષિણાયનમ ।

તત્ર ચાંદ્રમસં જ્યોતિર્યોગી પ્રાપ્ય નિવર્તતે ॥ (૮-૨૫)

તો અહીં એમ કહી શકાય કે જ્ઞાનયોગીની ગતિ અજવાળિયાં-
વાળી અને કર્મયોગીની ગતિ અંધારિયાની છે. દેમકે અજવાળિયાંની
જ્ઞાનયોગીની ગતિ નિર્વાણ માટે ઈષ્ટદેવના લોકમાંથી સાધ્ય થઈ
ગકે છે, જ્યારે કર્મયોગીની તેવી ગતિ પિતૃલોકમાંથી સાધ્ય થવી
શક્ય નથી. તેથી કૃષ્ણગતિમાં પાછું જન્મવું પડે છે અને શુકલ-
ગતિમાં-વૈકુંઠના જય અને વિજય નામના પાર્વદોને સનકાદિના
શાપથી પડવું પડ્યું એવા અપવાદ વિના-પાછું પડવું બનતું નથી.
તેમનો તો ભલે મોટો પણ મોક્ષ થાય છે બાકી ઉત્તમ મોક્ષ ગતિ
તો એનેજ કહેવામાં આવે કે માનવશરીરમાંથી પ્રાણો નીકળતાજ
નથી તેને -

શુદ્ધકૃષ્ણે ગતી હેતે જગત્ શાશ્વતે મતે ।

પ્રકયા ચાત્યનાવૃત્તિમન્યયાઽવર્તતે પુનઃ ॥ (૮-૨૬)

મુમુક્ષુ દ'પતિ ! જો તમે યોગીઓની પૂર્વોક્ત ગતિઓ જાણો
તો, નહીં જાણનારાઓને જેમ પાછું ફરવું પડે અને વિલગથી
મોક્ષ થાય અને પ્રયાણકાળે પ્રભુ વિના, અન્યતુ ચિંતન થયાથી
પરમાત્માં વિના અન્ય ભાવને પમાય છે તેવું તમને ન થાય. ભલે
તમે અત્યારે ન સમજો, પરંતુ તમે નિત્યાનંદ-પરમાનંદ અને

શોકમુક્તિને ઇચ્છે છે તેટલા માટે આ બધું અગાડથી તમારે જાણવું ઘટે તેથી તમને ઘટતા યથાયોગ્ય બોધને ગીતામાથી તારવી કાઢીને તમારે માટે વ્યવસ્થિત કરવાને મેં આ ચત્તન કર્યો છે માટે તમારી મને ચેષ્ટાઓની માથે માથે સર્વે સમયોમા પરમાત્મા માથે જોડાયેલા ચિંતન અને સ્મરણવડે તમારે રહેવું ઘટે પ્રથમ તેમ કરતા તમને આવડશે નહીં પણ શોકમુક્તિની તમન્નાવડે અભ્યાસ કરવાથી તમે તે શીખી જશો આ હું મારા અને બીજાઓના અનુભવના આધારે તમને કહું છું -

नैते सति पार्थ जानन्योगी मुह्यति कश्चन ।

तस्मात्सर्वेषु कालेषु योगयुक्तो भवार्जुन ॥ (૮-૨૭)

વેદો જાણ્યાથી, યજ્ઞો કર્યાથી, તપ તપવાથી અને દાનો દીધાથી જે જે ફળો મળવાનું વર્ણન શાસ્ત્રોમા વર્ણવ્યું છે તેનાથી અધિકાધિક ફળ પરમપદ પામવાનું છે, તે આ બધું પૂર્વોક્ત જાણ્યાથી યોગીને જલદી મળે છે -

वेदेषु यज्ञेषु तपसु चैव दानेषु यत्पुण्यफलं प्रदिष्टम् ।

अत्येति तत्सर्वमिदं विदित्वा योगी परं स्थानमुपैति चाद्यम् ॥

(૮-૨૮)

નાસ્તિકાને, અભક્તોને, મૂઢોને અને દુષ્ટોને ન સમજાય એવું જ્ઞાન, જે જ્ઞાન અને વિજ્ઞાન સહિતનું, છાનું, માત્ર પ્રભુપર પ્રીતિ કરનાર પ્રેમીજનોને જાણવા જેવું અને પ્રભુપર દેવ અને ઈર્ષા નહીં કરનારાઓને માટેનું છે, જે ઉપદેશવા જેવું છે અને જે લગવાન શ્રીકૃષ્ણે અર્જુનને તેમ તમે મુમુક્ષુ દયતિને કહ્યું છે, તે જાણવાથી પિતૃલોક, અર્ચિર્માર્ગ કે ઇષ્ટદેવના સ્થાનમા જવાના રસ્તા કરતા ઉત્તમ છે અને તે આ વર્તમાન દેહમાજ, આ મર્ત્યલોકમાજ મને અશ્વલથી મુક્ત થઈને મોક્ષને પમાય છે તે છે -

इदं तु ते गुह्यतमं प्रवक्ष्याम्यनसूयवे ।

ज्ञानं विज्ञानसहितं यज्ઞાત્વા મોક્ષસેઽશુભાત્ ॥ (૯-૧)

આ જ્ઞાન સર્વે જ્ઞાનોના ગળત મહાન, સર્વે વિદ્યાઓની રાણી સમાન અને પ્રત્યક્ષ સમજી શકાય એવું છે અને ધર્મને બોધનાર, ઉત્તમ તથા અવિનાશી મુખને આપનાર છે -

राजविद्या राजगुह्यं पवित्रमिदमुत्तमम् ।

प्रत्यक्षावगमं धर्म्यं सुसुखं कर्तुमव्ययम् ॥ (૯-૨)

અશ્રદ્ધાળુ માનવજીવો આ ધર્મયુગ અવિશ્વાસુઓ હોવાથી પરમાત્માને પામ્યા વિના પાછા મૃત્યુરૂપી સસારસાગરના માર્ગમાં પાછા પડે છે -

अधर्मात्ता पुनरा धर्मस्यास्य परन्तप ।

अप्राप्य मा निवर्तते मृत्युससारवर्त्मनि ॥ (૯-૩)

શ્રીકૃષ્ણ પરમાત્મા આ સર્વ દ્રશ્યમાન નામરૂપ વિશ્વ માત્ર એથી ભાગ રોકે છે એટલાબધા મહાન એ છે પરમાત્માનું આવું સ્વરૂપ ન દેખાય તેવું છે એ પરમાત્મા વડેજ સર્વ ઉત્પન્ન થયેલું છે આ દ્રશ્યમાન સર્વે ઉપજેલામાજ પરમાત્મા છે એમ તથી પણ બહાર પણ એ મહાન પરમાત્મા છે -

मया ततमिदं सर्वं जगदव्यक्तमूर्तिना ।

मत्स्थानि सर्वभूतानि न चाहं तेष्ववस्थित ॥ (૯-૪)

શ્રીભગવાન કહે છે કે “ પૂર્વેજા ઉપજેલા મારાવડે ઉપજીને મારામાજ છે એવું પણ યમજલુ ઘટે છે અને આવું મારું યોગનું સામર્થ્ય છે ઉપજેલાનું પોષણ કરનારો, બુનોમા રહેલો મારો

આત્મા ઉપજેલાને ઉપન્તવનારો છે " મુમુક્ષુ દ પતિ । આ ઉપદેશ તમને તરત તો સમજાય નહીં એવો છે પણ એ સત્ય છે અહીં પોતે પરમતત્ત્વ છે એવા ભાવથી કહે છે વાડ । આ વાતને હું નીચે પ્રમાણે સમજાવી શકું -

પરબ્રહ્મતત્ત્વ એ એટલું બધું મહાન છેકે તેમના સ્વભાવમા પ્રકૃતિ ઉપજે છે આઠ ગુણવાળી થયેલી પ્રકૃતિ, સ્વભાવમાની પ્રકૃતિમાથી ઉપજે છે એટલે પ્રકૃતિ સ્વભાવમાથી ઉપજે છે, પણ સ્વભાવને તો ઉપજવાનું નથી. તે તો પરમતત્ત્વનો પોતાનો ભાવ છે સર્વ ઉપજેલા નામરૂપ આઠ ગુણવાળી પ્રકૃતિમાથી ઉપજે છે, તેમા રહે છે અને તેમા સમાય છે પ્રકૃતિ સ્વભાવમા સમાય છે અને સ્વભાવ આવિર્ભૂત તિરોભૂત બ્રહ્મતત્ત્વમા નિયમસર કંપેકંપમા થયાજ કહે છે ઉપરોક્ત શ્રી ભગવાનની વાણી તુચ્ચો દ -

ન ચ મત્થાનિ ભૂતાનિ પદ્ય મે યોગમંશ્વરમ્ ।

ભૂતશૂન્ર ચ ભૂતસ્યો મમાત્મા ભૂતભાવન ॥ (૯-૫)

જેવીરીતે આકાશમા વાતો પવન એ આકાશમા સર્વત્ર ફેલાયેલો છે, તેવીજરીતે સર્વ ઉપજેલા માત્ર પરમાત્મામા છે -

યથાઽન્નાશસ્થિતો નિત્ય વાયુ સર્વત્રગો મહાન્ ।

તથા સર્વાણિ ભૂતાનિ મત્થાનીત્યુપધારય ॥ (૯-૬)

મે તમને ઉપર પાચમા શ્લોકમા મમજાળ્યુ તેમ, જેવીરીતે ઉપજેલા માત્ર પરમાત્માની પ્રકૃતિમા સમાય છે અને બીજા કંપના આરભમા શ્રીકૃષ્ણ પરમાત્મા તેમને ફરીને સજે છે -

સર્વભૂતાનિ કોતેય પ્રકૃતિ યાતિ મામિકામ્ ।

કલ્પશયે પુનસ્તાનિ કલ્પાદૌ વિસૃજામ્યહમ્ ॥ (૯-૭)

સુસુક્ષ્મ દ્રવતિ । ન્યા ન્યા શ્રીકૃષ્ણ 'હું સર્જું છું' એમ
બોલે છે ત્યા તમારે એવું ચમચનું ઘટે કે પ્રકૃતિવડે પરમાત્મા
સર્જે છે પ્રકૃતિ પરમાત્માના તેજઃશ્વર્યથી તેમ કરવા શક્તિમતી
થાય છે તે પ્રકૃતિને વશ ઉપજેલાનો સમૂહ રહીને વારવાર ઉપજે
છે અને વારવાર તે પ્રકૃતિમા લય પામે છે -

પ્રકૃતિં સ્વામવદ્યમ્ વિમૃજામિ પુન પુન ।

મૂનમ્રામમિમ કૃત્તમગ્ન પ્રકૃતેર્વિદ્યાન્ ॥ (૧-૮)

આવી હાલત હતા એવું કર્મ માનવજીવોની પેઠે શ્રીકૃષ્ણ
પરમાત્માને બાધતું નથી કારણકે પરમાત્મા, પોતે આયુ કર્મ
એમની આનિધ્યમા થાય છે છતા, ઉદ્ધાત્મીન છે જાણે કે એમને
એ કર્મ સાથે લવલેશ પણ સંબંધ ન હોય એમ ઉદ્ધાત્મીન રહે
છે એ કર્મમા પરમાત્માની આમંત્રિ પણ હોતી નથી આ કાળ
માનવીઓએ શીખી લેવા જેવી છે -

ન ચ મા તાનિ કર્માણિ નિવૃણ્ણતિ ઘનજય ।

ઉદાસીનવત્સીનમસત્ત્વ તેષુ કર્મસુ ॥ (૧-૯)

મતલબ કે જેમ પ્રમુખની હાજરીમા સેક્રેટરી અને રાજની
હાજરીમા અમલ, એ નવે કરવાયોગ્ય કર્મો કરે છે તેમ પરમાત્માના
અધ્યક્ષપણાવડે પ્રકૃતિથી ચરાચર જગત નામ-રૂપ પ્રાણી,
પદાર્થો, માનવીઓ જન્મે છે એ કારણથી આ જગત પરિવર્તન-
શીલ છે પરિવર્તન એટલે નવાનવા પ્રકારની ક્રિયાઓનો ભાવ

મયાઽધ્યક્ષેણ પ્રકૃતિ મૂયતે મચરાચરમ્ ।

દેતુનાનેન કૌતંય જગદ્વિપરિવર્તને ॥ (૧-૧૦)

શ્રીકૃષ્ણ કહે છે કે ' મને મદ માનવીઓ દેવગીનો પુનઃ
જન્મ છે, જેમ બીજા માનવીઓ છે તેવો જ જન્મ છે, પરંતુ મારા

ઉત્તમ ભાવને એટલે કે પરમાત્મતત્વને એઓ જાણતાં નથી હું
 ઉપજેલામાત્રનો મહાન ઈશ્વર છું એઓ એવું પણ જાણતા નથી ”
 સુમુક્ષુ દપતિ ! જો કે શ્રીકૃષ્ણ અવતારિત પરતત્વ છે, પરંતુ એ
 મહાન યોગી છે, મહાન પ્રહાનિષ્ઠ છે, શરીરી છે છતાંપણ પરપ્રહ્મ
 છે વાન્તવિકપણે તમે કૃષ્ણજ છે પણ શ્રીકૃષ્ણપણું તમારું તમારા
 અજ્ઞાનવડે, તમારૂં પ્રહ્લાકારપણું તમારી લોહુપતાવડે અને તમારું
 સ્વસ્વરૂપપણું ત્રણે શરીરોના તમારા અધ્યાસવડે ઢંકાયેલું રહે છે,
 જે સત્મજ, શુદ્ધ બોધ અને ધ્યાન સમાધિવડે પ્રકાશિત કરવું એ
 તમારા પુરુષાર્થની અપેક્ષા રાખે છે શ્રીકૃષ્ણ પરમાત્મા કહે છે કે -

અવજ્ઞાનતિ મા મૂઢા માનુર્ષીં તનુમાશ્રિતમ્ ।

પર ભાવમજ્ઞાનતો મમ ભૂતમદેશ્વરમ્ ॥ (૧-૧૧)

અધ્યાય આઠમો સંપૂર્ણ

* અધ્યાય ૮ મો *

સુમુક્ષુ દપતિ ! ગયા અધ્યાયના છેલ્લા પ્રલોકમાં મૂઢ માનવી-
 ઓની વાત થઈ છે હવે તેઓ કેવા હોય ?-ના જવાબમાં શ્રી
 ભગવાન કહે છે કે તેઓ ભારેભારે ભોગોની આશાવાળાઓ,
 બહુબહુ પ્રવૃત્તિવાળાઓ, ઘોર અજ્ઞાનીઓ અને ખાવરા ચિત્તવાળાઓ
 હોઈ રાક્ષસી આસુરી મોહ પમાડનારી પ્રવૃત્તિનો આશરો લેનારા
 હોય છે -

મોઘાશ મોઘર્કમાણો મોઘજ્ઞાના વિચેતસઃ ।

રાક્ષસીમાસુરીં ચૈવ પ્રકૃતિ મોહિનીં શ્રિતા ॥ (૧-૧૨)

આનાથી (ઉપર કહેલાઓથી) વિરૂદ્ધ એક પક્ષ એવો છે કે જેઓ મોટા મનવાળા, ઉદાર, મનોહી હોઈને તેઓ દૈવી પ્રકૃતિના આશરો કરનારા હોય છે. આ મહાત્માઓ અનન્ય મનોવૃત્તિવડે પરમાત્માનુ ભજન કરે છે, કારણકે ઉપજેલામાત્ર બધા વિકારવાળા છે એવું એઓ જાણે છે -

મહાત્માનસ્તુ મા પાર્યં દૈવી પ્રકૃતિમાશ્રિતા ।
મજત્યનન્યમનસો જ્ઞાત્વા ભૂતાદિમવ્યયમ્ ॥ (૯-૧૩)

આવા ઉપર જણાવેલા ભક્તો ગૃહસ્થો હોવા છતાં મદ્યપે પરમાત્માનુ ચિંતન કરનારા, દંડમતવાળા થઈને મોક્ષને માટે યત્ન કરનારા એને પરમાત્માનેજ નમસ્કાર કરનારા, નિત્ય પરમાત્મા સાથેજ જોડાયેલા અને ભક્તિવડે તેમનીજ ઉપાસના કરનારા હોય છે -

સતત કીર્તયતો મા યતતશ્ચ દૃઢવ્રતા ।
નમસ્યતશ્ચ મા ભક્ત્યા નિત્યયુક્તા ઉપાસતે ॥ (૯-૧૪)

કેટલાક જ્ઞાનપ્રાપ્તિરૂપ પુરુષાર્થથી યત્નવડે, ધ્યાનવડે અને સેવનવડે એ પરમાત્માને ઉપાસે છે. બીજા કેટલાક ‘સર્વરૂપ હું છું’ એવા ભાવવડે, સેવ્યસેવકભાવવડે અને અશાશીભાવવડે અને આમ બહુબહુ પ્રકારોવડે પરમાત્માને ઉપાસે છે કારણકે વિશ્વમા એજ સર્વથી મુખ્ય છે તમારે પણ આ બધામાનું કાંઈપણ એક સાધન સ્વીકારીને ઉપાસના કરવી જોઈએ-એમ સમજવું ઘટે. જુઓ શ્રીભગવાન કહે છે કે -

જ્ઞાનયજ્ઞેન ચાપ્યન્યે યજતો મામુપામતે ।
ઐકત્વેન પૃથક્ત્વેન વહુધા વિશ્વતોમુરમ્ ॥ (૯-૧૫)

આ બધા પરમાત્માને કેમ ઉપાસે છે? - આવા પ્રશ્નના જવાબમાં શ્રીભગવાન પોતાની મહત્તા કહે છે કે “હું પરમાત્માજ

કંતુ, યજ્ઞ, સ્વધા, ઔષધી, મત્ર, ધી અને અગ્નિ છુ જે કાંઈ અગ્નિમા હોમાય છે તે બધુ પણ હું છુ અને એ બધી ક્રિયા પણ હુ છુ -

અહ વ્રતુરહ યજ્ઞ સ્વધાહમહમૌષધમ ।

મત્રોઽહમહમેવાજ્યમહમગ્નિરહ હુતમ્ ॥ (૧-૧૬)

આ જગતનો (હું-કૃષ્ણ) પરમાત્મા, માતા, પિતા, દાદો, રૂઝવેદ, યજુર્વેદ, સામવેદ અને બાણવા યોગ્ય પાવન કરનારો ઠીકારે પણ હું છુ -

પિતાઽહમસ્ય જગતો માતા ધાતા પિતામહ ।

વેશ પવિત્રમૌકાર ઋક્ મામ યજુરેવ ચ ॥ (૧-૧૭)

હું સર્વ પ્રાણીમાત્રની ગતિ, પોષણકર્તા, પ્રભુ સાક્ષી, રહેવાનું સ્થાન, શરણ હિતચિંતક, નર્જક, સહારક, ધ્યાન, નાશ અને અવિનાશ બીજ હુ છુ હું સૂર્યરૂપે તપું છુ, વરસાદ વરનાવુ છુ તથા તેને રોકુ છુ અને અમૃત તથા મૃત્યુ તેમજ સત્ અને અસત્ પણ હું છુ ” જુઓ એ મહત્તા બતાવતા શ્લોકો -

મતિર્ભર્તા પ્રભુ સાક્ષી નિવાસ શરણ મુહત્ ।

પ્રભવ પ્રલય સ્થાન નિધાન વીજમન્યયમ્ ॥ (૧-૧૮)

તપામ્યહમહ વર્ષં નિગૃહ્ણામ્યુત્ત્મજામિ ચ ।

અમૃત ચૈવ મૃત્યુશ્ચ સદસશાહમર્જુન ॥ (૧-૧૯)

જે ગૃહસ્થો ત્રણે વેદોમા બતાવેલી વિદ્યાપટે નોમરસનુ પાન કરીને અને યજ્ઞો કરીને સ્વર્ગમા વાગ કરવાની પ્રાર્થના કરે છે તેઓ પુણ્ય પ્રાપ્ત કરીને અને પવિત્ર થઈને ઇન્દ્રલોકમા જાય છે અને ત્યાં દિવ્ય ભોગોને ભોગવે છે -

ત્રૈવિદ્યા માં સોમયા. પૂતપાપા ચઘૈરિષ્ટવા સ્વર્ગતિ પ્રાર્થયતે ।

તે પુણ્યમાસાદ્ય સુરેન્દ્રલોકમશ્રંતિ દિવ્યાન્દિવિ દેવભોગાન્ ॥

(૧-૨૦)

આ પ્રમાણેના સ્વર્ગના વિશાલ ગુણ ભોગવ્યા પછી કરેલા પુણ્યનુ રૂળ ભોગવી લીધા પછી તેઓ મર્ત્યલોકમાં પાછા પડે છે આમ ત્રણે વેદોના ધર્મને અનુસરનારાઓ આવવાજવાના કામ્યકર્મને કર્યા જ કરે છે -

તે તં મુક્ત્વા સ્વર્ગલોક વિશાલ ક્ષીણે પુણ્યે મર્ત્યલોક વિશતિ ।

અર્થે ત્રયીધર્મમનુષ્યપત્તા ગતાગમં કામક્રમા લભતે ॥

(૧-૨૧)

આમ ભોગવિદ્યાનના બાવવાળા ગૃહસ્થો ગ્રામીરિક ભોગોની અધિકાધિક પ્રાપ્તિ માટે બીજા દેવતાઓના લક્ષ્યો બનીને એવી શ્રદ્ધાવડે તેમનું પૂજનયજન કરે છે જો કે તેઓ ખરીરીતે પરમાત્માનુજ પૂજન કરે છે પરંતુ એ વાત એઓ બાજુતા નથી અને એ કારણથી એણે પૂજન અર્ચન વિધિપૂર્વકનું થતું નથી -

યેડત્યન્યદેવતા મક્તા યજતે શ્રદ્ધયાન્વિતા ।

તેડપિ મામેવ કૌંતેય યજત્યવિધિપૂર્વકમ્ ॥ (૧-૨૩)

આણે પૂજનઅર્ચન હોવાના કારણેજ, તત્વના જ્ઞાનના અભાવના કારણેજ પરમાત્માને તહીં બાજુનારા એ ગૃહસ્થો પરબ્રહ્મને, પરપદને કે મોક્ષને પામતા નથી. એઓ નથી બાજુતા કે શ્રીકૃષ્ણ એ પરબ્રહ્મતત્વ છે. જુઓ શ્રીકૃષ્ણ કહે છે કે -

અહં હિ સર્વયજ્ઞાના મોક્તા ચ પ્રમુરેવ ચ ।

ન તુ મામમિજાનતિ તત્ત્વેનાતશ્ચયવતિ તે ॥ (૧-૨૪)

પરિણામ આવા પૂજનચન્નનું તમે ગૃહસ્થ દંપતિઓને એ મળે છે કે, જે પૂજનચન્નનવડે તમેને પરમપદ મળે છે, તેને બદલે તમે ઈતર દેવોનું પૂજન કરનારાં તે દેવોને. પિતૃઓનું પૂજન કરવાના પ્રતીઓને પિતૃને અને પવન, વરુણ વગેરે ભૂતોને પૂજવાવાળાઓ ભૂતોને પામે છે અને તેથી તમે શોકમુક્ત બની શકતા નથી ત્યારે માનવદેહ મળવાનો હેતુ અને ક્યેય તો શોકમુક્તિનોજ છે:-

યાતિ દેવવ્રતા દેવાન્ પિતૃન્યાંતિ પિતૃવ્રતાઃ ।

ભૂતાનિ ચાંતિભૂતેઽગ્ર્યા ચાંતિમઘાજિનોઽપિ મામ્ ॥ (૧-૨૫)

એઓ પરમાત્મા શ્રીકૃષ્ણનું પૂજનચન્ન કરવા માંગે છે, તે પૂજનચન્ન તેના કરનારને કોઈપણ પ્રકારે ભારે પડતું નથી. નથી તેને દ્રવ્યનો અર્થ કે નથી વસ્તુઓ ભેગી કરવાની માયાકૃત. કારણકે એકાદ તુલસીનું પાદડું મળે કે પુષ્પ અગર ફળ અને છેવટે કાંઈ નહીં તો થોડું પાણી (આયમન ભરાય તેટલું) પણ એ પૂર્ણ ભક્તિભાવથી અર્પણ કર્યું હોય તો એ પ્રેમવડે ધરેલી વસ્તુ પણ શ્રીભગવાન સ્વીકારીજ લે છે. પરમાત્માને પામવાનાજ આ યત્ન છે એમ કહેવાની મતલબથી શ્રી ભગવાન સ્વયં એ વાત કહે છે કે -

પત્ર પુલ્પં ફલં ત્રોયં યો મે ભક્ત્યા પ્રયજ્ઞતિ ।

તદદદ્ધં ભક્ત્યુપદ્રવ્યમશ્રામિ પ્રયતાત્મનઃ ॥ (૧-૨૬)

જેમ અર્જુનને તેમ તમને ભગવાન શ્રીકૃષ્ણ બોધ આપે છે કે તમે ગૃહસ્થ દંપતિ જે કાંઈ કરો, ખાઓ, ભોગવો, યજ્ઞમાં હોમો, દાન કરો, તપ કરો તે સર્વ પરમાત્માને અર્પણ કરો!

યત્કરોપિ યદશ્રાસિ યજ્ઞહોપિ દદાસિ યત્ ।

યત્તપસ્યસિ કૌતેય તત્કુરુષ્વ મદર્પણમ્ ॥ (૧-૨૭)

શ્રીકૃષ્ણાર્પણ કરવાથી સર્વ ચેષ્ટાઓ, સક્રિયા અને કર્મોનું ભયુખ્તરૂપે જળ તમને મળવાનું હોય તે મળતું નથી અને તેથી તમને કોઈ બંધન થતું નથી તમે તેવા કર્મના પરમાત્માને જવાગદાર નથી આવા ત્યાગી સન્યાસી જેવા તમે યોગયુક્ત મુક્ત થઈને પરમપદને પામે છો -

શુભાશુભફલૈરેવ મોક્ષયસે કર્મવધનૈ ।
સન્યાસયોગયુક્તાત્મા નિમુક્તો મામુપેવ્યસિ ॥ (૧-૨૮)

પરમાત્મા (જેવીરીતે સમુદ્રનું જળ જળચરોમા વ્યાપ્ત છે તેમ) ચૈતન્યરૂપે સર્વનામરૂપમા આપો માનવીઓમા ઓતપ્રોત, એકસરખા વ્યાપ્ત છે એમની કોઈના પર અપ્રીતિ નથી અને એમને કોઈ અમુક વડાવા છે એવું પણ નથી આમ છતાં પણ જેઓ એને ભરે છે એટલે કે પરમાત્મા જેવા થવાને યત્ન કરે છે તેઓમા પરમાત્મા પ્રગટ થાય છે અને તેઓ પરમાત્મામા છે, એવું ધ્યન શ્રી ભગવાનનું છે, એવું ચમત્કાર થયે -

સમોઽહ સર્વભૂતેષુ ન મે દ્વેષ્યોઽસ્તિ ન પ્રિય ।
યે ભજતિ તુ મા ભક્ત્યા મયિ ત તેષુ ચાત્યહમ ॥ (૧-૨૯)

મુમુક્ષુ હ પતિ । ગમે તેવો દુરાચારી માનવી હોય પણ તેપણ જો પરમાત્માને ભજવાના નિશ્ચયવાળો હોય છે તો તે જન્મી ધર્માત્મા થઈ શાંતિને પામે છે મુઓ ! શ્રીભગવાન પોતેજ પ્રતિજ્ઞાપૂર્વકનું કહે છે કે -

ક્ષીપ્ર ભવતિ ધર્માત્મા શશ્વચ્છાતિં નિગચ્છતિ ।
કૌતેય પ્રતિજ્ઞાનીહિ ન મે ભક્ત પ્રણયતિ ॥ (૧-૩૧)

આ પ્રમાણે જેમણે પરમેશ્વરનો આશરો લીધો હોય છે એવા પાપીઓ, શ્રીઓ, વૈશ્યો અને શૂદ્રો તેઓ ભલે હોય પણ તેઓ પણ ઉત્તમોત્તમ ગતિને પામે છે -

મા હિ પાર્થ વ્યપાશ્રિત્ય ચેડપિ સ્યુ પાપયોનય ।

ત્વિયો વૈશ્યાસ્તથા શુદ્રાસ્તેડપિ યાતિ પરા ગતિમ્ ॥ (૯-૩૦)

જુઓ! પરમાત્મા કેવા દયાળુ છે? ઉપરોક્ત હવકી વર્ણના મનુષ્યો પણ જ્યારે આવી ઉત્તમ ગતિને પામે છે, તોપણ પવિત્ર બ્રાહ્મણો, લક્ષ્મી અને રાજકાજથી નિવૃત્ત ધર્મ કેવિ બનેલા એવા રાજર્ષિઓને માટે કેવેવાનુજ શુ હોય? માટે હે જીવો! આ મહાલોક અને માનવદેહ કે જે અનિત્ય અને સુખરહિત છે તે પામીને પ્રભુભજન કર્તા છે એવું સમજો. શ્રી ભગવાનની આ સલાહ છે કે -

કિં પુનર્બ્રાહ્મણા પુણ્યા મક્ષા રાજર્ષયસ્તથા ।

અનિત્યમસુખ લોકમિમ પ્રાપ્ય મજસ્વ મામ્ ॥ (૯-૩૩)

ઉપરોક્ત સલાહ પ્રમાણે વર્તવા શુ કરવું જોઈએ?—આ પ્રશ્નના જવાબમાં શ્રી ભગવાન કહે છે કે “હું-પરમાત્મામાં મન રાખો! પરમાત્માનું પૂજન-ચર્ચન-ભજન કરો! પરમાત્માને જ નમસ્કાર કરો! પરમાત્મા સાથે જ જોડાઓ! અને પરિણામે તમે હું પરમાત્માને જ પામશો” પરમાત્મા સાથે આત્માનું જોડાણ થયાથી એ આત્મા પરમાત્મારૂપ બને છે -

મમ્મના ભવ મદૂક્તો મદ્યાજી મા નમસ્કરુ ।

મામેવૈષ્યસિ યુક્તૈવૈવમાત્માન મત્પરાયણ ॥ (૯-૩૪)

ભગવાન શ્રીકૃષ્ણ કહે છે કે “હવે એક ચીજ ઉત્તમ શિખામણ આપુ છું તે તમે સાંભળો! કારણકે તમે મને પ્રિય છો, અને એ વાત તમારા હિતની છે”

મૃય એવ મહાવાહો શૃણુ મે પરમ વચ ।

યત્તેહ પ્રીયમાણાય વદયામિ હિતકામ્યયા ॥ (૧૦-૧)

“ મને બ્રહ્મા, વિષ્ણુ, મહેશ, દેવો અને મોટામોટા રૂપિયો પશુ જાણતા નથી કે હું કૃષ્ણપરમાત્મા એ બધાની પહેવાનો છું ” યાદ રાખો ! શ્રીકૃષ્ણનું અભાચિત્ત પરંતત્ત્વ એ છે, તેની એટલે આત્માની આ વાત છે, એમના દશ્યમાન શરીરની નહીં -

ન મે ત્રિદુ સુરગણા પ્રભવ ન મહર્ષય ।

અહમાદિર્હિ દેવાના મહર્ષ્યાણા ચ સર્વશ ॥ (૧૦-૨)

શ્રીકૃષ્ણ કહે છે કે “ જોઓ મને અજ્ઞાના, અનાદિ અને અને લોકોનો મહાન ઈશ્વર છું એવું માને છે તેઓ મને પાપીથી ધૃતી જાય છે, કારણકે તે મૃત્યુવૈક્રમા ળતા વિદ્વાન છે ” અહીં તમારે પણ સમજવાનું છે કે જો તમારી વાતનાના દાય થયાથી તમે ઉત્તમ ગેટિના બ્રહ્મનિષ્ઠ થઈ ગયા છો તો તમે પણ શ્રીકૃષ્ણ પરમાત્મા છો અને તમારા શરીરના પણ તમે ઈશ્વર છો અને તમને કોઈ પાપ લાગતું નથી વળી તમને પાપ લાગે એવું કર્મ પણ તમે કરતા નથી જુઓ શ્રી ભગવાન કહે છે કે -

યો મામજમનાદિ ચ વેત્તિ લોકમદેશ્વરમ ।

અસમૃદ્ધ મ મર્ત્યેષુ સર્વપાપે પ્રમુચ્યત ॥ (૧૦-૩)

મુમુક્ષુ હ પતિ ! જ્યારે તમને તમારી બુદ્ધિમા એવું લાગે કે તમે આત્મા છો, આ મા અને બ્રહ્મ એક એક છે, ‘ માટે ’ એવું કશું નથી, બધું ભગવાનનું છે, ‘ માટે ’ અહિન કોઈ કરતું નથી, ‘ હું ’ ગરીર નથી અને કોઈ અપરાધી ઉપર તમને નરોમ આવે તેમજ અસત્ય અચારા ન કરવાની તમારામા નમજ આવે, કર્મેન્દ્રિયોના અતિ દુરુપયોગના નિવારણની ઈચ્છા થાય, મુખડુ ખ ‘ હું ’ પોતેજ ઉપનયુ છું, ‘ હું ’ ઉપનય કરી ગયું છે ‘ હું ’ અમુક છું, ‘ માટે ’ બગડશે કે સુધરશે, કાયિક-વાચિક-માનસિક દિમા ન હોય, બધું આ મા છે, મને બધું પ્રાપ્ત છે, ‘ હું ’ તપ

તપુ-દાન આપુ-મને યશ મળશે-અપયશ મળશે-આવું બધું
જ્યારે તમને ધાય ત્યારે તમારે મમજી લેવું પડે કે એ બધું
પરમા-માની પ્રેરણાથી ધાય છે અને તે તમારી ચોકમુદ્દિ માટે
છે. આ હવનમાં અને પ્રયાજ પાડી પણ એ મોક્ષ માટે છે એમ
સમજવું પડે એટલુંજ નહીં પણ બિન્નબિન્ન ભાષા ઉપજેલાં માત્રમાં
જે પ્રતીત ધાય છે તે પણ બધા પરમા-માથીજ ધાય છે એવું
અમજવું પડે -

बुद्धिर्ज्ञानममोहः क्षमा सर्वं दमः जमः ।

मुग दुःखं भगोऽभावो भयं चाभयमेव च ॥ (૧૦-૪)

अहिंसा ममता तुष्टिस्तपो दानं यज्ञोऽयज्ञः ।

भवति भावा भूतानां मत्त एव गृथग्विद्याः ॥ (૧૦-૫)

અત્યારના અમયના દુનિયાપરના જે જે દેશોમાં તુદીતુદી
જાતના વર્ણના, રંગના, સ્વભાવના વગેરે, જેવાં કે કાળા-ગોરા-
પીળા-લલા-દુષ્ટો-કૂર-સ્વાર્થી-ઉદાર વગેરે લોકો તમારા જેવામાં
આવે તે બધાને, તમારે માની લેવું કે તેઓ પૂર્વેના સાત મહાન
રૂપો અને ચાર મનુષ્યો કે જેઓ પરમેશ્વરના આનનસંકલ્પથી
ઉપજ્યા છે તેમના મંતાનો છે -

महर्षय मत्त पूर्वे चत्वारो मनवस्तथा ।

मद्भावा मानसा जाता येषां लोक इमाः प्रजाः ॥ (૧૦-૬)

પૂર્વેના બધા પરમાત્માની વિભૂતિઓ છે એવું તત્વદર્શી-
પણાવડે જે અમજે છે તેનો યોગ જરૂર પરમાત્મા સાથે ધાય છે.
એમાં જરાયે અંશય કરવા જેવું નથી -

एतां विभूति योग च मम यो वेत्ति तत्त्वतः ।

सोऽविर्बुधेन योगेन युज्यते नात्र संशयः ॥ (૧૦-૭)

આ કારણથી બુદ્ધિવાન માનવીએ શ્રીકૃષ્ણ પરમાત્માને સર્વની ઉત્પત્તિનું કારણ માને છે અને એમનાથીજ આ બધું પ્રવર્તમાન છે એવું માનીને લગે છે અને તેમને તેજ કારણથી પોતાના આત્માના લાવથી લગે છે -

अहं सर्वस्य प्रभवो मत्त सर्वं प्रवर्तते ।

इति मत्वा भजते मां बुधा भावसमन्विताः ॥ (૧૦-૮)

આ પૂર્વોક્ત બુદ્ધિવાન માનવીએ ઘરઘ ધો કરતા બધ છે પણ તેને જોણુ ગણે છે અને ચિત્તમા પરમાત્માનું ચિત્તન કરે છે તેઓ શ્વાનેગ્ધ્વાસમા પરમાત્માનું ન્મરણુ કરે છે, પરસ્પર એનીજ વાતો કરે છે અને તેમાંથી ઈશ્વરીલાવ શોધે છે તેમજ તેમની સર્વ ચેષ્ટાઓ શોકમુક્તિની હોય છે. વળી તેઓ એકબીજાને પોતાની સાધનાનો અનુલભ કહે છે, એકબીજાને ઉપદેશ આપે છે અને એવાજ એમના મુખ્ય કર્મોવડે સતોષ અને આનંદ પ્રાપ્ત કરે છે -

मच्चित्ता मद्गतप्राणा बोधयत परस्परम् ।

कथयतश्च मां नित्यं तुष्यति च रमति च ॥ (૧૦-૯)

આ પ્રમાણે વર્ણવેલા આચરણવાળા એ લાગ્યશાળીઓ- પ્રભુપ્રેમીઓને-મદાય પરમાત્માના ભેડાયેલાઓ-પરમાત્માને પ્રીતિ પૂર્વક લજનારાઓને-પરમાત્મા એવો બુદ્ધિયોગ આપે છે કે જે યોગવડે તેઓ ‘હુંજ કૃષ્ણ-પરબ્રહ્મતત્વ-આત્મા છું’ એવી ઉપાસના કરીને તેઓ બ્રહ્માકાર બનીને પરમપદને પામે છે -

तेषां सततयुक्तानां भजतां प्रीतिपूर्वकम् ।

ददामि बुद्धियोगं तं येन मामुपयाति ते ॥ (૧૦-૧૦)

શ્રીકૃષ્ણ કહે છે કે “આવા મારા-પરમાત્માના પરમ લક્ષ્મીયોગ આવા આચરણથી અનુગ્રહ થાય છે અને એમની આવી આરાધનાનું

ફળ-એમની અવિદ્યાનો નાશ-અને મોક્ષના રૂપમાં પશ્ચિમે છે
પરણે પરમાત્મા એમના હૃદયમાં રહેલા જ્ઞાનરૂપ દીવાસમાન
પ્રકાશે છે -

તેષામેવાનુકર્પાર્યમહમજ્ઞાનજ

તમ ।

નાશયામ્યાત્મભાવસ્યો જ્ઞાનદીપેન ભાસ્વતા ॥ (૧૦-૧૧)

મુમુક્ષુ હ પતિ ! જેવીરીતે અર્જુનને શ્રીકૃષ્ણ પ્રત્યે પૂજ્યભાવ
પેદા થયો હતો, તેવો ઉપર પ્રમાણેનો બોધ મેળવી તમને પણ
તમારા પોતાના આત્મા-મેત્રજ પ્રત્યે પૂજ્યભાવ પેદા થાય અને
જેવું શ્રી ભગવાનને કહ્યું હતું તેવુંજ તમે પણ જરૂર કહો. જુઓ
અર્જુનની એ વાણીમાં એ કહે છે કે “ તમે પરમબ્રહ્મ છો,
પરમધામ એટલે માયિકમાત્રનું ધામ તમેજ છો અને પરમપવિત્ર
પણ તમે છો, તમે અવિદ્યાવટે ઉઠતા દેખાઓ છો, તમે પુરુષ છો,
શાસનકર્તા છો, સ્વયં પ્રકાશ આત્મા છો તમે તમારા શરીરની
ઇન્દ્રિયોના ગોચકમાં રહેલા દેવોથી પણ ઉત્તમોત્તમ અને અધિપ્રતિક
શક્તિવાળા છો, તમે આદિ, અન્ત-માં અને વિભુ છો, ‘ શ્રીકૃષ્ણ
અને તમે જોડ એકજ છો ’-એવું સર્વ રૂપિઓ, સર્વ દેવર્ષિઓ
-નારદ, અસિત, દેવસ, વ્યાન વગેરે પણ કહે છે, તેમજ તમે
પોતે પણ પોતાને તેવાજ કહો છો, એ તદ્દન સત્ય છે ” જુઓ !
સન્યાસીઓ પણ આવા ભાવથી માધના કરે છે અને હે મુમુક્ષુ
હ પતિ ! હવે તમે પણ આવો બોધ ગ્રહણ કરતા અને આવશ્યતા
પ્રોત્સાહનથી પસાર કરી વૃદ્ધ થવા લાગ્યા છો તો હવે તમારે પણ
ભક્તિકાંડ અને કર્મકાંડમાંથી જ્ઞાનકાંડમાં પ્રવેશ કરવાનો છે યાદ
રાખો ! જો તમારે લાળુ-સો વર્ષ સુધી જીવવું હોય અને મુદ્દ
અવયવો સહિત જીવવું હોય તો હવે વિષયાનદોથી હડવા માટે -

પર બ્રહ્મ પર ધામ પવિત્ર પરમ ભવાન્ ।

પુરુષ શાશ્વત દિવ્યમાદિદેવમજ વિભૂમ ॥ (૧૦-૧૨)

આહુસ્વામૃપયઃ સર્વે દેવાર્પિનારદસ્તથા ।

અસિતો દેવલો વ્યાસઃ સ્વયં ચૈવ વ્રવીષિ મે ॥ (૧૦-૧૩)

એ વાત સત્ય છે કે આત્મા યદને શરીરમાં રહેલા પરમબ્રહ્મ પરમાત્માને-શ્રીકૃષ્ણને, દેવો અને દાનવો ઝોળાખી શકતા નથી, કેમકે તેઓ શારીરિક ભોગો, આરામો અને વિધવાન'દો પાછળજ મગ્યા રહેનારાઓ છે. શ્રીકૃષ્ણ અર્જુનને અને આપણે બધા જીવોને જે કહે છે તે સત્યજ છે:-

સર્વમેતદતં મન્યે યન્માં ચદસિ કેશવ ।

ન હિ તે ભગવન્વ્યક્તિ વિદુર્દેવા ન દાનવા. ॥ (૧૦-૧૪)

અર્જુન કહે છે કે “હે દેવના દેવ ! ભૂતેશ ! જગત્પતિ ! ભૂતોને ઉપજાવનારા પુરુષોત્તમ ! તમે તમારા આત્માવડે આત્માને જાણો છો, જ્યારે હું બાણુતો નથી; હું જીવ છું ” અર્જુનનું આ કહેવું બરાબર છે. આપણે સર્વે પરમાત્માને આપણા આત્માવડેજ જાણી અને અનુભવી શકીએ છીએ:-

સ્વયમેવાત્મનાત્માનં વેત્ય ત્વં પુરુષોત્તમ ।

ભૂતભાવન ભૂતેશ દેવદેવ જગત્પતે ॥ (૧૦-૧૫)

સ્વે અર્જુન વિનંતી કરે છે કે “હે શ્રીકૃષ્ણ ! આ વિશ્વના સર્વ લોકોમાં તમે વ્યાપીને રહેલા છો, તો તમે કૃપા કરીને તમારી બધી વિભૂતિઓ મને કહે ! ”

વક્તુમર્હસ્યશેષેણ દિવ્યા હ્યાત્મવિભૂતય ।

યામિર્વિભૂતિર્મિર્લોકાનિમાંસ્ત્વં વ્યાપ્ય તિષ્ઠસિ ॥ (૧૦-૧૬)

“હે યોગી ! તમારું સદા ચિંતન કરતો હું તમને કેવીરીતે બાણુ ? કેવાકેવા બાવો, રૂપો અને નામોવડે તમારે સાધકો ચિંતમાં ચિંતન કરે છે તે પણ મને કહે ! ”

કથં વિદ્યામહ યોગિન્ધ્યા સદા પરિચિન્તયન ।

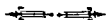
કેણુ કેણુ ચ ભાવેણુ ચિન્ત્યોઽમિ ભગવન્મયા ॥ (૧૦-૧૭)

“હે હરિજનોના ત્રણે પ્રકારના દુષ્ટોને મટાડનારા જનાર્દન !
હું, તમે પરમાત્મા માથે કેવીરીતે જોડાઈ શકું એ વિન્તારથી કહે ।
હું આપની કચીકચી વિભૂતિને ‘પૂજુ’ અને આરાધુ ? તમારા અમૃત
નમાન વાક્યોવાળા જોધને સાબળતા મને તૃપ્તિ થતી નથી, માટે
મને ફરીને સ્પષ્ટ કરીને જાણુ કહે ।” મુમુક્ષુ દેવતિ ! જેમ
અર્જુને કહ્યું તેમ ભક્તો સત્કર્મો કરવાની પ્રેરણા માટે, મુખ માટે
અને મોક્ષ માટે, માર્ગદર્શક થવા માટે, માનસિક પ્રાર્થના કરનારા
હોય છે ઓ જુઓ અર્જુન પૂછે છે કે -

નિસ્તરેણાત્મનો યોગ વિમૂર્તિ ચ જનાર્દન ।

મૂય કથય તૃપ્તિર્હિ શૃણ્વતો નાસ્તિ મેઽમૃતમ્ ॥ (૧૦-૧૮)

અધ્યાય નવમો અને ઔદાવસ્થા યોગ સંપૂર્ણ.

વાંચો !

વંચાવો !

વખાવો !

પૂજ્યપાદ મુનિમહારાજશ્રી ભારદ્વાજજી

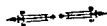
અંશહિત

શ્રેય સાધન સંગ્રહ

૩૬૦ ભજનો, ધૂનો, સ્તોત્રો અને આરતિઓનો સંગ્રહ

કિંમત રૂ. ૧-૪-૦

* અધ્યાય ૧૦ મો *

વૃદ્ધાવસ્થા યોગ.

મુમુક્ષુ દંપતિ ! પ્રૌઢાવસ્થામાંથી પસાર થઈને વૃદ્ધાવસ્થામાં પ્રવેશ કરનારા ગૃહસ્થોએ પોતાનાં સંતાનો-એક અગર બે, પુત્ર કે પુત્રીઓ-મંચમ પાળીને ઉત્પન્ન કરવાં ઘટે અને તેમને વિદ્વત્તાયુક્ત પ્રભુલક્ષિતનું, ધંધારોજગારનું અને સ્વરક્ષણ તેમજ સંરક્ષણનું શિક્ષણ આપવું ઘટે અને ધીમેધીમે ઘરનો વ્યવહાર અને કારોબાર તેમને માથે નાંખતા જઈને પોતે (તમારે) નિવૃત્ત થતા જવું જોઈએ. તમારી બધી બુદ્ધિવૃત્તિઓને દુનિયાથી હટાવીને પરમાત્મામાંજ લ્યાગ અને સંન્યાસવડે જોડી દેવી જોઈએ અને તેને માટે તૈયાર થવા માટે ભગવાન શ્રીકૃષ્ણને બોધ લક્ષપૂર્વક તમારા આચરણમાં મૂકવો ઘટે. ભગવાન શ્રીકૃષ્ણે પોતાની વિભૂતિઓ એટલે પોતાનાં મુખ્ય રૂપોને કહ્યાં છે, જેનો અંતપણ આવે નહીં એટલીબધી એ વિભૂતિઓ છે. એ બધાં પ્રત્યે પૂજન્યભાવ-સમાનભાવ અને દયાભાવ રાખવાનો અભ્યાસ કરવો એ પણ એક જાતનું પરમેશ્વરનું આરાધન છે અને તે કરવાની તમારે શરૂઆત કરવી ઘટે. જુઓ શ્રીભગવાન કહે છે કે:-

હંત તે કથયિષ્યામિ દિવ્યા હ્યાત્મવિભૂતયઃ ।

પ્રાધાન્યતઃ કુરુશ્રેષ્ઠ નાસ્ત્યંતો વિસ્તરસ્ય મે ॥ (૧૦-૧૯)

મુમુક્ષુ દંપતિ ! તમારે હવે જો તમારો ઘરકારોબાર તમારા મોટા પુત્રને મોંપ્યો ન હોય તો સોપી દેવો ઘટે અને ત્રીજા મોક્ષેચ્છાયુક્ત બની જવું ઘટે. તમે પચાસ વર્ષના થઈ ચૂક્યાં છો. આઠ વર્ષના થાઓ ત્યાંસુધીમાં પૂર્વના અભ્યાસવાળી વૃત્તિઓને

ધ્યાનના અભ્યાસ અને વૈરાગ્યવડે, દુનિયાથી હટાવીને, પરમાત્મા સાથે જોડી દેવી જોઈએ પ્રથમ તો તમારે કૂં-લુચ્ચા-ધાતકી-ગરીબ-તવ ગર-ભિખારી-લક્ષ્મ-અલક્ષ્મ-ગદા માનવીઓને પરમાત્માની વિભૂતિઓ માની લેવી ઘટે અધમો પર દયા, સમાન પ્રત્યે મૈત્રી અને શ્રેષ્ઠ પ્રત્યે પૂજ્યભાવથી વર્તવું ઘટે

નાટક-સીનેમા જોનારા, રે-ટેરા-લોજોમા જમનારા અને એવા ઘરબાર વિનાના લ/કતા માનવીઓ જે કોઈ વાતમા, વ્યાખ્યાનમા, ન્યુસપેપરમા કે પુસ્તકમા આલેખાયેલા કોઈ ધનાઢય માનવીના, વિમાનમા ફરનારાઓના કે પુષ્કળ વૈભવ ભોગવનાર માનવીના કીર્તિગાન સાંભળે છે ત્યારે તેમને અદેખાઈ થઈ આવે છે અને ખીચારા ભાડવાનું ચારૂ કરે છે તેઓમા કામનાનો ઉલ્લસ ઉછળી આવે છે અને થોડી કામનાઓમાથી મનમા એવું મોટું કામનાવૃક્ષ ઉગાડી મૂકે છે કે તેમનો પછી કોઈ આરો રહેતો નથી ખિચારા પેલા ધનાઢયોમા તો કામના હોયજ છે, તેઓનું તો શું કહેવું ? પણ બગવાન શ્રીકૃષ્ણ કહે છે કે ઉપરોક્ત બેડ કક્ષાના માનવીઓ પણ એમનીજ વિભૂતિઓ છે અરે, રમ્તે પગ ભાગેલો કે બીજા કોઈ અવશ્ય વિનાનો કુક્ષ્ત એક પાઈ કે પૈસો માગનારો કે રોટીનો ટૂકડો માગનારો પણ એ પ્રભુનીજ વિભૂતિ છે એને માટે તમારે કોઈ ન્યૂનાધિક વિચાર કરવો ઘટતો નથી હવે તમને આ દુનિયાની જરૂર નથી તમારી કામનાઓનો નાશ કરો તમારી પાસે જે કાંઈ ધન હોય તેનાથી ભખ્યાને જરૂર પ્રીતિથી જમાડો તરન્યાને પાણી પાઓ, તમારૂં બચાવેલું બધું ધન દાન કરો ! પુત્રોને ધ ધો કરી પોતાનું રજેલું ખાવાનો બોધ આપો ! જે આમ નહીં કરે તો તેઓ પ્રમાદી, કમજોર અને મોજુલા બનશે તમારી મિલકતથી તેઓ આજમું બનશે. યાદ રાખો ! તમારે તમારા બાળકોને પણ સત્ય થે ચઢાવવાના છે શ્રીકૃષ્ણ કહે છે કે “સર્વે” ઉપજેલા નામ-રૂપો

અને શરીરો મધ્યે હુંજ આત્મા યમને રહેલો છું ઉપનેલાંમાત્રનો
હું પરમાત્મા આદિ, મધ્ય અને અંત છું ”

અહમાત્મા ગુણવેશ મર્મભૂતાશયસ્થિત ।

અહમાદિશ્ચ મધ્ય ચ ભૂતાનામત एव च ॥ (૧૦-૨૦)

મુમુક્ષુ દેવતિ । હવે તમારે ગૃહસ્થધર્મમાંથી ત્યાગ અને
મન્યામ ધર્મમાં એટલે નિવૃત્તિ ધર્મમાં પ્રવેશ કરવો પડે છે.
મોળ વર્ષની વયે પુત્ર મિત્ર ગણાય છે અને જ્યારે એ પચ્ચીસ
વર્ષનો થાય ત્યારે તમારી પાસેથી કશું પણ લેવાના અધિકાર
વિનાનો છે. તમારી હવે એવી અવસ્થા આવી છે કે જે વખતે
તમે તમારા ગૃહસ્થાશ્રમના ધર્મથી નિવૃત્ત થયા છો અને દરેક
માનવીઓ જે તમારા સંપર્કમાં આવે તેને તમારા જેવાજ પરમા-
ત્માની વિભૂતિસ્વરૂપે જોવા દેવાયા છો ન દેવાયા હો તો તમારે
તેણે આચરવાના યત્નો શરૂ કરી દેવા જોઈએ. અરે, તમારે એવી
સ્થિતિમાં આવવું જોઈએ કે-દાખલા તરીકે કોઈ એક ચોર તમારા
ઘરમાં ચોરી કરવા પેઠો છે, તમે તે જાણી ગયા છો, તમે તેને
નજરે જુઓ છો તો તમારું કર્તવ્ય એ છે કે તમારે તેને બચાવવા
કરવો જોઈએ ‘ભાઈ! ડરીશ નહીં’ એવા શબ્દોથી એની ખીંક
ફર કરવી જોઈએ એને જે જોઈતું હોય તે લઈ જવા દેવો જોઈએ
હવે તમે વ્યવહારમુક્ત થયેલા છો; તમારે જાળકે પાળવાના નથી
અને તમને એકલા પાળાનો અધિકાર નથી તમારી મિલકતનું
રક્ષણ કરવાનો, ચોરને પકડવાનો કે તેને મારવાનો તમારો હવે
ધર્મ નથી જેની પાસે જે કાંઈ નથી તે તે લેવા તમારી પાસે
આવે તમે માગેલું આપતા નથી તેથી ચોરીધૂપીથી તમારી પાસેથી
તે લઈ જાય છે ‘આ તો હુઓ છે-આજસુ છે-પ્રમાદી છે’-આવા
આક્ષેપો કરીને તમારે બચાવ કરવો ઠીક નથી. તમારે ઘર જો
ભગવાનની વિભૂતિ એની જરૂરિયાતની ઓળખ માગવા આવેલ છે

તો તેની માથે પ્રીતિ અને મૈત્રીથી જોડાવાનો હવે તમારો ધર્મ છે આ પ્રધરનુ આચરણ તમારામા ત્યાગ અને મન્યામના ઐશ્વરી શુભો આણશે જુઓને ઉપરના પ્રલોકમાન શ્રીભગવાને કહ્યું છે કે 'હું ઉપજેલા માત્રમા છું ચોરી, બલિચાર ખૂન, દગડપટ વગેરે કરનારનું શુ યથે-એવી જિતા તમારે કરવાની નથી હવે તમારું કશું નથી તમારી પાસે જે કાંઈ છે તે બધું ભગવાનનું છે હવે તમે મન્યાસધર્મ પાળો છો જ્યાં તમારું તમારા શરીર માટે પણ મમતા ગળવી ન ઘટે, ત્યાં ઈતર મિલકત આદિમા તો મમતા શે રખાવ ? કઠોપનિષત્મા નચિકેતાનું આખ્યાન અને એના પિતાએ કરેલો વિશ્વજિતયજ્ઞ એની સાક્ષી પૂરે છે

મુમુક્ષુ દ પતિ ! જિંદગીના સો વર્ષોમા પ્રથમ પચ્ચીસ વર્ષો વિદ્યા ભણવામા અને ત્યારબાદ પાત્રાસ વર્ષની વય સુધીમા પ્રજ્ઞેત્પત્તિ અને મતતીનું પાલન કરવામા ગાગી, પછી પ્રદ્વયર્થ પાળવું જોઈએ આવા નિયમ વિના હિન્દુસ્તાનમા તમે સો વર્ષની વય સુધી મુદદ અવયવોવાળા રહીને મુખે જીવી ગકો નહીં અને તમારી મતતી મગખુત અને સ્વરક્ષણ માટે શશ્ત્રિવાન તેમજ તદુસ્ત અને રૂપાળી બની શકે નહીં હિન્દુસ્તાનની આબોહવા એના વતનીઓ પાને યોગ્ય પ્રદ્વયર્થ અને આરોગ્યના નિયમોનું ચુસ્તરીતે પાલન માગે છે તમારા આદર્શો અને સનતાન ધર્મ જે આ ગીતા તમને શિખવે છે અને જે તમારા બાપદાદા તરફથી તમારે માટે રક્ષાયેલો છે અને જેનું પાલન કરવાથી તમે પૂર્વ મહાન પ્રજ્ઞ તરીકે પ્રશસાને પામ્યા છો તે આખી દુનિયાના માનવીઓનું કલ્યાણ કરનારો છે તે આદર્શો અને તે ધર્મ પ્રમાણે ચાલીને તમારે તેનું રક્ષણ કરવું જોઈએ તેને નહીં પાળવા દેવાની આસુરી પ્રવૃત્તિઓ જ્યાં જ્યાં ઉપડી છે ત્યાં ત્યારે તમારા પૂર્વજોએ ધર્મ નહીં ત્યજીને પોતાના પ્રિય પ્રાણોનું બજિદાન આપ્યું છે શ્રીકૃષ્ણ પરમાત્મા તત્વવડે આદિત્યોમા વિપ્લવરૂપે રહેના

વૃદ્ધાવસ્થા યોગ

છે, જ્યોતિષોમા રવિરૂપે અશુભાન ધાર્તે રહેલા છે, મરીચિઓમા પવનરૂપે રહેલા છે અને નક્ષત્રોમા ચંદ્રમારૂપે રહેલા છે એજ આત્મા તમે છો તમેજ સ્વ-રૂપે આત્મા છો એવું આરાધન હવે ત્યાગ અને મન્યામને વધારવા તમારે કરવું ઘટે. મર્ત્યલોકથી ઉત્તમલોકમા શરીર ધારણ કરવા જેવા આચરણ તમારે કરવા ઘટે ભલે તમે કારણદેહને ન ત્યાગી શકો અને પરમપદ પામવાના માધનો ન કરી શકો, પણ મનુષ્ય થયા પછી કુક્કર-કુતરા-ગીધડા-ગધેડા જેવી નીચી યોનિને લાયક ન થવું ઘટે જુઓ શ્રીભગવાન વિભુતિઓની ગણના કરાવતા કહે છે કે -

આદિત્યાનામઠ વિષ્ણુર્જ્યોતિષા રવિરશુમાન ।

મરીચિર્મન્તામસિ નક્ષત્રાણામઠ શશી ॥ (૧૦-૨૧)

આત્મા સુખરૂપ છે તમે આત્મા છો, છતાં અજ્ઞાનથીજ તમે હુ ખી યાઓ છો તમારા સ્વસ્વરૂપને તમારે બહુ સારી રીતે મમજવું ઘટે. સ્વસ્વરૂપને તમે સાલજ્યુ, પણ તમે નિશ્ચયવાળા એવા જ્ઞાનવાળા તો ત્યારેજ રહી શકો કે જ્યારે તમે ધ્યાનવટે પરમાત્માનું ચિતન નિલ્ય કરતા રહો ત્યારેજ જ્ઞાને માટે તમારે ગીતાનું રોજરોજ અધ્યયન કરવું જોઈએ જો તમે તેમ નથી કરતા તો એ વિજ્ઞાનને તમે વિસરી જાઓ છો રોજ ભજન, કીર્તન પૂજન, અર્ચન અને ધ્યાનમા હવે એક કે બે કલાક નહીં, પણ છ કલાક સુધી કરતા રહેવું જોઈએ હવે તમારે સામારિક ખીતુ કાઈ કાર્ય કરવાનું રહેતું નથી તમારી પાસે હવે ઇશ્વરારાધન કરવાનો બહુ વખત છે. ચારે વેદોમા સુખ્ય સામવેદ એ શ્રીકૃષ્ણ પરમાત્મા પોતે છે દેવોમા ઇન્દ્ર અને ઇન્દ્રિયોમા શ્રેષ્ઠ એવું મન પણ એજ છે અને ઉપજોલામા ચેતન પણ એજ છે શ્રીભગવાન કહે છે કે -

વેદાના મામવેદોઽસ્મિ દેવાનામસ્મિ વાસવ ।

ઇન્દ્રિયાણા મનઃશ્ચાસ્મિ ભૂતાનામસ્મિ ચૈતના ॥ (૧૦-૨૨)

મુમુક્ષુ હૃપનિ ! તમેજ પરમાત્મા છો પરમાત્મા રૂદ્રોમા ઉત્તમ શકર બન્યા છે, ધનદયોમા કુળેર પણ એજ છે, વસુઓમા પાવક પણ પરમાત્માજ છે, પહાડોમા ઉત્તમ મેરૂપર્વત પણ પરમાત્માજ બન્યા છે -

રદ્રાણા શકરશ્ચાસ્મિ વિષ્ણો યશ્વરક્ષસામ્ ।

ચમૂના પાવકશ્ચાસ્મિ મેરુ શિખરિણામહમ્ ॥ (૧૦-૨૩)

કિયમાણ કરાવનારા બ્રાહ્મણો-પુરોહિતોમા બૃહસ્પતિ પણ પરમાત્માજ બન્યા છે, સેનાનીઓમા મોટા રક્ષક (કાર્તિકેય) નામના સેનાની પરમાત્મા છે. સરોવરોમા મોટું સરોવર-સાગર પણ પરમાત્માજ છે

પુરોધસા ચ મુખ્ય મા વિદ્વિ પાર્યં બૃહસ્પતિમ્ ।

સેનાનીનામહ રક્ષક સરસામસ્મિ સાગર ॥ (૧૦-૨૪)

તમે જોઈ શક્યા ? પરમબ્રહ્મ પરમાત્માજ વિશ્વરૂપ બન્યા છે. તમારું શું છે ? કશું નથી તમે પોતેજ, જેવા તમને માની જોડેલા છે તેવા તમે નથીજ તમે બ્રહ્મથી બીજા છોજ નહીં તમે જેવા તમને માનો છો, તેણે બ્રહ્મ બનેલું છે, જેની તમને અમજ રહી નથી નાશવત શરીરોને તમે તમારા સ્વરૂપો માનો છો તે તમારી ઇન્દ્રિયલોલુપતાને પ્રસે છે એ લેલુપતાએ તમને તમારા સ્વસ્વરૂપની વિગ્મૃતી કરાવી છે અને હવે એ લોલુપતા તમને કોઈ કામમા આવવાની નથી, કારણકે તમારી બધી ઇન્દ્રિયો શિથિલ થઈ ચાલી છે

પરમાત્મા શ્રીકૃષ્ણ કહે છે કે “હું પરમબ્રહ્મ પરમાત્મા-
મહાન રૂપિઓમા મોટા ભૂશુ વાણીમા એક અક્ષર, યજ્ઞોમા જપચક્ર,
સ્થાવરોમા હિમાલય, વૃક્ષોમા ઉત્તમ એવો પીપળો, દેવર્ષિઓમા
ઉત્તમ નારદ, ગાયકોમા ઉત્તમ ચિત્રરથ, સિદ્ધોમા શ્રેષ્ઠ કપિલમુનિ
-પોતે બનેલો છું વળી ઘોડાઓમા શ્રેષ્ઠ ઉચ્ચ શ્રવા, હાથીઓમા
શ્રેષ્ઠ ઐરાવત, માનવીઓમા શ્રેષ્ઠ રાજા-એ પણ હું પોતેજ
બનેલો છું”

મહાર્ષિણા મૃગુરુઃ ગિરામસ્ત્યેકમક્ષરમ્ ।
યજ્ઞાના જપચક્ષોઽસ્મિ સ્થાવરાણા હિમાલય ॥ (૧૦-૨૫)

અશ્વરથ સર્વવૃક્ષાણા દેવર્ષીણા ચ નારદ ।
ગધર્વીણા ચિત્રરથ સિદ્ધાના કપિલો મુનિ ॥ (૧૦-૨૬)

ઉચ્ચ શ્રવસમશ્વાના વિદ્ધિ મામમૃતોદ્ભવમ્ ।
ઐરાવત ગજેન્દ્રાણા નરાણા ચ નરાધિપમ્ ॥ (૧૦-૨૭)

મુમુક્ષુ હ પતિ ! પરમાત્મા શ્રીકૃષ્ણ પોતાની વિભૂતિઓનું
વર્ણન કરે છે તેજ હું તમને કહું છું જુઓ ! યુદ્ધ કરવાના શ્રેષ્ઠ
હથિયારોમા શ્રેષ્ઠ વજ્ર, ગાયોમા શ્રેષ્ઠ કામધેનુ પ્રજોત્પત્તિ માટે
યોગ્ય કદર્પ, સર્પોમા શ્રેષ્ઠ વાસુકી નાગોમા શ્રેષ્ઠ અનંત, જળ
ચરોમા શ્રેષ્ઠ વરૂણ, પિતૃઓમા શ્રેષ્ઠ અર્યમા નયમ પગાવનારાઓમા
યમ-એ બધું પરમાત્મા બનેલા છે -

આયુધાનામહ વજ્ર ધેનૂનામસ્મિ કામધુક ।
પ્રજનશ્ચાસ્મિ કદર્પ સર્પાણામસ્મિ વાસુકિ ॥ (૧૦-૨૮)

અનંતશ્ચાસ્મિ નાગાના વર્ણો યાદસામહમ્ ।
પિતૃણમર્યમા ચાસ્મિ યમ સયમતામહમ્ ॥ (૧૦-૨૯)

એક એક નામ-રૂપ પરમાત્માની વિભૂતિજ છે, પણ વિશેષ પ્રભુતાપર હસ આપીને એને પરમાત્માનું સ્વરૂપ કહેવાય છે, તેથી એમ નથી સમજવાનું કે બીજાં ગણાવ્યા વિનાનાં રૂપો એ પરમાત્માની વિભૂતિઓ નથી. અહીં મુખ્યત્વે દૂકાણમાજ વર્ણવવું પડતું યોગ, જેવીરીતે પચ્ચીસ માણસના કુટુંબને આપવાના સમાચાર ફક્ત કુટુંબના વડાના શીર ભે પત્ર લખી અપાય છે અને આખું કુટુંબ એ દ્વારા સમજે છે, તેવીજરીતે આ મુખ્ય અને શ્રેષ્ઠ-વડી વિભૂતિઓજ મુખ્ય ગણાવી છે એમ સમજવું એજ પરમાત્મા દૈવ્યોમા પ્રહ્લાદ, ગણત્રી કરનારાઓમા કાળ (વખત-સમય) વનચરોમા શ્રેષ્ઠ વાઘ પક્ષીઓમા શ્રેષ્ઠ ગરૂડ, શુદ્ધ-પવિત્ર કરનારાઓમા પવન, સુદ્ધના હૃદયારો વાપરી જાણનારાઓમા શ્રેષ્ઠ રામ, માછલાઓમા મગર, પાણીના ઝરણોમા ગંગા, સૃષ્ટિઓમા આદિ-મધ્ય અને અંત, વિદ્યાઓમા અધ્યાત્મવિદ્યા, સવાદ કરનારાઓમા અને વિતહાવાદ કરનારાઓમા અર્થના નિર્ણયનું જેમા હેતુપણું હોય એવો વાદ, અક્ષરોમા અ-કાર, પરસ્પર જોડાઈ જનારા શબ્દોના સમાસોમા દ્વન્દ્વ, ક્ષય ન પામે તેવો કાળ, વિશ્વને ધારણ કરનારાઓમા શ્રેષ્ઠ ધાતા પણ એ પરમાત્માજ બનેલા છે જુઓ-

પ્રહ્લાદશ્ચારિમ દૈત્યાના કાલ કલ્પતામહમ્ ।

મૃગાણા ચ મૃગેન્દ્રોડ્ધ વૈનતેયશ્ચ પશ્ચિણામ્ ॥ (૧૦-૩૦)

પવન પવતામરિમ રામ શશ્વભૃતામહમ્ ।

હપાણા મકરશ્ચારિમ સ્ત્રોતસામરિમ જાહ્નવી ॥ (૧૦-૩૧)

સર્ગાજામ દિરતશ્ચ મધ્ય વૈવાહમર્જુન ।

અધ્યાત્મવિદ્યા વિદ્યાના વાદ પ્રવદતામહમ્ ॥ (૧૦-૩૨)

અક્ષરાણામકારોઽસ્મિ દ્વદ્વ સામાસિકસ્ય ચ ।
અહમેવાક્ષય કાલો ધાતાઽહ વિશ્વતોમુગ્ધ ॥ (૧૦-૩૩)

સર્વને હરનાર મૃત્યુ, ઉપજવાના હોય એમનો ઉદ્ભવ,
નારી-તતિઓમા ક્ષમા-પ્રીતિ-દેવસ્ત્રીઓ-યાદદાન્ત-પુદ્ધિ-ધૃતિ અને
વાણી પણ પરમાત્મા બનેલા છે છદેમા એષ્ઠ બૃહત્સામ, ગાયત્રી,
મહિનાઓમા માગશર અને ર્જુઓમા વસત, ઇગ્રકપરોમા તુગાર
તેજસ્વિઓમા તેજ, કર્મોના વ્યવસાયમા જય, સત્વવાળાઓમા સત્વ
વૃષ્ણિકુળના યાદવોમા વાસુદેવ, પાડવોમા ધનનય ઉપનામવાળો
અર્જુન, મુનિઓમા એષ્ઠ વ્યાસ, પ્રવિઓમા એષ્ઠ શુકાચાર્ય, દમન
કરનારાઓમા હડ, શાસ્ત્રમાર્ગ-ધર્મમાર્ગ અને ન્યાયમાર્ગમા છત
પ્રાપ્ત કરવાની ઇચ્છાવાળાઓમા નીતિ ગુપ્તભાવોમા મૌન અને
જ્ઞાનવાળાઓમા જ્ઞાન એ પરમાત્મા / બનેલા છે -

મૃત્યુ સર્વહરશ્રાદ્ધમુદ્ભવશ્ચ ભવિષ્યતામ્ ।
કીર્તિ શ્રીર્વાક્ચ નારીણા સ્મૃતિર્મેઘા ધૃતિ ક્ષમા ॥ (૧૦-૩૪)

બૃહત્સામ તથા સામ્રા ગાયત્રી છદસામહમ્ ।
માસાના માર્ગશીર્ષોઽહમૃતૂના કુસુમાકર ॥ (૧૦-૩૫)

દૃત ઊલ્લસતામસ્મિ તેજસ્તેજસ્વિનામહમ્ ।
જયોઽસ્મિ વ્યવસાયોઽસ્મિ સત્ત્વ સત્ત્વવતામહમ્ ॥ (૧૦-૩૬)

વૃષ્ણીના વાસુદેવોઽસ્મિ પાઢવાના ધનનય ।
મુનીનામપ્યહ વ્યાસ કવીનામુશના કવિ ॥ (૧૦-૩૭)

દહો દમયતામસ્મિ નીતિરસ્મિ નિગીપતામ્ ।
મૌન ચૈવાસ્મિ ગુહ્યાના જ્ઞાન જ્ઞાનવતામહમ્ ॥ (૧૦-૩૮)

મુમુક્ષુ દ પતિ ! ઉપજેવામાત્રનું જીન પરમાત્મા છે એ જીન વિના અત્યારે દેખાતું નામ-રૂપ-સ્થાવર-જંગમ જગત ઉપજેલું છે, તે ઉપજેજ નહીં પરમાત્માની દિવ્ય વિભૂતિઓને પારનથી તેને સમજાવવાના ઉદ્દેશથી વિસ્તારપૂર્વક શ્રીકૃષ્ણ પરમાત્માએ કહી છે, પન્નુ એકઠરે વિભૂતિઓને કહેતા અને ગણાવતા તો તેમને પાર આવે તેમ નથી વિભૂતિઓ તો એક એક નામ-રૂપ આકૃતિ, સ્થાવર-જંગમ, પ્રાણી-પદાર્થ-માનવી-દેવો-દાનવો-રાક્ષસો વગેરે છે, પણ જેમા રૂપ, ઐશ્વર્ય, બુદ્ધિ, કીર્તિ, શોભા, વિદ્યતા, તેજ, બળ, દૃઢતા, યૌરૂપ વગેરે દેખાય તે પરમેશ્વરના અશથી, તેજથી અને ગુણથી તેમજ પ્રભાવથી ઉત્પન્ન થયેલી છે અને તેમનેજ વિભૂતિઓ ગણેલી છે, એલું સમજલું ઘટે -

નાતોડસ્તિ મમ દિવ્યાના વિભૂતીના પરતપ ।

एष तूद्देशत प्रोक्तो विभूतेर्विस्तरो मया ॥ (૧૦-૪૦)

यद्यद्वિभूतिमत्सत्त्वं श्रीमदूर्जितमेव वा ।

तत्तदेवायगच्छ त्व मम तेजोऽशसम्भवम् ॥ (૧૦-૪૧)

આ પ્રમાણે અર્જુનને તેમ તમો મુમુક્ષુ દ પતિને ઉદ્દેશીને શ્રીકૃષ્ણ કહે છે કે “હે અર્જુન ! આનાથી વધારે જ્ઞાન આપીને તારે કાંઈ અધિક હિત સધાય તેમ નથી, પણ સૌ વાતની એક વાત એ છે કે મારા ચોથાભાગમા માયાવટે ઉપજેલ આ બધા વિશ્વને એ ચોથાભાગવડેજ આલ્લાહિત કરેલું છે અને એ જગતમા હું છું-પરમબ્રહ્મતત્ત્વ

મુમુક્ષુ દ પતિ ! પરમબ્રહ્મતત્ત્વ એટલું બધું મહાન છે કે જે એના ચોથાભાગમા આ આખું વિશ્વ આપી રહેલું છે આ ચોથાભાગને પાર જ્યાં ચોગીઓ પણ પામ્યા નથી તો બાકીના

ત્રણભાગની અનંતતા અને મહત્તા એના વિના બીજાં કોણ જાણી શકે? આજ વાત શ્રી પરમાત્મા કહે છે કે:-

અથવા बहुनैतेन किं ज्ञातेन तवार्जुन ।

વિષ્ટમ્યાહમિદં કૃત્તમેકાંશેન સ્થિતો જગત્ ॥ (૧૦-૪૨)

આ પ્રમાણેનું પરમગુહ્ય અધ્યાત્મસંજ્ઞાવાણું જ્ઞાન શ્રીકૃષ્ણે અર્જુનને કહ્યું, જે જાણવાથી અર્જુન કહે છે કે “ મારો મોહ નાશ પામ્યોછે,” તો હું આશા રાખું કે તમે પણ એવા મોહજિત થયા હશે અગર તો તેમ થવા યત્નશીલ થયા હશેજ. અર્જુનનો સ્વીકાર આવેજ છે કે:-

मदनुग्रहाय परमं गुह्यमध्यात्मसंज्ञितम् ।

યત્ત્વયોક્તં વચસ્તેન મોહોડયં વિગતો મમ ॥ (૧૧-૧)

અર્જુન વધારામાં કહે છે કે “ હે કમળાક્ષ! એટલે જ્ઞાનરૂપ ચક્રવર્તે દર્શન કરી શકાય એવા પરમાત્મા! વિશ્વની ઉત્પત્તિ અને એના નાશ સંબંધી તમારી પાસેથી મેં સાંભળ્યું છે. એથી તમારું સર્વેને મહાન ઇશ્વરપણાનું માહાત્મ્ય પણ મેં સાંભળ્યું છે. તમે તો વિકારરહિત છો, પણ માયાવટે જો કે સર્વકાર્ય થાય છે, તો પણ જડ એવી માયા તમારા તેજના આશરે વિના કશું કરવાને સમર્થ નહીં હોવાથી એ માહાત્મ્ય તમારું જ છે તમે જે રૂપને કહો છો તે રૂપને હે પરમેશ્વર! હું જોવા ઇચ્છુ છું અને હે પરમેશ્વર! તમારા એ ઐશ્વર્યને પણ હું જાણવા ઇચ્છું છું. જો એ રૂપ અને ઐશ્વર્યને જોવા અને જાણવાને લાયક હોઈ તો, હે પ્રભો! હે યોગેશ્વર! તમારા એ અવિનાશી રૂપને જતાવો.” તમો વૃદ્ધ મુમુક્ષુ દંપતિની પ્રભુદર્શનની તમન્ના પણ આવીજ હોવી ઘટે છે. ગુરુઓ અર્જુને વિનંતી કરી છે તે:-

મવાપ્યયૌ હિ ભૂતાનાં ધૃતૌ વિસ્તરશો મયા ।

ત્વત્ત કમલપત્રાક્ષ માદાત્મ્યમપિ ચાવ્યયમ્ ॥ (૧૧-૨)

एवमेतद्यथात्वं त्वमात्मानं परमेश्वर ।

द्रष्टुमिच्छामि ते रूपमैश्वरं पુરુષોત્તમ ॥ (૧૧-૩)

मन्यसे यदि तच्छक्यं मया द्रष्टुमिति प्रभो ।

योगेश्वर ततो मे त्वं दर्शयात्मानमव्ययम् ॥ (૧૧-૪)

મુમુક્ષુ દંપતિ ! અર્જુનનું પૂર્વેક્ષિત કથન સાંભળીને તરતજ ભગવાન શ્રીકૃષ્ણે જવાબ આપ્યો કે “હે પાર્થ ! જો ! જો ! મારાં સેંકડો અને હજારો અનેક પ્રકારનાં, અનેક આકૃતિઓનાં અને અનેક વર્ણના દિવ્યરૂપોને, આદિત્યોને, વસુઓને, રૂદ્રોને, અશ્વિનોને, મરૂતોને અને પૂર્વે ન જોયાં હોય એવાં આશ્વર્યોને તું જો ! આ આપું ચરાચર જગત મરા દેહના એક યજ્ઞમા આવી રહેલું છે અને બીજું પણ તું જો જોવાને ધર્યો છે તે બધું તું જો ! હાં, પણ તારા આ માનવચક્ષુવડે એ રૂપોને તું જોઈ શકીશ નહીં, પણ દિવ્ય-ચક્ષુથીજ એ જોઈ શકાય તેમ છે, માટે હું દિવ્યચક્ષુઓ આપું છું, તે વડે તું મારા આશ્વર્યોને જો ! -

पश्य मे पार्थ रूपाणि शतशोऽथ सहस्रशः ।

નાનાવિધાનિ દિવ્યાનિ નાનાવર્ણાકૃતીનિ ચ ॥ (૧૧-૫)

पश्चादित्यान्वसून् रुद्रानश्विनौ मरुतस्तथा ।

વહુન્યદૃષ્ટપૂર્વાણિ પશ્યાશ્વર્યાણિ મારત ॥ (૧૧-૬)

इहैकस्थं जगत्कृत्स्नं पश्याद्य सचराचरम् ।

મમ દેહે ગુહાકેશ યથાન્યદ્રદ્રષ્ટુમિચ્છસિ ॥ (૧૧-૭)

न तु मां शक्यसे द्रष्टुमनेनैव त्वचक्षुषा ।

દિવ્યં દદામિ તે ચક્ષુ પશ્ય મે યોગમૈશ્વરમ્ ॥ (૧૧-૮)

અહીં તમારે એ વાત ધ્યાનમાં લેવાની છે કે ભગવાન શ્રીકૃષ્ણ અને અર્જુન વચ્ચે જે આ સંવાદ ચાલે છે તે સંવાદ જેવીરીતે હું તમને કહું છું, તેવીજ રીતે દસ્તિનાપુરમાં અંધરાજા ધૃતરાષ્ટ્રને સંજય કહેતો હતો. સંજયને મહર્ષિ વ્યાસે દિવ્યદષ્ટિ આપી હતી અને તેથી એ બહુ દૂરનું પણ જોઈ અને સાબળી શકતો હતો. આ સંજય ધૃતરાષ્ટ્રને ભગવાને અર્જુનને બતાવેલા વિશ્વરૂપદર્શનને જોઈને આશ્ચર્ય પામ્યો હતો, તેથી તે કહે છે કે “હે રાજન્! મહાયોગેશ્વર હરિ-શ્રીકૃષ્ણે દિવ્યચક્ષુ આપવાનું કહીને અને આખીને અર્જુનને પોતાનાં રૂપ અને ઐશ્વર્ય, ઉત્તમકોટિનાં હતાં તે બતાવ્યાં”

एवमुक्त्वा ततो राजन् महायोगेश्वरो हरिः ।

दर्शयामास पार्थाय परमं रूपमंश्वरम् ॥ (૧૧-૯)

અહીં તમે એમ માનો કે સંજય શરૂ છે અને ધૃતરાષ્ટ્ર એ જ્ઞાનચક્ષુવિનાનો જીવ છે. શ્રીકૃષ્ણે પોતાના રૂપો જે અર્જુનને બતાવ્યાં તે બધાં રૂપો તત્ત્વજ્ઞાનની દૃષ્ટિએ તમારા રૂપો, ઐશ્વર્યો અને આશ્ચર્યો સમજી લેશે. કારણકે તમે આત્મા છો, શરીર નથીજ. તમને અત્યાર અગાઉ આવું બહુ વખત કહી ચૂક્યો છું. હું-તું-તમે અને આ બધું વિશ્વ પરમબ્રહ્મજ છે. પરમ-બ્રહ્મથી એમને જે જીદાં મનાય છે તે અવિધાવડે અને વ્યવહારવડે. એકજ પરમબ્રહ્મતત્ત્વ સ્વભાવવડે વિકાસ પામીને હું-તું-તમે અને બધું વિશ્વ બને છે. દરેક ચારસો કરોડ વર્ષો સુધી એવો દેખાવ થાય છે અને એટલા બીજાં વર્ષો સુધી એવો દેખાવ અંતર્ધાન થાય છે. આમ આવિર્ભાવ, તિરોભાવ નિયમિત રીતે થયાજ કરે છે. તે સમયને બ્રહ્માનો એક દિવસ અને એક રાત્રિ કહેવામાં આવે છે સુમુક્ષુઓએ આ બાજુનું જોઈએ.

એ જાણ્યાથી મિથ્યાભિમાન, મટે છે, સમભાવ આવે છે અને પ્રજ્ઞાકારવૃત્તિ થતાં નિર્વાણશાંત થવાય છે.

સંજય ધૃતરાષ્ટ્રને કહે છે “હે રાજન્! અનેક સુખો, અનેક આંખો અનેક દિવ્ય આભરણો અને અનેક ઉગામેલાં હથિયારોવાળું એ અદ્ભૂત દર્શન હતું.” મુમુક્ષુ દંપતિ! આ રૂપને વિરાટરૂપ કહે છે. વિરાટ એટલે પ્રત્યેકનો સમૂહ, દાખલા તરીકે આફ્રિકા, એશિયા, યુરોપ, અમેરિકા વગેરે સર્વે ખંડોના લોકોનો આખો સમુદાય-તેમનાં ગૃહાંગૃહાં સુખો, આંખો, અવયવો, આભરણો અને હથિયારો વગેરે સાથેનો જેમ વિરાટસમુદાય કહેવાય છે તેજ આ વિરાટરૂપ પરમાત્માજ બનેલા છે. દિવ્યમાળાઓ, દિવ્યગંધો, દિવ્યલેપો પણ એ પરમાત્માજ બનેલા છે. સર્વે આશ્ચર્યરૂપ, અનંત, વિશ્વના મુખથી મુખવાળા, હાથથી હાથવાળા, આંખોથી આંખવાળા, હથિયારોથી હથિયારવાળા એ પરમાત્મા છે. પહાડ, નદી, વન, પશુ, પક્ષી, જળચર, તેજવાળા, વનસ્પતિઓના ગંધ ફળફુલવાળા એ પરમાત્મા દેવ છે-

અનેકવક્ત્રનયનમનેકાદ્ભૂતદર્શનમ્ ।

અનેકદિવ્યામરણં દિવ્યાનેકોચતાયુધમ્ ॥ (૧૧-૧૦)

દિવ્યમાલ્યાંવરધરં દિવ્યગંધાનુલેપનમ્ ।

સર્વાશ્ચર્યમયં દેવમનંતં વિશ્વતોમુક્તમ્ ॥ (૧૧-૧૧)

વળી સંજય કહે છે “હે રાજન્! આકાશમાં હજારો સૂર્યો એકસામટા ઉગીને જે પ્રકાશ આપે તેવો આ રૂપનો પ્રકાશ હતો અને એ બધું એ મહાત્મા-શ્રીકૃષ્ણ પરપ્રજ્ઞના શરીરના એક ખુણામાં આપું વિશ્વ ભિન્નભિન્ન અનેક પ્રકારનું મારા જોવામાં આવ્યું અને અર્જુનને એ બધું જગત બતાવ્યું.”

દિવિ સૂર્યસહસ્રસ્ય ભવેશુગપદુત્થિતા ।

યદિ મા સદૃશી સા સ્યાદ્દાસસ્તસ્ય મહાત્મન ॥ (૧૧-૧૨)

તત્રૈકસ્ય જગત્કૃત્ત પ્રવિભક્તમનેકધા ।

અપર્યદેવદેવસ્ય શરીરે પાઢવસ્તદા ॥ (૧૧-૧૩)

મુમુક્ષુ દ પતિ આ વર્ણુન રૂપક છે નામ-રૂપ ચરાચર જગત, તેજ પરમાત્મા શ્રીકૃષ્ણ પોતાનુ રૂપ કહે છે. યાદ રાખો કે આપણી આ દુનિયા શ્રીકૃષ્ણના રૂપોજ છે તમે આત્મા છો. આત્મા એક છે. આત્માજ સર્વરૂપ થયેલો છે. આત્માજ પરમાત્મા પરમબ્રહ્મ શ્રીકૃષ્ણ છે અને તે તમે છો. આ વાતને ભૂલવા બેવી નથી-જો તમે શોકમુક્ત, સ સારખ ધમુક્ત અને મોક્ષરૂપ થવાને ઇચ્છો છો તો સજ્ય ધૃતરાષ્ટ્રને કહે છે કે “આ વિશ્વરૂપ થયેલા જોઈને અને જાણીને અર્જુન આશ્ચર્યચકિત થઈ ગયો એના રવાડા ઉભા થઈ ગયા પછી એ માથુ નમાવીને બે હાથ જોડી પરમાત્માને કહેવા લાગ્યો ”

તત સ તિસ્સયાવિષ્ટો હૃષ્ટરોમા ધનંજય ।

પ્રણમ્ય શિરસા દેવ કૃતાંજલિરભાષત ॥ (૧૧-૧૪)

અર્જુન જોત્યો “હે મહાત્મા ! તમારા આ દેવદેહને વિષે હું દેવોને, અનેક ઉપજેલાના સઘને, બ્રહ્મારૂપ ક્રમગમા બિરાજેલા બ્રહ્માને, ઈશ્વરને, કવિઓને, શેષ, વાસુકી વગેરે બધા દિવ્યોને અને અનેક બાહુવાળા તેમજ અનેક અનેક મુખોવળા તમને સર્વરૂપ થયેલાને હું જાઉં છું તમારો આદિ-મધ્ય અત કયાય દેખતો નથી હે વિશ્વના ઇશ્વર ! હે વિશ્વરૂપ બનેલા પરમાત્મા ! તમને મુગડે, ગદા અને ચક્ર ધારણ કરેલા તેજના ભડારને, સર્વ તરફ દીપી રહેલાને હું જાઉં છું. હું ખતી જોઈ શકાય તેવું ચારે બાજુથી જોઈ શકાય તેવું, અગ્નિ અને સૂર્ય સમાન તેજસ્વી,

અમાપ એવુ એ ૩૫ છે તમે અમર, ઉત્તમ, જાણવા યોગ્ય,
ત્રિધનુ ઉત્તમ શરણ, અવિકાત્રી, શામક, ધર્મરક્ષક, સનાતન પુરુષ
છો એવુ હું માનુ છું તમારા નેત્રો એ મૂર્ધ અને ચદ્ર છે તમે
આદિ, મધ્ય અને અંત વિનાના, અનંત વીર્યવાળા, અંત બાહુવાળા
છો હું તમારા ઝગઝગતા અગ્નિમુખવડે તમારા પોતાના તેજવડે
આ વિશ્વને તથાવતા જોઉં છું -

પશ્યામિ દેવાસ્તવ દેવ દેહે સર્વાંસ્તથા ભૂતવિશેષસઘાન્ ।

બ્રહ્માણમીશ કમલસનસ્થમૃષીશ્ચ સર્વાનુરગાશ્ચ દિવ્યાન્ ॥

(૧૧-૧૫)

અનકવાહૂદરવક્ત્રનેત્ર પશ્યામિ ત્વા સર્વંતોડનતરૂપમ્ ।

નાત ન મબ્ય ન પુનસ્તવાદિં પશ્યામિ વિશ્વેશ્વર વિશ્વરૂપ ॥

(૧૧-૧૬)

કિરીટિન ગદિન ચક્રિણ ચ તંજોરાગ્નિ સર્વંતો દીપ્તિમતમ્ ।

પશ્યામિ ત્વા દુર્નિરીક્ષ્ય સમતાદ્ દીપ્તાનલાર્કંતુતિમપ્રમેયમ્ ॥

(૧૧-૧૭)

ત્વમક્ષર પરમ વેદિતવ્ય ત્વમસ્ય વિશ્વસ્ય પર નિધાનમ્ ।

ત્વમવ્યય શાશ્વતધર્મગોપ્તા સનાતનસ્ત્વ પુરુષો મતો મે ॥

(૧૧-૧૮)

અનાદિસમ્પ્રાતમનતવીર્યમનતવાહુ શશિમૂર્યનેત્રમ્ ।

પશ્યામિ ત્વા દીપ્તહૃતાશવક્ત્ર સ્યતેજસા વિશ્વમિદ તપતમ્ ॥

(૧૧-૧૯)

“હે આત્મા ! ભુમિમા, અતરિક્ષમા અને અર્વાના અતગ્મા
અને અર્વે દિગ્માઓમા તમે એકલાજ વ્યાપીને રહેવા છો તમારૂં
આ હૃદય ૩૫ લેઈને ત્રિલોકીને તથા યાય છે સામેની બાહુમા

લડવાને ઉલેવાઓને હું તમારામાં પ્રવેશ કરતાં જોઉં છું. કેટલાક દેવોના સમૂહને પણ તમારી સમીપ આવતાં જોઉં છું કેટલાક તમારાથી ડરેલાં જો હાથ જોડીને તમને નમસ્કાર કરે છે મહાન રૂપિઓ અને સિદ્ધોનો સમૂહ 'સ્વસ્તિ' કહીને બહુબહુ સ્તુતિઓ વડે તમારા વખાણ કરે છે. રૂદ્રો, આદિત્યો, વસુઓ, સાધ્યદેવો, વિશ્વદેવો, અશ્વિનો, મરુતો, પિતૃઓ, ગંધર્વો, યક્ષો, રાક્ષસો, અસુરો અને સિદ્ધોનો સમૂહ આશ્ચર્યચકિત થઈને તમને જોઈ રહેલા છે બહુ મુખોવાળું, બહુ નેત્રોવાળું, બહુ બાહુઓવાળું, બહુ પગોવાળું, બહુ ઉદરોવાળું, મુખની અદર કરાળ દાદોવાળું તમારૂં રૂપ જોઈને ચોંદે લોકના જીવો તથા હું ગભરાઈએ છીએ "

द्यावापृथिव्योरिदमतरं हि व्याप्तं त्वयैकेन दिशश्च सर्वा ।

दृष्ट्वाऽद्भूतं रूपमुग्रं तवेदलोकत्रयं प्रव्यथितं महात्मन् ॥

(૧૧-૨૦)

અમી હિ ત્વા સુરસઘા વિશતિ કેચિદ્ધીતા પ્રાજલ્યો ગૃણતિ ।

સ્વસ્તીત્યુક્ત્વા મહર્ષિસિદ્ધસઘા સ્તુપતિત્વા સ્તુતિમિ પુષ્કલામિ ॥

(૧૧-૨૧)

રૂદ્રાદિત્યા વસવો યે ચ સાધ્યા વિશ્વેઽશ્વિનો મરુતશ્ચોપ્મપાશ્ચ ।

ગંધર્વયક્ષાસુરસિદ્ધસઘા વીક્ષતે ત્વા વિસ્મિતાઐવ સર્વે ॥

(૧૧-૨૨)

रूपं महत् बहुवक्त्रनेत्रं महाबाहो बहुनाहूरूपादम् ।

बहूदरं बहुदन्ताकरालं दृष्ट्वा लोका प्रव्यथितास्तथाहम् ॥

(૧૧-૨૩)

“આકાશને અપર્ચ કરતું, અનેક વર્ણોવડે દેદીપ્યમાન મરુ, રાક્ષસો મોવાળું, બહુબાહુ નેત્રોવાળું તમારૂં રૂપ જોઈને મારો

અ તરાતમા આણે બની ગયો છે નથી રહેતી મને ધીરજ કે નથી રહેતી મારા અત કરણમા શાંતિ હે વિષ્ણુ ! તમારા મુખોમાની કરાળ દાઢો કાલાગ્નિ સમાન દેખાય છે મને દિગ્માએનુ ભાન રહ્યું નથી મારૂં ચિત્ત વ્યથ થઈ ગયું છે એ જગતના નિવાસ ! હે દેવોના ધર્શ ! પ્રસન્ન થાઓ ! સામે ઉભેલા ધૃતરાષ્ટ્રના પુત્રો, આખી અવનિના રાજાઓ સહિત તેમજ ભીષ્મ, દ્રોણ, કર્ણ અને અમારી તરફના મુખ્ય યોદ્ધાઓ તમારામા અને તમારા મુખમા પ્રવેશી રહેલા છે, અને તમારી ભય કર દાઢોમા દમાઈને ચપાઈ રહેલા છે આમ તમારા મુખમા દોડીદોડીને પ્રવેશેલા અને તમારી દાઢોની વચ્ચમા તેઓ ચોટી રહેલા છે તેમના અગો દિત્તબિન્ન થઈ રહેલા દેખાય છે જેવીરીતે નદીઓ અને સરોવરો બહુ વેગથી મે કાઠે ઉભરાય અને સમુદ્ર તરફ દોડી જાય છે, તેવીરીતે ઉત્તમ અગ્નિવાળા બધા યોદ્ધાઓ અધિગ્રાવિક વેગથી તમારા અગ્નિથી પ્રદિપ્ત થયેલા મુખમા પ્રવેશતા હુ જોઉં છું જેમ દીવામા પતંગિયા આવી પડે છે, તેમ તેઓ મરી જવાને માટે ભારે વેગથી તમારા મુખમા પ્રવેશી રહેલા છે તમારા અગ્નિવાળા મુખપડે તમે તેમા પ્રવેશવા આવનારાઓને ચાટો છો ચીંદેલોડોને તમે આ પ્રમાણે ચાટી રહ્યા છો આવા તમારા રૂપ અને તેજવડે, હે ભગવાન ! હે વિષ્ણુ ! તમે સમસ્ત જગતને તપાવો છો ” ॥

નમ સ્પૃશ દીપ્તમનેકવર્ણં વ્યાત્તાનન દીપ્તવિશાલનેત્રમ્ ।

દૃષ્ટ્વા હિ ત્વા પ્રચ્ચથિતાતરાતમા ધૃતિન વિદામિ શમ ચ વિષ્ણો ॥

(૧૧-૨૪)

દૃષ્ટાકરાલાનિ ચ તે મુસ્તાનિ દૃષ્ટ્વૈવ કાલાનલસનિભાનિ ।

દિશો ન જ્ઞાને ન જ્ઞમે ચ શર્મ પ્રસીદ દેવેશ જગન્નિવાસ ॥

(૧૧-૨૫)

અમી ચ ત્વા ધૃતરાષ્ટ્રસ્ય પુત્રા સર્વે સહૈવાવનિપાલસઘૈ ।
મીઘ્મો દ્રોણ સૂતપુત્રસ્તથાસૌ સહાસ્મદીયૈરપિ યોધમુર્યૈ ॥
(૧૧-૨૬)

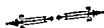
વક્ત્રાણિ તે ત્વરમાણા વિશતિ દંટ્રાકરાલાનિ મયાનકાનિ ।
કેચિદ્વિલગ્ના દશનાતરેપુ સદૃશ્યતે ચૂર્ણિતૈસ્તમાઘૈ ॥
(૧૧-૨૭)

યથા નદીના વહ્નોઽમ્બુવેગા સમુદ્રમેવામિમુત્તા દ્રવતિ ।
તથા તવામી નરલોકવીરા વિશતિ વક્ત્રાણ્યભિવિજ્વલતિ ॥
(૧૧-૨૮)

યથા પ્રદીપ્ત જ્વલન પતંગા વિશતિ નાશાય સમૃદ્ધવેગા ।
તથૈવ નાશાય વિશતિ લોકાસ્તવાપિ વક્ત્રાણિ સમૃદ્ધવેગા ॥
(૧૧-૨૯)

લેલિહ્સસે પ્રસમાન સમતાલોકાન્સમગ્રાન્વદનૈર્જ્વલદ્ધિ ।
તેજોભિરાપૂર્ય જગત્સમગ્ર માસસ્તવોગ્રા પ્રતપતિ વિઘ્નો ॥
(૧૧-૩૦)

અધ્યાય દસમો સ પૂર્ણ

* અધ્યાય ૧૧ મો *

મુમુક્ષુ હ પતિ ! હવે તમે વૃદ્ધાવસ્થામાં પ્રવેશ કરી દીધો છે બન્ને હવે તમે મોત તરફ ઉતાવળથી ગતિમાન થઈ રહેલા છે બે કે તમે આત્મા છો, છતાં સ્વસ્વરૂપની ઓગળાણ વિનાના છો. યાદ રાખો કે કાળ કોઈને છોડતો નથી કોણનાણે ક્યારે તમારૂં

આ શરીર-આજ, કાલ કે હમણાજ-પડી જાય ! તમે આવા અનિશ્ચિન મોત થતા, અને બાળકો તેમજ યુવાનોના શરીરો તમારા પહેલા છૂટી જોતા નથી જોયા ? તમે સયમ-ધર્મ-મત્કર્મ અને બ્રહ્મચર્યવડે મુદ્દલ જીવી રહેલા છો, પણ આખરે સો વર્ષ પછી પણ તમારું શરીર પડી જવાનું છે માટે હવે તમારી વૃત્તિઓને, તમારા અતકરણમાથી બહાર નીકળીને દુનિયા તરફ દોડતી અન્યમીને, મનમા રૂઢીને, તમારામાં રહેલા પરમાત્મામાં જોડો ! જો આ પ્રમાણે સાઠ વર્ષની ઉંમર સુધીમા તમે તમારી વૃત્તિઓ પર જીત નહીં મેળવો તો તમારો આ જન્મ બગડશે, મિથ્યા જશે

હવે તુઓ કે અર્જુન પરમાત્માના વિરાટરૂપના દર્શન કરવામા કેવો નફળ થયો હતો તે તમારે પણ અર્જુનના જેવા થવું જોઈએ ઈશ્વરદર્શનને માટે સાધનો કરવા જોઈએ કશું પણ અશબ્ય નથીજ અર્જુન જોહો જોયેલા વિશ્વરૂપને પૂછે છે કે “આપ આવા ઉગ્ર રૂપવાળા કેણુ છો ? તમે કયા દેવ છો ? હે શ્રેષ્ઠ દેવ ! પ્રમન્થ થાઓ ! મે તમને કદી જોયા નથી તમારી પ્રવૃત્તિ શામાટે છે તે હું જાણતો નથી હું તમને જોળખવાને ઇચ્છુ છું ”

आरवाहि मे को भवानुप्ररूपो नमोऽस्तु ते देववर प्रमीद ।

विह्वातुमिच्छामि भवतमाद्य न हि प्रजानामि तव प्रवृत्तिम् ॥

(૧૧-૩૧)

યુક્તિપૂર્વક જાણી જોયે કે એગ્રી વર્ષનો ડોલો ફક્ત ઉપર-ઉપરથી જોવા કરે છે કે “હે ભગવાન ! મોત આપ ! ” પણ એના મનમા એ ઇચ્છે છે કે પ્રથમ એનાથી જેવું દેખાતુ, સંભળાતુ, લાવતુ ખાવાતુ પચતુ ઇત્યાદિ પાછું અત્યારે તેવુંજ થાય મરવું એના દાથમા છે ઝેર ખાય, ફૂવામા પડતું મેવે, પિત્તોલની ગોળી ખાય, છાપરે ચઢીને બુસકો મારે ઇત્યાદિ પ્રયત્નોથી મોત આવે

વૃદ્ધાવસ્થા યોગ

છે અને આવીરીતે ઘણાને મરતા તમે જોયા છે, સાલજ્યા છે કે ન્યુસપેપર્સમાં વાંચ્યું છે ભગવાન પાસે મોત માગનાર ડોસો નથી જાણતો કે 'આ કાળ આવે છે અને એ કાળ આવે ત્યારે એમ થાય' ચામડીનું ઢીલું પડવું, મોપર કરચલીઓ પડવી, વાળનું સફેદ થવું એને ચેતાવે છે આ કાળ જન્મેલા માત્રને આવે છે અને એમનું મોત થાય છે મોત અનિવાર્ય છે

આ પ્રમાણે માનવી જાતસ્ય હિ ધ્રુવોમૃત્યુ = જન્મેલાનું મૃત્યુ અનિવાર્ય છે એવું જાણે છે, સાલજે છે અને વાંચે છે, છતાં એ ડરે છે અવિદ્યાના કારણથી જ્ઞાનીએ ને મોતનો ડર લાગતો નથી કારણકે એઓ આત્માને નિત્ય અને ઉપજેલા માત્ર-પ્રકૃતિના કાર્યો-શરીરોને અનિત્ય જાણે છે શ્રીકૃષ્ણે અત્યાર સુધી આ વાતને સમજાવી છે, પણ અર્જુનના અતરમાં એ ઉતરી નથી તેથી જ અહારમા અધ્યાયના અંતે ગૃહસ્થધર્મ પાળીને ક્ષત્રિયનો ધંધો-રક્ષક-સિપાઈગીરી-કરીને ગુજરાન કરવાનું સમજાવ્યું છે તમે વૃદ્ધાવસ્થાને સમજી ગયા છો અને હવે ઘરવ્યવહાર અને દુનિયાથી નિવૃત્ત થઈને મન અને ચિત્તને પરમાત્મા સાથે જોડી દેવાનો અભ્યાસ કરવા લાગ્યા હશે. માઠ વર્ષનો માનવી જો એકાવન વર્ષનો થયા પછી મન અને ચિત્તને પરમાત્મા સાથે જોડી શકતો નથી તો પછી એનું મન ધૃતરાષ્ટ્ર જેવું એકમઠ વર્ષની વય પછી ઇન્દ્રિયલોહુપ, પક્ષપાતી અને અચળ બની જાય છે શરીર અને ઇન્દ્રિયોથી કશું એ બની શકતું નથી છતાં જીભસ્વાની નિંદા માલજવાની ઈચ્છાવાળું અને રૂપોને જોવાની તીવ્ર ભાવનાવાળું બની જાય છે, તેમજ એ ત્રી વર્ષ પછી એની સ્થિતિ ધ્રુવડના જેવી થઈ જાય છે એટલું બધું એના આચરણથી બની જાય છે કે ધરના પુત્ર-પુત્રીઓ-વડાઓનો એ અણગમતો અને હાસ્યાસ્પદ બની જાય છે પરિણામે એવા અશાનીઓની શોકમુક્તિ અને મોક્ષ વેગળા જાય છે અને તેથી ઉવળ કુતરા-ગધેડા કે ડુક્કરની

યોનિઓમા પડી ચોર્યાસીવક્ષના ચક્રગમા પડે છે. એને વ્યવહાર કૌશલ્યનુ અને જ્ઞાનનુ અભિમાન પણ બહુ હોય છે, છતા મલિનતાના કારણે એને પ્રસન્નતા હોતી નથી એને તો “હજી હું વધારે જીવવાનો છું” એવુજ મનમા આવે છે એ મોતથી ડરે છે એ મોતને ધિક્કારે છે

ભગવાન શ્રીકૃષ્ણ અર્જુનને નિમિત્ત કરીને ગીતાદ્વારા તમારા ઉપર દયા કરીને કહે છે કે “હું કાળ છું લોકનો ક્ષય કરવાને માટે તૈયાર થયો છું લોકોનો ક્ષય-નાશ કરવો એ મારો ધર્મ છે તારો પણ એક દિવસ નાશ તો થશેજ, પણ તે હાલ તો નહીંજ સુદૃઢભૂમિમા સામસામા ઉભેલા લડવૈયાઓ પણ કોઈ એક દિવસ મરી જવાનાજ છે સુદૃઢમા તુ તેમને નહીં મારીશ તોપણ તેઓ મરવાના તો છેજ ” પરમાત્મા માયાવડે સૃષ્ટા, પાલક અને નાશક થાય છે તેમાનુ કાળ એ નાશકરૂપ સમજવુ ઘટે.

મુમુક્ષુ દ પતિ ! તમે ધરોને જમીનદોસ્ત થતા જોયા હશે. સગાસબ ધીઓના શરીરોને પણ નાશ થતા જોયા હશે જેનો નમય એટલે કાળ આવ્યો તેનો નાશ કોઈ અટકાવી ચકતુજ નથી જન્મ્યુ તે તો જરૂર જવાનુજ છે શરીર એ તમારૂં ઘર છે તે પણ એક દિવસ નષ્ટ થવાનુંજ છે ‘કાળ ભગવાને દયા કરીને કહ્યું’ એવુ જે મેં તમને આગળ કહ્યું તે વાક્યપર શકાને સ્થાન નથી અહીં પરમાત્મા પોતાના એવા રૂપવડે તમને તમારા કંથાણુ માટે સાધનો કરવાનો બોધ આપે છે એવુ તમારે સમજવુ ઘટે છે જુઓ શ્રી ભગવાન કહે છે કે -

કાલોઽસ્મિ લોકક્ષયકૃત્પ્રવૃદ્ધો લોકાન્સમાદર્તુમિદ્ પ્રવૃત્ત ।

ઋતેઽપિ ત્વા ન ભવિષ્યતિ સર્વે યેઽવસ્થિના પ્રત્યનીકેપુ યોધા ॥

ભગવાન શ્રીકૃષ્ણ અર્જુનના કલ્યાણ માટે એની આત્મિક ખીક મટાડવા માટે અને ધર્મનું યુદ્ધ લડીને એની આજીવિકા ચલાવવાનો એનો ધર્મો અમમ્ભવીને એને દૃઢ બનાવવા માટે કહે છે કે “આત્મા તો અમર છે શરીરોને તો હું ઢાળ લાગુ પડવાનોજ છું એ બધાના મોતનું નિમિત્ત યુદ્ધજ છે. તારે તો દૃઢતા ચરાજ મેળવવાનો છે તેમને જીતીને તારે ગમ્ય કરવાનું છે. આ સમૃદ્ધ રાજ્ય ભોગવવાનો તેમનો હક્ક નથી. તું નિમિત્ત થા.” અર્જુન રાખે હાથે ધનુષનું વીર પકડતો હતો તેથી તેને સવ્યસાચીના નામથી ભગવાને મળોધ્યો છે પ્રોત્સાહન પણ દયાવડેજ અપાય છે પ્રભુ કહે છે કે “ઉઠ, ઉઠ, ઉભો થા’ સ આમ ડર’ મેં તેમને મારી મૂક્યા છે”

અર્જુનની આત્મિક ખીક એ હતી કે-ભીષ્મ, દ્રોણ અને કર્ણ મહાન યોદ્ધાઓ હોઈ, એઓ દેવોથી પણ જિતાય તેવા ન હતા જીવીને એવીજ ખીક ડામ, ક્રોધ અને લોભની હોય છે વાડ, આતો થઈ અર્જુનની વાત તમારે દુર્યોધનરૂપ અને તેના સેકડો મળતિયારૂપ ડામ ક્રોધ અને લોભ તેમજ નેકડો માયિક સુણો સાથે લડવાનું છે જેમ દુર્યોધન એ અર્જુનના સગો-પિતરાઈ ભાઈ થાય કે તેમ આ કામ, ક્રોધ અને લોભ પણ તમારા શરીરના મગા, બાકે પિતરાઈઓ થાય છે જેમ અર્જુને દુર્યોધન અને એના મળતિયા સાથે લડવાને દયા ખાધી હતી તેમ તેમને પણ કામ, ક્રોધ અને લોભ તેમજ એમના મળતિયા સાથે શરીરને મળધ હોવાથી તેમના ઉપર દયા આવે છે તમારા દીલમા આવ્યાજ કદે છે કે એમના બિના ચાલેજ કેમ? પણ તેમને જોઈએ છે મોક્ષ કામ, ક્રોધ અને લોભને એ વાત ગમતી નથી માટે તે તમારા શત્રુઓ છે પ્રભુને પ્રાપ્ત થવાને માટે અને પરમપદ માટે બુદ્ધિવાન માનવીઓ વિરૂદ્ધ મતલબના બધું, સગા, પતિ, પત્ની ઇત્યાદિનો પણ ત્યાગ કદે છે, જ્યારે કામ, ક્રોધ અને લોભ તો માનવીને

ડુકર, કુતરા કે પશુ જેવું બનાવી દે છે ન સમજ્યો કે તમને જે ખાવાપીવાનું, ઓઢવા પહેરવાનું અને જે એકાચારામ મળે છે તે કામ અને પ્રવૃત્તિની ધમાલ કરી મૂકવાથી મળે છે શરીરને જોઈતું બધું, ઘટતો એકદુશ્ચુ ઉદ્યોગ કરવાથી મળે છે, તપથી મળે છે, પુણ્યથી મળે છે અને દાનથી મળે છે જો એ બધું કામથીજ મળતું હોય તો સાથે પરીત્યા પસાર કરનાર ડોક્ટરો, વકિલો, એન્જિનિયરો, સામસામી દુકાનો કરીને જેઠેલા એકજ જાતનો વેપાર કરનારાઓ અને એકજ જાતની નોકરીઓ કરનારા માનવી-ઓમા ફેર કેમ પડે? જો બરાબર જોયો તો માફ કયન સમજમા આવશે કે જાધાની સરખી કમાઈ અને વૈભવ હોના નથી જેઓ કામવડે પ્રવૃત્તિની ધમાલ કરનારાઓ છે અને પ્રભુની નિકટ નથી, પ્રભુથી ડરતા નથી અને લક્ષ્મીના મદથી આધળા થયેલા છે તેઓ જરાયે શોકમુક્ત નથી -

तस्मात्स्वमुत्तिष्ठ यशो लभस्व जित्वा शत्रून्भुक्त्वा राज्यं समृद्धम् ।

मयैवैते निहता पूर्वमेव निमित्तमात्रं भव सव्यसाचिन् ॥

(૧૧-૩૩)

ભગવાન શ્રીકૃષ્ણે અર્જુનને કહ્યું કે “તને જેમનો ડગ છે, જેમના પર તારો પૂજ્યભાવ છે અને જેઓ તારા પિતરાઈઓ છે એમને ન મારવા જોઈએ એવું તું માને છે, પણ તેઓ જાધાને મારી નાખવાનો એ નિશ્ચય કર્યો છે તેમને માટે તારે વ્યથિત થવાની જરૂર નથી તું મગામ કર! તું તારા શત્રુઓને જરૂર છતીશ

સુસુહુ દપતિ! તમારે અહીં બોધ લેવાનો છે કે કામ-ક્રોધ-લોભ-ઈર્ષ્યા-અભિમાન-અજ્ઞાન-આ જાધા તમારી શોકમુક્તિને આડે આવનારા છે, માટે તે તમારા શત્રુઓ છે અને તેથી તેમની સાથે તમારે લડવું જોઈએ ધાર્મિક સાધનો, જેવા કે પ્રભુપ્રેમ અને

આત્મજ્ઞાનરૂપ હૃદયિયારો વડે એમની સાથે લડવું જોઈએ એઓ બધા પ્રકૃતિના કાર્યો છે તેમને નાશ થવાનો નિયમ લાગુ પડ્યો છે, એટલે કાળ લગવાનવડે તેઓ હણાયેલા છે તેઓનો નાશ સમય આવે ત્યારે થાયજ છે. જુઓને! રાવણ અને વાલીનું અભિમાન જતું રહ્યું ભર્તૃહરિનો કામ મટી ગયો અને એ સન્યાસી થયે, પરશુરામનો ક્રોધ મટી ગયો અને એમનો પ્રહ્લણસ્વભાવ થઈ ગયો રૂક્મણીએ કૃષ્ણને પતિ ઇચ્છ્યા અને કૃષ્ણે એનું હરણ કર્યું જરાસંધ અને શિશુપાલ એ અપહરણ અટકાવી શક્યા નહીં અને તેથી તેમની ઈર્ષા મરી ગઈ વામ્બીકિનો મોહ મટ્યો અને એ પ્રહ્લણ ધયા દુર્વાસાનો કાંધ સુદર્શનચક્રના ભયથી નાશ પાગ્યો અને અઘરીયને પગે પડ્યા આમ બધાના એ વિકારોનો નાશ થયો પણ એમના આત્માનો નાશ ન થયો આત્માને કાળ લાગુ પડતોજ નથી. આત્મા એતે માયાવડે કાળરૂપ બને છે. એવું તમને અગાઉ કહેવામાં આવ્યું છે -

દ્રોણ ચ મીષ્મ ચ જયદ્રથ ચ કર્ણ તથાડન્યાનપિ યોધવીરાન્ ।

મયાહતાસ્ત્વ જહિ મા વ્યથિષ્ઠા યુદ્ધયસ્વ જેતાડસિ રણે સપત્તાન્ ॥

(૧૧-૩૪)

રણભૂમિથી ઘણે દૂર હસ્તિનાપુરમાં ધૃતરાષ્ટ્ર પાસે જોડેલો મંજય, લગવાન શ્રીકૃષ્ણે અર્જુનને જે જે પૂર્વેકિત બતાવ્યું અને કહ્યું તે જોધને અને સાલળીને ધૃતરાષ્ટ્રને કહેવા લાગ્યો કે “હે રાજન્! થરથર કાપતો, હાથજોડીને ઉભેલો અર્જુન, લગવાનનું બધું પૂર્વેકિત કરેલું સાલળીને નમસ્કાર કરીને, ગદ્ગદ કંઠે બાણે બીધેલો હોય તેવા સ્વરે બોલ્યો ” સંજય કહે છે કે -

સ્તચ્છત્વા વચન કેશવસ્ય કૃતાજલિર્વેપમાન કિરીટી ।

નમસ્કૃત્વા ભૂય યવાહ કૃષ્ણ સગદ્ગદ મીતમીત પ્રણમ્ય ॥

(૧૧-૩૫)

અર્જુન કહે છે કે “હે હૃષીકેશ ! તમારી કીર્તિવટે જગત હરખાય છે, અને આનંદ પામે છે અને સર્વે સિદ્ધપુરુષોના સંધો તમને નમે છે, જ્યારે રાક્ષસો ડરીને દિશાઓ તરફ ભાગી જાય છે તે યોગ્યજ છે.” સુમુક્તુ દંપતિ ! આ સ્થાને કામી, ક્રોધી-એવા માનવીઓને તમારે રાક્ષસો મમજવા ધટે.-

સ્થાને હૃષીકેશ તવ પ્રકીર્ત્યા જગત્પ્રહૃષ્યત્યનુરજ્યતે ચ ।
રક્ષાંસિ મીતાનિ વિશો દ્રવંતિ સર્વે નમસ્યંતિ ચ સિદ્ધસંઘાઃ ॥

(૧૧-૩૬)

“હે મહાત્મા ! તમે મહાન અધિક, સૃષ્ટિના આદિ, પ્રધાત્રી પણ આદિ છો. તમે અનંત, દેવોના ઇશ્વર, જગતના નિવાસ, સત્ અને અસત્થી ઉત્તમ-પર અને અદ્ધર છો. તેઓ આપને કેમ ન નમે ?”

વસ્માચ તે ન નમેરન્મહાત્મન્ ગરીયસે વ્રહ્મણોઽપ્યાદિકર્ત્રે ।
અનંત દેવેશ જગન્નિવાસ ત્વમક્ષરં સદસત્તત્પરં યત્ ॥

(૧૧-૩૭)

“તમે આદિદેવ છો, પુરાણપુરૂષ છો, વિશ્વના ઉત્તમ અને મહાન ધામ છો. જાણવાનું બધું તમે જાણો છો. હે અનંતરૂપ ! આ વિશ્વ તમારાવડે ઉપજ્યું છે. તમે સર્વેના ઉત્તમ ખજાનારૂપે છો.”

ત્વમાદિદેવઃ પુરુષઃ પુરાણસ્ત્વમસ્ય વિશ્વસ્ય પરં નિધાનમ્ ।
વેતાઽસિ વેદં ચ પરં ચ ધામ ત્વયા તતં વિશ્વમનતરૂપ ॥

(૧૧-૩૮)

“વાયુ-યમ-અગ્નિ-વરૂણ-સૂર્ય-ચંદ્ર અને પ્રજાપતિના પણ તમે દાદા છો. તમને હજારો વખત નમસ્કાર હો. ક્રીને પણ હું તમને નમસ્કાર કરું છું.”

યાદ રાખો ! અર્જુનનું આ કથન શ્રીકૃષ્ણને મનુષ્ય તરીકે નહીં, પણ પરમતત્વના સ્વભાવ પ્રદર્શને સંબોધાયેલું છે. શ્રીકૃષ્ણનું માનુષીરૂપ અને આ વિશ્વરૂપ પણ સ્વાભાવિક પ્રદર્શનાથી ઉપજ્યું છે, એ લક્ષ્ય રાખશો -

વાયુર્યમોઽગ્નિર્વજ્ર શશાક પ્રજાપતિસ્ત્વ પ્રપિતામહશ્ચ ।
નમો નમસ્તેઽન્તુ સદસ્રકૃત્વ પુનશ્ચ ભૂયોઽપિ નમો નમસ્તે ॥
(૧૧-૩૯)

વળી અર્જુન કહે છે કે “હે અનંતવીર્ય ! હે પરાક્રમી ! તમે સૌને પહોંચી વળો તેવા છો. તમારાથીજ આ બધું દૃશ્યમાન ઉપજ્યું છે તમેજ આ સર્વરૂપ બન્યા છો તમને આગળથી, પાછળથી અને સર્વ તરફથી નમસ્કાર હો -

નમ પુરસ્તાદથ પૃષ્ઠતસ્તે નમોઽન્તુ તે સર્વંત એવ સર્વં ।
અનનવીર્યામિતવિક્રમસ્ત્વ સર્વં સમાપ્રોપિ તતોઽસિ સર્વ ॥
(૧૧-૪૦)

“હે અચ્યુત ! તમે મારા સખા છો એવું જાણીને તોછડાઈથી ‘હે કૃષ્ણ ! હે યાદવ ! હે મિત્ર !’-આવીરીતે મેં તમને બોલાવ્યા છે, કારણકે હું તમારી આવી મોટાઈથી અજાણ્યો હતો. અજાણ્યો રહેવાનું કારણ પ્રેમ અને પ્રમાદ બેઉ હતા” -

સચેતિ મત્વા પ્રસમ યદુક્ત હે કૃષ્ણ હે યાદવ હે સચેતિ ।
અજાનતા મહિમાન તવેદ મયા પ્રમાદાત્પ્રણયેન વાપિ ॥
(૧૧-૪૧)

“હે અચ્યુત ! મસ્કરીઠકા માટે મેં તમારો અનાદર કર્યો છે અને વિહાર સમયે, સૂતી વખતે, બેઠા હોઈએ ત્યારે, ભોજન સમયે-આમ હરવખતે-એક વખત નહીં પણ અનેક વખતે,

એકાત્મજ નહીં પણ બીજાઓની સમક્ષ પણ મેં તમારો આવો અપરાધ કર્યો છે, આ બધા અપરાધો માટે હું આપની ક્ષમા માટે પ્રાર્થના કરૂં છું મહત્તાને ન માપી શકાય એવા તમે અપ્રમેય છો.” -

यथावहासार्थमसत्कृतोऽसि विहारशय्यासनभोजनेषु ।
एकोऽथवाप्यन्युत तत्समक्ष तत्क्षामये त्वामहमप्रमेयम् ॥

(૧૧-૪૨)

“તમારા પ્રભાવ સમો બીજા કોઈનો પ્રભાવ નથી આ લોકના અને ચરાચરના તમે પિતા, પૂજ્ય અને શુદ્ધોના પણ શુદ્ધ છો તમારા સમો કે અધિક ત્રણે લોકને વિષે બીજા કોઈ નથી.”

पितासि लोकस्य चराचरस्य त्वमग्न्य पूज्यश्च गुर्गरीयान् ।
न त्वत्समोऽस्त्यभ्यधिक कुतोऽन्योलोकत्रयेऽप्यप्रतिमप्रभाव ॥

(૧૧-૪૩)

“હે ઈશ્વરના પણ પૂજ્ય ! પ્રસન્ન થાઓ ! હું જમીન પર પડીને સાદાગ ઠ ડવત્ પ્રણામ કરૂં છું. પિતા પુત્રને, મિત્ર મિત્રને, પતિ પત્નીને જેમ માફી આપે છે તેમ તમે મને માફી આપો.”
પરમશ્રદ્ધા વિનાના બધા રૂપો અને નામો માધિક છે એવું યાદ રાખો ! જુઓ અર્જુન માફી માગતા કહે છે કે -

तस्मात्प्रणम्य प्रणिधाय काय प्रभाष्ये त्वामहमीशमीडयम् ।
पितेव पुत्रस्य मरेण सरयु प्रिय प्रियायार्हसि देव सोढुम् ॥

(૧૧-૪૪)

મુમુક્ષુ ઠ પતિ ! પરમશ્રદ્ધા એટલે પરમાત્માનુ રૂપ નહીં પણ તત્ત્વ-ચૈતન્ય, આ પરમશ્રદ્ધા વિના-નામરૂપમાત્ર-ઈશ્વર, પરમેશ્વર, આત્મા, પરમાત્મા, રામ, કૃષ્ણ, સત્યનારાયણ, હિરણ્યગર્ભ, વિરાટ -વિશ્વરૂપ વગેરે વગેરે બધા વિશ્વને ઉપકારક અને શોકમુક્તિ

તમા મોતને માટે પૂજન, ભજન, ચરન, ઉપાસન, અર્ચન,
ચિંતન અને ધ્યાન માટે ઉપકાન્ક તથા વિત્તશક્તિના નાશના કારણે
ઉપશરદ છે મમાધિ માટે તો પન્મપદ્મનુ ચિત્તનજ ઉપકાર કે
જે શુદ્ધ-શુદ્ધ-શુદ્ધ-શાત કે પરમશ્રદ્ધાના ચિત્તનવડેજ મમાધિ
લાગે છે એના જેવા થયા વિના પન્મપદ-નિર્વાણ-કેવલપ્રસિ
અને મોત નથી

અર્જુન જો-યો “પરમશ્રદ્ધાજ મારા માટે કર અને વિદ્યા બને
છે, એવું પૂર્વે મેં કરી હતું ન હવે મદત્તા લાગીને અને
સંકોચ થાય છે મારા મનમાં જાણતાં વાય છે મેં તમને, તમે
જગતના નિવાસ-દેવોના પાત્ર દેવ અને શિવ ના, અથવા તો તમારા ન
હતા તો હવે તમારૂં શ્રીકૃષ્ણનું ઉપ બતાવો” પ્રમદ થાઓ”
ય - રાખો! જાનીઓ અને યોગીઓ આ ઉપદેશ કરતા નથી
જુઓ અર્જુન કહે છે તે -

અદૃષ્ટપૂર્વે જ્ઞપિતોડમિ જ્ઞપ્ત્યા મયેન વ પ્રજ્વલિત મનો મે ।
તદેવ મે દર્શય દેવ રૂપ પ્રસીદ જ્ઞેય જગતિસામ ॥
(૧૧-૪૧)

જે કાગરૂપ છે, જેનો કાગ આવે તે ત્યારે નાશ થાય છે,
એવા વિશ્વરૂપ બનેલા કાગ ભગવાનના ભય વાળે તેવા રૂપને
અતર્ધાન કરીને કૃષ્ણના રૂપને જેવા અર્જુન કર્યું છે અને મારે
સાથે ભય ન લાગે તેવા મનશ્યામ, ચતુર્ભુજ-શાખ રૂક મના, પન્મ-
શુદ્ધ-મૌમ્ય-બીક ન લાગે તેવા રૂપના દર્શનથી પાછો ફરવા
છે જુઓ અર્જુન કહે છે કે -

કિરીટિન ગદિન વક્ત્રહ્નમિન્છામિ ત્વા ક્રાટુમાર્થય ।
તેનેત્ર રૂપેણ વપુર્ભુજેન સદ્ગુણો ભવ વિભૂર્જે ॥
(૧૧-૪૬)

મુમુક્ષુ ક્ષપતિ ! ભક્તોને ચતુર્ભુજ નારાયણ રૂપના દર્શન કરવા બહુ ગમે છે ભગવાન પણ ત્યારે કોઈ જીવના શુભ્રવરૂપને પ્રગટાવવા ઇચ્છે છે ત્યારે પ્રસન્ન થઈને આ રૂપના દર્શન આપે છે

હવે આ પ્રભાણેની અર્જુનની સ્થિતિ અને પ્રાર્થનાયુક્ત વાણી સાંભળી ત્યારે ભગવાન શ્રીકૃષ્ણ જોયા કે “હે અર્જુન ! મારી પ્રસન્નતાવડેજ આ રૂપ મેં તનેજ બતાવેલું છે મારા આત્મયોગથી તું એ જોઈ શક્યો છું એ ઉત્તમરૂપ જે મેં તને બતાવ્યું છે, તે આલુ તેજોમય, વિશ્વમય, અપારપાર, સર્વનું આદિ, તારા વિના બીજા કોઈએ પૂર્વે જોયું નથી આ રૂપ યજ્ઞ કરવાથી, વેદોનું અધ્યયન કરવાથી, દાનો કરવાથી, ક્રિયાઓથી, ઠગ તપ કરવાથી પણ આ મૃત્યુહોદ્ધમા તારા વિના બીજા કોઈથી જોવું શક્ય નથી. આ રૂપ જોઈને તારે ગભરાવાનું નથી તારે મૃદ બનવું જોઈતું નથી, આ આલુ માફ રૂપ તને ઘોર લાગે છે, પરંતુ તું ઠરી ગઈ નહીં આ રૂપને જોઈને તું ખુશી થા તું ભાગ્યશાળી છું. ફરીને તું મારા એ રૂપને જો !

મયા પ્રસન્નેન તવાર્જુનેદ રૂપ પર દાર્શિતમાત્મયોગાત્ ।

તેજોમય વિશ્વમનતમાય યન્મે ત્વદન્યેન ન દૃષ્ટપૂર્વમ્ ॥

(૧૧-૪૭)

ન વેદયજ્ઞાધ્યયનૈર્ન દાનૈર્ન ચ ક્રિયામિર્ન તપોમિરુઘૈ ।

एषरूप शक्य अह नृलोके द्रष्टु त्वदन्येन कुरुप्रवीर ॥

(૧૧-૪૮)

मा ते व्यथा मा च विमूढभानो दृष्ट्वा रूप धोरमीदृहममेदम् ।

व्यपेतभी प्रीतमना पुनस्त्व तदेव मे रूपमिदं प्रपश्य ॥

(૧૧-૪૯)

યોગી સજ્ય ધૃતરાષ્ટ્રને કહે છે કે “હે રાજન્ ! આ પ્રમાણે ભગવાન વાસુદેવે કહીને પોતાનું ૩૫ ફરીને અર્ચનને બતાવ્યું પ્રથમ એમણે કાળરૂપ બતાવીને ડરાવ્યો અને દોલ પમાડ્યો અને પછી આશ્વાસન આપીને “ડરીશ નહીં” એમ કહી ચતુર્ભુજ થયા અને પછી બચરહિત બનાવી પોતાનું માનુષીરૂપ બતાવ્યું ” -

इत्यर्जुन वामुदेवस्तथोक्त्वा स्वरूपं दर्शयामास भूय ।
आश्वासयामास च भीतमेन भूत्वा पुन सौम्यवपुर्महात्मा ॥

(૧૧-૫૦)

મુમુક્ષુ દ પતિ ! અર્ચન હવે શ્રીકૃષ્ણને દેવકીના પુત્રરૂપે, પોતાના મામાના પુત્ર કે મિત્રરૂપે જોઈને બોલવા લાગ્યો કે “હે જનાર્દન ! આ તમારું માનવરૂપ જોઈને મારા શ્વાસમા શ્વાસ આવ્યો છે આ સૌમ્યરૂપને જોઈને હવે હું મારી અસલ શારીરિક દશામા આવ્યો છું, હું સ્થિર થયો છું, મારામા ચેતના આવી છે -

दृष्ट्वेदं मानुष रूपं तव सौम्य जनार्दन ।

इदानीमस्मि सवृत्त सचेता प्रवृत्तिं गत ॥ (૧૧-૫૧)

શ્રીભગવાન બોલ્યા “હે અર્ચન ! સર્વસામાન્યને આ મારું ૩૫ બહુબહુ દૂર હોય છે અને તે મેં તને બતાવ્યું છે દેવો પણ એ ૩૫ને જોવાની આકાંક્ષા કાયમ કર્યા કરે છે અલબત્ત, દેવો, માનવીઓ, વૃક્ષો, પશુઓ, પક્ષીઓ, જળચરો, પૃથ્વી, જાળ, તેજ, આકાશરૂપે પરમબ્રહ્મ બને-તેઓમા ચેતન્યરૂપે રહે, તેમનું પોષણ કરે અને તેમનો સહાર પણ તેઓ કરે, એવી વાત સમજમા ન આવે તેવી છે વળી એ બ્રહ્મા-વિષ્ણુ અને મહેશ બને એ વાત પણ સમજમા ન આવે તેવી છે આ વાત તો તત્ત્વદર્શીઓ અને યોગીઓજ જાણે છે કારણકે તેઓ પ્રેમવટે અને સમાવિવડે એ બધા રૂપોને સમજી શકે છે ભોગવિલાસી દેવોને પણ ભોગોનુજ

ચિંતન હોય, તેથી તેઓ એ વાતને સમજી નકે નહીં વળી દેવોને અને બીજાઓને પૂરોપિત આ બધામાં ચેતન્યરૂપે સર્વગત સર્વવ્યાપક હોઇને પરમબ્રહ્મ રહે છે એ વાત તો સમજાયા નથી આવતી શું પત્યરમા, હોઠામા, કપામા, ત્રાણામા, લાકડામા તે વળી ભગવાન હોય કે ? આવું બોલનારા બિચારા મૂઢાને પરમતત્ત્વ સમજવું મુશ્કેલ હોય છે મૃતિઓ એ ભગવાનના થઈ ગયેલા અવનારોની હોય છે અને તેમા પણ પરમતત્ત્વ હોયજ છે તુઓ શ્રીભગવાનની વણી છે કે -

સુદુર્દશમિદ રૂપ દષ્ટવાનસિ યન્મમ ।

દેવા અપ્યસ્ય રૂપસ્ય નિત્ય દર્શનશક્ષિણ ॥ (૧૧-૫૦)

વળી પરમાત્મા શ્રીકૃષ્ણ કહે છે કે “હે અર્જુન ! તે જે રૂપ જોયું છે તે રૂપ, વેદના મંત્રો ભલવાથી, તપ કરવાથી, દાનેશ્વરી થવાથી કે પૂજન કરવાથી દેખાઈ શકે તેવું નથી એ પ્રભરતુ દર્શન અનન્ય ભક્તિ, અનન્ય ચિંતન અને સમાધિ વડે જાણી અને જોઈ શકાય છે તેમજ એમા પ્રવેશી શકાય છે પરમબ્રહ્મને પામવાને ઇચ્છનારાઓએ મોક્ષની તમન્નાવડે મારા-પરમાત્મા માટેજ (પોતાના હિતને માટે નહીં) જનતા માટે, પ્રાણીઓ માટે, બેદ વિતા સર્વે માનવીઓ માટે કર્મો કરવા ઘટે, પરમાત્માનેજ પરાયણ થવું ઘટે, પરમેશ્વર અને પરમબ્રહ્મનીજ ભક્તિ કરવી ઘટે, શત્રુ સાથે પણ વૈરબુદ્ધિ ન રાખવી ઘટે આવી સાધના સિવાય બીજી કોઈ માધનાથી પરમબ્રહ્મને પામી શકાયજ નહીં તુ હજી તેવો નથી, માટે તારે ચિત્તશુદ્ધિ માટેજ કર્મ કરવા જોઈએ તે પૂર્વેની બીજી લડાઈઓમા નહીં લડવાનો ભાવ બતાવ્યો નથી, જ્યાંદે આ વખતેજ તને મમતા અને ન્નેહથી નહીં લડવાનો ખાલી ભ્રમ થયો છે તે તુ હવે દૂર કર ।” શ્રી ભગવાન કહે છે કે -

નાહ વેદૈર્ન તપસા ન દાનેન ન ચેજ્યયા ।

શક્ય એવિધો દ્રષ્ટુ દ્રષ્ટવાનસિ મા યથા ॥ (૧૧-૫૩)

મક્ત્યા ત્વનન્યયા શક્ય અહમેવવિધોઽર્જુન ।

જ્ઞાતુ દ્રષ્ટુ ચ તન્વેન પ્રવેષ્ટુ ચ પરતપ ॥ (૧૧-૫૪)

મત્કર્મકૃન્મત્પરમો મદ્ગુક્ત સગવર્તિત ।

નિવેર સર્વભૂતેષુ ય સ મામેતિ પાઢવ ॥ (૧૧-૫૫)

મુમુક્ષુ દેવતિ ! સમજી શક્યા ભગવાન શ્રીકૃષ્ણના કથનને ? એક એક નામ-રૂપ પ્રાણી-પદાર્થના અમૂલ્યવાળુ આ વ્યક્તાવ્યકત વિશ્વ પરમશ્રદ્ધા છે, એમ માનીને તેમના ઉપર પ્રેમ કરવો એ અનન્ય ભક્તિ કહેવાય છે. અધમ પર દયા કરવી, સમાન સાથે મિત્રતા રાખવી અને શ્રેષ્ઠ નાથે પૂજ્યભાવ રાખવો, એ અગત્યનો પ્રેમ યા ભક્તિના પ્રકાર છે પ્રેમની કિંમત પ્રાણથી પણ વધે છે એવાજ માટે ભક્તિને શિખવનાર મનાતનધર્મની રક્ષા માટે પ્રાણની દુરગાની આપવાનું કહેવાય છે

આવું સ્પષ્ટ કથન છતાં, ભક્તિયો ૧-કમયોગ-જ્ઞાનયોગને અત્યાગ્રમુખી સમન્તવ્યા છતાં અર્જુન મુગ્ધને સમજી શક્યો નથી ૨ માનુ હું કે કદાચ તમે પણ નહીં સમજી શક્યા હશે ૩ તુએ અર્જુન શ્રીભગવાનને પૂછે છે કે 'તમાના મધિક એટલે મગુણરૂપની ઉપામના કન્નાગ ભૂત અને તમાના અમાધિક -અવ્યક્ત-અક્ષર રૂપની ઉપામના કન્નાગ જ્ઞાનીએ-આ પ્રેમા યોગને ઉત્તમરીતે જાણનાર કોણ છે ? અર્જુન ત્યાજ -

પ્રત્ય સતતયુક્તા યે મહાત્મા પર્યુપાસતે ।

યે ચાપ્યક્ષરમવ્યક્ત તેષાં કે યોગવિન્નમા ॥ (૧૨-૧)

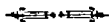

શ્રી ભગવાન ઉત્તર આપે છે કે “ પૂર્ણશ્રદ્ધાવટે મારા બેડે રૂપોમાં જેનું ચિન્ત પરાવાયેલું છે અને મારી ઉપાસના નિત્યચિત્તન વડે કરે છે તેઓને ઉત્તમ યોગ યમજનારા હું માનું છું ”:-

મધ્યાવેશ્ય મનો ચે માં નિત્યયુક્ત ડપાસતે ।

શ્રદ્ધયા પરયોપેતાસ્તે મે યુક્તતમા મતાઃ ॥ (૧૨-૨)

અધ્યાય અગિયારમો અને વૃદ્ધાવસ્થા યોગ સંપૂર્ણ

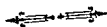

“ગીતાવાર્તાલાપ” ગ્રંથ તથા ફંડના

—: વ્યવસ્થાપકો :—

- (૧) ડૉ. ચંદુલાલ જેઠાણુ વૈદ્ય
વૈદ્ય મહોદયો-નવસારી.
- (૨) ભીખાભાઈ બાનુશંકર ભટ્ટ
દરિવીલા-૮ મો રસ્તો-સાન્તાક્રુઝ (પૂર્વ)
- (૩) પુરયોત્તમ ગોવિંદરામ પુરોહિત
તારાકુળ -૬કો રસ્તો-સાન્તાક્રુઝ (પૂર્વ)
- (૪) સુનીલાલ નાથાલાલ પરીખ
ડૉ વીસન સ્ટ્રીટ, મર્ચન્ટ-સન, બીજો માળે-મુંબઈ ૪.
- (૫) રતનલાલ મોહનલાલ પરીખ
સુલતાનપુરા-જમખાતા પોળ-વડોદરા.
- (૬) ડૉ. રમણલાલ પ્રાણુલાલ શાહ
મું. પોસ્ટ-વાપી. (જ. મુરત)

* અધ્યાય ૧૨ મો *

ત્યાગ યોગ

મુમુક્ષુ હંપતિ ! એકાવનમા વર્ષ પછી માનવીઓએ ગૃહસ્થ-ધર્મમાંથી મુક્ત થવાને યત્ન કરવો ઘટે અને તોજ તેઓ તેમાંથી મુક્ત થઈ શકે. તોયે યત્નો કેવા હોવા જોઈએ એ જાણવું અત્રે તમને ઠીક થઈ પડશે. જુઓ ! ઘરઘંઘામાં રોકાયેલી વસ્તીઓને પરોપકારમાં રોકવી, સર્વે કર્મો પરમાત્માપરાયણ થઈ પરાર્થે કરવાં, તેવા પર-ખીજા હોકામાંથી 'હું-તું' નો ભેદ કાઢી નાખવો અને સમસ્ત જનતા માટે, શ્રીકૃષ્ણાર્પણ કરીને ફોજગાર વિના સર્વે કર્મો કરવાં, તેમજ અનન્ય યોગવડે રામ-કૃષ્ણ-શંકર વગેરે દેવોનું ભજન, પૂજન અને ધ્યાન કરવું. આ મતભણનુંજ શ્રીકૃષ્ણ ભગવાને કહ્યું છે કે:-

ये तु सर्वाणि कर्माणि मयि संन्यस्य मत्पराः ।

अनन्येनैव योगेन मां ध्यायन्त उपासते ॥ (૧૨-૬)

પરન્તુ પૂર્વોક્ત બધાં સગુણબ્રહ્માનાં રૂપો છે અને તેમની ઉપાસના કરવાથી 'હું મુક્ત થઈશ' એવી ભાવના મનમાં રાખીને યજ્ઞ-દાન-તપ અને નિત્યનૈમિત્તિક કર્મો ફોજગારહિત, પરમેશ્વરની કૃપા મેળવવાનેજ કરો તોજ આ સંસારસાગરમાંથી તમે મુક્ત થાઓ છો અને શ્રીભગવાનની પણ પ્રતિજ્ઞા આજ છે કે “જેમનાં મારામાં મન પરોવાયેલાં છે, તેમનો હું ઉદ્ધારક થાઉં છું” :-

तेषामहं समुद्धर्ता मृत्युसंसारसागरात् ।

भवामि न चिरात्पार्य मय्यावेशितचेतसाम् ॥ (૧૨-૭)

તમારા જેવા વૃદ્ધોનો કાગ તરે નજદીક આવેલો ગણાય અને તેટલામાટે ‘જલદી મુખ ધવાને માટે પરમાત્મામાજ મન અને બુદ્ધિને તમારે રોકવા જોઈએ. મન અને બુદ્ધિ મતન અભ્યાસથી રોકાઈ જવાથી પરમાત્મામાજ તમારો નિવાસ થાય છે’-એ સત્ય વિષે શકાને ધ્યાન નથી- -

મય્યેવ મન આયત્ત્વ મયિ બુદ્ધિ નિવેશય ।

નિવસિષ્યસિ મય્યેવ અતઃ કર્મ ન મશય ॥ (૧૦-૮)

અલબત્ત, તમારું મન ઘરઘ ધામા અને કુટુંબકબીવાના ભરણપોષણમા લાખો સમય રોકાયેયુ હોવાથી ચેત્વીને કલાક તમારા મન અને ચિત્તને પરમાત્મામા રાખી શકવાને અર્થ ન બની શકે તો તમારે સવાર, નાજ અને બીજા વખતમા પણ ધ્યાનવડે-અભ્યાસના યોગવડે-તેમ કરવાને ચત્ન કરવો ઘટે -

અથ ચિત્ત મમાધાતુ ન શક્તોપિ મયિ સ્થિરમ્ ।

અભ્યાસયોગેન તતો મામિચ્છાપ્તુ ધનનય ॥ (૧૨-૯)

ભગવાન શ્રીકૃષ્ણ કહે છે કે “હે અર્જુન ! તુ આવો અભ્યાસ કરવાને પણ સમર્થ ન હોઉ તો મારે માટે કર્મ કરનારો થા । પરમાત્મા માટેજ કર્મ કરવાથી પણ મુક્તિ મળે છે ”

અભ્યાસેઽપ્યસમર્થોઽસિ મદર્કમપરમો ભવ ।

મદર્કમપિ કર્માણિ કુર્વન્સિદ્ધિમવાપ્સ્યસિ ॥ (૧૦-૧૦)

“અરે, એમ કરીને પણ મારા યોગનો આશરો ન કરી શકે તો ‘સર્વ કાઈ આત્મા છે’ એવી ભાવનાવડે કર્મ કરીને સર્વે કર્મોના ફળનો લાભ કરીશ તોપણ તુ પરમાત્માને પામીશ ”

અથેતદપ્યશ્નોઽસિ કનું મયોગમાશ્રિત ।

સર્વકર્મફલત્યાગ તત કુરુ યતાત્મવાન્ ॥ (૧૨-૧૧)

“અભ્યાસથી જ્ઞાન શ્રેષ્ઠ છે, જ્ઞાનથી ધ્યાન શ્રેષ્ઠ છે, ધ્યાનથી કર્મફળનો ત્યાગ શ્રેષ્ઠ છે અને ત્યાગથીજ શાંતિ છે.” મુમુક્ષુ દપતિ ! આ કથનમા ધ્યાનજ શ્રેષ્ઠ છે એવો નિશ્ચય છે. આત્મજ્ઞાન હોય છે છતાં ભોગવિલાસ લાવના જતી નથી જ્ઞાન વિના અભ્યાસની ધન્યતા થતી નથી ધ્યાનવડે નિશ્ચયાત્મક જ્ઞાન થાય છે, પરન્તુ ભોગવિલાસ માટેજ કર્મ થતુ હોવાથી કર્મના ફળનો ત્યાગ કરવામા આવ્યાથી ભોગવિલાસની લાવના મટે છે લાવના મટ્યાથી ધ્યાન, મનની સ્થિરતા માટે સફળ થાય છે પરિણામ એનુ એવુ આવે છે કે જેથી મુમુક્ષુ શીઘ્ર શોકમુક્ત અને શાંત થાય છે -

શ્રેયો हि ज्ञानमभ्यासाज्ज्ञानाद्ध्यान विशिष्यते ।

ધ્યાનાત્કર્મફલત્યાગસ્ત્યાગાચ્છાતિરનતરમ્ ॥ (૧૦-૧૨)

મુમુક્ષુ દપતિ ! પૂર્વજન્મોના ફળો તો તમારે આ જન્મમા ભોગવવાના થાયજ છે લલે, તમે આ જન્મમા તદન નિર્દોષ હો, પરન્તુ તમારે એટલુ જ્ઞાન તો શુરૂ પાસેથી મેળવી લેવુ જોઈએ કે તમે આત્મા છો તમારે હવે આત્મોપાસનનો આરભ કરવો ઘટે તમે ગરીર નથી-આવો બોધ મળ્યા પછી તમને એવુ જ્ઞાન આવે છે કે કર્મો માત્ર શરીરજ કરે છે કર્મેન્દ્રિયો અને જ્ઞાનેન્દ્રિયોની ક્રિયાઓથી સુખદુઃખનો અને ટાઢતડકાનો અનુભવ થાય છે અનુભવ કરનાર કારણ શરીર છે, આત્મા નથી મોક્ષાર્થીએ એમને સહન કરી લેવાજ જોઈએ તડકાઠાયડાની પેઠે તેઓ અનિલ્ય છે -

માત્રાસ્પર્શાસ્તુ કૌતેય શીતોષ્ણસુસદુ રસદા ।

આગમાપાયિનોડનિત્યાસ્તાસ્તિતિક્ષ્ણ ભારત ॥ (૨ ૧૪)

મનની સ્થિરતા માટે ધ્યાન સિદ્ધ થાય છે ત્યારે તમને સમાધિ લાગવી શરૂ થાય છે, કારણકે લોકશાસ અને વેદશાસ્ત્રાનુ-

સાર કર્મ કરવાની લાવના તમારી મટી ગયેલી હોય છે. શારીરિક લોગણાસના મટયાથી તમારી બુદ્ધિમાં તમે આત્મા છો નિશ્ચય થાય છે.-

શ્રુતિવિપ્રતિપન્ના તે યદા સ્થાસ્યતિ નિશ્ચલા ।
સમાધાવચલા બુદ્ધિસદા યોગમવાપ્સ્યસિ ॥ (

આ પ્રમાણે જ્યારે 'તમે આત્મા છો' એવો નિ પૂર્વે સંગુણપ્રદાની ઉપાસનાથી તમે સર્વે ભૂતોપર સર્વે ભૂતો-પદાર્થો-પ્રાણીઓ માનવીઓના મિત્ર, મ- અહુઃકાર વિનાના, સુખદુઃખને સમાન માનનારા અને ચૂક્યા હો છો. વળી તમે સંતોષી, સતત યોગી, સર્વ સમાન માનનારા અને દૃઢ નિશ્ચયી બનીને મન અને પરમાત્માને અર્પણ કરીને પ્રભુના પ્યારા ભક્ત બની

તમે કોઈથી કંટાળતા નથી, તેમજ તમે આપતા નથી, બદકે તમારા અંતઃકરણમાં હર્ષ ઉકતા નથી. તમે કર્મોના આરંભોના ત્યાગી, શુભ ત્યાગી, શોકમુક્ત અને સ્પૃહા વિનાના બની તમે હરખાતાં નથી કે દ્વેષ કરતાં નથી તેમજ તમને કોઈની અગર કોઈ વસ્તુની આકાંક્ષા કર કાઈ જણાતુંજ નથી. શત્રુ તેમજ મિત્ર તરફ હોય છે તેમજ તમને માનઅપમાન જેવું કશું સંગરહિત બની ગયેલા હો છો અને આ બ તમને સુખ-દુઃખ, ટાઢ-તકડો ઇત્યાદિ અરિ- તમારી નિંદા થાય કે વખાણ થાય તેની તમને નથી. કોઈપણ હાલતમાં તમને કશાની ઉણપ લ તમ હો છે. 'આ મારું સ્થાન છે' એવી જા ગયેલી હોય છે તમારી મતિ સ્થિર થયેલી હોય

મુમુક્ષુ દંપતિ! શ્રીકૃષ્ણે અર્જુનને નિમિત્ત કરીને તમે
 જીવોનેજ આ જોધ આપ્યો છે અને કહ્યું છે કે “આવા જીવો મને
 વહાલા છે અને તેમનેજ હું મારા લક્ષ્ય માનું છું. આ જોધ
 માનવીઓનું કલ્યાણ કરનારો છે.” આ જોધ પ્રમાણે પરમાત્મા-
 પરાયણ થઈને જે માનવીઓ શ્રદ્ધાવાળાં બનીને ઉપાસના કરે છે
 તેવા પરમાત્માને બહુજ પ્રિય છે. શુભો શ્રીભગવાન કહે છે કે:-

અદ્વેષ્ટા સર્વભૂતાનાં મૈત્રઃ કરુણ ઇવ ચ ।
 નિર્મમો નિરહંકારઃ સમદુઃસસુપ્તઃ ક્ષમી ॥ (૧૨-૧૩)
 સંતુષ્ટઃ સતતં યોગી યતાત્મા દૃઢનિશ્ચયઃ ।
 મત્પર્યપિતમનોબુદ્ધિર્યો મે ભક્તઃ સ મે પ્રિયઃ ॥ (૧૨-૧૪)
 યસ્માન્નોદ્વિજતે લોકો લોકાન્નોદ્વિજતે ચ યઃ ।
 હર્ષામર્ષભયોદ્વેગૈર્મુક્તો યઃ સ ચ મે પ્રિયઃ ॥ (૧૨-૧૫)
 અનપેક્ષઃ શુચિર્દક્ષ ઉદાસીનો ગતવ્યથઃ ।
 સર્વારંભપરિત્યાગી યો મદ્ભક્તઃ સ મે પ્રિયઃ ॥ (૧૨-૧૬)
 યો ન હૃપ્યતિ ન દ્વેષ્ટિ ન શોચતિ ન કાંક્ષતિ ।
 શુભાશુભપરિત્યાગી ભક્તિમાન્યઃ સ મે પ્રિયઃ ॥ (૧૨-૧૭)
 સમઃ શત્રૌ ચ મિત્રે ચ તથા માનાપમાનયોઃ ।
 શીતોષ્ણમુલદુઃસ્વેપુ સમઃ સંગવિવર્જિતઃ ॥ (૧૨-૧૮)
 તુલ્યનિદાન્તુતિર્મૈત્રી સતુષ્ટો યેન કેનચિત્ ।
 અનિકેતઃ સ્થિરમતિર્ભક્તિમાન્મે પ્રિયો નરઃ ॥ (૧૨-૧૯)
 યે તુ ધર્મ્યામૃતમિદં યથોક્તં પર્યુપાસતે ।
 શ્રદ્ધાના મત્પરમા ભક્તાર્તેઽતીવ મે પ્રિયા ॥ (૧૨-૨૦)

મુમુક્ષુ દંપતિ! તમે જેઈ શક્યાં કે ભગવાન શ્રીકૃષ્ણે
 ભગવદ્ગીતાના આરમ્ભ અધ્યાય-ભક્તિયોગના યોગણીસમા શ્લોકમાં

સ્થિરમતિ થયાનું કથન લખતપણાના ગુણને ધારણ કર્યા પછી થયાનું કર્યું છે જેમ અર્જુનને તેમ તમને પણ થાય કે સ્થિર મતિનો માનવી થાય ત્યારે તે કેવો હોય? કારણકે તેને સમાધિ લાગે છે તો એવો સ્થિરમતિવાળો, સમાધિનિષ્ઠ માનવી કેમ બોલે, કેમ બેસે, કેમ હરેફરે-મતલબકે એના આચરણો કેવા હોય?—આવા પ્રશ્નો ઉઠે જુઓ અર્જુનને પણ પૂછ્યું છે કે—

સ્થિતપ્રજ્ઞસ્ય કા ભાગ સમાધિસ્ય સ્ય કેશવ ।

સ્થિતધીર્કિં પ્રભાપેત કિમાસીત પ્રજેત કિમ્ ॥ (૨-૫૪)

શ્રીકૃષ્ણ પરમાત્માનો ઉત્તર આ પ્રમાણેનો હતો કે—“મનમા ઉત્પન્ન કામનાઓ જેની નષ્ટ થાય છે અને પોતાના આત્માવડે આત્મામાજ તૃપ્ત રહે છે, હું ખો આવી પડતા ઉદ્વેગ વિનાના મનવાળા અને સુખની અપૂરું વિનાના જેઓ હોય છે, મમતા-ભય-ક્રોધ જેમના જતા રહ્યા હોય છે, વળી દેહના જીવન વિષે પણ જેમને ત્નેહુ રહેતો નથી, શુભાશુભ આવી મગતા જેમને હર્ષ કે દ્વેષ થતો નથી, એમને સ્થિરમતિવાળા કહેવામા આવે છે” જુઓ શ્રીભગવાન કહે છે કે—

પ્રજહાતિ યદા કામાન્સર્વાન્પાર્થ મનોગતાન્ ।

આત્મન્યેવાત્મના તુષ્ટ સ્થિતપ્રજ્ઞસ્તદોચ્યતે ॥ (૨-૫૫)

દુ સેષ્વનુદ્વિગ્નમના સુલેપુ વિગતસ્પ્રહ ।

વીતરાગભયક્રોધ સ્થિતધીર્મુનિરુચ્યતે ॥ (૨-૫૬)

ય સર્વત્રાનમિદોહસ્તત્તત્રાપ્ય શુભાશુભમ્ ।

નામિનદતિ ન દ્વેષ્ટિ તસ્ય પ્રજ્ઞા પ્રતિષ્ઠિતા ॥ (૨-૫૭)

મુમુક્ષુ હ પતિ ! સ્થિરગુણિવાળાઓના ધીન્ન લક્ષણો પણ શ્રીભગવાને કહ્યા છે— ‘જેવીરીતે કાચખો ભય આવવાનો છે એવું

જાણીને પોતાનાં હોયે અંગો-ચાર પગ, મુખ અને પૂંછ-ઢાલનીયે મમેટી લે છે, તેમ ઇન્દ્રિયો અને ઇન્દ્રિયોના અર્થોને જે સમેટી લે છે, તેને સ્થિરમતિવાળો જાણવો. 'આવાં માનવીઓ એમ મમજે છે કે 'હવે હું વૃદ્ધાવસ્થામાં છું અને કોણુજાણુ કાળ કયારે આવશે એ તો અનિશ્ચિતજ છે, માટે મારે મારી ઇન્દ્રિયોનો નિગ્રહ કરીને પરમાત્મચિંતનજ કરવું જોઈએ જો જરાપણુ વાસના શેષ રહી તો આ શરીર છૂટયા પછી હું પાછો ચોર્યાસીના મંત્રારચક્રમાં પડીશ.' આવું સમજી ઇન્દ્રિયનિગ્રહ કરે તે સ્થિરમતિ થયેલો કહેવાય છે -

યદા સંહરતે ચાયં કૂર્મોઽગાનીવ સર્વશઃ ।

इन्द्रियाणीन्द्रियार्थेभ्यस्तस्य प्रज्ञा प्रतिष्ठिता ॥ (૨-૫૮)

“જેમ આહાર નહીં કરવાથી ઇન્દ્રિયો એમના અર્થો પ્રત્યે જતી બધ થાય છે, પણ આહાર મળવાથી પાછી એઓ ઉત્તેજિત થાય છે અને જેમજેમ એમને અર્થો મળતા જાય તેમતેમ તેઓ ધંસાઈ ન જાય ત્યાંસુધી વધુ અને વધુ અર્થો તરફ જવાને ચંચળ બનતી જાય છે, તૃપ્તિ થતી નથી, પરંતુ અર્થો તરફ જતી તેમને, ‘હું આત્મા છું’ એવા નિશ્ચયાત્મક જ્ઞાનથી જો રોકવામા આવે છે તો તેમનો સ્વભાવ બદલાય છે અને અર્થો તરફનું તેમનું આકર્ષણ અટકી જાય છે. મુમુક્ષુને એમના પ્રત્યે રસ રહેતો નથી ઇન્દ્રિયોના અર્થોને એ જાણનાં સ્વરૂપો માને છે, કારણકે એ સમાન જાદાદષ્ટિવાળો બની ગયેલો હોય છે. સ્વસ્વરૂપના જ્ઞાન વિના વિદ્વાન મનુષ્યને પણ ઇન્દ્રિયો બળવાન બનીને, એના મનને આકર્ષીને બ્રષ્ટ કરી નાખે છે. માટે જે કોઈ માનવી ઇન્દ્રિયોનો સંયમ કરીને, પરમાત્માની સાથે જોડાઈને પરમાત્માપરાયણ રહે છે, તેનીજ ઇન્દ્રિયો તેના વશમાં રહે છે. આવો ઇન્દ્રિયોને વશમા રાખનાર માનવી સ્થિરજુદ્ધિવાળો કહેવાય છે”:-

વિપયા વિનિવર્તતે નિરાહારસ્ય દેહિનઃ ।

રસવર્જં રસોઽયસ્ય પરં દૃષ્ટ્વા નિવર્તતે ॥ (૨-૫૯)

યત્તો હ્યપિ કૌતેય પુરુષસ્ય વિપશ્રિતઃ ।

ઇન્દ્રિયાણિ પ્રમાદીનિ હરંતિ પ્રસભ મનઃ ॥ (૨-૬૦)

તાનિ સર્વાણિ સંયમ્ય યુક્ત આસીત મત્પરઃ ।

વશે દિ ચસ્યેન્દ્રિયાણિ તસ્ય પ્રજ્ઞા પ્રતિષ્ઠિતા ॥ (૨-૬૧)

પચાસ વર્ષની વય પછી બહુ ચિત્તવૃત્તિઓ સંયમ કરીને, લાભા છુવન માટે સંયમ દઢાવીને, વર્તમાન દેહમાંજ કેવલ્યાનુભવી બનવા યત્ન કરવો ધટે.

“ભોગ્ય વિષયોનું ચિત્તન થતાંની સાથે માનવીને ભોગ્યવસ્તુ ઉપર રાગ છે; રાગ થયાથી સંગ થાય છે; સંગ ઝામને પેદા કરે છે, કામ ઉપજતાંની સાથે ભોગ કરવાની ક્રિયાનો આરંભ થાય છે અને ક્રોધ ઉત્પન્ન થાય છે અને ક્રોધ સાથે અજ્ઞાન ઉપજે છે. આ અજ્ઞાનવટે માનવી ‘હું આત્મા છું’ એવી યાદ વિસરી જાય છે અને એ વિસ્મૃતિથી બુદ્ધિનો નાશ થતાંજ આત્માનું હનન થાય છે”:-

ધ્યાયતો વિપયાન્પુંસઃ સંગસ્તેષૂપજાયતે ।

સંગાત્સજાયતે કામઃ કામાત્ક્રોધોઽમિજાયતે ॥ (૨-૬૨)

ક્રોધાદ્ભવતિ સંમોહઃ સંમોહાત્સમૃતિવિભ્રમઃ ।

સમૃતિભ્રંશાદ્બુદ્ધિનાશો બુદ્ધિનાશાત્પ્રણશ્યતિ ॥ (૨-૬૩)

“ઇન્દ્રિયોના વિષયોને વિષે જેનો રાગ અને દેષ જતો રહ્યો હોય છે અને જેણે પોતાનાં મન તથા બુદ્ધિને વશ કરી લીધેલાં હોય છે, એવો શુદ્ધ અંતઃકરણવાળો માનવી બિધેય-આત્મા કહેવાય છે. એને ચિત્તમાં પ્રસન્નતા રહે છે. પ્રસન્નતાથી એનાં દુઃખોમાત્ર જતાં રહે છે. પ્રસન્નચિત્તવાળો માનવી સ્થિરમતિવાળો કહેવાય છે”:-

રાગદ્વેપવિયુક્તૈસ્તુ વિપયાન્નિદ્રિયૈશ્ચરન્ ।
આત્મવશ્યૈર્વિધેયાત્મા પ્રસાદમધિગચ્છતિ ॥ (૨-૬૪)

પ્રસાદે સર્વદુઃખાના હાનિરસ્યોપજાયતે ।
પ્રસન્નચેતસો હ્યાશુ બુદ્ધિ પર્યવતિષ્ઠતે ॥ (૨-૬૫)

મુમુક્ષુ દંપતિ ! જેનું ચિત્ત પરમાત્મા સાથે જોડાયું નથી તેની નિદ્રા થતી નથી. જેનું ચિત્ત આમ જોડાયેલું નથી તેને ‘હું બ્રહ્મ છું’ એવી ભાવના ઉપજતી નથી અને જ્યાંસુધી બ્રહ્મ ભાવના ઉપજી નથી ત્યાંસુધી શાંતિ ઉપજતી નથી તોપછી આવા અશાંત આદર્શને સુખ કયાથી હોય ? શ્રીભગવાનજ આમ પૂછતા કહે છે કે -

નાસ્તિ બુદ્ધિરયુક્તસ્ય ન ચાયુક્તસ્ય ભાવના ।
ન ચાભાવયત શાંતિરજાતસ્ય કુત સુખમ્ ॥ (૨-૬૬)

“જેવીરીતે એક વહાણ સદા અને સુકાન વિનાનું જળમાં ગમેતેમ એ ચાઈ જાય છે તેમ વિદ્વાન હોવા છતાં પણ ઇન્દ્રિયો અને મનને છૂટા મુકવાથી તેવો બુદ્ધિબ્રહ્મ માનવી બ્રહ્મતા તરફ ગમેતેમ એ ચાઈ જાય છે માટે તેમને સર્વે તરફથી એમના વિષયો તરફ જતી જે માનવી અટકાવે છે, તે નિદ્રા થતી થયેલો હોય છે” -

इन्द्रियाणां हि चरता यन्मनोऽनुविधीयते ।
तदस्य हरति प्रज्ञा वायुर्नावभिवाभसि ॥ (૨-૬૭)

तस्माद्यस्य महानाहो निगृहीतानि सर्वश ।
इन्द्रियाणीन्द्रियार्थेभ्यस्तस्य प्रज्ञा प्रतिष्ठिता ॥ (૨-૬૮)

મુમુક્ષુ દંપતિ ! શરીરનું અને આત્માનું જ્ઞાન તમને થયું વ્યવહાર સાથે પરમાર્થ સાધવાનો ઓધ પણ તમને મળ્યો સગુણ

અને નિર્ગુણ ઉપસનાઓનું જ્ઞાન પણ તમને મળ્યું આમ છતાં તમારા મનમાં એ તો બહાર આવવાનું કે-‘જો હું આત્મા છું, તો હું આત્મા સમાન કેમ નથી? આત્મા તો સુખરૂપ છે, શોકમુક્ત છે, તો હું કેમ શોકમુક્ત નથી?’ શરીરને તમે માયાનું કાર્ય જાણ્યું અને આત્માને શુદ્ધ જાણ્યો, પણ એ આત્મા શરીરમાં હોવાથી શરીરનો પ્રભાવ કેવો થઈ જાય છે અને આત્માનો પ્રભાવ કેવો ઘટી જાય છે, તે જાણવું તમને રસપ્રદ થશે

ભગવાન ક્રીકૃષ્ણ શરીરને ક્ષેત્ર કહે છે અને એ ક્ષેત્રને જે અદર અને બહાર સર્વ તરફથી જુઓ છે તેમજ જાણે છે અને અનુભવે છે તેને ક્ષેત્રજ્ઞ કહે છે અહીં શરીરનું નામ ક્ષેત્ર અને આત્માનું નામ ક્ષેત્રજ્ઞ પડ્યું છે-એવું તમને અગાઉ કહેવામાં આવ્યું છે ક્ષેત્રની બનાવટ પણ પૂર્વે તમને કહેવામાં આવી છે, પરંતુ જ્ઞાન વિના ક્ષેત્રજ્ઞ-સ્વરૂપવડે પ્રકાશતો નથી, તેથી તે શોકમગ્ન પ્રતીત થાય છે માનવી જ્યારે જ્ઞાની બન્યો એમ કહેવામાં આવે છે ત્યારે એ જ્ઞાન કેવું હશે? એ જ્ઞાની કેવો બની જતો હશે? વગી ક્ષેત્રજ્ઞ શોકમુક્ત અને શરીરો ધારણ કરવામાંથી મુક્ત ક્યારે થતો હશે? પોતાના રૂપમાં પ્રકાશતો હશે ત્યારે માનવી કેવો દેખાતો હશે અને એ આવશ્યક કેવા કરતો હશે?—આવા ત્વાભાવિક પ્રશ્નો ઉપનિષદ થયા વિના રહેતા નથી માટે એ જ્ઞાનને તમારે હવે જાણવું ઘટે છે

જુઓ! શ્રી ભગવાનનીજ વાણી હું તમને કહું છું “માનરહિતપણ, દભરહિતપણ, અહિંસકપણ, સહિષ્ણુપણ, મનસા-વાચા-કર્મણા સ્વધર્મે ઘિરતાપણ, શુદ્ધનું દામ્યપણ, કાયિક-વાચિક-માનસિક પવિત્રપણ, મનનું ચ ચળતારહિતપણ, બિલકુલ નિવૃત્તપણ, ઇન્દ્રિયોના અર્થો વિષે વિરાગીપણ, અદ્વકારરહિતપણ, જન્મ-વામા-મરવામા-વ્યાધિ થવામાં અને વૃદ્ધાવસ્થા પામવામાં હું ખદદા-

પણુ, આસક્તિરહિતપણુ, મગરહિતપણુ, પુત્ર-દારા-ધન-ધરમા
મમતારહિતપણુ, ઇષ્ટ કે અનિષ્ટ આવતા સદા સમતાપણુ, પરમા
ત્મામા અનન્યયોગવડે અવ્યભિચારિણી ભક્તિ હોવાપણુ, એકાત્મા
રહેવાપણુ, માનવમમૂહને વિષે જેમવા વસવાની ઇન્ધારહિતપણુ,
નિત્ય અધ્યાત્મજ્ઞાનનુ અભ્યાસીપણુ, તત્ત્વજ્ઞાનનુ વિચારમગ્નપણુ-આ
બધા જ્ઞાનના લક્ષણો છે તેનાથી જે ઉત્પત્ત તે બધુ અજ્ઞાન કહેવાય
છે આ લક્ષણો જેનામા હોય તે જ્ઞાની કહેવાય છે આવા લક્ષણવાળા
માનવીનો કોત્રજ શોકમુખ્ત હોય છે આવા જ્ઞાનીનો કોત્રજ
આત્મચરૂપવડે પ્રકાશે છે ” -

અમાનિત્વમદમિત્તમહિંસા ક્ષાતિરાજંવમ્ ।
આચાર્યોપાસન શોચ સ્થૈર્યમાત્મવિનિગ્રહ ॥ (૧૩-૭)

ઇન્દ્રિયાર્થેષુ વૈરાગ્યમનહકાર एव च ।
जन्ममृत्युजरव्याधिदु खदोपानुदर्शनम् ॥ (૧૩-૮)

असक्तिरनभिप्यग पुत्रदारगृहादिषु ।
नित्य च समचित्तत्वमिष्टानिष्टोपपत्तिषु ॥ (૧૩-૯)

मयि चानन्ययोगेन भक्तिरव्यभिचारिणि ।
विप्रिकृद्देशसेवित्वमरतिर्जनसंसदि ॥ (૧૩-૧૦)

अध्यात्मज्ञाननित्यत्व तत्त्वज्ञानार्थदर्शनम् ।
एतज्જ્ઞાનમિતિ પ્રોક્તમજ્ઞાન ચદ્વતોઽન્યથા ॥ (૧૩-૧૧)

મુમુક્ષુ હ પતિ । હવે તમે મૃત્યુકાઠે છો એવુ તમારે સમજવુ
ધટે આ મતુષ્યદેહને એજે ગુમાવી દેવો યુખ્ત નથી તમારે હવે
જાણવાનુ છે તે એ છે કે જે જાણવાથી તમે સ સારચક્રમા પાછા ન
આવી પડો અને તમે અમૃતના લોકતા થાઓ એટલે મુક્ત થાઓ

તથા શોકમુક્ત યનો જાણવાનું એકજ અનાદિમત્તાવાળું પરમબ્રહ્મ
જેને મત પણ નહીં અને અસત પણ નથી કહેવાતું તે છે -

જ્ઞેય ચત્તત્રવક્ત્વામિ યજ્ઞાત્માઽમૃતમશ્રુતે ।

અનાદિમત્પર બ્રહ્મ ન સત્તત્ત્વાસદુચ્યતે ॥ (૧૩-૧૦)

અગાઉ કહેવામાં આવ્યું છે કે-તે, મધુવદ્ધેના પગથી
પગવાળું, હાથથી હાથવાળું, માથાએથી માથાવાળું, મનોથી કાન
વાળું સર્વે શરીરોને વિષે છે અને મર્વને ઢાકી દઈને બહાર પણ
રહેલું છે અને તે સર્વે ઇન્દ્રિયોના ગુણોને આભાન આપનાર છે,
છતાં ઇન્દ્રિયો વિનાનું છે મર્વનું ભરણપોષણ કરનાર છતાં આસક્તિ-
રહિત છે એ નિર્ગુણ છતાં ગુણોને ભોગવનાર છે એ ચરાચર
ઉપજેલાઓની અદર અને બહાર છે એનું અધિકાધિક તુલ્યમય
રોધને જાણી શકાય નહીં તેવું છે

આવું છતાં મોક્ષાર્થી માધકો વડે ધ્યાનાવસ્થિત દશામાં
હૃદયમાં દેખાય તેવું છે મહાધિમા આત્માવડે અનુભવાય તેવું છે
જે શોધે છે તેને પાસેજ છે એના હૃદયને વિષે છુદ્ધિમાં તે ગુપ્ત
રહેતું છે, છતાં તેને દેખાય છે જે શોધતા નથી તેમનાથી એ
કરોડો યોજન દૂર છે ॐ

સર્વત પાણિવાદ તત્સર્વતોઽક્ષિશિરોમુરમ્ ।

સર્વત શ્રુતિમહોકે સર્વમાવૃત્ય તિષ્ઠતિ ॥ (૧૩-૧૩)

મર્વેન્દ્રિયગુણાભાસ સર્વેન્દ્રિયવિયર્જિતમ્ ।

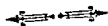
અસક્ત સર્વભૂતૈર્ નિર્ગુણ ગુણમોકૃ ચ ॥ (૧૩-૧૪)

ઘઘિરતશ્ચ મૂતાનામચર ચરમેવ ચ ।

મૂલ્કમત્વાત્તદવિજ્ઞેય દૂરસ્થ ચાતિકે ચ તત્ ॥ (૧૩-૧૫)

અધ્યાય બારમો અને ત્યાગયોગ સંપૂર્ણ.

* અધ્યાય ૧૩ મો *

સંન્યાસ યોગ

સુમુક્ષુ દંપતિ ! પરમપ્રદાના સ્વરૂપને સાંભળવું, સાંભળીને બીજાને કહેવું એ તો બહુ સહેલું છે, પણ એને અનુભવવું બહુ અઘરું છે. જુઓને એ બે માનવીઓમાં છેજ, છતાં ગુડં'ગુડં' હોય એમ પ્રતીત થાય છે, પણ એ ગુડં નથીજ. બેડે માનવીઓની અને બેડેની વચમાં, દૂર કે પાસે-બધે એ છેજ છે. ભલે એ તમારાથી દેખાતું નથી, પણ જરૂર છે. ભલે એ બતાવી શકાતું નથી, છતાં એ છેજ. સર્વે ઉપજેલાંતું એ ભરણુપોષણ કરે છે. સમયે સમયે એ સર્વેને ઉપભવનારું છે સર્વે જ્યોતિઓને એ જ્યોત આપનારું અને અંધકારથી એટલે અજ્ઞાન અને અવિદ્યાથી ઉત્તમ છે; કારણકે તે સ્વયં જ્ઞાનસ્વરૂપ અને જોગબવા અને પામવા યોગ્ય છે. 'હું આત્મા છું' એવા સ્વસ્વરૂપ જ્ઞાનવડે એ અનુભવી શકાય છે અને સર્વેના હૃદયમાં બુદ્ધિરૂપ શુદ્ધિમાં ઢંકાયેલું પ્રતીત થતું સમજી શકાય છે -

અવિમક્તં ચ ભૂતેષુ વિમક્તમિવ ચ સ્થિતમ્ ।
 ભૂતમર્તૃ ચ તજ્જ્ઞેયં પ્રસિષ્ણુ પ્રભવિષ્ણુ ચ ॥ (૧૩-૧૬)
 જ્યોતિષામપિ તજ્જ્યોતિસ્તમસઃ પરમુચ્યતે ।
 જ્ઞાન જ્ઞેય જ્ઞાનગમ્યં હૃદિ સર્વસ્ય ઘિષ્ટિતમ્ ॥ (૧૩-૧૭)

જે કોઈને પોતાનામાં ઈશ્વરીભાવ આશુરો હોય તેણે કોત્ર-કોત્રજનું તથા બાણુવાલાયક પરમપ્રદાનુ રૂપ બહુ સારીરીતે સમજી લેવું ઘટે. શ્રીકૃષ્ણ કહે છે કે મારો ભક્ત એને સમજી લીધા પછીજ પરમાત્મભાવને પામે છે”:-

इति क्षेत्र तथा ज्ञान क्षेत्र चोक्त समासतः ।

મદ્ભક્ત એતદ્વિજ્ઞાય મદ્ભાવાયોપપચતે ॥ (૧૩-૧૮)

પ્રકૃતિ અને પુરુષ એક અનાદિજ છે નાશવત તો વિકારો, શુણો, નામો અને રૂપો છે ભલે જોકે તેઓ પ્રકૃતિવડે ઉપજેલા હોય છે, તેમને માયા-પ્રકૃતિ-એવા નામો આપીને બોલનારા મોટી ભૂલ કરે છે. પરમાણુરૂપે પ્રકૃતિ અક્ષર છે, પણ એ ત્રય થવાના સ્વભાવવાળી છે અક્ષર તો એક પરમપ્રજ્ઞતત્વજ છે પ્રકૃતિ સ્વભાવમાથી ભલે ઉપજે છે, છતાં એ સમાય પણ તેમાજ છે સ્વભાવ કહો, પ્રકૃતિ કહો-એને પરમપ્રજ્ઞથી જુદું પાડી શકાય તેમ નથી શુ અગ્નિથી ઉપ્જીતાને જુદી પાડી શકાય કે? ઉપ્જીતા એ અગ્નિનો સ્વભાવ છે -

प्रकृतिं पुरष चैव विद्वचनादी उभावपि ।

વિકારાશ્ચ ગુણાશ્ચૈવ વિદ્ધિ પ્રકૃતિ સમવાન્ ॥ (૧૩-૧૯)

ક્રિયા કરનારી યજુ, કરજુ, કરાવજુ અને કાર્યરૂપ થજુ એ પ્રકૃતિનો ગુણ છે અને સુખદુખને લોગવજુ એ પુરુષનો ગુણ છે કારણકે એ પ્રકૃતિના ગાઢ સળધમા છે. પરંતુ વેદાત વિન્મૃત થાય તેજુ છે પોતાને અર્જા માનવો એ સમજમા આવજુ જાહુ મુરકેલ છે અભિમાનથી ‘હું કરીશ, મેં કર્યું’, આ માફ છે’ એમ બોલ્યા વિના માનવી રહેતો નથી જોકે હજારો વખત એણે સાલજ્યુ હોય કે ‘હું આત્મા છું, આત્મા અર્જા છે અને સર્વે કર્મો પ્રકૃતિજ કરે છે’ છતાં આ સત્ય એ તરત ભૂલી નત્ય છે -

प्रकृत्यैव च कर्माणि क्रियमाणानि सर्वशः ।

ય પશ્યતિ તથાઽઽત્માનમર્કતાર સ પશ્યતિ ॥ (૧૩-૨૧)

ઉપજેલાંભાત્રને અને સર્વે શરીરોને તથા સર્વે નામરૂપોને
-બધાંને-ગુદાંગુદાંને- પરમબ્રહ્મના એકચતુર્થાંશ લાગને રહેલો
સમજાય ત્યારેજ સમજી શકાય તેમ છે કે 'જેમ સાગરમાં
જળચરો ઉપજે છે, તેમ આપણે બધાં પરમબ્રહ્મથી ઉપજીને તેનાજ
આશ્રયમાં છીએ' અને ત્યારેજ એ સ્વરૂપની મહત્તાને આપણે
સમજી શકીએ અને પામી શકીએ છીએ:-

यदा भूतपृथग्भावमेकस्यमनुपश्यति ।

तत एव च विस्तारं ब्रह्म संपश्यते तदा ॥ (૧૩-૩૦)

પરમબ્રહ્મ જોતે માયાવડે પરમાત્મા થાય છે. એના અનાદિ-
પણાને લીધે, નિર્ગુણપણાને લીધે એ પરમાત્મા અવિકારી છે.
શરીરમાં રહેલો છતાં, નથી એ કાંઈ કરતો અને નથી એ લેપાતો.
અલગત, મૂર્ખાઓને એ કરતો, લેપાતો વગેરે દેખાય છે:-

अनादित्वान्निर्गुणत्वात्परमात्माऽयमव्ययः ।

शरीरस्थोऽपि कौंतेय न करोति न लिप्यते ॥ (૧૩-૩૧)

આકાશ પોતાના સૂક્ષ્મપણાના કારણે સર્વે સ્થાનોમાં છે,
છતાં કોઈનાથી એ લેપાતું નથી, તેમ આત્માનું આકાશથી પણ
અધિક સૂક્ષ્મપણું હોવાથી એ દેહમાં હોવા છતાં લેપાતો નથી:-

यथा सर्वगतं सौदम्यादाकाशं नोपलिप्यते ।

सर्वत्रावस्थितो देहे तथात्मा नोपलिप्यते ॥ (૧૩-૩૨)

જેમ સૂર્ય એક હોવા છતાં આ બધા લોકને પ્રકાશ આપે
છે, તેમ ક્ષેત્રને અને બધાંને, એ ક્ષેત્રજ ચલાવે છે:-

यथा प्रकाशयत्येकः कृत्स्नं लोकमिमं रविः ।

क्षेत्रं क्षेत्री तथा कृत्स्नं प्रकाशयति भारत ॥ (૧૩-૩૩)

જેઓ જ્ઞાનચક્ષુવડે ક્ષેત્રના અને ક્ષેત્રજ્ઞના અંતરને તેમજ ભૂતોના અને પ્રકૃતિના અંતરને તથા મોક્ષના સ્વરૂપને સમજે છે તેઓ પરમપ્રધાને પામે છે

મુમુક્ષુ દંપતિ ! તમે શરીરના અને આત્માના અંતરને અગાઉ સમજી ગયા છો. અહીં શરીર-ક્ષેત્ર અને આત્મા-ક્ષેત્રના કહેવાનો હેતુ સાધનાની સરળતા માટે છે પ્રકૃતિના અને ગુણોથી ઉપજતાં નામ-રૂપમાત્રના અને શરીરના અંતરને કહેવાનો હેતુ પણ તેવોજ છે ક્ષેત્રજ્ઞના-ક્ષેત્રની સાથેજ સંગવડે બંધનના અને અસંગવડે મોક્ષના સ્વરૂપને સમજાવવાનો હેતુ પણ સાધનાની સરળતા માટેજ છે -

ક્ષેત્રક્ષેત્રજ્ઞયોરેવમતર

જ્ઞાનચક્ષુષા ।

ભૂતપ્રકૃતિમોક્ષ ષ યે વિદુર્યાંતિ તે પરમ્ ॥ (૧૩-૩૪)

મુમુક્ષુ દંપતિ ! ક્ષેત્રનો સાક્ષી એવો, જેને ક્ષેત્રજ્ઞ કહેવામા આવ્યો તે આત્માજ છે, અને એ આત્માજ તમે છો આત્મા શોકમુક્ત છે અને તમે નથી એનું કારણ પ્રકૃતિના ગુણો સાથે તમારો સંગ છે, એણે તમને સમજાવ્યું છે પરંતુ અર્જુનની નમજમા નથી આવ્યું, તે તમારી સમજમા કયાથી આવે ?

“ ગુણો સાથે પુરુષનો સંગ કેમ ? ગુણોથી પુરુષનું બંધાવું કેમ ? ગુણોથી પુરુષનું છૂટવું કેવીરીતે થાય ? ગુણોથી મુક્ત રોય તેના લક્ષણો કેવા હોય ”-આ બધું જાણવાની તમને આકાંક્ષા થવાનીજ.

“ પ્રકૃતિનું અને પ્રકૃતિના કાર્ય-તમારા ક્ષેત્ર આ શરીરનું સામર્થ્ય કેવું હશે ? પ્રકૃતિના ગુણો કેટલા ? ગુણોના સંગનું અને અને અસંગનું કળ શું ? ” આ બધું તમારે એકાવનમા વર્ષની શરૂઆતથીજ જાણી લેવું પડે, કારણકે તમારે સાઠ વર્ષની વય

સુધીમાં દુન્યવી તૃષ્ણાનો ત્યાગ કરવાનો છે. ત્યાગ વિના અને સંન્યાસ વિના મોક્ષ મળેજ નહીં, એવું તમે આરંભથીજ સાંભળ્યું છે, અને હવે તમારે તેને આવરણમાં મૂકવાનું છે.

જ્યાં જ્ઞાનોથી ઉત્તમ જ્ઞાન તમને હમણાં મેળવવાનું કરા, તે છે, જે મેળવીને સર્વે મુનિઓ અહીંથી ઉત્તમ મિત્રિને સંપાદન કરીને પરમપદને પામ્યા છે. આ જ્ઞાનનો આશરો કરીને શ્રીકૃષ્ણ કહે છે કે “હું-પરમાત્માના જેવા જેઓ થયેલા હોય છે તેઓ પ્રલય સમયે અને પ્રલય પછીની સૃષ્ટિના આરંભમાં પણ જન્મતા નથી અને સૃષ્ટ્યારંભના પૂર્વે થયેલા પ્રલય સમયે પણ તેમને કોઈ દુઃખ કે શોક થયેલાં હોતાં નથી”-

પરં મૂયઃ પ્રવક્ષ્યામિ જ્ઞાનાનાં માનગુણમમ ।

યજ્ઞાત્વા મુનયઃ સર્વે પરાં મિદ્ધિમિતો મતાઃ ॥ (૧૪-૧)

इदं ज्ञानमुपाश्रित्य मम साधर्म्यमागताः ।

मर्गेऽपि नोपजायन्ते प्रलये न व्यथन्ति च ॥ (૧૪-૨)

મુમુક્ષુ દંપતિ! શ્રીકૃષ્ણ પરમાત્મા કહે છે કે “હું પરમપ્રદા હું. જેમ એક પુરુષ, પત્નીના ગર્ભનું નિચન કરે છે તેમ દેવતાવશી ઉત્પન્ન થયેલી પ્રકૃતિ જેને મદદપ્રદા કરેવામાં આવે છે તેમાં સૃષ્ટિ થવાના મંકલપરૂષ તેજ યા જળ, મારા વડે આવે છે; તેથી એમ કહેવાય છે કે તેનામાં હું-પ્રદા ગર્ભ મૂકું છું. એ ગર્ભથી સર્વે ભૂતોની ઉત્પત્તિ થાય છે. આ ગર્ભ બલિષ્ઠતા થવાના વિશ્વના અન્યંત મહત્ત્વ પરમાણુઓનો એક સમૂહ છે, એ ગર્ભ દેહલાક સમય પછી અંદાદૃતિ થાય છે અને એ અંદાદૃતિને પ્રદાંડ કરેવામાં આવે છે. આ પ્રદાંડ દેવાનાં એક દગ્ગર વર્ગી વીંચા પછી કાટે છે અને તેમાંથી દગ્ગરો સૂર્યોના પ્રદાગ્રવાળો પુરુષ ઉપજે છે, જેને દિગ્ગજગર્ભ કહે છે. આમ દર એકમાંથી એ અને દર એના મેથુનથી

એક એવાં વિકાસ અને વૃદ્ધિ થવા લાગે છે અને એકમાંથી બીજું ઉપજે છે તે એકને પત્ની સમજવી. તે પત્નીમાં એનું તેજ, વીર્ય, સંકલ્પ કે શક્તિ તે પરમપ્રજ્ઞથી ઉતરે છે અને તેથી પરમપ્રજ્ઞા મર્વના પિતા કહેવામાં આવે છે આ એક અનુપદા ખેલ છે. જેમ સૂરજ-પ્રકાશમાં વીર્ય નિચન કંઈ અને તદ્દશી જેમ પ્રાણી, પદાર્થો, માનવીઓમાત્ર અકળાય છે અને ઠરી યા શાંતિ માટે પ્રવૃત્તમાન બની જાય છે, એવો આ ખેલ છે. આ દાખલામાં પ્રજ્ઞા એ સૂર્યની પત્ની સમજવી ભગવાન શ્રીકૃષ્ણે કહે છે કે-

મમ યોનિર્મહદ્બ્રહ્મ તરિમન્તર્મં દધામ્યહમ્ ।

મમથ મર્મમૂતાતા તતો મયતિ મારતા ॥ (૧૪-૩)

સર્વયોનિયુ વૈતેય મૂર્તય મમયતિ યાઃ ।

તામા મદ્ય મહદ્યોનિર્મહ વીજપ્રદ પિતા ॥ (૧૪-૪)

સુસુષુ દંપતિ ! સત્વ-રજ-તમ-આ ત્રણ નામોવાળા ત્રણ શુભોને પ્રકૃતિ ઉપજાવે છે આ ત્રણ શુભો તમને-દેહમાં દેહીને-બાધે છે જીવ-દેહી-શરીરી-ક્ષેત્રજ્ઞ અને આત્મા એ બધા નામો તમારા-દેહમાં રહેલા ચેતનના છે ચેતન પોતે વિદ્યારી નથી, પણ શુભોના અંગથી તે બધાય છે -

સત્ત્વ રજસ્તમ ક્રિતિ ગુણા પ્રકૃતિસમચ્ચા ।

નિવપ્રતિ મહાવાહો દેહે દેહિનમવ્યયમ્ ॥ (૧૪-૫)

મત્વશુષુ તમને સુખમાં જીવવાની ભાવનાવાળા બનાવે છે અને જ્ઞાનપ્રેમી બનાવે છે, કેમકે એ શુભમાં મજાસ્થિતિપાત્ર છે, જ્યોત્સ્નમયપાત્ર છે અને વિશેષરહિતપાત્ર તથા જડતારહિતપાત્ર છે

રજ્જેશુષુ તમને મમતાવાળા બનાવીને લિંગલિંગ તૃષ્ણાઓ સાથે બાધે છે અને કર્મો કરવાની પ્રકૃતિવાળા બનાવે છે.

તમોશુણુ તમને મોહ પમાડે છે પ્રમાદ-આજસ અને અનિદ્રા-
વાળા યાને સ્વપ્ના આવ્યા કરે તેવા અને પથારીમાં પડ્યા રહેનારા
બનાવે છે આ શુણુ અજ્ઞાનમાથી ઉપજેલો છે, જે સર્વે દેહીઓને
પતિત અવસ્થામાં ઘસડીને પછાડી પાડે છે -

તત્ર સત્ત્વ નિર્મલત્વાત્પ્રકાશવમનામયમ્ ।
સુગતસગેન વદ્ધાતિ જ્ઞાનસગેન ચાનય ॥ (૧૪-૬)
રજો રાગાત્મક વિદ્ધિ તૃષ્ણાસગસમુદ્ભવમ્ ।
તત્રિતિવદ્ધાતિ કાંતેય કર્મસગેન દેહિનમ્ ॥ (૧૪-૭)
તમસ્ત્વજ્ઞાનજ વિદ્ધિ મોહન સર્વદેહિનામ્ ।
પ્રમાદાલસ્યનિદ્રામિસત્રિવદ્ધાતિ ભારત ॥ (૧૪-૮)

શુમુદ્ધુ દ પતિ । સત્વશુણુ તમને વિષયસુખોના અભિલાષી
બનાવે છે, રજેશુણુ તમને ડોર્મોના ફોજો મેળવવાની અભિલાષાવાળા
બનાવે છે અને તમોશુણુ તમને સ્વસ્વરૂપની વિસ્મૃતિવાળા બનાવીને
પ્રમાદી, ભિખારી અને લાલચુ બનાવે છે, યાને ઉદ્ધમ કર્યા વિના
ભોગવિલાસી બનાવે છે-

સત્ત્વ સુખે સજયતિ રજ કર્મણિ ભારત ।
જ્ઞાનમાયુત્ય તુ તમ પ્રમાદે સજયત્યુત ॥ (૧૪-૯)

કોઈને સમજી પણ શકાય નહીં એવીરીતે રજેશુણુ અને
તમોશુણુને દબાવી દધને સત્વશુણુ બળવાન બને છે અને એ બેઉ
શુણુને પોતાના સહાયક અગો બનાવે છે રજેશુણુ કોઈક વખતે
સત્વશુણુ અને તમોશુણુને દબાવીને બળવાન બને છે અને એ
બેઉને પોતાના સહાયક અગો બનાવે છે અને કોઈક વખતે
મત્વશુણુ તેમજ રજેશુણુને દબાવીને તમોશુણુ બળવાન બને છે
અને એ બેઉ શુણુને પોતાના સહાયક અગો બનાવે છે

જેવા થાઓ છો. જે સુમુક્ત સાધક પૂર્વોક્ત ત્રણે ગુણોથી ઉત્તમ બને છે, એમના મંગલ વિનાનો બની જાય છે અને આસક્તિરહિત થાય છે ત્યારેજ તે જન્મમરણ અને વૃદ્ધાવસ્થાના દુઃખોથી મુક્તિને મોક્ષને પામે છે:-

કર્મણઃ સુકૃતમ્યાદૃઃ માત્ત્રિકં નિર્મલં ફલમ્ ।

રજસસ્તુ ફલં દુઃસ્વપ્નજ્ઞાનં તમસઃ ફલમ્ ॥ (૧૪-૧૬)

મત્ત્વાત્મજાયતે જ્ઞાનં રજસો લોભ ણ્ય ચ ।

પ્રમાદમોહૌ તમસો ભવતોઽજ્ઞાનમેવ ચ ॥ (૧૪-૧૭)

ઉર્ધ્વં ગચ્છંતિ સત્ત્વમ્યા મધ્યે તિષ્ઠંતિ રાજમાઃ ।

જપન્ન્યગુણમૃત્તિસ્તા અધો ગચ્છંતિ તામમાઃ ॥ (૧૪-૧૮)

નાન્યં ગુણેભ્યઃ કર્તારં યદા દ્રષ્ટાનુપદયતિ ।

ગુણેભ્યશ્ચ પરં વેત્તિ મદ્ભાવં મોઽધિગચ્છતિ ॥ (૧૪-૧૯)

ગુણાનેતાનતીત્ય ત્રીન્ દેહી દેહસમુદ્ભવાન્ ।

જન્મમૃત્યુજરાદુઃસૌર્મિમુક્તોઽમૃતમશ્નુતે ॥ (૧૪-૨૦)

સુમુક્ત દંપતિ ! “ પાપ વિનાનું હૃદય, ક્રોધને ડર ન લાગે તેવું વર્તન, શ્રવણ-મનન-નિદિધ્યાસન-જ્ઞાનપ્રાપ્તિ માટે કરવાની ટેવ, દાનેશ્વરીપણું, ઇન્દ્રિયો પર કાબુ, પરમેશ્વર માટે થનાં કૃર્મો, રોજ વિદ્યાભ્યાસની ટેવ, તપ, વાણી અને આચરણની એકરૂપતા, અહિંસા, સત્ય, અક્રોધ, લાગ, શાંતિ, બીજાના મર્મને ઉઘાટો ન પાડવાપણું, દયા, અલોભપતા, મૃદુતા, લગ્ન, અંશજનારહિતપણું, તેજ, ક્ષમા, ધૃતિ, પવિત્રતા, અદ્રોહ, નિરાશિમાનીપણું ” વગેરે સદ્ગુણો પૂર્વજન્મના અધિક પુણ્યથી આ જન્મમાં સાત્વિકતાપૂર્ણ જન્મેલાં માનવીઓમાં હોય છે. શ્રીભગવાનનો એજ મત છે કે:-

અમયં સત્ત્વસંશુદ્ધિર્જ્ઞાનયોગવ્યવસ્થિતિઃ ।
 દાનં દમશ્ચ યજ્ઞશ્ચ સ્વાધ્યાયસ્તપ આર્જવમ્ ॥ (૧૬-૧)

અહિંસા સત્યમક્રોધસ્ત્યાગઃ શાંતિરપૈશુનમ્ ।
 દયા ભૂતેષ્વલોલુપ્ત્વં માર્દવં દ્વીરચાપલમ્ ॥ (૧૬-૨)

તેજઃ ક્ષમા ધૃતિઃ શૌચમદ્રોહો નાતિમાનિતા ।
 ભવંતિ સંપદં દૈવીમભિજાતસ્ય ભારત ॥ (૧૬-૩)

દંભ, દર્પ, અભિમાન, ક્રોધ, કડવાં વચનો બોલવાની ટેવ,
 અજ્ઞાન વગેરે દુર્ગુણો પૂર્વજન્મના દુષ્ટાચરણથી આ જન્મમાં
 રાજસતામસપૂર્ણ જન્મેલાં માનવીઓમાં હોય છે:-

દંભો દર્પોઽભિમાનશ્ચ ક્રોધઃ પારુષ્યમેવ ચ ।
 અજ્ઞાનં ચાભિજાતસ્ય પાર્યં સંપદમાસુરીમ્ ॥ (૧૬-૪)

સાત્વિકતાપૂર્ણ જન્મેલાં માનવીઓના પૂર્વોક્ત ગુણો તેમની
 દૈવીસંપત્તિ કહેવાય છે. એ સંપત્તિ મોક્ષને ઉપકારક છે અને
 રાજસતામસપૂર્ણ જન્મેલાં માનવીઓના પૂર્વોક્તો ગુણો તેમની
 આસુરી સંપત્તિ કહેવાય છે, જે સંપત્તિ બંધનને કરાવનારી છે
 પણ “તું તો દૈવીસંપત્તિવાળો છું. તારે શોક કરવો યોગ્ય નથી”
 એવું અર્જુનને શ્રીકૃષ્ણે કહ્યું છે, એ યથાર્થ છે.

સુમુક્ષુ દંપતિ ! અર્જુન પ્રત્યેના આવા કથનનો ભાવ તમારે
 એવો સમજવાનો છે કે જેમ અર્જુનને યુદ્ધના પરિણામનો શોક
 થાય છે, તેમ તમને લોભ-કામ-ક્રોધના ત્યાગના પરિણામનો શોક
 થાય છે. “જ્યારે કામ-ક્રોધને તણ્યે તો પછી ધરત્યવહાર કેમ
 ચાલે? પરણ્યાં શું કરવા? આવા ત્યાગના પરિણામે ‘ગરીબકી
 બેડે સળકી ભાલી’-કહેવત પ્રમાણે આડોશીપાડોશી અને સંબંધમાં
 આવતાં માનવીઓ દાબી કચરી નાંખે અને જીવવા પણ ન દે તો?”

આવી તમને શંકા થયા કરે. આનો ઉત્તર સ્પષ્ટ સમજી શકાય તેવો છે. તમે આવા પ્રકારનો વાર્તાલાપ સાંભળ્યો છે કે—“આ શરીર તમને મળ્યું છે તે શોક મટાડવાને માટે અને આનંદ માણવાને માટે અને તે પણ પ્રારબ્ધવશ થઇને જે આવી મળે તે વડે સંતોષ પામીને તમારામાં પરમાત્મભાવ લાવવાને માટે. મનોરથો કરીકરીને પ્રવૃત્તિને વધારી મૂકીને શ્રમ કરવા અને બીજાંનું પ્રપંચવડે છીનવી લેવાને માટે નહીં. પ્રમાણિક ધરધંધા નિર્વાહ માટે કરીને બાકીના વખતમાં આત્મોત્તતિને માટે, સાધનો કરવાને માટે, તમારે તમારા માનવદેહનો ઉપયોગ હાથમાં નહીં લેતાં સરકારને ફરિયાદ કરવી ઘટે”:-

દૈવી સંપદ્વિમોક્ષાય નિબંધાયામુતી મતા ।

મા શુભઃ સંપદં દૈવીમભિજાતોડસિ પાંઢવ ॥ (૧૬-૫)

આ વિશ્વમાં દૈવી અને આમુરી-એવા બે વિભાગો પ્રકૃતિના છે. તેમને વિદ્યા અને અવિદ્યા પણ કહી શકાય ખરી. માનવીએ પણ બે પ્રકારનાં-દેવ જેવાં, એટલે ભક્ત-સજ્જન-વિદ્વાન-પ્રેમી અને ઉદાર; અને બીજાં દેવ નહીં તેવા-અવિદ્વાન-અભક્ત-અસજ્જન-હુદ-અભિમાની-અનઝ-કૂર-લોભી અને તમને જેનાથી તમારાં જનમાલનો ભય લાગે તેવાં-શક્ષસ જેવાં, જેમના ઉપર તમને પ્રેમ ન થાય તેવા-તમે તેમનાથી દૂર રહેવા ઇચ્છો છો તેવાં. આવો આમુરભાવ તમારામાં ન આવે અને તમારી શોકમુક્તિ ન બગડે એટલા માટે એને સમજી લેવો ઘટે. દૈવીભાવ તો તમને વિસ્તારથી કહ્યો છે:-

દ્વૌ ભૂતસર્ગી લોકેડરિમન્દૈવ આસુર एव च ।

દેવો વિસ્તરશઃ પ્રોક્ત આસુરં પાર્થ મે ગૃણુ ॥ (૧૬-૬)

પૂર્વોક્ત આસુરીભાવવાળા માનવીઓને કેવા કર્મો માટે પ્રવૃત્તિ કરવી અને કેવા કર્મો માટે ન કરવી અને નિવૃત્ત રહેવું તેની બીલકુલ ગમ હોતી નથી. નથી હોતું તેમને તન-મન-ધનની પવિત્રતા રાખવાનું જ્ઞાન, નથી તેમને હોતું સદાચારનું જ્ઞાન અને નથી તેમને હોતું સત્યવાણી અને કર્મના વ્યવહારની સુસંગતતા રાખવાનું જ્ઞાન -

પ્રવૃત્તિ ચ નિવૃત્તિ ચ જના ન વિદુરાસુરા ।

ન શૌચ નાપિ વાચારો ન સત્ય તેષુ વિચિતે ॥ (૧૬-૭)

આવા આસુરીમા દયા-તપ-સત્ય-શૌચ હોતા નથી એથી એઓ સત્યપરાયણ હોતા નથી

“અસત્યપરાયણ હોવાથી જગતને પણ જૂઠું, વેદ અને વેદમા કહેલા કર્મો પણ જૂઠા અને કામનાથી મળતા અનેકાનેક શરીરોની વાત પણ જૂઠીજ લાગે છે તેમને ધર્માધર્મ જેવું કશું છેજ નહીં તેઓ હંમેશાં આવું બોલનારા હોય છે કે-“જગતની વ્યવસ્થા ઇશ્વર કર્તા નથી ઇશ્વરને અને જગતને કશો પણ સખધ નથી, વગેરે ” વળી તેમના મનમા આવુંજ મિથ્યા અજ્ઞાન ઘોળાયા કરે છે કે-સ્ત્રીપુરુષના સંયોગથી સર્ગ થાય છે અને કામથીજ આખા વિશ્વની અને સૃષ્ટિની ઉત્પત્તિ છે કામ વિના ચાલેજ કેમ ? “દરેક માનવીઓએ કામનાને વધારવી જોઈએ ” એવું મતવ્ય આગળ ધરીને એઓ લોકોમા અજ્ઞાન અને ઘેલછા ફેલાવે છે આ દષ્ટિને અવલગીને ઓછી બુદ્ધિવાળા એ આસુરી માનવીઓ એકલા અને હણાયલા ચિત્તવાળા ઉગ્રકર્મો કરીને જગતનું અહિત કરનારા બને છે આ સંન્યાસયોગ જે તમને કરેવાય છે તે આવા થવાય નહીં એટલામાટેજ છે. ગેરૂઆ કપડા પહેરીને ભમતા ફરવાને માટે નહીંજ આચાર્ય મંન્યાસી થવું કઠણ છે. મંન્યાસી એટલે યોગી-દિનરાત શરીરના મૃત્યુમુદી સમાધિમાં રહેનારો.

અસત્યમપ્રતિષ્ઠ તે જગદાતુરનીશ્વરમ્ ।

અપરમ્પરસમૂત વિમન્યત્વામદૈનુકમ્ ॥ (૧૬-૮)

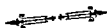
પતાદૃષ્ટિમવદ્યમ્ય નષ્ટાત્માનોડત્પવુદ્ધય ।

પ્રભવત્યુપકર્માણ ક્ષયાય જગતોડહિતા ॥ (૧૬-૯)

મુમુક્ષુ દેવતિ ! જગત મિથ્યા છે, એવું તમે પણ માલખ્યું હશે કેટલાક પુસ્તકોમાં પણ તમે તેવું વાંચ્યું હશે, પશ્ચાત્ત મિથ્યા કહેવાનો ભાવ જગતની એકજ રૂપતા કાયમ નહીં રહેતી હોવાથી, એનો પ્રલય થતો હોવાથી અને એ પાછું પૂર્વે હતું તેથી બિન્ના-કૃતિવાળું ઉપજતું હોવાથી એને સાધનાની મુક્તિભાતા માટે એક પ્રપચનું રૂપક આપીને મિથ્યા સમજાવ્યું છે જગતનું મૂળ પ્રકૃતિ છે પ્રકૃતિને અસત્ય કહેવાય નહીં અને એના કાર્યને પણ અસત્ય કહેવાય નહીં પ્રકૃતિનું કાર્ય શરીર છે, જેવડે પરમપદપ્રાપ્તિના સાધન થઈ શકે છે લોકો શોકમુગ્ધિ માટે સાધન કરતા બધ થઈ જાય અને જગતમાં અશાંતિ ફેલાય અભવત્ત આ વિશ્વને “અશ્વત્થ”=આવતીકાલે નહીં રહેનારું એવું જે આડનું રૂપક આપેનું છે, તેથી એની અનીશ્વરતા, નાન્તિકતા અને શોકમગ્નતા માનવીઓમાં ઉદ્ભવવાનો અવકાશ રહેતો નથી જે બોધ જગતને “અશ્વત્થ” કહે છે તે પરમાત્માનું કથન આ પ્રમાણે છે કે-“જેનું મૂળ સૌથી શ્રેષ્ઠ, સૌથી સૂક્ષ્મ અને સૌથી ઉચ્ચ શક્તિવાળું છે, જેની શાખાઓ નીચી અને નિકૃષ્ટ છે, વેદના છદ્દો જેના પાદડા છે, જે શારીરિક લોભો માટે રૂચિ ઉત્પન્ન કરીને કર્મો કરવાની લાલચ આપે છે, એવા આ વડના આડ જેવા એ વૃક્ષરૂપ અશ્વત્થને જે બોળાએ છે, તે વેદનો બાણકાર કહેવાય છે, કારણકે તે સ સાર-વૃક્ષ છે સ સારનો નાશ થતોજ નથી ” ઝઞ્ઞ જુઓ શ્રી ભગવાન કહે છે કે -

ઊર્ધ્વમૂલમધઃશાસ્ત્રમધ્યત્વં પ્રાહુરવ્યયમ્ ।
 છંદાંસિ યસ્ય પર્ણાનિ યસ્તં વેદ સ વેદવિત્ ॥ (૧૫-૧)

અધ્યાય તેરમો સંપૂર્ણ.

* અધ્યાય ૧૪ મો *

મુમુક્ષુ હંપતિ ! “ અધ્યત્થ ” એટલે આવતી કાલે નહીં રહેનાર, એવા આ સંસારવૃક્ષને વડના વૃક્ષ સાથે સરખાવવું એ સુસંગત થાય છે. પીપળો કે પીપળીની ઉપમા એ સંસારવૃક્ષને સુસંગત બીલકુલ થતી નથી. આ અધ્યત્થ-સંસારવૃક્ષની શાખાઓ ઉપર અને નીચે ફેલાયલી છે. આ સંસારવૃક્ષની શાખાઓ અને ઉપ-શાખાઓ રૂપ પાપપુણ્યનાં કર્મોથી ઉપજેલાં શરીરો દશે દિશાઓમાં ફેલાયેલાં છે, એવું સમજવું. આ વૃક્ષ ગંડું-મલીન-કદરૂપું છે, છતાં વેદોના છંદો જે પૂર્વે વર્ણવ્યા તે પાંદડાંરૂપ થઈને તેને શોભીતું બનાવી રાખે છે. આ સંસારવૃક્ષ ચૌદલોકોમાં વહેંચાયેલું છે. મધ્યમાં મર્ત્યલોક આવેલો છે. તેમાં દેહધારી માનવજીવો ખીચોખીચ ફેલાયેલા છે. સત્વ-રજ-તમ-ત્રણે ગુણોથી ઉત્પન્ન થતા વિષયોરૂપી અંકુરો-ફૂંપળો એ જાડને ફૂટ્યાજ કરે છે. એ સદાય લીડું રહે છે, સૂકાતું નથી. મનુષ્યલોક આ જાડનું ઉંડું પ્રસરેલું દેહ મૂળ છે, તે મનુષ્યોને કર્મના બંધનથી બાંધીને સંસારવૃક્ષ પરથી ઉતરવા દેતું નથી. સંસાર એટલે એક શરીરમાંથી બીજામાં, ત્રીજામાં, ચોથામાં-એમ અનેકાનેક શરીરમાં જવાની સંસરણ નામની ક્રિયા:-

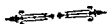
અસત્યમપ્રતિષ્ઠ તે જગદાદુરનીશ્વરમ્ ।
અપરસ્પરસમ્ભૂત કિમન્યત્કામઘૈતુકમ્ ॥ (૧૬-૮)

एतादृष्टिमवष्टभ्य नष्टात्मानोऽल्पबुद्धय ।
प्रभवत्युमकर्मण क्षयाय जगतोऽहिता ॥ (૧૬-૯)

મુમુક્ષુ દંપતિ । જગત મિથ્યા છે, એવું તમે પણ સાલજ્યુ હશે કેટલાક પુત્રકોમા પણ તમે તેવું વાલ્યુ હશે, પરંતુ મિથ્યા કહેવાનો ભાવ જગતની એકજ રૂપતા કાયમ નહીં રહેતી હોવાથી, એનો પ્રલય થતો હોવાથી અને એ પાછું પૂર્વે હતું તેથી ભિન્ના-કૃતિવાળું ઉપજતું હોવાથી એને સાધનાની મુલભતા માટે એક પ્રપચતુ રૂપક આપીને મિથ્યા સમજાવ્યું છે જગતનું મૂળ પ્રકૃતિ છે, પ્રકૃતિને અસત્ય કહેવાય નહીં અને એના કાર્યને પણ અસત્ય કહેવાય નહીં પ્રકૃતિનું કાર્ય શરીર છે, જેવડે પરમપદપ્રાપ્તિના સાધન થઈ શકે છે લોકો શોકમુગ્ધિ માટે સાધન કરતા બધ થઈ જાય અને જગતમા અશાંતિ ફેલાય અલબત્ત આ વિશ્વને “અશ્વત્થ”=આવલીકાલે નહીં રહેનાર એવું જે આડનું રૂપક આપેલું છે, તેથી એની અગ્નીશ્વરતા, નાસ્તિકતા અને શોકમગ્નતા માનવીઓમા ઉદ્ભવવાનો અવકાશ રહેતો નથી જે બોધ જગતને “અશ્વત્થ” કહે છે તે પરમાત્માનું કથન આ પ્રમાણે છે કે-“જેનું મૂળ સૌથી શ્રેષ્ઠ, સૌથી સૂક્ષ્મ અને સૌથી ઉચ્ચ શક્તિવાળું છે, જેની શાખાઓ નીચી અને નિદૃષ્ટ છે, વેદના છઠા જેના પાદકા છે, જે શારીરિક ભોગો માટે રૂચિ ઉત્પન્ન કરીને કર્મો કરવાની લાલચ આપે છે, એવા આ વડના આડ જેવા એ વૃક્ષરૂપ અશ્વત્થને જે ઓળખે છે, તે વેદનો જાણકાર કહેવાય છે, કારણકે તે સ સાર-વૃક્ષ છે સ સારનો નાશ થતોજ નથી ” ઠઠ ગુઓ શ્રી ભગવાન કહે છે કે -

ऊर्ध्वमूलमध शास्त्रमध्वत्य प्राहुरव्ययम् ।
छदासि यस्य पर्णानि यस्त वेद स वेदवित् ॥ (૧૫-૧)

અધ્યાય તેરમો સપૂર્ણ.

* અધ્યાય ૧૪ મો *

સુમુક્ષુ દેવતિ । “ અશ્વત્ય ” એટલે આવતી કાલે નહીં રહેનાર, એવા આ સ સારવૃક્ષને વડના વૃક્ષ સાથે સરખાવવું એ સુસગત થાય છે પીપળો કે પીપળીની ઉપમા એ સ સારવૃક્ષને સુસગત બીલકુલ થતી નથી આ અશ્વત્ય-સ સારવૃક્ષની શાખાઓ ઉપર અને નીચે ફેલાયલી છે આ સ સારવૃક્ષની શાખાઓ અને ઉપ-શાખાઓ રૂપ પાપપુણ્યના કર્મોથી ઉપજેલા શરીરો દશે દિશાઓમાં ફેલાયલા છે, એવું સમજવું આ વૃક્ષ ગદ્-મલીન-કદરૂપું છે, છતાં વેદોના છદો ને પૂર્વે વર્ણવ્યા તે પાઠશરૂપ થઈને તેને શોભીતું બનાવી રાખે છે આ સ સારવૃક્ષ ચૌદલોકોમાં વહે ચાલતું વર્ણવવામાં આવ્યું છે પાતાળથી બ્રહ્મલોક સુધી ચૌદલોકો ગણ્યા છે મધ્યમાં મર્ત્યલોક આવેલો છે તેમાં દેહધારી માનવજીવો ખીચોખીચ ફેલાયલા છે સત્વ-રજ-તમ-ત્રણે ગુણોથી ઉત્પન્ન થતા વિષયોરૂપી અદૃશ-દ્રૂપણો એ જાડને ફૂલ્યાજ કરે છે એ સદાય લીનું રહે છે, સૂકાતું નથી મનુષ્યલોક આ જાડનું ઉડું પ્રસરેતું દૃઢ મૂળ છે, તે મનુષ્યોને કર્મના બંધનથી બાંધીને સ સારવૃક્ષ પરથી ઉતરવા દેતું નથી સ સાર એટલે એક શરીરમાંથી બીજામાં, ત્રીજામાં, ચોથામાં-એમ અનેકાનેક શરીરમાં જવાની સ સરણ નામની ક્રિયા -

અધઞ્ચોર્ધ્વં પ્રસ્તુતાસ્તસ્ય શાસ્ત્રા ગુણપ્રવૃદ્ધા વિષયપ્રવાહાઃ ।

અધઞ્ચ મૂલાન્યનુસંતતાનિ કર્માનુવંધાનિ મનુષ્યલોકે ॥

(૧૫-૨)

આ વડના ઝાઠ જેવા સંસારવૃક્ષરૂપ અશ્વત્થનું રૂપ જેવું અહીં જોઈ રહ્યાં છે તેવું એ નથી. નથી એનો અંત, નથી એનો આદિ કે નથી એની સ્થિતિ-ને એને કોઈ નથી બાણતું. આ અશ્વત્થનું મૂળ બહુબહુ ઉંડું, ન ઉખેડી કે ન તોડી શકાય તેવું છે-સિવાય કે તમે તદ્દન શારીરિકશોગે, ઇન્દ્રિયારામે અને વિષયાનંદોના સંગરક્ષિત હો. અસંગરૂપ તરવાર યા કુહાડથી ખોદી, કાપી અને તોડી નાખીને એ વૃક્ષને મૂળથી જમીનમાંથી ઉખેડી નાંખીને માનવદેહમાં આવ્યા પછી-તમારે તો જ્યાં ગયા પછી ફરીને આ સંસારમાં આવવાની ઇચ્છા થતી નથી અને આવવું પડતું નથી અને ત્યાંજ રહેવામાં મુખ્ય અને આનંદ-પૂર્વે નહીં અનુભવેલાં અનુભવાય છે -એ પદ અને એ સ્થાનની શોધજ કરવી ઘટે. “જેનાથી આ પુરાણી સંસારપ્રવૃત્તિ ઉદ્ભવી અને ફેલાયલી છે, એ આદિપુરુષ મારૂં શરણું અને એ મારી શરણાગતિ સ્વીકારે” એવી હૃદયમ પ્રાર્થના તમારે કરવી ઘટે; યોગ્ય સાધનો કરવાં ઘટે:-

ન રૂપમસ્યેહ તથોપલભ્યતે નાંતો ન ચાદિર્ન ચ સંપ્રતિષ્ઠા ।

અશ્વત્થમેનં સુવિરૂઢમૂલમસંગશ્ચેષેણ દૃઢેન ઢિત્વા ॥

(૧૫-૩)

તતઃ પદં તત્પરિમાર્ગિતઘ્યં યસ્મિન્ગતા ન નિવર્તંતિ ભૂયઃ ।

તમેવ ચાઘં પુરુષં પ્રપદ્યે યતઃ પ્રવૃત્તિઃ પ્રસ્તુતા પુરાણી ॥

(૧૫-૪)

મુમુક્ષુ દેવતિ ! “તે પદ” પ્રાપ્ત કરવું એટલે પરમાત્મા જેવું થવું. જ્યાં ગયાથી પાછા નથી અવાતું યા આવવાની ઇચ્છા

સન્યાસ યોગ

થતી નથી, એ કથન એટલામાટે કહેવામા આવ્યું છે કે મુમુક્ષુઓ પાકા યોગી બની જઇને ઉત્તમ કોટિના બ્રહ્મનિષ્ઠ થઈલા હોઈ ત્રણે શરીરોનો ત્યાગ થયા પછી, જેમ નદીઓ સમુદ્રમા સમાય છે, તેમ તેઓ પરમબ્રહ્માકાર થયેલા પરમબ્રહ્મા સમાઈ જાય છે એ પદમા સમાઈ જવા તમે યત્ન કરવાને તૈયાર થાઓ. બ્રહ્મથી ભિન્ન તેમની હયાતિ રહેતી નથી આ પરમપદ છે તેને કૈવલ્ય કહેવામા આવ્યું છે

આ પાકા યોગીઓ-માન, મોહ મટી ગયેલા, ધન-દારા-પુત્ર-મિત્ર-બધુના સગથી મુક્ત, નિત્ય આત્મામા વૃત્ત, આનંદ માણતા, કામના નષ્ટ થયેલા, સુખદુઃખના દ્રવ્યોથી મુક્ત, રાગદ્વેષ મુક્ત, શાન્તિઓ-વિદ્યાનો-ત્યાગીઓ અને સન્યાસીઓ હોય છે આ પદ નિર્વિકારી, શુદ્ધ, શુદ્ધ, સુખરૂપ, નિત્ય અને પરમાનંદી તથા પરમશાન્તી છે -

નિર્માનમોહા જિતસગદોષા અધ્યાત્મનિત્યા વિનિવૃત્તકામા ।
 દ્વદ્વૈર્વિમુક્તા મુસદુ સસદૈર્ગંચ્છલમૂઢા પદમવ્યય તત્ ॥
 (૧૫-૫)

એ પદ એવું છે કે જ્યાં સૂર્યચન્દ્રના પ્રકાશની જરૂર નથી, તેમજ નથી જરૂર અગ્નિની એ પદ યાને તત્વ તો એવું છે કે જે સૂર્યચન્દ્રને પ્રકાશ આપે છે અને અગ્નિને ઉત્તેજિત રાખીને ગરમી આપે છે અને તેથીજ એ ઉત્તમોત્તમ છે પરમાત્મા શ્રીકૃષ્ણ કહે છે “એને યાદ રાખો” તમારૂં પણ માયુ શાન્તિનું સ્થાન તેજ છે ત્યાં ગયેલાઓને પાછું સંસારમા આવવું પડતું નથી એ પદ મારૂં છે ’

ન તદ્દાસયતે સૂર્યો ન શશાકો ન પાવક ।
 ચદ્રત્વા ન નિવર્તતે તદ્દામ પરમ મમ ॥ (૧૫-૬)

તમે અને હું પરમપ્રદાના-મારા અશ છે, તે જીવલોકમાં શરીરને વિષે જીવ થઇને રહેલા છે. તમે સનાતન પ્રદાન છે. પરંતુ તમે તમારૂં મન અને પાંચ ઇન્દ્રિયો સહિત છ પ્રકૃતિના કાર્યો, તમારી પ્રકૃતિમાં રહેલા, જે તમારા શરીરમાં છે તેમનાથી આકર્ષાઓ છો. ઇશ્વર છતાં એમના આકર્ષણથી ઉચનીચ શરીરમાં તમે જાઓ છો જેમ વાયુ ગુલાબ કે સુખડના આડમાંથી પસાર થઇને તે તે ઝાટાની ગંધ લઇને પ્રસરે છે, તેમ તમે મન વગેરેને તમારી સાથે લઈ સસરણમાં પડો છો અને તમારી જ્ઞાનેન્દ્રિયો-આંખ, કાન, જીભ, નાક તથા ચામડી અને છઠ્ઠા મનમાં પ્રવેશીને તમે વિષયોને સેવો છો. આ વાત તમે અગર ખીજા-તમારા શરીરમાંથી નીકળેલા જીવને અને ખીજા શરીરમાં પ્રવેશેલા જીવને જોતા જાણતા સમજતા નથી એવી છે એવું પણ તમારા સમજવામાં આવતું નથી કે એ જીવ સત્-રજ-તમાદિ ગુણોનો સંગી, ઇન્દ્રિયો અને ઇન્દ્રિયોના અર્થોને જોગવે છે એ જીવ જ્ઞાનરૂપી ચક્ષુવદે દેખાય છે યોગીઓથી અને જ્ઞાનીઓથી મૂર્ખાઓનો આ વિષયમાં જરાયે ચ ચુપાત થતો નથી અને તેથી તેઓને એ જીવ દેખાતો નથી મૂર્ખાઓ કદાચ શ કા કરે કે-“જીવ પણ પ્રદા છે અને યોગી પણ પ્રદા છે તો કેાણુ પ્રદા જીવને જુએ છે? તમે જીવને તો આત્મા કહો છો, તો શુ આત્મા જીવને જુએ છે?” આવી શ કાઓ અણુઆવડત અને અજ્ઞાનભરી હોઈ એને કોઈ ધ્યાન નથી હવે ઉપર જે જ્ઞાનચક્ષુ કહેવામાં આવ્યા, તેનો અર્થ એ થાય છે કે-“હું આત્મા છું, દૃશ્યમાન માત્ર આત્મા છે અને આત્મા-જીવ-એ પરમાત્મા છે, એવી દૃષ્ટિ ” ઉપર મુજબની મતલબનું શ્રી ભગવાન કહે છે કે -

મમૈવાશો જીવલોકે જીવમૂત સનાતન ।

મન પદ્માનીન્દ્રિયાણિ પ્રકૃતિસ્થાનિ કર્પતિ ॥ (૧૫-૭)

શરીરં યદવાપ્નોતિ યજ્ઞાપ્યુક્તામતીશ્વરઃ ।
 ગૃહીત્વૈતાનિ સંયાતિ વાયુર્ગંધાનિવાશયાત્ ॥ (૧૫-૮)

શ્રોત્રં ચક્ષુઃ સ્પર્શનં ચ રસનં ગ્રાણમેવ ચ ।
 અધિષ્ઠાય મનશ્ચાયં વિપયાનુપસેવતે ॥ (૧૫-૯)

ઉત્ક્રામંતં સ્થિતં વાપિ ભુંજાન વા ગુણાન્વિતમ્ ।
 વિમૂઢા નાનુપદ્યંતિ પદ્યતિ જ્ઞાનચક્ષુષઃ ॥ (૧૫-૧૦)

જે યોગી પરમપદ પામવાની કોશિષ કરનારો હોય છે તે-
 એ જીવ બનેલા પરમાત્માના અંશને પોતાના શરીરની મધ્યમાં
 અંતઃકરણના એક ઉત્તમોત્તમ અવયવ-બુદ્ધિમાં સ્થિત થયેલો બુદ્ધિ
 છે. સત્કર્મોને નહીં કરનાર અને અકર્મી, પ્રમાદી અને આળસુ,
 શ્રવણ કરનારો ખરો, પણ મનન-નિદિધ્યાસન નહીં કરનારો,
 અચેત હોવાથી એને દેખતો નથી શ્રીભગવાન કહે છે કે:-

યતંતો યોગિનશ્ચૈન પદ્યંત્યાત્મન્યવસ્થિતમ્ ।
 યતંતોઽપ્યકૃતાત્માનો નૈત પદ્યત્યચેતસઃ ॥ (૧૫-૧૧)

“જેનાથી બધા જગતને પ્રકાશ મળે છે, એવા આદિત્યનું
 તેજ એ એનું પોતાનું નથી, પણ એનામાં ‘હું છું’ અને એથી
 મારા પ્રકાશથી એ જગત બધાને પ્રકાશ આપે છે થડ અને
 અગ્નિનું પણ એમજ સમજવું. પૃથ્વીમાં માફ તેજ હોવાથી એ
 એ જોજસવડે એ બધાને હું પૃથ્વીરૂપ થઈને ધારણ કરું છું;
 રસરૂપ સોમ બનીને સર્વે ઔષધિઓનું પોષણ હું કરું છું; હુંજ
 વૈશ્વાનર નામનો અગ્નિ બનીને શરીરધારીઓએ કરેલા આહારને
 દેહમાં પ્રવેશેલો હોઈને પ્રાણ અને અપાનરૂપ પણ થઈને ચૂસવાના,
 ચાટવાના, ચાવવાના, અને ગળવાના અન્નને હું પચાવું છું.”
 આ વાત ભગવાને સ્વમુખે કહી છે. યાદ રાખો કે તમે શ્રીકૃષ્ણ
 પરમાત્માના અંશ છે, એ ભૂલશો નહીં-

યદાદિત્યગત તેજો જગદ્ધાસયતેઽસિદ્ધમ્ ।

યજ્ઞદ્રમસિ યજ્ઞાગ્રો તત્તેજો વિદ્ધિ મામવમ્ ॥ (૧૫-૧૦)

ગામાવિશ્ય ચ ભૂતાનિ ધારયમ્યહમોજસા ।

પુષ્ણાનિ ચૌપધી સર્વા સોમોભૂત્વારસાત્મવ ॥ (૧૫-૧૩)

અદ વૈશ્વાનરો ભૂત્વા પ્રાણિના દેહમાશ્રિત ।

પ્રાણાપાનસમાયુક્ત પચામ્યત્ર ચતુર્વિધમ્ ॥ (૧૫-૧૪)

મુમુક્ષુ દ પતિ ' શ્રીકૃષ્ણ યા પરમાત્મા તમે છે પરમાત્મા સર્વ દેહધારીઓના હૃદયમા રહેલા છે એનાથીજ માનવીઓને યાદદાસ્ત અને ' હુ પ્રજ્ઞા છુ ' એણે જ્ઞાન ઉપજે છે અને અલક્ષ્મીને સ્વસ્વરૂપનું અજ્ઞાન પણ પરમાત્માથીજ થાય છે વેદ પણ પરમાત્મા છે અને વેદને બાણનાર પણ પરમાત્મા છે -

સર્વસ્ય ચાહ હૃદિ સન્નિવિષ્ટો મત્ત સ્મૃતિર્જ્ઞાનમપોહન ચ ।

વેદૈશ્ચ સર્વેરહમેવ વેદ્યો વેદાતકૃદ્વેદવિદેવ ચાહમ્ ॥

(૧૫-૧૫)

આખા વિશ્વને પ્રજ્ઞાક કહેવામા આવે છે અને તેના ચૌદ વિભાગો-જીવોની પ્રકૃતિ અને શરીરોની રચના અનુસાર તેમના પ્રકારો પડેલા હોવાથી-લોકોની યજ્ઞને પામ્યા છે, કેમકે એમા જીવો-શરીરધારીઓ રહે છે શરીરને પણ લોક કહેવામા આવ્યું છે કારણકે એમા જીવ રહે છે આખા આ વિશ્વકે પ્રજ્ઞાકના જીવોના શરીરોમા ત્રણ પુરુષો છે પુરુષ એટલે જીવ અને શરીર એટલે પુર પુરમા રહે તે પુરુષ આવા શરીરકંપી પુરીમા રહેલા ત્રણ પુરુષો પ્રજ્ઞાવિદ્ યોગીને દેખાય છે એ ત્રણમાથી એક પુરુષ બીજા બે કરતા ઉત્તમ છે અને તે નિત્ય છે, એ પુરુષ તે પરમ-પ્રજ્ઞા -શુદ્ધ-શુદ્ધ સુખ શાન્ત પરમતત્ત્વ છે બીજા બેમા એક દ્વર

અને બીજો અક્ષર-જેઉ પ્રધાના સ્વભાવનાં સ્વરૂપો છે. ક્ષર વ્યક્ત છે અને અક્ષર અવ્યક્ત છે. એક બડ અને બીજો ચેતન છે. ચેતનને અક્ષર કહ્યો તે લય થાય છે. ઉપજેલાં માત્રની સંસાર ક્ષર છે. ઉપજતું નથી પણ લય થવાના સ્વભાવવાળું હોવાથી એને અક્ષર કહ્યું છે. કેમકે તે ઉપજેલાંનું કારણ કૂટસ્થ-પ્રકૃતિ-સ્વભાવ છે. જેઉથી જેને ઉત્તમ કહ્યો તે પુરુષ પરમાત્મા છે. એ બધા વિશ્વની સંસાર ત્રિલોકી પણ કહેવાય છે; સ્વર્ગ-મૃત્યુ અને પાતાળ પણ કહેવાય છે. તેમાં ચૌદે લોકોમાં અને શરીરોમાં પ્રવેશીને એ પુરુષ-પરમાત્મા રહેલો છે અને પ્રવેશીને તેમને પોષે છે તથા ઈશ્વર એવું આધિક ૩૫ કરીને પ્રદ્ધાંક-વિશ્વને ઢાંકીને રહેલો છે.

દ્વાવિમૌ પુરુષૌ લોકે ક્ષરચ્ચાક્ષર एव च ।

ક્ષરઃ સર્વાણિ ભૂતાનિ કૂટસ્થોઽક્ષર ઉચ્યતે ॥ (૧૫-૧૬)

ઉત્તમઃ પુરુષસ્ત્વન્યઃ પરમાત્મેત્યુદાહૃતઃ ।

યો લોકત્રયમાવિશ્ય વિમર્ત્યવ્યય ईश्वरः ॥ (૧૫-૧૭)

ભગવાન શ્રીકૃષ્ણ પરમાત્મા કહે છે કે “હું નાશવંત અને લયવંતથી પર-બીજો-ઉત્તમ છું. એ કારણથી લોકોમાં, વેદોમાં અને સર્વે સત્તાવંતોમાં હું અધિકાધિક સત્તાવંત હોવાથી હું પુરુષોત્તમ કહેવાઉં છું. જે પ્રદ્ધાવિદ્ વિદ્વાનો મને પુરુષોત્તમ-સર્વના જાણકારને મને સર્વરૂપી, સર્વ કાંઈ, એક, અદ્વિતીય અને પૂર્વોક્ત અક્ષરથી અધિક એવો જાણીને ભજે છે તે માનવદેહમાં આવેલો જીવ કૃતકૃત્ય થાય છે. અલબત્ત, આ અતિગૂઢશાસ્ત્રને જાણીને “હું આત્મા છું” એવી બુદ્ધિવાળા થવું ઘટે છે.”

यस्मात्क्षरमतीतोऽहमक्षरादपि चोत्तमः ।

અતોઽસ્મિ લોકે વેદે ચ પ્રથિતઃ પુરુષોત્તમઃ ॥ (૧૫-૧૮)

યો મામેવમસમૂહો જાનાતિ પુરપોત્તમમ્ ।

સ સર્વવિદ્ભજતિ મા સર્વભાવેન ભારત ॥ (૧૫-૧૯)

इति गुह्यतमं शास्त्रमिदमुक्तं मयाऽनघ ।

एतद्बुद्ध्वा बुद्धिमान् स्यात्कृतकृत्यश्च भारत ॥ (૧૫-૨૦)

સુસુક્ષ્મ દર્શનિ । સાઠ વર્ષની વયના માનવીઓને બાળુવાનુજ તમે સાબળી રહ્યા છો તમે ત્યાગ અને સન્યાસના બોધને સાબળી રહ્યા છો તમે હજી ગૃહ-ય છે યજ્ઞ-દાન-તપ-નિત્યનૈમિત્તિક કર્મો તો તમારે કરવાનાજ છે ભલે ધરધ ધો તમે છોડ્યો અને કુટુંબકળીલા વગેરેનો સગ છોડતા ન્તઓ છે, કારણકે તમે મોક્ષાર્થી છો, છતાં શાસ્ત્રના જ્ઞાનવડેજ વિધિને અનુસરીનેજ કર્મો કરવા બેઠાઓ, પણ અદ્વૈતજ્ઞતાના કારણે શ્રદ્ધા હોવા છતાં એ વિધિને ઉલ્લંઘીને કર્મો કરવાનો સભવ હોય છે, જેથી તમારે એ વિષય બરાબર બાળવો ઘટે જુઓ । પૂર્વે બે નિષ્ઠાઓ કહેવામા આવી, તેમા એક કર્મયોગની અને બીજી જ્ઞાનયોગની. આમ છતાં વિધિને અનુસર્યા વિના કેવળ શ્રદ્ધાથીજ કર્મો થઈ જાય તો તે સત્વગુણી, રજોગુણી કે તમોગુણી-કેવા કહેવાય એવો પ્રજ્ઞ નેમ અર્જુનને થયો હતો તેમ તમને પણ થાય તો એનો ઉત્તર પરમાત્મા શ્રીકૃષ્ણ આપે છે કે “એ નિષ્ઠામા પણ ત્રણ ગુણો બહુ અગત્યનો ભાગ ભજવે છે નેમ ગુણોના ત્રણ પ્રકારો છે તેમ શ્રદ્ધાના પણ ત્રણ પ્રકારો છે, જેને તમારે ચાલવવા ઘટે છે, કારણકે શ્રદ્ધા ઉપજે છે સ્વભાવમાથી અતઃકરણની રચના પ્રમાણે સર્વે માનવીઓની શ્રદ્ધા હોય છે એવી શ્રદ્ધાવાળો બનીને જીવ આ શરીરમા પુરુષ થઈને રહેલો છે ” જુઓ -

ये शास्त्रविधिमुत्सृज्य यत्नते श्रद्धयान्विता ।

तेषां निष्ठा तु का कृष्ण सत्त्वमाहો रजस्तम ॥ (૧૭-૧)

ત્રિવિધા ભવતિ શ્રદ્ધા દેહિના સા સ્વભાવના ।
સાત્ત્વિકી રાજસી ચૈવ તામસી ચેતિ તા ગ્રંથુ ॥ (૧૭-૨)

સત્ત્વાનુરૂપા સર્વસ્ય શ્રદ્ધા ભવતિ ભારત ।
શ્રદ્ધામયોઽય પુરુષો યો ચચ્છ્રદ્ધ સ ઇવ સ ॥ (૧૭-૩)

સાત્ત્વિક શ્રદ્ધાવાળા માનવીઓ દેવનું યજ્ઞન કરે છે, રાજસ શ્રદ્ધાવાળા યક્ષો અને રાક્ષસોનું યજ્ઞન કરે છે અને તામસ શ્રદ્ધાવાળાઓ ભૂતો, પ્રેતો અને બીજાંઓનું યજ્ઞન કરે છે ભગવાન શ્રીકૃષ્ણ કહે છે કે “શાસ્ત્રોમા ન કહેતું હોય એવું ઘોર તપ તપનારાઓ-દલ અને અહુ કારથી ભરેલા તેમજ કામ અને રાગયુક્ત બનીને પથતત્વના બનેલા ભૂતસમૂહને નિર્બળ બનાવીને મને અત કરણુમા રહેલાને પજવે છે એઓ બધા આસુરી નિદ્રયોવાળા છે, એવું સમજવું ઘટે અને યક્ષ અને રક્ષ ની વ્યાખ્યા મમજવા જેવી છે યક્ષ એટલે બળવાન અને રક્ષ એટલે જેનાથી જાનમાલનું રક્ષણ કરવું પડે તેવાઓ-રાક્ષસો, અને ભૂતપ્રેત એટલે અવગતિ પામેલા પૂર્વજો, જેમના શરીરો પારદર્શક અને ન દેખાય તેવા હોય છે -

યજતે સાત્ત્વિકા દેવાન્યક્ષરક્ષાસિ રાજસા ।
પ્રેતાન્ભૂતગણાશ્ચાન્યે યજતે તામસા જના ॥ (૧૭-૪)

અશાસ્ત્રવિહિત ઘોર તપ્યતે યે તપો જના ।
દમાહકારસયુક્તા કામરાગવલ્લાન્વિતા ॥ (૧૭ ૫)

કર્પયત શરીરસ્થ ભૂતમામચેતસ ।
મા ચૈવાત શરીરસ્થ તાન્વિદ્ધયામુરનિશ્ચયાન્ ॥ (૧૭ ૬)

સુમુક્ષુ દ પતિ । હવે તો તમ દે તમારા ખોરાકમા ફેરફાર
-તમારા જીવનની પાત્રીસ વધની વધ પછીથી જે કરવો ઘટે છે

તે, જો ન ક્યોં હોય તો એકાવનમા વર્ષથી તો જરૂર કરી નાંખવો જોઈએ. પચે તેવા, આયુષ્ય વધારે તેવા, લજ્જન-ચજ્જનમાં પ્રીતિ વધારે તેવા, રસવાળા, શરીરને ટકાવે તેવા, ઘી દૂધવાળા, ખાધા પછી અકળામણુ ન થાય તેવા, સત્વગુણને ટકાવી રાખે તેવા, સહેલાઈથી પચાવી શકાય તેવા ખોરાકો ખાવા જોઈએ. કડવા, ખારા, તૂરા, તીખા, લૂખા, ખોરાકો ન ખાવા જોઈએ. વારી, રસવગરના બની ગયેલા-સૂકા, ગંધાઈ ગયેલા, સહેલા ઉઘિછે અને ચરળી વિનાના પણ ખોરાકો ન ખાવા જોઈએ, કારણકે તે રાજસતામસ ગુણોને વધારનાર છે. રાજસતામસ ગુણોને વધારનારા ખોરાકો ખાવાથી, આઠા-ઉધરસ-દમ-છર્જીજવર વગેરેના રોગી થઈ દુઃખયોગના બોગી થવું પડે છે.

આમ જેમ આહારો તમને ત્રણ પ્રકારના કહ્યા તેમ યજ્ઞો -દાનો અને તપો પણ ત્રણત્રણ પ્રકારનાં છે, જે તમને હવે કહેવામાં આવશે:-

આહારસ્ત્વપિ સર્વસ્ય ત્રિવિધો ભવતિ પ્રિયઃ ।

યજ્ઞસ્તપસ્તથા દાનં તેષાં ભેદમિમં શૃણુ ॥ (૧૭-૭)

આયુઃસત્ત્વવલારોગ્યસુપ્રપ્રીતિવિવર્ધનાઃ ।

રસ્યાઃ સ્નિગ્ધાઃ સ્થિરા દૃઢા આહારાઃ સાત્ત્વિકપ્રિયાઃ ॥

(૧૭-૮)

કદ્વશ્લલ્લવણાત્યુગ્ગતીક્ષ્ણરુક્ષવિદાહિનઃ ।

આહારા રાજસસ્યેષ્ટા દુઃસ્વશોકામયપ્રદાઃ ॥ (૧૭-૯)

યાતયામં ગતરસં પૂતિ પર્યુપિતં ચ યત્ ।

અચ્છિદ્રમપિ ચામેધ્યં ભોજનં તામસપ્રિયમ્ ॥ (૧૭-૧૦)

યસો:- 'હું ગૃહસ્થ છું, મારી પાસે પૈસા છે, મારે યજ્ઞ કરવોજ નોંધજો' એમ સમજીને કુળેચ્છારહિત વિધિપૂર્વક કરવામા આવે તે સાત્ત્વિકયજ્ઞ કહેવાય છે, જ્યારે લોકોમા જાહેર થવાને માટે, કુળની ઇચ્છા રાખીને કરવામા આવતો યજ્ઞ ગજસીયજ્ઞ કહેવાય છે, વિધિ વિના, મત્રોન્ધાર વિના, દક્ષિણા દીધા વિના અને ભોજન જમાવ્યા વિનાના શ્રદ્ધા વગરના યસો તામસ કહેવાય છે શ્રીભગવાનજ કહે છે કે -

અફલાકાક્ષિર્મિર્યદ્ધો વિધિદૃષ્ટો ય ઇજ્યતે ।

યદ્વ્યમેવેતિ મન સમાધાય સ સાત્ત્વિક ॥ (૧૭-૧૧)

અમિસધાય તુ ફલ દર્ભાર્યમપિ ચૈવ યત્ ।

ઇજ્યતે ભરતશ્રેષ્ઠ ત યજ્ઞ વિદ્ધિ રાજસમ્ ॥ (૧૭-૧૨)

વિધિહીનમસ્ટૃષ્ટાન મત્રહીનમદક્ષિણમ્ ।

શ્રદ્ધાવિરહિત યજ્ઞ તામસ પરિચક્ષતે ॥ (૧૭-૧૩)

દેવોનુ, બ્રાહ્મણોનુ, શુર્યોનુ, ભક્તોનુ તથા બ્રહ્મવિદ્ મહારમા-
ઓનુ પૂજન કરવું, શરીરની બહારથી તેમજ અંતરથી પવિત્રતા
-ચોકખાઈ રાખવી, મનમા મસ્તીનતા ન રાખવી અને વાણી,
અને વિચાર અને આચરણની એકરૂપતા રાખવી તથા અહિંસા
બ્રહ્મચર્ય પાળવું-એ શારીરિક તપ કહેવાય છે કેમકે ઉદ્વેગ ન કરે
તેવું, ગમે તેવું, હિંત કરનાર વચન બોલવું અને શાસ્ત્રોનો અભ્યાસ
કરવો-એ વાણીમયતપ કહેવાય છે મનમા આનંદી રહેવું, ઉપકારી
કે અપકારી પ્રત્યે પક્ષપાત ન રાખવો, ધ્યાનપરાયણ રહેવું, વિષય-
પ્રવૃત્તિને રોકવી, અંત કરણને રાગદ્વેષ વિનાનું બનાવવું, મનની
મોક્ષસાધ્યતાવાળી હાવત રાખવી-એ માનસિકતપ કહેવાય છે -

દેવદ્વિજગુરુપ્રાણપૂજન શૌચમાર્જવમ્ ।

બ્રહ્મચર્યમહિંસા ચ શારીર તપ ઓચ્યતે ॥ (૧૭-૧૪)

અનુદ્વેગકર વાક્ય મત્ય પ્રિયહિત ચ યત્ ।

સ્વાધ્યાયાભ્યસન ચૈવ વાઙ્મય તપ ઉચ્યતે ॥ (૧૭-૧૫)

મન પ્રસાદ સૌમ્યત્વ મૌનમાત્મપ્રિનિગ્રહ ।

ભાવસશુદ્ધિરિત્યેતત્તપો માનસમુચ્યતે ॥ (૧૭-૧૬)

શ્રેષ્ઠ શ્રદ્ધાવડે જે તપ કરવામા આવે છે તેમા પણ માનવીઓના ત્રણ પ્રકારો છે ક્ષેત્ર-જ્ઞ વિના તપ કરનારા માનવીઓનું તપ સાત્વિક, માનમરતબો મેળવવા દલથી કરનારા માનવીઓનું તપ રાજસિક જે ચલાયમાન અને અચોક્કસ હોય છે, જ્યારે શત્રુનો વિનાશ કરવાને તેમજ પોતાને પીડા કરીને મૂર્ખતાવડે તપ કરનારા માનવીઓનું તપ તામસી કહેવાય છે -

શ્રદ્ધયા પરયા તપ્ત તપસ્વત્ ત્રિવિધ નરૈ ।

અપલાકાક્ષિમિર્યુક્તૈ સાત્ત્વિક પરિચક્ષતે ॥ (૧૭-૧૭)

સત્કારમાનપૂજાર્થં તપો દમેન ચૈવ યત્ ।

ત્રિયતે તદિદ્ પ્રોક્ત રાવસ ચલમધુવમ્ ॥ (૧૭-૧૮)

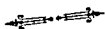
મૂઢપ્રાદ્વેષાત્મનો યત્પીઢયા ત્રિયતે તપ ।

પરસ્યોત્સાદનાર્થં વા તત્તામસમુદાદૃતમ્ ॥ (૧૭-૧૯)

“હું ગૃહસ્થ છું, મારા મનની મલીનતા મટે અને પ્રભુપર પ્રેમ થાય તથા શોકમુક્ત અને સ સારથ્ય ધમુખ્ત થઈને મને નિર્વાણ શાતપદ મળે એટલા માટે મારે દાન આપવું જોઈએ” એમ સમજીને સામો ઉપકાર ન કરી શકે તેવાને દેશ-કાળ અને પત્ર જોઈને જે દાન આપવામા આવે છે તે સાત્ત્વિક દાન કહેવાય છે, જ્યારે સામો ઉપકાર મેળવવાને, ક્ષણને, ધૃત્તીને, અતિલેભ કરીને જે દાન આપવામા આવે તે રાજસ દાન તથા દેશ-કાળ-પાત્રનો વિચાર કર્યા વિના, અનાદર કરીને, અવજ્ઞા કરીને, વિવેકવિધિ વિના જે આપવામા આવે તે દાન તામસ કહેવાય છે ॥

દાતવ્યમિતિ યદાન દીયતેઽનુપકારિણે ।
 દેશે કાલે ચ પાત્રે ચ તદાન સાર્ત્ત્વિક સ્મૃતમ્ ॥ (૧૭-૨૦)
 યત્તુ પ્રત્યુપકારાર્થં ફલમુદ્દિશ્ય વા પુન ।
 દીયતે ચ પરિક્ષિપ્ત તદાન રાજસ સ્મૃતમ્ ॥ (૧૭-૨૧)
 અદેશકાલે યદાનમપાત્રેભ્યશ્ચ દીયતે ।
 અસત્કૃતમવજ્ઞાત તત્તામસમુદાહૃતમ્ ॥ (૧૭-૨૨)

અધ્યાય ચૌદમો સંપૂર્ણ.

* અધ્યાય ૧૫ મો *

મુમુક્ષુ દ પતિ । કોણજાણે ક્યારે કાળ આવશે ? બાળકો, યુવાનો અને પ્રૌઢાના શરીરો અકાલે છૂટી જાય છે તો તમે તો વૃદ્ધો થયા છો તમારા શરીરનો એક ઘડી પણ ભરોસો ન રાખી શકાય તેમ છે તો હવે તમારે ભક્તિ સાથે કુળેચ્છારહિત સત્કર્મો કરતા-અત કરણુમા મોક્ષેચ્છા માટે જ્ઞાન અને પ્રદ્ધનિધા વિના બીજું કશું આણુવું ન ઘટે “ઠ-તત્ સત્” આવા ત્રણ નામો પરમપ્રદ્ધના છે, પવિત્ર કરનારાં છે, તેમનું ઉચ્ચારણ ઉત્તમકોટિનું પ્રાયશ્ચિત્ત છે કરોડો પાપોને ભગ્ન કરનારાં એ ત્રણે પ્રદ્ધના નામો સમાન બીજું કશું પવિત્રતાની સરખામણીમા આવતું નથી અને એટલાજમાટે પ્રદ્ધવાદીઓએ એનું વિધાન, ‘યજ્ઞ-દાન-તપ એવી ત્રણ ક્રિયા કરતી વખતે ઠ જોવવું’ એવું વિધાન કર્યું છે યજ્ઞ-દાન-તપની શુદ્ધાશુદ્ધ પ્રકારની ક્રિયા ચિત્તશુદ્ધિના કુળની ઇચ્છા કરીને મોક્ષાર્થીઓ તત્ જોલે એવું વિધાન પણ તેમણે કર્યું છે સત્જાવથી, સાધુલાવથી, યજ્ઞ-દાન-તપની ક્રિયાઓ સમયે સત્ જોલ-નું વિધાન પણ એ પ્રદ્ધવાદીઓએજ કર્યું છે -

અનમદિતિ નિર્મલો દક્ષાતિવિધ મુન ।

માદ્વળાન્તેન વેદાન્ત યદાદ્ય મિદિતા પુરા ॥ (૧૭-૨૩)

તત્ત્વાદોમિત્યુદાદ્ય યદ્વદાનત્ત્વ ક્રિયા ।

પ્રવર્તન વિધાનોપા મતઃ મદ્વર્ણનામ ॥ (૧૭-૨૪)

તદિત્યનભિમ ગાય પત્ત રક્ષતપ રિયા ।

દાનક્રિયાઽથ વિવિધા ક્રિયો મોક્ષરાધિર્નિતા ॥ (૧૭-૨૫)

મદ્વાપે માધુમાપે ચ મદિવેદાન્યુપો ।

પ્રશસ્તે કર્માણિ તથા મન્દદ્વ પાર્થ યુગ્યો ॥ (૧૭-૨૬)

શ્રીતત્ત્વાર્થ યત વિદે, શ્રાદ્ધાદિ વગેરે તપ વિધે અને
કન્યાદાન વગેરે દાન વિધે જે જે કર્મ કરવામા અને તે નમયે
અને તેમને વિધે 'મત્' ની રૂપાંતિ છે, માટે 'મત્' એવું
ઉચ્ચારણ કરવામા આવે છે આ ક્રિયાઓ કરવામા બુદ્ધિનુદે કાર્ય
દોષ ગદી જાય તેા તેના વારણ તરીકે 'મત્' એમ બોવાય છે
મત્-એ પરમેશ્વરનુ નામ છે પરમેશ્વર માટે કર્મ કરવામા આગ્ય
માટે મત્ એમ બોવાય છે કાર્ય અશ્રદ્ધાથી થયુ ન થયુ તેમજ
માટે પ્રદાના ા તત્-મત્ એવા ત્રણ નામો બોવાય છે, શ્રદ્ધાગદિત
નહીજ, પણ માત્વિકશ્રદ્ધાવટે-નિયમની એ યત-દાન-તપ-કર્મ
કરવા બોધે શ્રદ્ધા વિનાનું રોમેજુ, દીધિયુ, તપ કરેજુ તે અહીં કે
બીજે કયે પણ પહોચનું નથી અને તેથી તે અનત્ કરેવાય છે -

યતે તપસિ દાને ચ મિથિ મદિતિ ચોચ્યતે ।

કર્મ ચૈવ તદર્થાય મદિત્વેનાભિર્ધાયતે ॥ (૧૭-૨૭)

અશ્રદ્ધયા હૃત યત તપસ્વત્ત્વ જન ચ યત્ ।

અસદિત્યુચ્યતે પાર્થ ન ચ તત્ત્વેત્વ નો દદ્ધા ॥ (૧૭-૨૮)

જેમાં દોષ હોય એવું કર્મ લાગવુંજ નોંધએ, પરંતુ ‘યજ્ઞ-દાન-તપ’-આ ત્રણે તો લજવાંજ ન નોંધએ એવો વિચારવંતોનો મત છે:-

ત્યાજ્યં દોષવદિત્યેકે કર્મ પ્રાદુર્મનીપિણઃ ।
યજ્ઞદાનતપઃકર્મ ન ત્યાજ્યમિતિ ચાપરે ॥ (૧૮-૩)

મુમુક્ષુ દંપતિ ! જો કે હવે તો તમારે ત્યાગીજ થવું નોંધએ, પણ એ ત્યાગ પણ સમજીનેજ કરવો ઘટે. ત્યાગ ત્રણ પ્રકારનો છે, છતાં ‘જ્ઞાન-દાન-તપ’ નાં કર્મો લજવાં નજ નોંધએ, કારણકે એ કર્મો એના ક્તાનિ પાવન કરે છે. શ્રી ભગવાન કહે છે કે:-

નિશ્ચયં શૃણુ મે તત્ર ત્યાગે મરતસત્તમ ।
ત્યાગો હિ પુરુષવ્યાગ્ર ત્રિવિધઃ સંપ્રકીર્તિતઃ ॥ (૧૮-૪)

યજ્ઞદાનતપઃ કર્મ ન ત્યાજ્યં કાર્યમેવ તત્ ।
યજ્ઞો દાનં તપશ્ચૈવ પાવનાનિ મનીષિણામ્ ॥ (૧૮-૫)

નિત્યનૈમિત્તિક અને યજ્ઞ-દાન-તપ-એ બધાં કર્મો સંગરહિત થઈને અને કૃણેચ્છારહિત બનીનેજ કરવાં ઘટે એવો મત શ્રીકૃષ્ણ ભગવાનનો પોતાનો છે. એઓ પરમાત્મા અને વગદ્ગુરૂરૂપ મનાયલા છે અને શ્રુતિના આચાર્ય પણ સ્વીકરાયલા છે. તેમના નિશ્ચિત કરેલા ઉત્તમમતને માનવામાંજ મોક્ષાર્થી ગૃહસ્થ દંપતિનું કલ્યાણ રહેવું છે:-

एतान्यपि तु कर्माणि संगं त्यक्त्वा कलानि च ।
कर्तव्यानीति मे पार्थ निश्चितं मतमुत्तमम् ॥ (૧૮-૬)

જે કર્મ કરવાને તમે નિયત થયેલાં હો તેવાં કર્મોનો સંન્યાસ કરવો તમને યોગ્ય નથી. મૂખાઈથી, પ્રમાદથી, આજ્ઞાથી કે મનની

નખગાઇથી તેમનો ત્યાગ કરવામાં આવે તો તેવો ત્યાગ તામસત્યાગ કહેવાય છે ઠોઠ બચથી કે કાયાને કલેશ થાય તેથી ‘ખળ્યુ એણુ દુખ ઠોલે વેઠે ?’-આવી માન્યતાથી ત્યાગ કરવામાં આવે તો તેવા ત્યાગનું ફળ મળતું નથી કરવા ઘટતા કર્મો કરવાનું ભ્રમ્ય એ નિયત થયેલા કર્મોને પણ મગ અને ફળને ત્યજીને કરવામાં આવે તો તેવો ત્યાગ સાત્વિક મનાયેલો છે -

નિયતસ્ય તુ સન્યામ કર્મણો નોપપદ્યતે ।
મોહાત્તસ્ય પરિત્યાગસ્તામમ પરિકીર્તિત ॥ (૧૮-૭)

દુર્ગમિત્યેવ ચત્કર્મ કાયકલેશમયાન્યજેત્ ।
સ કૃત્વા રાજસ ત્યાગ નૈવ ત્યાગફલ લભેત્ ॥ (૧૮-૮)

કાર્યમિત્યેવ ચત્કર્મ નિયત ક્રિયતેઽર્જુન ।
મગ ત્યક્ત્વા ફલ ચૈવ સત્યાગ સાત્ત્વિકો મત ॥ (૧૮-૯)

‘બિલકુલ કર્મ નહીંજ કર’ એવો નિશ્ચય ઠોઠ દેહધારીનો ટકતોજ નથી માટે ત્યાગી એનેજ કહેવો ઘટે કે જે કર્મ કરે છે પણ ફળની ઇચ્છા રાખતો નથી તે -

ન હિ દેહમૃતા શક્ય ત્યક્તુ કર્માણ્યશેષત ।
યસ્તુ કર્મફલત્યાગી સ ત્યાગીત્યભિધીયતે ॥ (૧૮-૧૧)

ત્યાગીઓમાં ડચ્ચકોટિનો ત્યાગી એ છે કે જે ખૂસા કર્મો થઈ જાય તો નારાજ થતો નથી અને શુભ કર્મ કરવાને ઉત્સાહિત થતો નથી કારણકે એ શુદ્ધચિત્ત અને પરમાત્મામાં ચિત્ત ચોટેલો હોય છે ‘હું આત્મા છું’ એવી બુદ્ધિવાળો હોઈને એના સર્વે સશયો નાશ પામેલા છે -

ન દ્રેષ્ટ્યકુશલં કર્મ કુશલે નાનુપજ્ઞતે ।
ત્યાગી સત્ત્વસમાવિષ્ટો મેધાવી છિન્નસંશય ॥ (૧૮-૧૦)

જેઓ ત્યાગીઓ નથી એવા માનવીઓના કર્મના ફળો તથા પ્રકારના હોય છે-ઈષ્ટ, અનિષ્ટ અને મિશ્ર સન્યાસીને કર્મનું ફળ હોયજ શાનું ?

અનિષ્ટમિષ્ટ મિશ્ર ચ ત્રિવિધ કર્મણ ફલમ્ ।

ભવત્યત્યાગિના પ્રેત્ય ન તુ સન્યાસિના કચિન્ ॥ (૧૮-૧૭)

સર્વે કર્મોની પૂર્ણતા માટે પાપ કારણો હોય છે તેમને સિદ્ધિને માટે છેવટે સાખ્યશાસ્ત્રમા વર્ણવેલા છે, જે જાણવા ઘટે છે તે કારણો-અધિષ્ઠાન, કર્તા, કરણ, દશ પ્રકારના પ્રાણોની એકા અને દૈવ-એવા પાપ છે શરીરવડે, વાણીવડે અને મનવડે જે કર્મનો આરંભ થાય છે, એવા ન્યાયી કે અન્યાયી કર્મો થાય તેમનું મૂળ એ પાપ કારકો છે -

પચૈતાનિ મહાનાહો કારણાનિ નિવોધ મે ।

સાઠ્યે કૃતાતે પ્રોક્તાનિ સિદ્ધ્યે સર્વકર્મણામ્ ॥ (૧૮-૧૩)

અધિષ્ઠાન તથા કર્તા કરણ ચ પૃથગ્વિધમ્ ।

વિવિધાશ્ચ પૃથક્ચેષ્ટા દૈવ ચૈવાત્ર પચમમ્ ॥ (૧૮-૧૪)

શરીરવાદ્મનોભિર્યત્કર્મ પ્રારમ્ભતે નર ।

ન્યાય્ય વા વિપરીત વા પચૈતે તસ્ય દેતવ ॥ (૧૮-૧૫)

આમ છતાં 'હું કરું છું, મેં કર્યું અને હું કરીશ' એવું પોતાને સમજનાર, સ્વસ્વરૂપને નહીં સમજનાર છે, એવું તમારે સમજવું ઘટે એવાને મૂર્ખજ માનવો જોઈએ જેને 'હું કર્મ કરું છું' એવી અસ્મિતા નથી તેવો બ્રહ્મવિદ્ કર્મથી લેપાતો નથી થોકો માત્રનો એ નાશ કરે તોપણ તે બધાતો નથી -

તૈવ સતિ કર્તારમાત્માન કેવલ તુ ય ।

પશ્યત્યકૃતબુદ્ધિત્વાન્ન સ પશ્યતિ દુર્મતિ ॥ (૧૮-૧૬)

યસ્ય નાહૃતો ભાવો બુદ્ધિર્યસ્ય ન લિપ્યતે ।

હત્વાપિ સ ઇમાંલોકાન્ન હતિ ન નિવૃદ્ધયતે ॥ (૧૮-૧૭)

મુમુક્ષુ કહેવું ! યાદ રાખો તમારા અત કરણમાથી વાસનાનો સમૂળો નાશ થવા માટેનો આ બોધ છે જ્ઞાન અને કર્મનો સાધ્ય-સાધનભાવ તમારી બુદ્ધિમા ઠસે એટલામાટે યજ્ઞ-દાન-તપ અને નિત્યનૈમિત્તિક કર્મોને નહીં ત્યજવાનો આગ્રહ કરવામા આવેલો છે કારણકે કૃષ્ણચરહિત કર્મો ચિત્તશુદ્ધિ રાખે છે અને પ્રભુપ્રેમની વૃદ્ધિ કરે છે કર્મ કરવાની પ્રેરણા ત્રણ પ્રકારની છે, જેમકે જ્ઞાન, જાણવાનું અને સુખાણકાર આ ત્રણથી પ્રેરણા થાય છે અને કર્મનો સગ્રહ-કરણ એટલે અવયવ-કર્મ અને કર્તા ત્રણ પ્રકારના હોય છે શુભેના લેહથી જ્ઞાન કર્મ અને કર્તા પણ ત્રણ પ્રકારના હોય છે જેમને સામ્યશાસ્ત્રમા કપિલ ભગવાને વર્ણવ્યા છે, તે યથાવત સમજવા જેવા છે -

જ્ઞાન જ્ઞેય પરિજ્ઞાતા ત્રિવિધા કર્મચોદના ।

કરણ કર્મ કર્તૈતિ ત્રિવિધ કર્મસમ્રહ ॥ (૧૮-૧૮)

જ્ઞાન કર્મ ચ કર્તા ચ ત્રિધૈવ ગુણભેદત ।

પ્રોચ્યતે ગુણસંખ્યાને યથાવચ્છણુ તાન્વપિ ॥ (૧૮-૧૯)

ઉપજેલા નામમાત્ર ચરાચર પ્રાણી અને માનવીઓમા જે જ્ઞાનવડે એકજભાવ વિકારરહિત છે એવું સમજાય અને સમૂહમા તથા એક પૂર્વેશ્વરમા પણ એકજ-એ ભાવ છે, એવું સમજાય એ જ્ઞાનને તાત્વિકજ્ઞાન કહેવામા આવે છે ભાવ એટલે ચૈતન્ય જે જ્ઞાનવડે પ્રત્યેકમા ભિન્નભિન્ન અનેક ભાવો સમજાય તે રાજસજ્ઞાન

કહેવામાં આવે છે, તથાપિ આ કાર્યને વિષે બધું એકજ-શરીર કે મૂર્તિ, જડ ચેતન, વિલાગરહિત, કથાહેતુ વિના, તત્ત્વના અર્થના વિચાર વિનાનું, જે અદ્યક્ષાન-જેમકે લગવાન મંદિરમાંની મૂર્તિ-માંજ છે-બહાર નથી અને શરીરજ આત્મા છે-એવું જે જ્ઞાનવડે સમજાય તેને તામસજ્ઞાન કહેવામાં આવે છે:-

સર્વભૂતેષુ ચેનૈકં માવમવ્યયમીક્ષતે ।
અવિભક્તં વિભક્તેષુ તજ્ઞાનં વિદ્ધિ સાત્ત્વિકમ્ ॥ (૧૮-૨૦)

પૃથક્ત્વેન તુ યજ્ઞાનં નાનાભાવાનૃથગિવધાન ।
વેત્તિ સર્વેષુ ભૂતેષુ તજ્ઞાનં વિદ્ધિ રાજસમ્ ॥ (૧૮-૨૧)

યત્તુ કૃત્ત્વવદેકસ્મિન્કાર્યે સક્તમહૈતુકમ્ ।
અતત્ત્વાર્થવદત્ત્વં ચ તત્તામસમુદાહૃતમ્ ॥ (૧૮-૨૨)

રાગદ્વેષરહિત નિયત અને સંગરહિત કર્મ-ફળેચ્છા નહીં રાખનાર મોક્ષાર્થી ગૃહસ્થે કરેલું કર્મ એ સાત્ત્વિક કહેવાય છે. ફળેચ્છાથી અહંકારવડે અથવા બીજા કોઈ હેતુવડે ગૃહસ્થથી કર્મ કરવામાં આવ્યું હોય અને તે પણ મોજશોખ માટે હોય તો તે રાજસકર્મ કહેવામાં આવે છે. આગળપાછળ વિચાર કર્યા વિના, નાશ થવાનો કે હિંસાનો પણ વિચાર નહીં કરીને, પોતાની શક્તિનો પણ વિચાર નહીં કરીને મૂર્ખતાથી જે કર્મનો આરંભ કરવામાં આવે એ કર્મ તામસકર્મ કહેવાય છે:-

નિયતં સંગરહિતમરાગદ્વેષતઃ કૃતમ્ ।
અફલપ્રેક્ષુના કર્મ યત્તત્સાત્ત્વિકમુચ્યતે ॥ (૧૮-૨૩)

યત્તુ કામેષ્વુના કર્મ સાહંકારેણ વા પુનઃ ।
ક્રિયતે વહુલાયાસં તદ્રાજસમુદાહૃતમ્ ॥ (૧૮-૨૪)

અનુવંધં ક્ષયં હિંસામનપેક્ષ્ય ચ પૌરુષમ્ ।

મોહાદારમ્યતે કર્મ યત્તત્તામસમુચ્યતે ॥ (૧૮-૨૫)

આસક્તિ વિનાનો, અહંકાર વિનાનો, ધીરજવાળો, ઉત્સાહી અને સિદ્ધિ યા અસિદ્ધિમાં વિકાર વિનાનો કર્મનો કર્તા સાત્ત્વિક; રાગી, કર્મફળેચ્છુ, લાલચુ, હિંસક, નાપાક, સુખથી હરખાતો, દુઃખથી રહતો એવાં કર્મોનો કર્તા રાજસ અને ક્રોધ એકને નહીં એટલે જોઈ, સંસ્કાર વિનાનો, શઠ, બેખબર, બીજાનો તિરસ્કાર કરનારો, આળસુ, વિષાદી, મુલતવી રાખવાની ટેવવાળો, અને વખત લાંબાવીને કર્મ કરનારો તામસ કર્તા કહેવાય છે:

મુક્તસંગોડનહંવાદી ધૃત્યુત્સાહસમન્વિતઃ ।

સિદ્ધયસિદ્ધયોર્નિર્વિકારઃ કર્તા સાત્ત્વિક ઇચ્ચતે ॥ (૧૮-૨૬)

રાગી કર્મફલપ્રેમુર્લુબ્ધો હિંસાત્મકોડશુચિઃ ।

હર્ષશોકાન્વિતઃ કર્તા રાજસઃ પરિકીર્તિતઃ ॥ (૧૮-૨૭)

અયુક્તઃ પ્રાકૃતઃ સ્તબ્ધઃ શઠો નૈષ્કૃતિકોડલસઃ ।

વિપાદી દીર્ઘસૂત્રી ચ કર્તા તામસ ઇચ્ચતે ॥ (૧૮-૨૮)

બુદ્ધિ અને ધૃતિ એ બેઉ પણ ત્રણ પ્રકારની છે. બુદ્ધિ એટલે ‘અંતઃકરણની ખાસ વૃત્તિ’ અને ધૃતિ એટલે ‘ખાસ ધારણ કરવાની વૃત્તિ.’ એ બેઉને ભિન્નભિન્ન સમજવાં ઘટે છે—

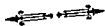
બુદ્ધેર્મેદં ધૃતેશ્ચૈવ ગુણતન્નિવિધં શૃણુ ।

પ્રોચ્યમાનમશોષેણ વૃક્ત્ત્વેન ધનંજય ॥ (૧૮-૨૯)

જે બુદ્ધિવડે-પ્રવૃત્તિ નિવૃત્તિ કેને કહેવી? કરવાલાયક અને નહીં કરવાલાયક કેને કહેવું? લયવાળું અને અલયવાળું કેને કહેવું? બંધ મોક્ષ કેને કહેવાં?—આવું સમજી શકાય તે

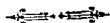
બુદ્ધિ સાત્વિક; જે બુદ્ધિ-ધર્માધર્મ, કાર્યાકાર્ય જરાખર ન સમજાય તે બુદ્ધિ રાજસી અને જે બુદ્ધિવડે અધર્મને ધર્મ અને બધું ઉલટુંજ સમજાય છે તેવી બુદ્ધિને તામસી કહેવામાં આવે છે. એવીજરીતે મન, પ્રાણ અને ઇન્દ્રિયોની ક્રિયા વ્યભિચાર વિનાના યોગવડે ધારણ કરવામાં આવે તે ધૃતિને સાત્વિક; સમય આવે તો ફળની ઇચ્છા થઇ જાય, ધર્મ ધારણ કરવામાં લાભની કામના થઇ જાય તે ધૃતિ રાજસી અને જે ધૃતિવડે સ્વપ્નાં આવ્યાં કરે, ભયભીત રહેવાય, શોક થયાં કરે, વિપાદ થાય અને મદમસ્ત રહેવાય એવી દુર્બુદ્ધિ ન છૂટે તે ધૃતિને તામસી કહેવામાં આવે છે. ૐ

प्रवृत्तिं च निवृत्तिं च कार्याकार्ये भयाभये ।
 वंधं मोक्षं च या वेत्ति बुद्धिः सार्थं सात्त्विकी ॥ (१८-३०)
 यया धर्ममधर्मं च कार्यं चाकार्यमेव च ।
 अथथावत्प्रजानाति बुद्धिः सार्थं राजसी ॥ (१८-३१)
 अधर्मं धर्ममिति या मन्यते तमसाऽऽवृता ।
 सर्वार्थान् विपरीतांश्च बुद्धिः सार्थं तामसी ॥ (१८-३२)
 धृत्या यया धारयते मनः प्राणेंद्रियक्रिया ।
 योगेनाव्यभिचारिण्या धૃતિः सार्થં સાત્ત્વિકી ॥ (૧૮-૩૩)
 यया तु धर्मकामार्थान् धृत्या धारयतेऽर्जुन ।
 प्रसंगेन फलाकांक्षी धૃતિः सार्થં રાજસી ॥ (૧૮-૩૪)
 यया स्वप्नं भयं शोकं विपादं मदमेव च ।
 न विमुंचति दुर्मेधा धૃતિः सार्થં તામસી ॥ (૧૮-૩૫)
 અધ્યાય પંદરમો તથા સંન્યાસ યોગ સંપૂર્ણ.

* અધ્યાય ૧૬ મો *

જ્ઞાન યોગ

મુમુક્ષુ દંપતિ ! જ્યામુધી શરીર છે ત્યામુધી મુખથી ઈન્દ્રિય અને હૃદયની અનિચ્છા અટકવી અનિવાર્ય છે, સિવાય કે તમે પરમજ્ઞાની બન્યા હો. કેઈ રોગ ન થાય એવી મરજી તો બધાને થાયજી ભલે રોગનું અને બીજું હૃદય સહન કરવાની તમારામાં તાકાત હોય છતાં એવું કાંઈ થાયજી નહીં એવું તો બધા ઇચ્છે સન્યાસીઓ સાચા હોય તેઓ દવા નથી ખાતા, પણ ઓછું ખાવું, ઉપવાસ કરવા અને પરેજી પાળવી-એવું કરતા તમે તેમને જોયા હશે આવા નિયમો નિરોગી રહેવા માટે પળાય છે જ્યારે તમે સન્યાસી નથી અને તમારા જેમને માનો છે તેમનાથી છૂંવાની તમારી હિંમત નથી, એ બતાવી આપે છે કે તમે મુખને ઈન્દ્રિય છો તો તમારે એ મુખ વિષે પણ જાણવું ઘટે

મુખ ત્રણ પ્રકારના છે, પરંતુ સમાધિના અભ્યાસથી આત્માને પરમાત્મા સાથે યોગ થતા જે મુખ થાય છે તે ઉત્તમોત્તમ છે, કારણકે એ મુખ સદતર હૃદયનો અત આણનાર છે -

મુર્ય ત્વિદાનીં ત્રિવિધ ઋણુ મે ભરતર્પમ ।

અભ્યાસાદ્રમતે યત્ર હુ સ્વાત્ત્વ નિગચ્છતિ ॥ (૧૮-૩૬)

જે મુખ મેળવતા યા આવતા પ્રથમ કડવા અનુભવો થાય, વહાલાનો વિયોગ થાય અને સર્વે શારીરિક મુખનો ત્યાગ કરવો પડે, એ બધું ઝેર સમાન ન પીવાય એવું છે, પરંતુ પરિણામ એનું અમૃત સમાન આવે છે, તેને સાત્ત્વિક રહેવામાં આવે છે

ક્ષત્રિયોના સ્વાભાવિક કર્મો છે, ખેતીવાડી-વેપાર-પશુપાલન-એ
વૈશ્યોના સ્વાભાવિક કર્મો છે અને ત્રણે વર્ણોની પરિચર્યા કરવી
એ શૂદ્રોનું સ્વાભાવિક કર્મ છે -

શમો દમસ્તપ શૌચ ક્ષાતિરાત્રેવમેવ ચ ।

જ્ઞાન વિજ્ઞાનમાસ્તિક્ય વ્રહ્મકર્મ સ્વભાવજમ્ ॥ (૧૮-૪૨)

શૌર્યં તેજોધૃતિર્દાક્ષ્ય યુદ્ધે ચાપ્યપલાયનમ્ ।

દાનમીશ્વરભાવશ્ચ ક્ષાત્ર કર્મ સ્વભાવજમ્ ॥ (૧૮-૪૩)

કૃપિગોરક્ષવાણિજ્ય વૈશ્યકર્મ સ્વભાવજમ્ ।

પરિચર્યાત્મક કર્મ શૂદ્રસ્યાપિ સ્વભાવજમ્ ॥ (૧૮-૪૪)

માનવી જો પોતાને માટે નિયત થયેલા કર્મનેજ કર્યા કરે
છે, તો તેમા તેને સારી સફળતા મળે છે, પરંતુ પોતાના નિયત
કર્મમા મન્યો રહેલો એ કેવીરીતે સિદ્ધિ મેળવે છે તે સાવધાની
સાથે સમજવું પડે છે આ સિદ્ધિનો પ્રકાર એ છે કે એણે પોતાને
માટે નિયત થયેલા કર્મવડે પરમાત્માનું અર્ચન કરવું જોઈએ, કેમકે
પરમાત્માવડેજ આ દૃશ્યમાન વિશ્વ અને વર્તમાન પ્રવૃત્તિ છે
પરમાત્મા વિના ઉપજેલા માત્ર ચરાચર અને માનવીઓ ચેષ્ટા
કરવાને સામર્થ્યવાળા નથી લલે તમારો ધર્મ-કર્મ ઓછા ગુણુવાળો
ખીજા વર્ણના માનવીનો તમને લાસતો હોય, પરંતુ એમના
ધર્મકર્મનું અનુકરણ તમને લાભદાયક નથી, કેમકે તમારું કર્મ
તમારું સ્વભાવ અને ગુણોને બધ બેસતું નિયત થયેલું છે અને
એના આચરણથી તમને પાપ લાગતું નથી -

સ્વે સ્વે કર્મણ્યમિરત સસિદ્ધિં ભમતે નર ।

સ્વકર્મનિરત સિદ્ધિં યથા વિદતિ તત્ત્વજ્ઞુ ॥ (૧૮-૪૫)

યતઃ પ્રવૃત્તિર્મૂલનાં ચેન સર્વમિદં તતમ્ ।

સ્વકર્મણા તમભ્યર્ચ્ય સિદ્ધિં વિદતિ માનવઃ ॥ (૧૮-૪૬)

શ્રેયાન્ સ્વધર્મો વિગુણઃ પરધર્માસ્ત્વનુષ્ટિતાન્ ।

સ્વભાવનિયતં કર્મ કુર્વન્નાપ્રોતિ કિલ્વિપમ્ ॥ (૧૮-૪૭)

જાતિ અને પણુ માટે નિયત થયેલું કર્મ દોષવાળું બાસે, છતાં પણુ ત્યજવું નજી બેઠએ. બે કે કર્મભાત્ર દોષયુક્ત તો છેજ. ધુમાડા અને રાખમાં દટાયેલા અગ્નિ સમાન એ કર્મનો દોષ દૂર પાયેલો છે તમારાથી કર્મ કર્યા વિના રહેવાતું નથી અને ગૃહસ્થનો વ્યવહાર કર્મ કર્યા વિના નભતો નથી. પરંતુ તમે બે આયંદા ફળની રપૃહા વિનાના, આસક્તિ વિનાની બુદ્ધિવાળા થઈને, મન અને ઇન્દ્રિયોને કાળુમાં રાખી તમારાં કર્મો કરો તો તે ફળેચ્છા વિનાનાં ગણાતાં હોવાથી એવા પ્રકારના સંન્યાસથી ઉત્તમકોટિની અકર્મીપણાની સિદ્ધિ તમે સંપાદન કરી શકો છો. એ કર્મ તમારી શોકમુક્તિ, સંસારબંધનમુક્તિ અને પરમપદપ્રાપ્તિને આડે આવતું નથી:-

સદ્ગ્જં કર્મ કૌતેય મદોપમપિ ન ત્વજેત્ ।

સર્વારંભા દ્વિ દોષેણ ધૂમેનાગ્નિરિવાવૃતાઃ ॥ (૧૮-૪૮)

અસક્તબુદ્ધિઃ સર્વત્ર જિતાત્મા વિગતસ્પૃહઃ ।

નૈષ્કર્મ્યેસિદ્ધિ પરમાં સંન્યાસેનાધિગચ્છતિ ॥ (૧૮-૪૯)

અત્યારસુધીનો વાર્તાલાપ મુખ્યત્વે કરીને કર્મનિષ્ઠા વિષે ગૃહસ્થીઓ માટે હતો અને ગૌણપણે પણુ કર્મનિષ્ઠાનોજ વાર્તાલાપ થયો; પણુ હવે બસ થયું. હવે તમે તમારી આયુનાં સાઠ વર્ષો એળગી ગયાં છો. તમે પૂર્વે આત્મા-પરમાત્મા-ઈશ્વર-બ્રહ્મસ્વરૂપ અને સ્વસ્વરૂપ વિષે સંભળ્યું છે. તમારી નિષ્ઠા જ્ઞાનયોગનીજ

યત પ્રવૃત્તિર્મૂતાના યેન સર્વમિદ તતમ્ ।
સ્વકર્મણા તમભ્યર્ચ્ય સિદ્ધિં વિદતિ માનવ ॥ (૧૮-૪૬)

શ્રેયાન્ સ્વધર્મો વિગુણ પરધર્માત્સ્વનુષ્ટિતાત્ ।
સ્વભાવનિયત કર્મ કુર્વન્નાપ્નોતિ વિહિન્નપમ્ ॥ (૧૮-૪૭)

જાતિ અને વર્ણ માટે નિયત થયેલું કર્મ દોષવાળું ભાસે,
છતાં પણ ત્યજવું નજ નેઈએ ને કે કર્મમાત્ર દોષયુક્ત તો છેજ
ધુમાડા અને રાખમા દટાયેલા અગ્નિ સમાન એ કર્મનો દોષ
ગૂંપાયેલો છે તમારાથી કર્મ કર્યા વિના રહેવાતું નથી અને ગૃહસ્થનો
વ્યવહાર કર્મ કર્યા વિના નભતો નથી પરંતુ તમે ને આપદા
ફળની અપૂરું વિનાના, આસક્તિ વિનાની બુદ્ધિવાળા થઈને, મન
અને ઇન્દ્રિયોને કાળુમા રાખી તમારા કર્મો કરો તો તે ફળેચ્છા
વિનાના ગણાતા હોવાથી એવા પ્રકારના સન્યાસથી ઉત્તમકોટિની
અકર્મીપણની સિદ્ધિ તમે સપાદન કરી શકો છો એ કર્મ
તમારી શોકમુખ્તિ, સસારબંધમુખ્તિ અને પરમપદપ્રાપ્તિને આડે
આવતું નથી -

સહજ કર્મ કૌંતેય સદોપમયિ ન ત્યજેત્ ।
સર્વાંરમા હિ દોષેણ ધૂમેનાગ્નિરિવામૃતા ॥ (૧૮-૪૮)

અસક્તબુદ્ધિ સર્વત્ર જિતાત્મા વિગતસ્પદ્ ।
નૈષ્કર્મ્યસિદ્ધિં પરમા સન્યાસેનાધિગચ્છતિ ॥ (૧૮-૪૯)

અત્યારમુધીનો વાર્તાલાપ સુખ્યત્વે કરીને કર્મનિષ્ઠા વિષે
ગૃહસ્થીઓ માટે હતો અને ગૌણપણે પણ કર્મનિષ્ઠાનો વાર્તાલાપ
થયો, પણ હવે બસ થયું હવે તમે તમારી આયુના સાઠ વર્ષો
ઓગળી ગયા છો તમે પૂર્વે આત્મા-પરમાત્મા-ઈશ્વર-બ્રહ્મચર્ય
અને સ્વસ્વરૂપ વિષે સંભળ્યું છે તમારી નિષ્ઠા જ્ઞાનયોગનીજ

હોવી ઘટે. એ જ્ઞાનનિષ્ઠાથી તમને કેમ મોક્ષસિદ્ધિ મળે તે સંક્ષેપથી સાંભળો -

સિદ્ધિ પ્રાપ્તો યથા વ્રહ્મ તથાપ્રોતિ નિબોધ મે ।

સમાસેનૈવ કૌતેય નિષ્ઠા જ્ઞાનસ્ય યા પરા ॥ (૧૮-૫૦)

“હું બ્રહ્મ છું” એવી વિશુદ્ધ બુદ્ધિવાળા થઇને અને મન ઇન્દ્રિયોનો નિયમ ખાસ કરીને, બુદ્ધિવૃત્તિનો અને સર્વે જ્ઞાનેન્દ્રિયોના વિષયોનો ત્યાગ કરીને, રાગ અને દેવનો નાશ કરીને, એકાત્મવાસના રહીને, કાયિક-વાચિક-માનસિક ક્રિયાનો નિરોધ કરીને, નિત્ય વૈરાગ્યનો આશ્રય કરીને, અહુકાર-બળ-દર્પ-કામ-ક્રોધ અને સંયમને છોડી દઇને, ધ્યાન-યોગ પરાયણ થઇને જે કોઈ રહે, તો તે મમતાનહિત, શાત્ર અને પ્રદાકાર થવાને સમર્થ થાય છે -

બુદ્ધ્યા વિશુદ્ધ્યા યુક્તો ધૃત્યાત્માન નિયમ્ય ચ ।

શબ્દાદીન્વિવિપયાસ્ત્યક્ત્વા રાગદ્વેષૌ વ્યુદસ્ય ચ ॥ (૧૮-૫૧)

વિવિક્તસેવી રત્ત્વાશી ચતરાઘાયમાનસ ।

ધ્યાનયોગપરો નિત્ય વૈરાગ્ય સમુપાશ્રિત ॥ (૧૮-૫૨)

અહકાર વલ દર્પં કામ ક્રોધ પરિગ્રહમ્ ।

વિમુચ્ય નિર્મલ શાન્તો વ્રહ્મભૂયાય કલ્પતે ॥ (૧૮-૫૩)

ધ્યાનયોગ પરાયણ થવાને સમર્થ થવાને માટે પણ નિઝહ કરવાનો તો કહ્યોજ છે નિઝહ કરવો એ પણ કર્મજ છે, પરંતુ આ વસ્તુ બધાને સમજના નથી આવતી માટે એનેજ કહેવી ચોખ્ખ અને લાભદાયક છે કે જે તપસ્વી, ભક્ત, સત્સંગી અને નેવાણાવી હોય અને શ્રીકૃષ્ણ પરમાત્મા પર પ્રેમ કરતો હોય શ્રીકૃષ્ણ કહે છે કે-“આ બોધ જે કોઈ સાધુપુરુષ પૂર્વેક્ષ્ણ

અધિકારીને આપશે તેના પર પરમાત્માની પ્રીતિ થશે. એના સમાન પરમાત્માને ખીચું કોઈ વહાણું નથી. કારણકે જીવો જ્ઞાની થાય અને સંસારશોકમુક્ત થાય એવી મારી ઈચ્છા છે. વિદ્વાનોનું આ કર્મ મને બહુ ગમે તેવું છે”:-

इदं ते नातपस्काय नाभक्ताय कदाचन ।

नचाशुश्रूषवे वाच्यं न च मां योऽध्यसूयति ॥ (૧૮-૬૭)

न च तस्मान्मनुष्येषु कश्चिन्मे प्रियकृत्तमः ।

भविता न च मे तस्मादन्यः प्रियतरो भुवि ॥ (૧૮-૬૯)

વળી આ બોધને વિષે પણ એ ગુહ્ય બોધ છે, જે એ છે કે-“સર્વકાંઈ પરમબ્રહ્મ છે. હું-કશું ખીચું નથી” આવો બોધ એમ લક્ષણા લક્ષિતનો છે, તે શ્રીકૃષ્ણ કહે છે કે “મારા લક્ષ્મીને જે કોઈ આપશે તો તે અને તેના શ્રોતા-બેઠ પરાલક્ષિને પામીને પરમબ્રહ્મને પામશે:”-

य इदं परमं गुह्यं मद्भक्तैस्त्वभिधास्यति ।

भक्तिं मयि परां कृत्वा मामेवैष्यत्यसंशयः ॥ (૧૮-૬૮)

મુમુક્ષુ દ’પતિ ! હજી તમારે બહુ જાણવાનું છે, જે જાણ્યા વિના મુક્તદશા આવતી નથી. જો તમે આત્માપકે તૃપ્ત હો, આત્મામાજ તમને આનંદ રહેતો હોય અને અંતઃકરણમા વાસના-રહિતપણું અને સંતોષ હોય તો તમારે ધ્યાન ધરવાનું કર્મ કરવાની પણ જરૂર રહેતી નથી કારણકે તમને કશું કરવાની જરૂરજ રહેતી નથી. કાંઈપણ કરીને તમને કશું મળવાનું નથી અને નથી કશો લાભ મેળવવાનો તેમજ તમને કોઈ નામમાત્ર માનવીઓ સાથે કશું લેણદેણ કરવાનું હોતું ન હોવાથી તમને કોઈ જ્ઞાન નથી. દૂંકાણમાં ઝગમગમાં જેવીરીતે ઉદ્ભવે શ્રીકૃષ્ણવિયોગી રાધાને જોઈ હૃતી તેવા બની જાઓ:-

યસ્માત્મરતિદેવ સ્વાદાત્મવૃત્તશ્ચ માનવ ।

આત્મન્યેવ ચ સતુષ્ટસ્ય કાર્યં ન વિચિતે ॥ (૩-૧૭)

નૈવ તસ્ય કૃતેનાર્થો નાકૃતેનેહ કશ્ચન ।

ન ચાસ્ય સર્વભૂતેષુ કશ્ચિદર્થઘ્નપાશ્રય ॥ (૩-૧૮)

પરંતુ તમારી આસપાસ રહેનારાઓમા અને તમારા બધુ-ઓમા જે તમે શ્રેષ્ઠ હો તો તમે પૂર્વેષ્ટ પ્રદક્ષણી હોવા છતાં પણ તમારે મોક્ષસાધનો અવશ્ય કરવાનું ઘટે, એવું પ્રથમ કહેવામા આવ્યું છે તે યથાર્થ છે, કારણકે લોકો શ્રેષ્ઠોનું અનુકરણ કરનારા હોવાથી જનક, શ્રીકૃષ્ણ, શ્રીરામ, સનકાદિક, દેવલ, અગત્ય વગેરેની પેઠે જે તમે સાધનો કરો તો તમારા સબધીઓ તમારું અનુકરણ કરીને આત્મક-યાણ સાધી શકે અને અગાઉ કહેવામા આવ્યું છે તે પ્રમાણે ભગવાન પણ તમારા પર પ્રસન્ન થાય, કારણકે એમનો એ આદેશ તમે માન્ય રાખો છો -

કર્મણૈવ હિ સસિદ્ધિમાશ્નિતા જનકાદય ।

લોકસમહમેવાપિ સપશ્યન્કર્તુમર્હસિ ॥ (૩-૨૦)

પૂર્વેષ્ટ શ્રીકૃષ્ણ વગેરેને વિશ્વમા-ત્રિલોકીમા કશું પ્રાપ્ત કરવાનું હતુજ નહીં છતાં ‘હું, જનક વગેરે અને બધા પેઠે મોક્ષસાધન કરું છું’ એવું શ્રીકૃષ્ણે અર્જુનને નિમિત્ત કરીને તમનેજ કહ્યું છે એવું સમજવું ઘટે શ્રીકૃષ્ણ પોતે સોળહજાર અને એકસોઆઠ ઘરોમા એટલાજ પોતાના રૂપો કરીને કર્મો કરતા હતા શ્રેષ્ઠજ્ઞાની પુરૂષોએ પ્રમાદરહિત થઇને કર્મો કરવાજ જોઇએ જે તેઓ કર્મો ન કરે તો વિશ્વ નષ્ટ થાય, કારણકે કર્મના કરવા-પણાના અભાવથી અત્યારના બાળકો ભવિષ્યમા વર્ણસંકર માનવીઓ થાય અને એવી વર્ણસંકરતાનું પાપ શ્રેષ્ઠને માથે ચોટે છે અને ભવિષ્યમા પ્રજાનો નાશ થાય છે -

ન મે પાર્થાસ્તિ કર્તવ્ય ત્રિપુ લોકેષુ કિંચન ।
નાનવાત્તમવાત્તવ્ય વર્તે એવ ચ કર્મણિ ॥ (૩-૨૨)

યદિ હ્યહ ન વર્તેય જાતુ કર્મણ્યતદ્રિત ।
સમ વર્તમાનુવર્તન્તે મનુષ્યા પાર્થ સર્વશ ॥ (૩-૨૩)

હસીદેયુરિમે લોકા ન કુયાં કર્મ ચેદહમ્ ।
સકરસ્ય ચ વર્તી સ્યામુપદન્યામિમા પ્રજા ॥ (૩-૨૪)

આમ છતાં તમને કર્મ કરવાનો પરવાનો મળી જતો નથી. તમે પોતે પોતાને દંભથી ગ્રંથ માની ઘેસો તે ચાલે નહીં તમારા મોટા સંતાનોને માટે તમારે કર્મ કરવાના છે એવું પણ સમજવાનું નથી અલગત લોકસ ગ્રંથ માટેજ એટલે બીજા લોકોના ક'વાજુ માટે તમારે કર્મ તો કરવાનું છે, તો પણ અવિદ્યાનો અને લોભિયા જેવી ચીવટથી તમારે આસક્તિરહિતજ કર્મો કરવાના છે -

સક્તા કર્મણ્યવિદ્વાસો યથા કુર્વન્તિ ભારત ।
કુર્યાદ્વિદ્વાસ્તથાઽસક્તશ્ચીકીર્ણલોકસમહમ્ ॥ (૩-૨૫)

કર્મને કોઈ છેતરી શકતું નથી કર્મનો કાયદો જેના હાથમાં છે એ અત્યાંત્રી છે લોકો લોકો છેતરાય પણ એ અંત્યાંત્રી છેતરાતા નથી માટે યાદ રાખશે કે જે તમે પાકા જાની છો અને શુદ્ધ અને કર્મના વિભાગના તત્ત્વને તમે જાણો છો તેમજ શુદ્ધોજ શુદ્ધોને વિષે વર્તો છો એવું તમે માનો છો તોજ તમે પાકા જાની છો, નહીં તો સમજો કે તમારા અત કરણમાં એટલી કચાશ છે -

તત્ત્વવિત્તુ મહાવાહો ગુણકર્મવિભાગયો ।
ગુણા ગુણેષુ વર્તતેતિ મત્વા ન સજ્જતે ॥ (૩-૨૮)

સુસુખ દુપતિ ! હુણ પણ મેહુ થયુ નથી લોકસગ્રહના
 બાના વિના અને અને જ્ઞાની હોવાના દલ વિના ‘હુ પ્રદા છુ’
 એવી સ્વસ્વરૂપની ઝાખી થવા માટે નિત્યતૃપ્ત બનીને, ક્રૂણના
 આશરારહિત બનીને, કર્મના ક્રૂણને લ્યજીને, ચિત્તશુદ્ધિ ટકાવી
 રાખવાને, કર્મોમા તમાગી પ્રવૃત્તિ થશે તો કર્મોની ક્રિયાથી તમે
 દુષિત નહીંજ થાઓ. સર્વે પરિગ્રહોનો ત્યાગ કરીને કરી પણ
 આશા વિનાના બનીને વૃત્તિઓને બહાર જતી રોકી રહેલાનુ
 શરીરજ કેવળ કર્મ કરે છે, તેને કશુ પાપ લાગતું નથી આક્રમિક
 લાલથી સતુષ્ટ, સુખ દુષ્ણને તરી ગયેલો, મત્સર વિનાનો, મિદ્ધિ
 અને અસિદ્ધિને સમાન માનનારો કર્મનો કર્તા પુરૂષ કર્મ કરતો
 છતો બધાતો નથી ‘હુ પ્રદા છુ’ એવા જ્ઞાનમા જેની મિથિતિ
 છે, જે સુખ છે, જે સગરહિત છે, તે પ્રભુપ્રીત્યર્થે યજ્ઞ માટે
 કર્મોનુ આચરણ કરતો હોવાથી તેના સર્વે કર્મો લયને પામે છે,
 કારણકે એ એવી સમાધિની હાલતમા હોય છે કે અગ્નિ, હવિ
 અને હોમેનુ બધુ પ્રદાસ્વરૂપજ છે તેથી તે કર્મો પ્રદામાજ જઈ
 મળે છે કારણકે પ્રદા પોતે માયાવટે કર્મરૂપ છે -

ત્યક્ત્વા કર્મફલાસગ નિત્યતૃપ્તો નિરાશ્રય ।

કર્મણ્યભિપ્રવૃત્તોઽપિ નૈવ કિંચિત્કરોતિ સ ॥ (૪-૨૦)

નિરાશીયંતચિત્તાત્મા ત્યક્તસર્વપરિગ્રહ ।

શાતીર કેવલ કર્મ કુર્વન્નાત્નોતિ કિલ્વિપમ્ ॥ (૪-૨૧)

યદ્દચ્છાલામસતુષ્ઠો દ્વદ્વાતીતો વિમત્સર ।

સમ સિદ્ધાવસિદ્ધૌ ચ કૃત્વાપિ ન નિવદ્ધયતે ॥ (૪-૨૨)

ગતસગસ્ય મુક્તસ્ય જ્ઞાનાવસ્થિતચેતસ ।

વજ્રાયાચરત કર્મ સમપ્ર પ્રવિલીયતે ॥ (૪-૨૩)

મહર્ષાવળં મહા દ્વિવ્રહ્મામૌ મહાળા હુતમ્ ।

મહૌચ તેન ગંતવ્યં મહાકર્મસમાધિના ॥ (૪-૨૪)

કર્મો માત્ર ચિત્તશુદ્ધિને માટેજ છે. કર્મો કરવા માટેના યજ્ઞો બહુ પ્રકારના છે. ઇન્દ્રિયોરે કેવોનો ઉદ્દેશીને કેટલાક મુમુક્ષુ કર્મચેત્વી ગૃહસ્થો યજ્ઞ કરે છે; કેટલાક ગૃહસ્થો, ન હોય તેવા મુમુક્ષુઓ, ધ્યાનકર્મ વડે યજ્ઞ કરે છે; કેટલાક ઇન્દ્રિયોના સંયમરૂપ અગ્નિ પ્રજ્વલિત કરીને યજ્ઞ કરે છે અને વિષયોને ઇન્દ્રિયોરૂપ અગ્નિમાં હોમે છે; શરીરનાં, ઇન્દ્રિયોનાં અને પ્રાણોનાં કર્મો કેટલાકે જ્ઞાનરૂપ દીવાવડે આત્માના સંયમરૂપ અગ્નિમાં હોમીને યજ્ઞ કરે છે, કેટલાકે ઉત્તમ વ્રતવાળા થઇને દ્રવ્ય દાન-તપ-અષ્ટાંગયોગ શાસ્ત્રાધ્યયન નામનો યજ્ઞ કરે છે; કેટલાક પ્રાણાયામપરાયણો પ્રાણ અને અપાનની ગતિને રોકીને અપાનમાં પ્રાણ અને પ્રાણમાં અપાન હોમવાનો યજ્ઞ કરે છે, જ્યારે બીજા કેટલાક નિયત આહાર કરનાર મિતાહારી મુમુક્ષુઓ જીવનને જીવમાં હોમે છે. આ બધા યજ્ઞોને જાણનારો આવા યજ્ઞોવડે પાપોને ધુએ છે જ

દેવમેવાપરે યજ્ઞં યોગિનઃ પર્યુપાસતે ।

મહાપ્રાણપરે યજ્ઞં પહોનૈવોપજુહ્વતિ ॥ (૪-૨૫)

શ્રોત્રાદીનીન્દ્રિયાણ્યન્યે સંયમાગ્રિપુ જુહ્વતિ ।

શબ્દાદીન્વિષયાનન્યં ઇન્દ્રિયાગ્રિપુ જુહ્વતિ ॥ (૪-૨૬)

સર્વાણીન્દ્રિયકર્મણિ પ્રાણકર્મણિ પાપરે ।

અત્મસંયમયોગાદૌ જુહ્વતિ જ્ઞાનદીપિતે ॥ (૪-૨૭)

દ્રવ્યયજ્ઞાસ્તપોયજ્ઞા યોગયજ્ઞાસ્તથાપરે ।

સ્વાધ્યાયજ્ઞાનયજ્ઞાથ વ્રતયઃ સંશિતવ્રતાઃ ॥ (૪-૨૮)

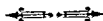
અપાને જુહ્વતિ પ્રાણં પ્રાણેઽપાનં તથાઽપરે ।

પ્રાણાપાનગતી રદ્ધ્વા પ્રાણાયામપરાયણાઃ ॥ (૪-૨૯)

અપરે નિયતાહારાઃ પ્રાણાન્પ્રાણેષુ જુહ્વતિ ।

સર્વેઽપ્યેતે યજ્ઞવિદો યજ્ઞક્ષપિતવત્સ્મપાઃ ॥ (૪-૩૦)

અધ્યાય સોળમો અપૂર્ણ.

* અધ્યાય ૧૭ મો *

અમુક દંપતિ ! હવે તો હિન્દુસ્તાનની આખેહુવામાં તમે જન્મેલાં, ઉછરેલાં, જીવન ગુજારેલું અને તમારી વયના છત્રીસમા વર્ષથી સખત બ્રહ્મચર્ય નહીં પાળી શકેલાં, બહારના ઠંડા દેશોના માનવોના મુકાબલામાં પૂરી વૃદ્ધાવસ્થામાં આવી ગયેલાં તમે અશક્ત અને માનસિક નિર્બળતાવાળાં છો છો. આવી હાલતમાં દુન્યવી કામો કરવાને સ્વાભાવિક રીતે તમે નાલાયક બની જ્યારેને ત્યારે નાનીમોટી ભૂલો કરો છો. છતાં તમને એ ભૂલો જણાતી નથી તમારાં સ્વજનોને તમારી ભૂલો જણાય છે અને તમે હાંસીને પાત્ર થાઓ છો, પણ વિવેકની ખાતર પણ તમારી ભૂલોને તેઓ સહન કરી લે છે, યા તો આડકતરી રીતે તમારી ભૂલોને તેઓ તમે ન જણો તેવીરીતે સુધારી લે છે,

તમારી ઉંમરના વેપારીઓ, ખેડૂતો, સલાના પ્રમુખો, રાજકીય મંડળોના આગેવાનો, પેઢીઓના મેનેજરો મહેતાજીઓ-બધાની આવી દશા હોય છે. જેઓ પોતાની ભૂલોને જાણનાર ચતુર હોય છે તેઓ નિવૃત્ત થાય છે અને જેઓ તેમ થતા નથી તેમનું અપમાન, તિરસ્કાર અને આખરે બખાત્કારથી બહિષ્કાર થય છે

યાને દૂકાણુમા તેમનો ફેજ બહુ કડ઼ણુ હોય છે અને, સર્વો છોકરો પણ એવા બાપનો એવેજ ફેજ આણે છે માયા મહાન બળવત્તર છે વૃદ્ધો એ માયાને ન તરી શકે તો પછી યુવાનો અને પ્રૌઢા એને કેમ કરી તરી શકે ?

તમે મોક્ષાર્થીઓ છો નિવૃત્ત થવુ તમોને બહુ જરૂરનુ છે હવે તમે દુનિયાના કામના રહ્યા નથી, છતાં તમારે ચિત્ત દુનિયાથી હંકયુ નથી આલુ તમે પોતે બાળુતા નથી હવે તમારે તમારે ચિત્ત પરમાત્મામાજ રાખવા માટે ધ્યાનનો અભ્યાસ કરવો ઘટે, સત્સંગ બન્યા થતો હોય ત્યાં જવુ ઘટે અને મુગરહિત રહી શકાય તેવા વાતાવરણમાજ વસવુ ઘટે

‘હું આત્મા છું’ એવા બોધવાળી બુદ્ધિવાળા, ‘દશ્યમાન માત્ર પણ આત્મા છે’ એવી બુદ્ધિવાળા અને આત્મનિષ્ઠ તથા આત્મ પરાયણુ તમારે થઈ જવુ ઘટે આ જ્ઞાનની બળવત્તર નિષ્ઠાવાળાઓ, એવા જ્ઞાનથી રહી ગમેલા બાકીના પાપોથી જૂટીને ફરીથી દેહ ધારણુ કરવો ન પડે એવા પરમાનંદરૂપ પરમપદને પામે છે આ વાત તમને બહુ વખત કહી છે, કારણુકે એ ભૂલવા જેવી નથી -

કર્મણો હ્યપિ ચોદ્ધવ્ય ચોદ્ધવ્ય ચ વિકર્મણ ।

અકર્મણશ્ચ ચોદ્ધવ્ય ગહના કર્મણો ગતિ ॥ (૫-૧૭)

કારણુકે તેઓ સત્યાસત્યના વિવેકવાળા સમદર્શી બની ગયેલા હોય છે આવા વિદ્યાસ પદ અને વિવેકીઓ પ્રાક્ષણુ, ગાય, હાથી, કૃતરો અને માસાહારી બગી, અગદ-બધાને શરીરોથી નહીં પણ આત્માથી એકસરખા માને છે, કેમકે તેઓ આત્માનેજ અપિનાથી અને સત્ માને છે અને શરીરને ભોગાયતન તથા નાશવત માને છે તેઓએ અહીંજ જન્મમરણુ ઉપજાવનારા સર્ગને છુટી લીધેલો હોય છે તેમનુ મન સામ્યાવસ્થામા ફરેલુ હોય છે અને તેઓ

નિર્દોષ સમાન પ્રદ્ધમાજ સ્વરૂપની સ્થિતિ રાખનારા હોય છે. નથી તેઓ મનગમતુ મળ્યાથી હુરખાઈ જતા, નથી અણુગમતુ મળ્યાથી ઉદ્દેગને પામતા, કેમકે તેઓએ પ્રદ્ધનો સાક્ષાત્કાર કરેલો છે તેઓ પ્રદ્ધવિદ્, વિદ્વાન અને પ્રદ્ધમાજ ઠરીને રહેલા સ્થિર-બુદ્ધિવાળા છે તેઓ બહારની દુનિયાના લોભાવતા વિષયાનદોમા આસક્તિ વિનાના હોઈને એમને એવું સુખ મળેયુ હોય છે તેમને પ્રદ્ધની સાથે એવો યોગ થયેલો હોય છે અને તેમને સુખરૂપ પ્રદ્ધથી અવિનાશી સુખ મળતું થયેયુ હોય છે, કે તેઓને દુનિયાના વિષયાનદોના લોગોદ્ધાર દુખ આપનારા, આદિઅતવાળા શરીરોમા આવવાજવાના દુખની સમજ પડી ગયેલી હેય છે અને તેથી ‘હું આત્મા છું’ એવી બુદ્ધિવાળા મોક્ષાર્થી થયા હોવાથી, એ બધા લોગો તુચ્છ લાગે છે અને આનંદ આપનારા થતા નથી -

વિશ્વાવિનયસપત્રે બ્રાહ્મણે ગવિ હસ્તિનિ ।
શુનિ ચૈવ શ્વપાકે ચ પઢિતા સમર્શિનિ ॥ (૫-૧૮)

इहैव तैर्वित सर्गो चेपा साम्ये स्थित मन ।
निर्दोष हि सम ब्रह्म तस्माद्ब्रह्मणि ते स्थिता ॥ (૫-૧૯)

न ब्रह्म्येत्प्रिय प्राप्य नोद्विजेत्प्राप्य चाप्रियम् ।
स्थिरबुद्धिरसमूहो ब्रह्मविद्ब्रह्मणि स्थित ॥ (૫-૨૦)

बाह्यस्पर्शेष्वसक्तात्मा विदित्यात्मनि यत्सुखम् ।
स ब्रह्मयोगयुक्तात्मा सुखमक्षय्यमभुते ॥ (૫-૨૧)

ये हि सस्पर्शजा भोगा दुःखयोनय एव ते ।
आद्यतवत् कौंतेय न तेषु रमते बुध ॥ (૫-૨૨)

જે તમે આવા યોગી બનશો તો તમારા અતરમા સુખ, આરામ અને જયોતિ ઉદ્ભવશે જે કોઈ આવા યોગી બને છે તે

નિર્વાણપ્રદ્ધમાં પ્રદ્ધાકાર બનીને સમાઈ જાય છે. જેઓએ પરમપદ પામવા વૈરાગ્યવટે સાધન કરીને આત્મજ્ઞાન મેળવ્યું છે તેઓ પાપોથી છૂટેલા, દ્વૈતભાવથી રહિત બનેલા, સ્વસ્વરૂપનો સાક્ષાત્કાર કરેલા, સર્વે ચરાચર જીવોનું હિત હૈયે ધારી રહેલા રૂઢિઓ, યતિઓ અને મુનિઓ કહેવાયા છે. તમે પણ તેવા થઈ જાઓ. -એવું શ્રીકૃષ્ણે ઈચ્છ્યું છે. તેઓ જેમ નિર્વાણશાતિનો અનુભવ કરનારા બની ગયા તેવા તમારે પણ થવાનો યત્ન કરવો ઘટે. જેઓએ આત્માને ઓળખ્યો છે, એવા પરમાત્મામાં ચિત્તવાળા યતિઓ બિલકુલ કામ અને ક્રોધ વિનાના બનીને ભજન-આરાધન -ધ્યાન વગેરે સાધન કરીને તેવા બની ગયેલા હોય છે. તેઓ પ્રદ્ધમાંજ આત્માવટે વિચરી રહેલા હોય છે. તમને આરંભમાંજ કામ-ક્રોધ ત્યાગવાનું બોધવામાં આવ્યું છે, જે તમને જરૂર પાડે રહેલું હશે. તમારે તો હવે દુનિયાના ભોગોના પદાર્થોને, બહાર દુનિયામાંજ રહેવા દેવાનાં છે. અંતઃકરણમાં આણવાનાંજ નથી. ભૂકુટિમાં દષ્ટિ કરીને પ્રાણ અને અપાનને સરખા કરીને નસકોરાં પાસેજ રાખીને ઈચ્છા-ભય-અને ક્રોધથી સદા મુક્ત થઈને, મોક્ષ-પરાયણ બનીને, મન અને બુદ્ધિનો સંયમ કરતા થઈ જવું જોઈએ-

યોડન્તઃસુષોડન્તરારામસ્તથાન્તર્જ્યોતિરેવ ય. ।
સ યોગી બ્રહ્મનિર્વાણ બ્રહ્મભૂતોઽધિગચ્છતિ ॥ (૫-૨૪)

લભંતે બ્રહ્મનિર્વાણમૃપયઃ ક્ષીણકલ્મષા ।
છિન્નદ્વેધા યતાત્માનઃ સર્વભૂતહિતે રતા ॥ (૫-૨૫)

કામક્રોધવિયુક્તાનાં યતીના યતચેતસામ્ ।
અભિતો બ્રહ્મનિર્વાણં વર્તંતે પ્રિદિતાત્મનામ્ ॥ (૫-૨૬)

સ્પર્શાન્કૃત્વા વહિર્વાહ્યાશ્ચભુધૈવાંતરે બુવોઃ ।
પ્રાણાપાનો સમૌ કૃત્વા નાસાધ્યંતરચારિણૌ ॥ (૫-૨૭)

यतेंद्रियमनोबुद्धिर्मुनिर्मोक्षपरायणः ।

विगतेच्छाभयक्रोधो यः सदा मुक्त एव सः ॥ (૫-૨૮)

યત્ન કરનારા મોક્ષાર્થીઓ સાધન કરીને યોગી બને છે, ત્યારે તેમણે આત્માને વશ કરેલો હોઈને તેઓ ત્યારે શાંત હોય છે; ત્યારે તેઓ સમતાવાળા હોય છે, ત્યારે તેઓ ટાઢ-તડકો, સુખ-દુઃખ, માન-અપમાનને સમાન માનતા હોય છે અને ત્યારે તેઓ જ્ઞાન અને વિજ્ઞાનવડે ભોજેચ્છારહિત બનેલા હોય છે. ત્યારે તેઓ કશાથી ક'પાયમાન ન થાય તેવાં હોય છે; મન અને ઈન્દ્રિયો પર કાબુવાળા હોય છે અને ત્યારેજ તેઓ પથર, મુવર્ણ અગર તો લોઢાને એક સરખું માનનારા હોય છે. વળી ત્યારે તેઓ પોતાના હિતેચ્છુ, મિત્ર પ્રત્યે ઉદાસી હોય છે અને જો પક્ષાતું સમાધાન કરનાર તેમજ દેખી, બંધુ, સાધુ, સગજન અને પાપીમાં પણ સમાન બુદ્ધિ રાખીને રહે છે. શ્રી ભગવાન કહે છે કે:-

जित्वात्मनः प्रशान्तस्य परमात्मा समाहितः ।

शीतोष्णसुखदुःखेषु तथा मानापमानयोः ॥ (૬-૭)

ज्ञानविज्ञानतृप्तात्मा कूटस्थो विजितेंद्रियः ।

युक्त इत्युच्यते योगी समलोष्टाश्मकांचनः ॥ (૬-૮)

मुहन्मित्रार्जुदासीनमध्यस्थद्वेष्यबंधुषु ।

साधुष्वपि च पापेषु समबुद्धिर्विशिष्यते ॥ (૬-૯)

આવા યોગી થવા માટે તમારે હવે એકલાં-એકા-તમાં-જેમ જુવાનીમાં તમે રસોડામાં અગર રસોડા પાસે તમારા ઈષ્ટ-દેવની સેવા કરતાં કરતાં, તમે ધણીધણિયાણી સેવા પણ કરતા જાઓ, છોકરાછોકરીઓના વિવાહની વાતો પણ કરતા જાઓ, તે દિવસના ખાવાનાની વાનીઓની પણ વાતો કરતા જાઓ-તેમ નહીં,

પણ શુદ્ધ એકાન્તમા બેસીને ‘હું આત્મા છું’ એવી માન્યતા સાથે, સચય કરવાની આશા વિનાના બનીને તમારે યજ્ઞન, પૂજન, ધ્યાન વગેરે કરવું ઘટે. અતઃકરણની વાસનામય મલિનતા મટાડવા માટે આસનપર કમલાસન વડે બેસીને એકાગ્ર મનવડે, ચિત્ત અને ઇન્દ્રિયોને કિયારહિત બનાવીને તમારે સાધના કરવી ઘટે. પરંતુ ખ્યાલ રાજો કે તમારે ગદાધાતી, કચરાવાળી, ખાડાખેંચાવાળી જમીનપર બેસવું ન જોઈએ. વળી તમારું આસન બહુ ઉચું કે બહુ નીચું પણ ન હોવું જોઈએ અને પ્રથમ દર્બાસન, તેના ઉપર કાળામૃગનું ચામડું અને એ ચામડા ઉપર તમારે બેસવું જોઈએ તમારી કાયાને તે વખતે એકસરખી, ટટ્ટાર અને સ્થિર રાખવી જોઈએ અને કોઈ દિશા તરફ જોવું નહીં જોઈએ. માત્ર તમારી નાસિકાના છેડાના ભાગનેજ જોયા કરવું. જોઈએ તદ્દન શાત, ભય-રહિત, પ્રહસ્યર્થમત સહિત, મન વશ કરીને—નટવર, બસીધારી, નદનદન અગર પરમ પરમાત્મતત્ત્વ પરાયણ બનીને, પરમાત્માના ચિત્તને પરાવીને બેસવું જોઈએ. આ પ્રમાણે સાધના કરનારો યોગી નિયત મનવાળો પરમનિર્વાણ શાતપદ્ધતિ યા શ્રીકૃષ્ણના પરમતત્ત્વને પામે છે -

યોગી યુજીત સતતમાત્માન રહસિ સ્થિત ।
एकाकी यतचित्तात्मा निराशीरपरिमह ॥ (૬-૧૦)

शुचौ देशे प्रतिष्ठाप्य स्थिरमासनमात्मन ।
नात्युच्छिद्रं नातिनीचं चैलाजिनकुशोत्तरम् ॥ (૬-૧૧)

तत्रैकाग्रं मनं कृत्वा यतचित्तेन्द्रियक्रिय ।
उपविश्यासने युज्याद्योगमात्मविशुद्धये ॥ (૬-૧૨)

समं कायशिरोग्भीवं धारयन्नचलं स्थिर ।
संप्रेक्ष्य नाशिकाग्रं स्व दिशश्चानवलोकयन् ॥ (૬-૧૩)

પ્રજ્ઞાતાત્મા વિગતમીર્ઘહ્યચારિત્રતે સ્થિત ।

મન સયમ્ય મચ્ચિત્તો યુક્ત આસીત મત્પર ॥ (૬-૧૪)

યુન્નતત્વ સદાત્માન યોગી નિયતમાનસ ।

શાન્તિં નિર્વાણપરમા મત્સહ્યામધિગચ્છતિ ॥ (૬-૧૫)

હવે તો તમે વૃદ્ધ અને અશક્ત બન્યા છો. કુદરતે તમારી ભૂખ ઓછી કરી છે, એવો તમારે ખ્યાલ રાખવાનો છે હવે તમે ફરીને જુવાન થવાના નથી તમારી ઉમરના લોકો અણર્થ અને અપચાના રોગીના લોગ થયેલા હોય છે તેથી તમે પણ મુખત ન હોઈ શકો માટે યોગસાધના સરળ કરવા માટે તમારે રોજે હરડે અને સિંધવળી ફાફી લઈ તમારૂં પેટ રોજ સાફ રહે અને તમે તદુરસ્ત રહો એમ કરવું જોઈએ યોગસાધના માટે તદુરસ્તીની બહુ જરૂર છે અને તમે એક શકા ઉપનિષત કરી શકો છો કે - 'તમે અમને એકાવનમા વરસથી ધરનો કારોબાર મોટા છોકરાને સોપીને ઘરકારે બારથી નિવૃત્ત થઈને મોક્ષસાધના કરવાનું કહ્યું છે, જ્યારે ભગવાન શ્રીકૃષ્ણે બાવન વરસના અર્જુનને યુદ્ધકર્મવડે રાજ્ય પ્રાપ્ત કરવાનું કહ્યું હતું તેનું કેમ ?' તેનો ઉત્તર આ પ્રમાણે છે કે - રાજ્યવ્યવસ્થા અને યુદ્ધકર્મ ક્ષત્રિયોનું કર્મ છે, તમારું નથી અર્જુનમા વૈરાગ્ય અને આત્મવિદ્યાનો અભાવ હતો. ગીતાના બીજા અધ્યાયથી અગિયારમા અધ્યાય સુધી સંયુજનિર્ગુણ પ્રજ્ઞાની ઉપાસના, ભક્તિ-જ્ઞાનનો બોધ, પ્રજ્ઞાનુજ મહત્વ-નિત્યત્વ અને નિર્વાણશાત પદનો બોધ કર્યો છતાં, એનું (અર્જુનનું) મારા શુક મારા દાદા અને ગમે તેવા પણ મારા પિતરાઈ ભાઈઓ' એવું 'મારાપણ' મટયું નથી એથીજ આખરે એને ઘરઘરો કરી બાવાનું કહ્યું છે એનો પુત્ર અભિમન્યુ કે સુધિધરનો પુત્ર તે વખતે ઉંમરલાયક ન હતા કે તેને રાજ્ય માટે લડવાનો બોધ અપાય અને વળી એક દિવસ માટે પણ પાંચે ભાઈઓના અવિભક્ત

સંયુક્ત કુટુંબને પેટ ભરવાનું સ્થાયી સાધન ન હતું. વળી રાજ્ય પણ તેના બાપનું હતું જે તેણે મેળવવું જોઈતું હતું. ભૂખ્યા પેટે ન થાય ભક્તિ અને ન થાય યોગસાધના. મોજશોખ વિના ચલાવી લેવાય અને તેમને લ્યાગવાની આજ્ઞા પણ ભગવાનની છે, પરંતુ આહાર નહીં કરવાની આજ્ઞા તેમણે આપી નથી. વળી એમને તો રહેવાને ઘર પણ ન હતું. દુર્યોધને બધું દગાથી છીનવી લીધું હતું. તમે તેવી હાલતમાં નથી. જેમ અર્જુનને તેમ તમને પણ આત્મબોધ અને વૈરાગ્ય-બેઠ નથી. અર્જુન તો 'સંન્યાસી થાઉં' એમ પણ જોડ્યો છે, પણ તમે કદી એવું જોડ્યા છો? એવું તમારા મનમાં પણ આવ્યું છે? તમે તો કર્મ કરવાને અશક્ત અને સર્વ રીતે દુનિયા માટે નાલાયકજી છો. તમે મુમુક્ષુ છો, માટે તમને ઘરમાંજ નિવૃત્ત થઈ જવાનું અને સાધન કરવાનું કહ્યું છે. જેને સંન્યાસ ગ્રહણ કરવોજ છે એવા બ્રહ્મવિદ્ને બ્રહ્મા પણ આવીને કર્મ કરતો કરી શકે તેમ નથી અને જેને સંન્યાસ ગ્રહણ નથીજ કરવો તેને બ્રહ્મા સંન્યાસી પણ બનાવી શકે તેમ નથી. લ્યાગ અને સંન્યાસનું મૂળ કામનારહિતપણું છે. અર્જુન તમારા પૂર્વે પાંચ હજાર વર્ષ પહેલાંનો જન્મેલો માનવી હતો, તમે તેવા નથી. એ પણ એક કારણ છે. વિચારો અને યાદ કરો! નાશી-અજનાભ-ભરત-રૂપણ અને અનેક બીજા મોક્ષાર્થીઓએ પુત્રને ઘરકારોબાર અને રાજ્ય સોંપીને નિવૃત્ત થઈને મોક્ષસાધનોજ અંત સુધી કર્યાં છે. માટે તમારે પણ તેમને પગલે ચાલવું ઘટે. બહુ ખાધું પીધું અને લોગળ્યું હવે છૂટો પ્રવૃત્તિથી. નહીં તો મોત તો તમને છોડાવશેજ. મોતના છોડાવ્યાથી તમે સંસારચક્ર પર આવવું-જવું એવું બ્રમણ કર્યાજ કરશે અને તેમ ન થતાં તમે પોતે જો પ્રવૃત્તિથી છૂટશો તો પરમબ્રહ્મ સુખ પામશો.

તમારી ઉંમરના અભક્તોના જીવન જુઓ અને તેની સાથે તમારું યોગીજીવન સરખાવો! તમે મિતાહારી છો, તમે અજીર્ણ

નહીં પીડાતાં પેટ ભરીને ખાઓ છો. તમને સારી ઉંઘ આવે છે. તમે નિયમિત થઇને સૂઓઉઠો છો. તમે અલકતો કરતાં સુખી છો-એવું તમને પ્રત્યક્ષ લાગશે. અને બીજાને પણ દેખાશે. તમે હરવાફરવા, સૂવાબેસવા, ચેષ્ટા કરવા અને ઉંઘવા સમયે ‘હું આત્મા-પ્રદા હું’ એવા બોધરહિત નથી. કેમકે જ્યારે નિયત થયેલું ચિત્ત આત્મામાંજ સ્થિત થાય છે ત્યારે મુમુક્ષુ સર્વ કામના-ઓથી છૂટીને સ્વૃદ્ધા વિનાનો થયેલો છે અને ત્યારથી તે યોગીની સંસારી ઓળખાય છે:-

નાલભત્તત્તુ યોગોઽસ્તિ ન ચૈવાંતમનભત્તઃ ।
ન ચાતિસ્વપ્નસીલસ્ય જામતોનૈવ ચાર્જુન ॥ (૬-૧૬)

યુક્તાહારવિહારસ્ય યુક્તચેષ્ટસ્ય ફર્મસુ ।
યુક્તસ્વપ્નાશયોધસ્ય યોગો ભવતિ દુઃસ્વપ્ન ॥ (૬-૧૭)

યદા વિનિયતં ચિત્તમાત્માન્યેવાવતિષ્ઠતે ।
નિઃસ્વપ્નઃ સર્વકામેભ્યો યુક્ત इत्युच्यते તદા ॥ (૬-૧૮)

યોતાના આત્માનું પરમાત્મા સાથે અનુસંધાન કરનારો યોગી પરમાત્મામાંજ ચિત્તને પરાધી રાખનારો પવન વિનાના સ્થાનમાં, શાખેડા દીવાની જ્યેતની માફક ન ડગે તેવો અચળ હોય છે. યોગીની સેવાવડે નિરૂદ્ધ થયેલું ચિત્ત દુનિયાથી નિવૃત્ત થયેલું હોઇને યોગીનો આત્મા પરમાત્માને જોડાયેલો હોવાથી એ યોગી આત્મામાંજ સંતોષયુક્ત બની ગયેલો હોય છે. પરમાત્મા સાથેના જોડાણથી એમને એટલું બધું-આત્મ-તિક્ક મન-બુદ્ધિ અને ઇન્દ્રિયો વડે, કદાપિ ન મળી શકે એવું અને એમનાથી ન પ્રાપ્ત કરી શકાય એવું, એવા યોગથી ઉપજતું, સુખ હોય છે અને એ સુખને એ અનુભવતો હોય છે કે એ યોગી એ પરમસુખ-પ્રદાતત્વથી વિખૂટો પડવાને ઇચ્છતો નથી અને તેથીજ એ ચલાયમાન થતો નથી.

આ સુખને એ યોગી હિતમેક્ષ્મ લાભ માને છે. આવા લાભરૂપ સુખમાં હરેલો એ યોગી આવા પ્રદક્ષસુખની હાનિને એટલીબધી મોટી હાનિવાળું દુઃખ બાલે છે કે દુનિયાનાં મોટામાંમોટા દુઃખો એની ગણતરીમાં જરાપણ હોતા નથી અને ચોત પવિષ્ઠમે એવા બચતા અને ચોતાનાં તથા શારીરિક પીડનાં દુઃખો એને પ્રદક્ષી છેડાવી શકવાને અસમર્થ હોય છે. વિષયસુખના વિયોગવાળો અને પરમાત્મા સુખના સંયોગવાળો યોગ, જેનું નામજ્ઞ ખરે યોગ છે, તેનો અભ્યાસ જરૂર કરવો ઘટે. એવા યોગાભ્યાસના નિશ્ચયને દૃઢ રાખવો ઘટે છે. સંકલ્પથી ઉપજતી કામનાઓ સમૂહાગી નહ કરી નાંખીને ચારેબાગુથી મનવડે ઇન્દ્રિયોના સમૂહને નિયમમાં લાવીને, ધીરેધીરે, 'હું આત્મા છું' એવી અંતઃકરણની વૃત્તિ અને શુદ્ધિની ધારણાવડે આત્મામાં મનને પરાવીને ખીજ કશાનું ચિંતન નજ કરવું ઘટે-એવું અભ્યાસ વિષે અગાઉ કહેવામાં આવ્યું છે, તે ચાદદાસ્તમાંથી જવા દેવું નજ ઘટે-

યથા દીપો નિવાતસ્યો નેદ્ગતે સોપમા સ્મૃતા ।
યોગિનો યતચિત્તસ્ય ચુંજતો યોગમાત્મનઃ ॥ (૬-૧૯)

યત્રોપરમતે ચિતં નિરુદ્ધં યોગસેવયા ।
યત્ર ચૈવાત્મનાત્માનં પશ્યન્નાત્મનિ સુવ્યતિ ॥ (૬-૨૦)

સુખમાલંબિકં યત્તદ્બુદ્ધિપ્રાહ્યમર્તીદ્રિયમ્ ।
વેત્તિ યત્ર ન ચૈવાયં સ્થિતઃકલ્પતિ તત્ત્વતઃ ॥ (૬-૨૧)

ય લબ્ધ્વા નાપરં લાભ મન્યતે નાધિક તત્ ।
યસ્મિન્સ્થિતો ન દુઃખેન ગુરુણાપિ વિચાલ્યતે ॥ (૬-૨૨)

તં વિચાદ્દુઃખસંયોગવિયોગં યોગસંક્ષિતમ્ ।
સ નિશ્ચયેન ચોક્ષ્યો યોગોઽનિર્વિઘ્નચેતસા ॥ (૬-૨૩)

સંકલ્પપ્રભવાન્કામાંસ્યક્ત્વા સર્વાનશેષતઃ ।

મનસૈવેન્દ્રિયપ્રાપ્તં વિનિયમ્ય સમંતતઃ ॥ (૬-૨૪)

આ દુનિયાના તીવ્ર વિરાગી યોગીઓ ખુશીથી મોતને લેટે છે શરીરને છોડવાના સમયે મનને સ્થિર કરીને લક્ષિત અને યોગબળ વડે ભૂકૃતિમાં, પ્રાણને પ્રાણાયામ કરી, ત્યાં લઈ જઈને, ત્યાંજ ખરાબર ઠેરાવે છે. ત્યારપછી તેઓ તે પરમદિવ્યપુરૂષને જઈ મળે છે, જેને વેદવેત્તાઓ અક્ષર કહે છે, અને જેમાં રાગરહિત બનેલા યોગીઓ સમાઈ જાય છે અને જે પદને પામવાને યોગીઓ ઇચ્છે છે. તે પદને બ્રહ્મચર્યવડેજ પમાય છે. અહીં બ્રહ્મચર્ય, એટલે -લોગવિલાસબાવના, ઇન્દ્રિયારામો અને વિષયાનંદો રહિત બનીને બ્રહ્મમા સ્થિતિ રાખવાનું વ્રત સમજવું ઘટે. સંક્ષેપમાં લગવાન કહે છે કે “ પ્રયાણકાળે દેહને છોડનાર યોગી શરીરના સર્વદ્વારોને રોકીને, મન અને ઇન્દ્રિયોને સ્થિર કરીને યોગધારણામાં બેઠેલો આત્માને ભૂકૃતિમાં અને પ્રાણમાં સ્થિર રાખીને ઈ એવા એક અક્ષરનું ઉચ્ચારણ કરતો માઈ બંસીધારી, નટવર, મંજવિહારી, કૃષ્ણનું ધ્યાન કરતો અગર સમાધિસ્થ બનીને દેહ છોડે છે અને જ્યાં એ જાય છે તે ઉત્તમોત્તમ ગતિ છે. જેમનું ચિત્ત બીજા કશામાં ચોટેલું ન હોય અને હરદમ દરરોજ માઈ પરમાત્માનું સ્મરણ કરતો હોય છે, એવા નિત્ય જોડાયેલા યોગીને હું સુલભ છું.”

પ્રયાણકાલે મનસાઽવલેન ભક્ત્યા યુક્તો યોગવલેન ચૈવ ।

ભ્રુગોર્મધ્યે પ્રાણમાવેશ્ય સમ્યક્ સ ત પરં પુરુષમુપૈતિ દિવ્યમ્ ॥

(૮-૧૦)

યદક્ષરં વેદવિદો વદંતિ વિજંતિ યજ્ઞતયો વીતરાગાઃ ।

ચવિચ્છતો મદ્ભવ્યં ચરંતિ તત્તે પદં સંપ્રદેણ પ્રવદ્યે ॥

(૮-૧૧)

સર્વદ્વારણિ સંયમ્ય મનો દૃદિ નિરુધ્ય ચ ।
મૂઢ્યર્થાધ્યાત્મનઃ પ્રાણમાસ્થિતો યોગધારણામ્ ॥ (૮-૧૨)

ઓમિત્યેકાક્ષરં તદ્વાચ્ચાહરન્મામનુસ્મરન્ ।
યઃ પ્રયાતિ ત્યજન્દેહં સ યાતિ પરમાં ગતિમ્ ॥ (૮-૧૩)

અનન્યચેતાઃ સતતં યો મા સ્મરતિ નિત્યશઃ ।
તસ્યાહં સુલભઃ પાર્થ નિત્યયુક્તમ્ યોગિનઃ ॥ (૮-૧૪)

પરંતુ ભગવાન કહે છે કે “આવો મારો અનન્ય ભક્ત અને યોગી આખરે એવો યાત્રી બને છે કે ‘નથી એ સમ્પાદિને અંતરાય કરનારા સુખો-આદો અને આનંદોનો એ દેષ કરતો; નથી એ નિદ્રા-આળસ વગેરે લાભમવિકારોનો દેષ કરતો અને નથી એ કોઈ રાજસચ્છોદ્ભૂત પ્રવૃત્તિનો દેષ પણ કરતો અને નથી એ એવા પૃથ્વીકોનો એ નિવૃત્તિ પણ ઇચ્છતો ઉદાસીન-એપરવા જેવો બેઠેલો કોઈ વસ્તુમાના એક શુદ્ધવટે પણ એ ચલાયમાન નથી થતો જાણે એને એ બધા સાથે કોઈ સબંધ નથી એવીરીતે વર્તતો ઠરેલો, જરાપણ એ ડગતો નથી સુખદુઃખમા ત્વસ્થ, પત્યરને સોનું સમાન, પ્રિય-અપ્રિયપણુરહિત, નિદ્રા-વખાણને સમાન સમજનારો ધીર હોય છે તેમજ માન-અપમાન, શત્રુ-મિત્રરહિત, સર્વે સમારંભો વિનાનો, શુદ્ધોનો અસંગી-એ બનેલો હોય છે ઠઠ -

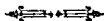
પ્રકાશ ચ પ્રવૃત્તિ ચ મોહમેવ ચ પાઢવ ।
ન દ્વેષ્ટિ સંપ્રવૃત્તાનિ ન નિવૃત્તાનિ કાશ્કતિ ॥ (૧૪-૨૨)

ઉદાસીનવદાસીનો ગુણૈર્યો ન વિચાલ્યતે ।
ગુણા વક્તૃનં કલ્પેવ ચોઽવતિભુવિ નેમતે ॥ (૧૪-૨૩)

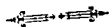
સમદુઃખસુખ સ્વસ્થઃ સમલોષ્ટાશ્વકાચન ।
તુન્ધપ્રિયાપ્રિયો ધીરસ્તુત્યનિદાત્મસંસ્તુતિ ॥ (૧૪-૨૪)

માનાપમાનયોસ્તુલ્યસ્તુલ્યો મિત્રારિપક્ષયોઃ ।
 સર્વારંભપરિત્યાગી ગુણાતીતઃ સ ઇચ્ચતે ॥ (૧૪-૨૫)

અધ્યાય સત્તરમો અને જ્ઞાન યોગ અપૂર્ણ.

* અધ્યાય ૧૮ મો *

પરમબ્રહ્મ યોગ

મુમુક્ષુ દ્વપતિ ! શ્રીમદ્ ભગવદ્ ગીતાના જેવીરીતે અઢાર અધ્યાય છે, તેવીજરીતે એજ ભગવતી ગીતાના આ બોધના અઢારજ અધ્યાય હોઈ, આ છે-લો અધ્યાય છે હવે ગુઓ !

જેમ અર્જુને પૂછ્યું હતું અને શ્રીભગવાને એનો ઉત્તર આપ્યો હતો કે-પૂર્વોક્ત ભક્ત અને યોગી કેવા હોય, વળી એવા યોગીઓ ગુણોને પણ ઓળગી ગયા હોય-એમના આચારો કેવા હોય-એ ત્રણે ગુણો પ્રકૃતિના હોઈ એને તેઓ કેવીરીતે ઓળગી જતા હશે-આ બધું તમને અગાઉ કહેવામા આંચું છે અને એવું શ્રી ભગવાને બહુ વખત કહ્યું છે, દારણ્યકે સસારીજીવોને સ્વસ્વ રૂપની વારવાર વિસ્મૃતિ થાય છે પ્રથમ તો પરમાત્માના પરમભક્ત અને યોગી થવા માટે શુદ્ધ આહારવિકાર-જેવો કે દૂધ-ધી-ઘઉં-ભાત-મગનીદાળ-ફળફળાદિ-લીલોતરીચાકલાજી વગેરે સામાન્ય (બહુજ થોડા) મીઠામરચાવાળો આહાર-યોગિક આસનોવાળી કસરત-રોજ પાચ માઈલ ચાલવાની કસરત-કરવા ઘટે યજ્ઞ-દાન-તપ-નિત્યનૈમિત્તિક કર્મો પણ કરવા ઘટે એમને એમ ગુણાતીત યોગી થવાતું નથી અને સ્થિતપ્રજ્ઞ કે પરમેશ્વરના પરમપ્રિય ભક્ત પણ થવાતું નથી અર્જુને પૂછ્યું હતું કે -

કૌલિંગૈશ્વીન્ ગુણાનેતાનતીતો ભવતિ પ્રમો ।
કિમાચાર કથ ચૈતાસ્ત્રીન્ગુણાનતિવર્તતે ॥ (૧૪-૨૧)

મુમુક્ષુ દ્વપતિ ! મનુષ્યની આ દુનિયાપર ત્રણ જાતિના મનુષ્યો છે કે કેસસના રહેવાશીઓ, મેગોલીયન અને આફ્રિકન

ત્રણેના શરીરો અને ૨ ગો પણ ગુદાગુદા ત્રણ પ્રકારના હોય છે. કોકેસસના રહેવાશીઓના મૂળ પૂર્વજો ત્રિવિષ્ટપ યાને અત્યંતે જહેવાતા તિબેટ-હુનિયાના આરભના ઉચ્ચ પ્રદેશ પર ઉપજ્યા હતા એમના પૂર્વજોએ માનવજાતિના આરભમા ઈશ્વરે આકાશ-વાણીદ્વારા ધર્મ-અર્થ-કામ અને મોક્ષ આપનાર ધર્મ-જ્ઞાન આપ્યું હતું ઈશ્વરની આજ્ઞાને માનનારા આ માનવીઓ તિબેટમાંથી કોકેસસ નામના પહાડોમા જઈ વસ્યા હતા ધર્મિષ્ઠ હોવાથી એમને પદ્મળથી શ્રેષ્ઠ-આર્થ કહેવામા આવ્યા હતા અર્જુન એ જાતિનો આર્થ હતો અને તમે પણ મૌ તેજ આર્થજાતિના છો તુઓ શ્રીમદ્ ભગવન્ ગીતાના બીજા અધ્યાયના બીજા શ્લોકમા ભગવાને અર્જુનને કહ્યું છે કે-“અનાયજતિ મનુષ્યો જેવી અત કરણની નબળાઈ તારામા ક્યાથી આવી? તુ તો આર્થ છે ”

કોકેસસમાંથી જે માનવજાતિના ટોળા હુનિયા પર ફેલાયા અને જેમણે આફ્રિકન અને મેગોલિયન જાતિમા ધર્મનું બીજ રાખ્યું તેમાના તમારા પૂર્વજોએ આ દેશમા આવીને દેશને સર્વ, પ્રકારથી સમૃદ્ધ કરીતિમ ત, શ્રેષ્ઠ અને આબાદીવાળો બનાવ્યો હતો, જેના સત્તાનો તમે અત્યારે “હિંદુ-આર્થ” એવા નામોથી ઓળખાઓ છો ‘હિંદુ’ એવું તમારું નામ ઇશાનમા રહેનારા પારમીઓના પૂર્વજોએ તમને આપ્યું છે, કેમકે તમારા પૂર્વજો હુનિયાની માનવજાતિઓમા વધારે કુશળ હતા ઝડાવન્તા નામના પારમીઓના ધર્મપુ-તકમા કૌશલ્યવાળા માનવીને ‘હદ’ કહેવાય છે અને એ ‘હદ’ નો અપભ્રંશ થઈને “હિંદુ” તેમજ “હિંદુ” ઓથી વસાયેલો દેશ તે “હિંદુસ્તાન” કહેવાય છે બાકી તમાના પૂર્વજો ‘આર્થ’ કહેવાતા હતા અને તેથી આ દેશનું નામ “આર્થાવર્ત” હતું અગ્નિને એને નામ “ઈન્ડિયા” રાખ્યું હતું બીજા શ્લોકો એને “હિંદ” બોલવા લાગ્યા છે કેમકે એ સિંધુનદીની પૂર્વમા અને પડોશમા છે “સિંધુ” નો અપભ્રંશ ‘સિંધ’ અને

તેમાંથી હવે “હિંદ” કહેવામાં આવે છે. હવે સવત ૨૦૦૪ થી એ સિંધુનદીના પશ્ચિમે ભાગ પડી ગયા છે એક ભાગ હિંદમાં અને બીજો પાકિસ્તાનમાં છે આ સિંધુનદી પ્રથમ ખંભાતના અખાતને મળતી હતી, પશ્ચિમ પાછળથી ધરતીકંપને લીધે મારવાડનો પ્રદેશ ઉચોનીચો થઈ જવાથી કરાચીબદરના અરબીસમુદ્રમાં, પંજાબમાંથી મુલતાન તરફથી ચાલી આવીને, મળે છે. આજે પાકિસ્તાનમાં જે પ્રદેશનો ભાગ ગયો છે, તે સિવાયનો બધો ભાગ “હિંદ” તરીકેજ ઓળખાય છે, અને એની ભાષાને હિંદી અગર હિંદુસ્તાની તરીકે અપનાવવાના પ્રયાસો થઈ રહ્યા છે

તમારી આત્મોદ્ધતિ માટે-તિળેટમાં આવી વસેલા અને ચીન, જાપાન અને જાવા વગેરેમાં ફેલાયેલા મેંગોલિયન જાતિને જાણવાની તેમજ આફ્રિકા અને અમેરિકામાં વસેલી આફ્રિકન જાતિને-જાણવાની તમને જરૂર નથી તેઓ ઉપજ્યા છે તમારી પછીથી અને તેથી તેઓ તમારાથી શ્રેષ્ઠ થવાનાજ નહીં. સત્વગુણ એ રાજસતામસથી શ્રેષ્ઠજ રહેલો છે. તમારા પૂર્વજો ધર્મને વેદ કહેતા હતા તમે વેદને સમજવાને અશક્ત થતા ઉપનિષદો થયા અને જેમજેમ એ અશક્તિ વધતી ચાલી તેમતેમ શાસ્ત્રો અને પુરાણો થયા. તમારા પૂર્વજોની આત્મજ્ઞાન અને ધર્મ પ્રત્યેની અરૂચિ ઓછી થતી ગઈ ત્યારે આજથી પાંચહજાર વર્ષ પર પરમાત્માએ શ્રીકૃષ્ણ નામથી પ્રસિદ્ધ થઈને ધર્મની અને આત્મજ્ઞાનની પુનઃઆપના અર્ચુન દ્વારા કરી તે આત્મજ્ઞાન અને ધર્મને ગીતા કહેવામાં આવે છે ગીતા એ સનાતન વેદધર્મના પૂર્ણ ઓધને આપનારી છે. તેને તમારી અવસ્થાનુકુલ સરલ કરીને તમને “વાર્તાલાપ” દ્વારા હું કહેવા લાગ્યો છું. આ ગીતા અર્ચુન અને પરમાત્મા શ્રીકૃષ્ણ વચ્ચે થયેલો સંવાદ છે અને સંજયે ધૃતરાષ્ટ્રને સાલળીને અને દિવ્યદષ્ટિદ્વારા જોઈને સંભળાવ્યો હતો તે છે જેમ સંજયે તેમ મેં તમને કહ્યો છે ભગવાન કહે છે કે-“આ સંવાદ જે કોઈ, બીજાને

કહે છે તે પરમાત્માને વહાલો થાય છે ” તમે પણ તેનો પ્રચાર અને આચાર આરંભ્યો તો એ જ્ઞાનયજ્ઞ વડે તમે પણ પરમાત્માનું આરાધન કર્યું ગણાયો

જો કે તમારા પ્રચારવડે બધાનું કન્યાશુ થતું નથી, કેમકે બધા શ્રદ્ધાવાળા, અદ્વેષી અને પ્રભુપ્રેમી હોતા નથી ઉત્તમ અને પુણ્યલોકોમાં જન્મવાની ઇચ્છા પણ કેટલાકને થતી નથી તેમને તો આ લોકજ ગમે છે પ્રચાર કરવો એ ફરજ છે એમ સમજીને ગીતાનો પ્રચાર કરે છે તેને લાભ છે

લગવાને અર્ગુનને પૂછ્યું તેમ હું તમને પૂછતો નથી કે તમે એકાગ્રચિત્તથી આ વાર્તાલાપને સાંભળ્યો? કેમકે હું પ્રવચન કરું છું તમે “ગીતા વાર્તાલાપ” વાન્યો છે? એમા બહુ લખાણથી પાચભાગમા પહેચાયલો આઠપેણ અઢારસો પાનાનો ગ્રંથ લખ્યો છે, તેને લોકો પ્રેમથી વાંચે છે અને હવે એ લખાણને વિસ્તારપૂર્વક લખીને ત્રણહજાર પાનાનો ગ્રંથ લખીને તૈયાર કર્યો છે, જેમાથી વ્યવસ્થાપકો આજસુધીમા પહેલો અને પાચમો ભાગ વિસ્તૃત લખાણના પ્રકાશિત કરી ચૂક્યા છે અને બીજા ત્રણ ભાગો પણ સમય, શક્તિ અને નાણાની સવડ પ્રમાણે પ્રકાશિત કરશે, વગી આ દુકો અને સરલ ગોષ્ઠ પણ હરિઈન્દ્રાથી વ્યવસ્થાપકો છપાવી પ્રકાશિત કરે છે તો હવે છેલ્લે હું કોણ કે તમને પૂછું કે તમારું અજ્ઞાન મટ્યું?

છતાં એમ તો કહી શકું કે ગીતા મોક્ષશાસ્ત્ર છે એને સમજીને એવું આચરણ કર્યો તો એમાનો ગોષ્ઠ તમને શોકમુક્ત, સમારંભધમુક્ત અને નિર્વાણશાંતપદ પ્રાપ્ત થવાને ઉપકારક થશે -

अध्येष्यते च य इमं धर्मं सचादमात्रयो ।

જ્ઞાનયજ્ઞેન તેનાદમિષ્ટ સ્યામિતિ મે મતિ ॥ (૧૮-૭૦)

શ્રદ્ધાવાનનમૂયધ યુગ્મયાદપિ યો નર ।

સોઽપિ મુક્ત શુભોલ્લોકાન્પ્રાપ્નુયાત્પુણ્યકર્મણામ્ ॥ (૧૮-૭૧)

કશ્ચિદેતચ્છ્રુત પાર્થ ત્વયૈકામેળ ચેતસા ।

કશ્ચિદ્જ્ઞાનસમોહ પ્રવેશ્યતે ધનંજય ॥ (૧૮-૭૨)

તમારી પાસે એવો એકરાર પણ હું કરાવવા ઇચ્છતો નથી કે-“તમે મારા વાર્તાલાપને સમજ્યા અને તમારૂં અજ્ઞાન ગયું તમને તમારા સ્વસ્વરૂપનું જ્ઞાન થયું અને હવે તમે સદેહ નિનાના થઈ ગયા તથા તમે વૈરાગી-સન્યાસી થવાને માટે સાધનો કરવા શરૂ કર્યા છે” પણ જોમ કહી શકું કે તમે પ્રાથના કરે લગવાન શ્રીકૃષ્ણની કે-“હે મજ્જવિહારી! ગોપીજનવલ્લભ! નટવર! જગત્પાત્રી! શ્રીકૃષ્ણ પરમાત્મતત્ત્વ! તમે અમને એવી બુદ્ધિ આપો કે જે વડે તમને પામવાને માટે આ જન્મમાત્ર સાધનો કરીને તમને પામીએ ”

નદો મોહ સ્મૃતિર્લબ્ધ્યા ત્વત્પ્રસાદાન્મયાન્યુત ।

સ્થિતોઽસ્મિ ગતસદેહ કરિષ્યે વચન ત્વ ॥ (૧૮-૭૩)

સુમુક્તુ હ પતિ! આ સવાદને ધૃતરાષ્ટ્રને સંભળાવનાર સંજય કહે છે કે-“અર્જુન અને લગવાન વાસુદેવ મહાત્માના આ અદ્ભુત અને રેશમાય ખડા કરે એવા સવાદને મારા શુર યોગી વ્યાસજીની કૃપાથી મેં યોગગળા વડે સાંભળ્યો છે યોગશ્વર કૃષ્ણને મેં દ્રુથી જોયા છે અને દ્રુથી તેમને મેં સાંભળ્યા છે આ સવાદ શુદ્ધ છે હે રાજા! આ અદ્ભુત સવાદને યાદ કરીકરીને હું વારવાર હરખાઉં છું, કારણકે કેશવ અને અર્જુનનો આ સવાદ માનવીઓના અત કરણને પાવન કરનારો છે વળી જ્યારે એમનું વિશ્વરૂપ અને નારાયણરૂપ મેં જોયું ત્યારે મને ખતું વિસ્મય અને મહાન હર્ષ થયો છે એ અદ્ભુત રૂપોને યાદ કરીને વારવાર મને અજાયબી

અને આનંદ થાય છે વળી મારો અભિપ્રાય એવો બાંધાયો છે, કે જ્યાં યોગેશ્વર શ્રીકૃષ્ણ અને અર્જુન ધનુર્ધારી હોય, ત્યાં લક્ષ્મી, ત્યાં વિજય અને ત્યાં સમૃદ્ધિ હોય.” સંજયે કહ્યું કે -

इत्यहं वामुदेवस्य पार्थस्य च महात्मन ।
सवादमिममश्रौयमद्भुतं रोमहर्षणम् ॥ (૧૮-૭૪)

व्यासप्रमादाच्छ्रुतवान् एतद्गुह्यमहं परम् ।
योग योगेश्वरात्कृष्णात् साक्षात्कथयत स्वयम् ॥ (૧૮-૭૫)

राजन्सस्मृत्य सस्मृत्य सवादमिममद्भुतम् ।
केशवार्जुनयो पुण्यं हृष्यामि च मुहुर्मह ॥ (૧૮-૭૬)

तच्च सस्मृत्य सस्मृत्य रूपमत्यद्भुतं हरे ।
विस्मयो मे महान् राजन् हृष्यामि च पुन पुन ॥ (૧૮-૭૭)

यत्र योगेश्वर कृष्णो यत्र पार्થો धनुर्धर ।
तत्र श्रीर्विजयो भूतिर्दૃષ્ટ્વા નીતિર્મતિર્મમ ॥ (૧૮-૭૮)

મુમુક્ષુ દ પતિ! જેમ સંજય ધૃતરાષ્ટ્રને કહે છે તેમ હું તમને કહું છું કે-આ સવાદને વ્યાસજીએ “ભગવદ્ ગીતા” નામ આપ્યું છે, કારણકે એમા ભગવાનનો વાસ છે અને ભગવાને એને ઉપનિષદોમાથી ઉપનતવીને માનવીઓના અને અર્જુનના હિત માટે અર્જુનદ્વારા ઉપદેશેલી છે એને વર્ષો થયા હું વિચારતો આવ્યો છું જેમજેમ એ બોધતા ઉઠાણમા વિચારવડે જાઉં છું તેમતેમ મને પરમાનંદ અને પરમશુભ થાય છે. મારી બુદ્ધિના વિકાસ પ્રમાણે હું શ્રોતાઓને હરખાવતો એને વાચુ છું હું એવા નિશ્ચય પર આવ્યો છું કે દુનિયાના માનવીઓમાત્રને આ ગીતાનો બોધ પરમલાભ આપનારો છે એમા માનવીઓમાત્રનું હિત રહેતું

છે એમા શક્તિનોજ બોધ છે બોધ પ્રમણે વર્તવાના માધનો અવરૂપ કરવા ઘટે છે સાધનો કર્યા વિના માનવીનું દૈવીજીવન બને નહીં સાધનો માનવીમા પડેલા આણે છે, માનવી ઇશ્વરીભાવ-વાળો અને શોકમુક્ત બને છે

માનવીઓનું અતકરણ જેને કારણશરીર નામે ઓળખવામા આવ્યું છે તે શરીરનો નિર્વાહ કરનાર છે, અને દુનિયાનો નિર્વાહ કરનાર છે તેનામા પ્રકૃતિના ત્રણ ગુણો-સત્વ-રજઃ અને તમસી ઉપજ્જતા ક્રામ-ક્રોધ-લોભ-મોહ-ધર્ષા-અભિમાન-છ બાવે રહેલા છે એ બાવે સ્વરક્ષણની અને સ્વપોષણની સ્વાર્થી વૃત્તિથી ભરેલા હોય છે તે જ્યારે ઉચ્ચરૂપ પકડે છે ત્યારે માનવી રાક્ષસી ભાવવાળો બની જાય છે ભવા, ભક્ત અને સજ્જન માનવીઓને આ રાક્ષસીભાવ વાળાઓ ભારે ત્રાસ આપે છે હરપણ એનાથી જાનમાલનું રક્ષણ કરવાની જરૂર પડે છે આવા રાક્ષસોની વૃદ્ધિ થાય છે ત્યારે માલની લૂટ કરવાને જાન લેવામા આવે છે માલનું અને જાનનું રક્ષણ કરવા માટે સરક્ષણનો ભાવ ઉદ્ભવે છે એ વખતે માનવીઓ બે ભાગમા વહેંચાઈ જાય છે, અને યુદ્ધનો આરંભ થાય છે આમ વ્યક્તિ-સમૂહિ-માનવીઓ યુદ્ધપ્રવૃત્તિમા રોકાઈ જાય છે અને પરસ્પર લડી મરે છે આ પ્રકૃતિની અવ્યવસ્થાને સમ્માનતામા આણવાને માટે જેનાથી આ જગત ઉપજ્યું છે તે પરમબ્રહ્મ પોતાની પ્રકૃતિવડે જગતને વ્યવસ્થિત કરવા પોતે આવિર્ભૂત થાય છે, અને બળ-કળ અને બોધવડે માનવીઓને શોકમુક્ત બનવાનું અને શાન્ત-નિર્દોષજીવન ગુજારવાનું શિખવે છે આવું કાર્ય પૂર્ણ અવતારથી, અશોધી, અને વિભૂતિઓથી થાય છે

હકીલા માનવીઓનો ખળથી નાશ થાય છે યુક્તિથી અને લાલચની કળાથી ઠેટલાક સદાચારી બને છે, જ્યારે બાકીના બોધથી-ખળ કળ વિના થણુ ઐશ્વરી ભાવવાળા બને છે અને શાન્તિ પથરાય છે

બોધને વેદ-જ્ઞાન અને ધર્મ એવા નામોથી ઓળખવામા આવે છે આ કારણથી માનવીઓને વેદિઆ-જ્ઞાનીઓ અને ધર્મિષ્ઠો કહેવામા આવે છે. ધર્મિષ્ઠોને આર્યો કહેવામા આવ્યા છે આર્યોમા વેદિઆ અને જ્ઞાનીઓ સમાઈ રહેલા હોય છે.

ધર્મને ચાર પાદ હોય છે એ પાદોના નામો-સત્ય, દાન, દયા અને તપ છે આ પાદોનુ વૃત્ત પાલન કરનારઓ આર્યો અગર ધર્મિષ્ઠો કહેવાય છે આ ચાર વૃત્તોનુ પાલન કરનાર જગતની શાંતિને ઉપકારક બને છે ત્યારે એનામા ધીરજ-દામા-કર્મેન્દ્રિયોનુ નિયમન, ચૌર્યનો અભાવ, સ્વચ્છતા, જ્ઞાનેન્દ્રિયોનો નિગ્રહ, બુદ્ધિમતા, આધ્યાત્મિકજ્ઞાન, સત્ય અને ક્રોધરહિતપણું-એવા દશ ગુણો આવે છે ત્યારપછી પૂર્વોક્ત આર્યમાનવી બીજાઓની દૃષ્ટિએ પ્રજ્ઞાકાર બનતો દેખાય છે ત્યારે તે પ્રાણીમાત્ર પર દયા કરનાર-શાંત-સહિષ્ણુ-અદ્વેષી-પવિત્ર અને શોકમુક્ત-પ્રારબ્ધવશવર્તી-મંગલકારી ઉદાર અને સંયમી તથા નૃહા વિનાનો-એવા આઠ ગુણોવાળો હોય છે

આમ ત્રણ અવસ્થા-એક પછી બીજી અને બીજી પછી ત્રીજી આવે છે ત્યારે પહેલી અવસ્થામા એ માનવીસમૂહમા રહેવાને લાયકતાવાળો શહેરી બને છે બીજી અવસ્થામા એ બીજા ને બોધ આપનારો શિક્ષક બને છે અને ત્રીજી અવસ્થામા એ પરમહંસ, દુનિયાથી મુક્ત, પ્રજ્ઞાનિષ્ઠ અને પ્રજ્ઞાકાર બનીને કેવલ્યરૂપ, પરમ-સુખ, પરમાનંદ, નિત્યાનંદ, અખડાનંદ પ્રજ્ઞાતત્વમા સમાય છે

આ છેલ્લી અવસ્થામા આવવાને હિન્દુસ્તાનના સનાતન હિંદુ આર્યો વિના બીજા કોઈ માનવીઓ અને બહારની દુનિયાના કોઈ માનવીઓ ખુશી નથી એઓ ખુશી નથી, માટે એઓ છેલ્લી ત્રીજી અવસ્થામા આવવાના જ્ઞાનના સાધનો કરવાને બિલકુલ

બેદરકાર છે. તેઓ બિલકુલ બેદરકાર છે કારણકે તેમને શારીરિક ભોગો, ઇન્દ્રિયારામો અને વિષયાનદો વિના બીજું કશું વધારું નથી અને એથી એઓ નવાનવા પ્રકારના ભોગો, આરામો અને આનંદો પ્રકૃતિમાથી શોધી કાઢવાની ગડમથલ કર્યા કરે છે અને એમા એમની આડે આવનારાં માનવીઓનો સંહાર કરે છે.

એમનો ચેપ એમના સંપર્કમાં તમને લાગે છે અને તમે તેમના જેવા થાઓ છો તથા સાચા અને નિત્યસુખ માટે સાધન કરતાં નથી અને દુનિયાને ઢોળખ બનાવનારા અને તમારા પોતાના અશાંત જીવનને આમંત્રણ આપનારા બનો છો. મહાભારતના યુદ્ધનું કારણ આવુજ હતું.

આ વિશ્વ બનેલું છે બીજાના ભોગે નહીં, પણ સ્વેપાજિંત આનંદ અને સુખ લેવાને માટે; જેમ ધૂમકેતુઓ સૂર્યમાથી છૂટીને હુઝારે વર્ષ પછી પણ સૂર્યમા આવી મળે છે, તેમ પરમ-બ્રહ્માથી છૂટેલા તમે પરમબ્રહ્મતાવમા પાછા સમાવાને માટે.

સુમુદ્ધુ દંપતિ' યાદ રાખો માતા ગીતાજી તમને શહેરી બનાવી શકે તેમ છે, શોકમુદ્દત બનાવી શકે તેમ છે અને બ્રહ્માકાર બનાવી શકે તેમ છે

તમે હવે કાઠે બેઠા છો તમારી આયુ હવે બહુ બીતી ગઈ છે. તમારો પ્રયાણકાળ નજદીકમા આવ્યો છે પહેલા અધ્યાયના વાર્તાલાપને તમારી સ્મૃતિમા આણવાની હું જરૂર જોઉં છું અને જેની તમને જરૂર નથી એવું આરંભમા તમારી જુવાનીમા કહ્યું એવા વર્ણનને હું તત્વશાળ દૃષ્ટિથી સમજાવવાને યત્ન કરીશ, જે બોધવડે સવેળા ચેતીને તમે કેવલ્ય માટે યત્ન કરતા થઈ જશો એવું હું માનુ છું.

અર્જુનની માફક અને અશ્વત્થામાની માફક બોધ મળ્યા છતાં અબોધી ન રહેયો. બોધ મળ્યા છતાં અને શ્રીકૃષ્ણની પાને એકરાર કર્યા છતાં અર્જુને પેટ ભરવાનો ધધો, રાત્રપાલનનો બોધ સ્વીકાર્યો બીજા બોધ એક બાગુ મૂકી દીધો એનામાથી દ્વિઆ અને પુત્રેષણા ન ગઈ દ્રૌપદીને આશ્વાસન આપવા પોતાના ગુરુભાઈ અને ગુરુપુત્રને મારીને, એનું માથું કાપીને, લાવી આપવા પ્રતિજ્ઞા કરી બેઠો અને વૈરભુદ્ધિથી અશ્વત્થામાને પકડીને દ્રૌપદી આગળ રતુ કર્યો અશ્વત્થામા દુર્યોધનનો ગુરુભાઈ, ગુરુપુત્ર, મિત્ર અને નોકર હતો તેણે પાડવેને નિર્વશ કરવાના નિર્ધારનું દુર્યોધનનું વચન પૂરું કરવા દ્રૌપદીના પાંચ પુત્રોના માથા કાપી નાખ્યા હતા અને દુર્યોધન સમક્ષ રતુ કર્યા હતા બીજે ગદાપ્રહારથી પરાજિત કરેલા એ દુર્યોધનના શરીરમાથી વૈરભુદ્ધિના કારણે પ્રાણ નીકળતા ન હતા અને એ પીડાતો હતો ભલે અશ્વત્થામાએ ગીતા સાલળી ન હતી, પણ ઉપનિષદોનો તો એણે પિતા દ્રોણાચાર્ય પાસે અભ્યાસ કર્યો હતો એ, દ્રોણ અને બીજા-ત્રણે કામનાથીજ દુર્યોધનના સુદ્ધસહાયકો બન્યા હતા આવું હોઈને તમે પણ આ વાર્તાલાપ સાલળ્યા છતાં પુત્રેષણા, વિત્તેષણા અને લોકેષણાથી મુક્ત ન બની શકો એ સંભવિત છે

અર્જુન ચેઢે તમે શ્રીકૃષ્ણપ્રેમી અને સખા નથી શ્રીકૃષ્ણના સ્વાધામગમનના વિયોગથી અર્જુન બહુ રડયો અને પછી એને વૈરાગ્ય આત્મો અને સર્વસ્વ ત્યાગીને ભાઈઓ સાથે એ દ્વિમાલયમા ચાલ્યો ગયો આ બન્યું ગીતાના બોધ પછી આશરે પચાસ વર્ષ પછી મહાભારત વખતે મળેલો એ બોધ એને પચાસ વર્ષ પછી કામ આવ્યો અને એ કેવલ્યને પામ્યો તમારી આ અવસ્થાએ બધું છોડીને તમે ક્યા જવાના હતા? દ્વિમાલય તો હવે માલીકીનો ઘર ગયો છે કેઈ ઝડ ફગાડેલા તો કવચિત્ જ દેખાય અને જ્યાં જાઓ ત્યાં તમને ધમકાવીને શેકનાર એનો માલીક ત્યાં ઉભોજ

હોય છે કદમૂળ પશુ કયાય દેખાતા નથી ત્યાના માનવીઓ ઉલટા તમારી પાસેથી દોરાધાગા મુઘ્ધા માગે છે, ત્યા તમારો નિર્વાહ કેમ થશે? ત્યાં વસનારા સન્યાસીઓનો મુશ્કેલી ભર્યો નિર્વાહ કાળીકમળીવાળાની સંસ્થા અને ટેટલાક ધનાદયો અને રાજાઓથી યાય છે તમે જેડ જણા ત્યા નબી શકો તેમ નથી, સિવાય કે તમે સન્યાસી અને સન્યાસીની થાઓ. પણ ત્યા સન્યાસીની ધયેવી તમારી ધણિયાણી તમારી સાથે રહી ન શકે, માટે જે માત્ર તમે જેજ જણા છો અને એકલાજ ધરમા છો અને સર્વથી સગ છો છો છે, તો કેવળમાધના માટે તે ધરમાજ શક્યતા છે આ વાત માગે છે હિંમતભર્યું સસારી સજ ધથી સગરહિતપણુ આ પ્રમાણે પૂવે' ખટ્વાજ નામના રાજાએ રાજધાનીમા, રાજમ હેલમા અને પોતાના વાસમાજ સગરહિત બની જઈને એકજ ઘડીમા અખડમુખ પરમબ્રહ્મતત્વમા સમાર્પ જવાનુ પ્રાપ્ત કર્યું હતુ તમારે માટે આજ માર્ગ છે

સાબળો! ફરીને પહેલા અધ્યાયમાનો અર્ચુનવિવાદ ચોગ, જે હું તમને ગમ્મત અને જ્ઞાન સાથે કહું છુ, તે ધ્યાનમા રાખવા ચોગ્ય છે

પૂર્વોક્ત ત્રણ પ્રકારના ધર્મો ધારણ કરીને, કર્મો કરીને, ચિત્તશુદ્ધ ધર્મને, 'હું બ્રહ્મ છુ' એવા જ્ઞાનવડે આરાધન કરીને કેવળ પામવાને તમને પ્રભુએ દયા કરીને આ માનવદેહ આપ્યો છે તેથીજ એ દેહને તમે 'ધર્મક્ષેત્ર અને કર્મક્ષેત્ર' એવા બે વિશેષણોવાળો સમજો! માનવશરીરવડે કર્મ વિના કશુ સિદ્ધ થતુ નથી માટે ભગવાનેજ "કુરુ" = "કર્મ કર" એવી આજ્ઞા આપેલી છે માટેજ "કુરુક્ષેત્ર" નામનુ સ્થાનજ આ તમારો દેહ કુરુક્ષેત્ર છે ધર્મ એટલે કર્મ અને કર્મ એટલે ધર્મ ધર્મ જેમા રહેલો છે એવુ જે શરીર, તે વડે આજ્ઞાશબ્દોથી પૂર્વેના રૂઢિઓને

ઉપદેશોનું વેદનું (ઉપનિષદોનું) જ્ઞાન, તેનું ઢોહન કરીને, માનવ મુખથી અર્જુનને ઉપદેશોનું જ્ઞાન-ધર્મવડે ધારણ કરીને, કર્મવડે આચારમાં મૂકવા માટે, બહુ સરળ કરીને, ભગવાન શ્રીકૃષ્ણે ઉપદેશોનું, જે ગીતા-શાસ્ત્ર, તેનો આવેજ ઉદ્દેશ છે તે જ્ઞાનને અતરાય કરનાર કામાદિ છ વિકારવાળા સૈન્ય સાથે અધર્મરૂપ દુર્યોધન-દેહમાં લડવા તૈયાર ઉભો છે અને તેનાથી સરક્ષણ કરવા સત્ય આદિ ચાર સદ્ગુણોવાળો ધર્મરૂપ અર્જુન મૈત્ર્ય સાથે દેહમાં સમો ઉભો છે જેહ સામસામા ઉભેલા લશ્કરોએ શું કર્યું ?” એવું કુણ્ડિથી જીવ-ધૃતરાષ્ટ્રે સંજયને પૂછ્યું.

તમારા શરીરમાં કુણ્ડિ અને સુણ્ડિ કહેવાતી બે વૃત્તિઓ છે કુણ્ડિને અધર્મ અને સુણ્ડિને ધર્મ માનો. સુણ્ડિ તમને પ્રભુના પ્યારા બનાવવા યજ્ઞ-દાન-તપ-નિત્યનૈમિત્તિક કર્મો તરફ પ્રવર્તમાન કરે છે કુણ્ડિ એ બધું તમને નહીં કરવા દેવાને અતરાય કરવાને પ્રવર્તમાન કરે છે આવા બે બળો સામસામા લડ્યા કરે છે કૌરવ-પાંડવનું યુદ્ધ અઠરજ દિવસ ચાલ્યું, જ્યારે અધર્મ અને ધર્મનું યુદ્ધ તમારા દેહમાં, તમને સ્વસ્વરૂપનું જ્ઞાન થાય, ત્યાંસુધી ચાલે કરે છે એકબે જન્મ નહીં, પણ અનેક જન્મોમાં એ યુદ્ધ આદ્યાજ કરે છે આવા યુદ્ધથી જ્યારેજ્યારે તમારી જીત થાય છે ત્યારેત્યારે તમને શોકમુગ્ધિનો અનુભવ થાય છે આ યુદ્ધ જીતી શકાય છે જો કાયમ તકેદારી રાખો કે પરાજિત થયેલી અધર્મ પાછો ઉઠે નહીં, તો આખરે એનો નાશ થાય છે અને તમે કેવળાનુભવ કરો છો અને સદાને માટે શરીર ધારણ કરવામાંથી છૂટી જાઓ છો.

તમારા શરીરમાં કામાદિ છ વિકારવાળો અધર્મ અને ધર્મનો નાશ કરવાને માટે શકુનિરૂપ કુસગથી પ્રેરાયેલો, લાલચવડે દ્રોણરૂપ સેનાના પ્રેરક મોહને, રાજનીતિરૂપ ભીષ્મની સલાહ રાખવાને

સમજાવતો, સેનાના નાયકોની પ્રશંસા કરે છે અને મનમાં તો
કરે છે કે ધર્મરૂપ અર્જુનના પક્ષમાં પરમાત્મા છે, છતાં યુદ્ધભૂમિ
અને રાજનીતિભૂમિથી ધર્મરૂપ અર્જુન ઓછા સૈન્યવાળો હતવો
સહેલો છે, એવું પ્રોત્સાહન આપે છે અને ધર્મને ધિક્કારે છે ત્યારે
કુપ્તુહિ જોર કરે છે ત્યારે છ વિકારોથી પ્રેરાયલા તમે ધર્મ-સત્ય,
દાન, દયા, તપ-થી કરો છો આ ચારે ગુણો પાળતા શરીરને
શ્રમ થાય છે અને દ્રવ્યની પણ હાનિ થવાની હોય છે આ
ઉપમાઓને સમજાવતા શ્લોકો ગુણો -

ધર્મક્ષેત્રે કુરુક્ષેત્રે સમવેતા યુયુત્સવ ।
મામકા પાંડવાથૈવ કિમણુર્વત સજય ॥ (૧-૧)

દૃષ્ટ્વા તુ પાંડવાનીક વ્યૂઠ દુર્યોધનસ્તદા ।
આચાર્યમુપસંગમ્ય રાજા વચમબ્રવીત્ ॥ (૧-૨)

પદ્યૈતા પાંડુપુત્રાણમાચાર્ય મહર્તીં ધમૂમ્ ।
વ્યૂઠા દ્રુપદપુત્રેણ તવ શિષ્યેણ ધીમતા ॥ (૧-૩)

અત્ર શૂરા મદૈશ્વાસા મીમાર્જુનસમા યુધિ ।
યુયુધાનો ચિરાટશ્ચ દ્રુપદશ્ચ મહારથ ॥ (૧-૪)

ઘૃષ્ટકેતુશ્ચેકિતાન કાશિરાજશ્ચ વીર્યવાન્ ।
પુરજિત્કુતિભોજશ્ચ શૈ-વશ્ચ નરપુગવ ॥ (૧-૫)

યુધામન્યુશ્ચ વિક્રાન્ત વસ્ત્રમૌજાશ્ચ વીર્યવાન્ ।
સૌભદ્રો દ્રૌપદેયાશ્ચ સર્વે એવ મહારથા ॥ (૧-૬)

અસ્માક તુ વિશિષ્ટા ચે તાન્નિબોધ દ્વિજોત્તમ ।
નાયકા મમ સન્યસ્ય સજ્ઞાર્થં તાન્ન્રવીમિ તે ॥ (૧-૭)

કાશ્યઞ્ચ પરમેશ્વાસ શિષ્યઙ્કી ચ મહારથ ।
 ધૃષ્ટદ્યુમ્નો વિરાટઞ્ચ સાત્યકિશ્રાપરાજિત ॥ (૧-૧૭)

દ્રુપદો દ્રૌપદેયાઞ્ચ સર્વશ પૃથિવીપતે ।
 સૌમદ્રઞ્ચ મહાવાહુ શસાન્દધ્મુ પૃથક્ પૃથક્ ॥ (૧-૧૮)

સ ઘોષો ધાર્તરાષ્ટ્રાણા હૃદયાનિ વ્યદારયત્ ।
 નમઞ્ચ પૃથિવીં ચૈવ તુમુલે વ્યગુનાદયન્ ॥ (૧-૧૯)

જ્યારે તમારૂં લક્ષ અંત કરણુમા વળે છે ત્યારેજ કાઈ સમજાય છે અને જાણવા માગે છે કે અંત કરણુમા આ શી ગડમથલ ચાલે છે? ત્યારેજ શ્રીકૃષ્ણરૂપ પ્રેરકને પૂછો છો અને બેડે તરફ-સુષુદ્ધિ કુષુદ્ધિ તરફ-તમારી નજર ધાય છે નથી છોડવો ગમતો. ધર્મ અને નથી છોડવો ગમતો અધર્મ “ધરવ્યવહાર છે, પ્રજા હુ ખી ધાય, મારે તેમાજ લક્ષ આપવું જોઈએ”-આવો નિશ્ચય કરીને તમે અર્જુનની પેઠે અધર્મને અંત કરણુમાથી ઉખેડી નાખવાનો નિશ્ચય છોડી દો છો અને ધર્મને અલસાર્ધએ ચઢાવી દો છો. નથી રહેતા ધરના, કારણકે તમારૂં કરેલું તમારા ઓકનઓને ગમતું નથી અને નથી રહેતા પ્રભુના અને છેવટે મોત આવીને તમને ભેટ્ટે છે તમારૂં જીવન નકારુ ધાય છે અને પરમાત્માને પોકારે છે અર્જુનની પેઠે નહીં લડવાના કાતણોરૂપ તમારી પાછળના વારસોની દુર્દશા થવાનો વલોપાત ઓકાન્તમા તમે સલજવો છે, જ્યારે ભગવાન તમારી મૂર્ખાઈને જોઈને હસે છે ત્યારે તમને જાન રહેતું નથી-“એ.....આ મોત આવ્યું! અને આ બધું છોડીને મારે આવા જવાનું છે” “મારે આવવું છે તમારા ધામમા, પણ જુઓને! હું કેમ કરી આવી શકું! મારાથી તો આ ધર્મ પળાશે નહીં ભગવાન! મારે તો મોક્ષ જોઈતો નથી”-એવું મનમા તમે કહો છો અર્જુનની આવીજ નિધિ હતી અને તે આવુજ બોલ્યો હતો જુઓ -

अथ व्यवस्थितान्दृष्ट्वा धार्तराष्ट्रान्कविध्वज ।
प्रवृत्ते शस्त्रसपाते धनुस्सम्य पाडव ॥ (१-२०)

हृषीकेश तदा वाक्यमिदमाह महीपते ।
सेनयोरुभयोर्मध्ये रथ स्थापय मेऽप्युत ॥ (१-२१)

यावदेतानिरीक्षेऽह योद्धुकामानवस्थितान् ।
कैर्मया सह योद्धव्यमस्मिन् रणसमुद्यमे ॥ (१-२२)

योत्स्यमानानवेक्षेऽह य एतेऽत्र समागता ।
धार्तराष्ट्रस्य दुर्बुद्धेर्युद्धे प्रियचिकीर्षव ॥ (१-२३)

एवमुक्तो हृषीकेशो गुडाकेशेन भारत ।
सेनयोरुभयोर्मध्ये स्थापयित्वा रथोत्तमम् ॥ (१-२४)

भीष्मद्रोणप्रमुखतः सर्वेषां च महीक्षितान् ।
उवाच पार्थ पश्यैतान्समवेतान्कुरुनिति ॥ (१-२५)

तत्रापश्यत्स्थितान्पार्थ पितृन्तथ पितामहान् ।
आचार्यान्मातुलान्भ्रातृन्पुत्रान्पौत्रान्सखींस्तथा ॥ (१-२६)

श्वशुरान्सुहृदश्चैव सेनयोरुभयोरपि ।
तान्समीक्ष्य स कौंतेय सर्वान्वधूनवस्थितान् ॥ (१-२७)

कृपया परयाविष्टो त्रिषीदन्निदमब्रवीत् ।
नृपद्वेषेन स्वजनं कृष्ण युयुत्सुं समुपस्थितम् ॥ (१-२८)

सीदति मम गात्राणि मुग्रं च परिशुष्यति ।
वेपथुश्च अरीरे मे रोमहर्षश्च जायते ॥ (१-२९)

गाढीव द्रसते हस्तान्वक्त्रं च परिदहते ।
न च शक्नोम्यवस्थातु भ्रमतीव च मे मन ॥ (१-३०)

- નિમિત્તાનિ ચ પશ્યામિ વિપરીતાનિ કેશવ ।
 ન ચ શ્રેયોઽનુપશ્યામિ દત્વા મ્યજનમાદયે ॥ (૧-૩૧)
- ન કાશ્ચે વિજય કૃષ્ણ ન ચ રાજ્ય મુગ્ધાનિ ચ ।
 કિં નો રાજ્યેન ગોવિંદ કિં ભોગૈર્જીવિતેન વા ॥ (૧-૩૨)
- યેપામર્યે કાશ્ચિત્ત નો રાજ્ય ભોગા મુગ્ધાનિ ચ ।
 ત દમેઽવસ્થિતા યુદ્ધે પ્રાજ્ઞાસ્ત્યક્ત્વા ધનાનિ ચ ॥ (૧-૩૩)
- આચાર્યાં પિતર પુત્રાસ્તથૈવ ચ પિતામહા ।
 માતુલા શ્વશુરા પૌત્રા દયાલા સયધિનસ્તથા ॥ (૧-૩૪)
- एताञ्च हतुमिच्छामि घ्नतोऽपि मधुसूदन ।
 अपि त्रैलोक्यराज्यस्य हेतो किं नु महीकृते ॥ (૧-૩૫)
- નિહત્ય ધાર્તરાષ્ટ્રાન્ન કા પ્રીતિ મ્યાજ્ઞનાર્દન ।
 પાપમેવાશ્રયેદસ્માન્હત્વેતાનાતતાયિન ॥ (૧-૩૬)
- तस्मात्तार्हा वय हतु धार्तराष्ट्रान्स्वबाधवान् ।
 स्वजन हि कथ हत्वा सुखिन स्याम माधव ॥ (૧-૩૭)
- यद्यप्येते न पश्यति लोभोपहतचेतस ।
 कुलक्षयकृत दोष मित्रद्रोहे च पातकम् ॥ (૧ ૩૮)

સુમુક્ષુ દંપતિ ! જ્યારે ભગવાનનો અવતાર થવાનો હોય છે અને જે જે કામો કરવાને એ અવતરવાના હોય છે ત્યારે અગાડથી તે બધી ઘટનાઓને સરળ કરવાને માટે તૈયાર થાય છે અને પરિણામને પામે છે સજ્જનો, ભક્તો અને ધર્મોપદેશકોની પ્રાર્થના થાય ત્યારે ભગવાન આવિર્ભૂત થાય, એવી ચેષ્ટાઓ જગતમા ગતિમાન થાય છે ધર્મની ગ્લાનિ યાને માનવીઓના અધર્મી આચરણો ભગવાન સાખી શકતા નથી મમતા યાને કામને ત્રીધેન

માનવી જાણીજોઈને અધર્મને આચરે છે અર્જુન જેમ ભગવાનને કહે છે કે “હે જનાર્દન ! લોકથી હુણાયલા ચિત્તવાળા ધૃતરાષ્ટ્રના પુત્રો કુલનો નાશ થયાથી ઉત્પન્ન થતા દોષને જાણતા નથી અને મિત્રના દ્રોહના પાપને પણ જાણતા નથી તો ભલે પણ અમે તો એ દોષ અને એ પાપના દોષને જાણનારા હોઈ એ દોષ અને એ પાપને કરતા કેમ ન અટકીએ ? કુલનો નાશ થતાની સાથે કુલના ધર્મો નષ્ટ થાય ચાલતા આવેલા સનાતનધર્મનો નાશ થતાની સાથે અધર્મનુજ સામ્રાજ્ય વર્તી રહે અધર્મથી વિધવાઓ દુષિત થાય અને ધર્મદ્રોહી માનવીઓ એ વિધવાઓ સાથે વ્યભિચાર કરતા પરિણામે જાતિદ્રોહી-વર્ણસંકર બાળકોનો જન્મ થાય કુલનો નાશ કરનારા પૂર્વજોની દુર્ગતિ થાય, કેમકે જાતિદ્રોહી-વર્ણસંકર છોકરાછોકરીઓ મોટા થતા સનાતનધર્મનો દ્રોહ કરે અને મુએલાના આત્માની શાંતિ માટે થતા શ્રાદ્ધો વગેરેની ક્રિયાઓ બધ પડી જાય આમ કુલનો નાશ કરનારાના બાળકો વર્ણસંકર પ્રજા થયાથી -માનવજીવનને સુખી અને શાંત બનાવનાર જાતિ, ધર્મો-કુલધર્મ અને સનાતનધર્મનો ઉચ્છેદ થાય આવા મહાન પાપથી કદી છૂટાય નહીં એવો નરકવાસ ભોગવવો પડે ”

ગરભત અને જ્ઞાનને માટે ઘટાવી શકાય તેવો જોષ આ છોટી પોણૂએ વર્ષની તમારી અવસ્થાને જરૂરી છે

તમે તમારા મનમા રહેલા ભગવાનને જરૂર કહેવાના કે-
“ભલે મારા છોકરાછોકરીઓ, પિતરાઈઓ, બાપવો વગેરે અમારા નિવૃત્ત થવાના અને ભગવાનના ભજન વડે મોક્ષસાધનો માટે તત્પર થઈ જવાના દોષને નથી જાણતા અને એમના હૃદયથી ચાલતો કારોબાર ઉલટો, મૂખાંધિજીરેલો અને ધનદોલત ફના થાય તેવો ભલે ચાલે અમારા એવા દોષને અને પુણ્ય-દાન-તીર્થ વગેરે કરવામા જે ધનસાહ અમારાથી વપરાય તે પરિણામે કુટુંબનું

ગરીબ થઈ જવાનું, ગરિબાઇથી અપકીર્તિવાળા થવાનું અને પોપણના મુત્યવશિત અભાવથી કુલનો નાશ થવામાં આવે અને પરિણામે એઓ બધાં રખડતા થઈ જાય-એવા એ દોષને અમે જાણીએ છીએ. નિવૃત્ત થઇને લગત થવાના પાપને-દોષને અમે જાણીએ છીએ. એવાં અમોએ ઘરકામ-ધંધાની અમારા હાથમાંની લગામને ઢીલી ન મૂકાય અને ૧૮૮૧ પછી ન મૂકાય મરવા પછી અહીં કયાં અમારે જોવા આવવું છે? લગવાનને લલે કરવું હોય તે કરે, પણ છતી દેખતી આંખે આ બધું કેમ છોડાય?"

આ હાલતમાં તમે લગવાનની માયાથી મોહને પામ્યાં છો. તમારા માતાપિતાના મૃત્યુ-બાદ તમે તેમનો ઘરકારોબર ચલાવેલો, તેમાં તમે કશી ભૂલો નથી કરી? શું તમે બધું ગુમાવી ખેરવિખેર થઈ ગયાં છો? "લગવાન બધાંની સંભાળ લે છે"-એ બેધ તમે કામનાથી અને મમતાથી ભૂલી ગયાં છો. ઉંમરલાયક પ્રજા યથા પછી લોકશાસ્ત્ર અને વેદશાસ્ત્ર તમને ઘરકારોબારની જવાબદારીમાંથી મુક્ત કરે છે. તમારે તો તમારા આત્માની શોકમુક્તિનોજ અને સંસારબંધમુક્તિનોજ વિચાર કરીને તમારી કેવલ્યપ્રાપ્તિની ફરજનીજ યાદ કરવાની હોય છે. કેવલ્યપ્રાપ્તિનો માનવધર્મ અને એ ધર્મનું પાલન થવા માટે કામાદિ છ વિકારોરૂપી અધર્મરૂપ દુર્યોધનના લસ્કર સાથે યુદ્ધ કરીને તેમનો નાશ કરવાનો નિયતધર્મ-એનું આચરણ ન કરવાથી તમે મોટો દોષ કરો છો. એનું પાપ તમને નરકવાસ જરૂર કરાવશે-એ સત્યની ઉપેક્ષા ન કરશો. સાચું, ઉત્તમ અને નિત્યમુખ શ્રદ્ધાંકાર થવાથી છે. તમારી આ વૃદ્ધાવસ્થા તમને એ માટે બહુ અસુકૃષ્ટ છે આ તકને ન ગુમાવશો. ગમે તેવા સંજોગો ઉભા થાય તેનાથી લગીરે કરશો નહીંજ નહીં:-

કથ ન જ્ઞેયમસ્માભિ પાપાદત્યાગ્નિવર્તિતુમ્ ।
કુલક્ષયકૃત દોષ પ્રપશ્યદ્ધિર્જનાર્દન ॥ (૧-૩૯)

કુલક્ષયે પ્રણશ્યતિ કુલધર્મા સનાતના ।
ધર્મે નષ્ટે કુલ શૃત્ત્વમધર્મોઽભિભવત્યુત ॥ (૧-૪૦)

અધર્માભિભવાત્કૃણ્ણ પ્રદુષ્યતિ કુલસ્રિય ।
, લ્લોપુ દુષ્ટાસુ વાણેય જાયતે વર્ણસકર ॥ (૧-૪૧)

સકરો નરકાયેવ કુલગ્નાના કૃલસ્ય ચ ।
પતતિ પિતરો દ્યેવા લુપ્તપિઙ્ગોદકક્રિયા ॥ (૧-૪૨)

દોષૈરેતૈ કુલગ્નાના વર્ણસકરકારકૈ ।
અસાદ્યતે જ્ઞાતિધર્મા કુલધર્માશ્ચ શાશ્વતા ॥ (૧-૪૩)

ઉત્સન્નકુલવર્માણા મનુષ્યાણા જનાર્દન ।
નરકે નિયત વાસો ભવતીત્યનુશ્રુમ ॥ (૧-૪૪)

“ વૈકુઠ વગેરે લોકોમાં વાસ કરવાના લોકલવડે અને કેવલ પ્રાસિના લોકલવડે શારીરિકલોભો-છન્દ્રિયાશ્રમે અને વિષયાન દો માટે-કામ, ક્રોધ, લોભ, મોહ, હર્ષા, અને અભિમાન વડેજ ધન, દોહત, પુત્ર, કલત્ર, સ્ત્રી, મિત્ર, બધુ વગેરે સુખો આવી મળે છે એવા દુન્યવી સુખને અપાવતા એ છ શુભોનો ત્યાગ કરવાનું મહાન પાપ કરીશુ-એવું અર્જુનની પેઠે તેમને યાદ છે પેટ એળીને પીડા કરવાની? છતા સચયને ત્યાગવાનો? જલે કહેવું માનતા નથી, જલે મૂર્ખા ગણે, જલે ઉપેક્ષા કરે પણ છે તો સ્વજનને? જલે તેઓ તેમ વર્તે પણ અમારાથી તેમને ત્યજાયે નહીં એ કામાદિ છ શુભો અમારી સાથેજ જન્મ્યા છે શા માટે જગવાને એ કર્યા હશે? અમને એ શુભો કેાંઈ શિખવ્યા પણ નથી એ તો કુદરતી છે તેમનો નાશ? જગવાને શામાટે દુનિયા જનાવી

ગરીબ થઈ જવાનું, જરિભાઈથી અપદ્વીતિ'વાળા થવાનું અને પોષણના મુલ્યવન્ધિત અભાવથી કુલનો નાશ થવામાં આવે અને પરિણામે એઓ બધા રખડતા થઈ જાય-એવા એ દોષને અમે જાણીએ છીએ નિવૃત્ત થઈને ભગત થવાના પાપને-દોષને અમે જાણીએ છીએ એવા અમોએ ઘરકામ-ધધાની અમારા હાથમાંની લગામને ઢીલી ન મૂકાય અને ટૂટી પણ ન મૂકાય મરવા પછી અહીં કયા અમારે જેવા આવવું છે? ભગવાનને ભયે કરવું હોય તે કરે, પણ છતી દેખતી આજે આ બધું કેમ છેકાય?"

આ હાવતમા તમે ભગવાનની માયાથી મોહને પામ્યા છે. તમારા માતાપિતાના મૃત્યુ બાદ તમે તેમનો ઘરકારોળર ચલાવેલો, તેમા તમે કશી ભૂલો નથી કરી? શું તમે બધું શુભાવી ખેરવિખેર થઈ ગયા છે? “ભગવાન બધાની સલાખ લે છે”-એ બે ધ તમે કામનાથી અને મમતાથી ભૂલી ગયા છે. ઉમરલાયક પ્રજા થયા પછી લોકશાસ્ત્ર અને વેદશાસ્ત્ર તમને ઘરકારોળારની જવાબ-દારીમાંથી મુખ્ત કરે છે તમારે તો તમાગા આત્માની શોકમુક્તિનોજ અને સ્વાચારણ ધમુક્તિનોજ વિચાર કરીને તમારી કેવલ્યપ્રાપ્તિની ફરજનીજ યાદ કરવાની હોય છે કેવલ્યપ્રાપ્તિનો માનવધર્મ અને એ ધર્મનું પાલન થવા માટે કામાદિ છ વિકારોરૂપી અધર્મરૂપ હર્યોધનના લરકર સાથે યુદ્ધ કરીને તેમનો નાશ કરવાનો નિયતધર્મ-એનું આચરણ ન કરવાથી તમે મોટો દોષ કરો છો એનું પાપ તમને નરકવાસ જરૂર કરાવશે-એ સત્તની ઉપેક્ષા ન કરશો. સાચું, ઉત્તમ અને નિત્યમુખ બ્રહ્માકાર થવાથી છે. તમારી આ વૃદ્ધાવસ્થા તમને એ માટે બહુ અનુકૂલ છે આ તકને ન શુભાવશો. ગમે તેવા સંજોગો ઉભા થાય તેનાથી લગીરે ડરશો નહીંજ નહીં -

હશે ? ” ભગવાનને આમ સલાજાવી દો છો, તેમ તમે મને પણ સલાજાવી દેવાના કે-“ એકબાજુ આ દુનિયા માનવીઓના આનંદ અને સુખ માટે રચીને માનવીઓને પેદા કર્યા છે-એવું કહો છો અને બીજી બાજુ કહો છો કે આનંદ અને સુખને છોડો ! વાહરે ? ”

સુમુક્ષુ દ પતિ ! આવા વિચારો, આવા નિશ્ચયો, આવો અવિશ્વાસ, આવી અશ્રદ્ધા અને આવું અજ્ઞાન અવિદ્યાવડેજ ઉપજે છે અલગત્ત, મેં કહ્યું છે કે-“ આ જગત આનંદ અને સુખ માટે રચાયેલું છે, પણ બીજાના લોભે આનંદ અને સુખ લેવા માટે નહીં, ઇન્દ્રિયોના અતિ ઉપયોગ અને દુરુપયોગ માટે નહીં અને શ્રમ કર્યા વિના ગુપ્ત અને આનંદ લેવા માટે નહીં ”-એવું પણ કહ્યું છે, એ વાત કેમ યાદ નથી કરતા ?

આનંદ અને સુખની પણ હદ હોય કે નહીં ? અને તમને છે તેથી ઉત્તમ અને દિવ્ય આનંદ અને સુખ મેળવવાનું પણ શું મેં કહ્યું નથી ? પરંતુ એ દિવ્ય આનંદ અને એ દિવ્યસુખ કામ-ક્રોધનો નાશ કર્યા વિના ત્રણે શરીરો છોડ્યા વિના યા એમનાથી સંગરહિત થયા વિના અનુભવી શકાય નહીં એ સુખ અને એ આનંદ આ દુનિયામાં અને આ શરીરમાં પણ અનુભવાય છે અને ત્રણે શરીરો છૂટ્યા પછી એ દિવ્ય આનંદ અને સુખરૂપ થઈને નિત્યાનંદ અને નિત્યસુખમાં પણ સમાઈ જવાય છે

સાધનોરૂપ યુદ્ધ કરવું પડે અર્જુનની પેઠે ‘ નહીં લડુ ’ એમ બોલીને પ્રમાદી થવું ન ઘટે પ્રમાદ કરવો અને વિષાદ ગાને બળાપો કરવો તે ન ચાલે સ્વચ્છદીઓને તો માટે કહેવાનુંજ શું હોય ? ભગવાને પણ તેમને સસારમાં ધૂરા મૂક્યા છે આ બોધ છે મોક્ષની તમજાવાળા માનવીઓને માટે અર્જુનને કેવો વિષાદ થયો હતો તે જાણવા અર્જુનની વાણી અને એની વિષાદમય સ્થિતિ ખતાવતા સજ્યે જે કહ્યું તે જુઓ !

અહો યત મહત્પાપં કર્તું વ્યથસિતા વયમ્ ।

યદ્રાગ્વસુસ્તલોભેન હંતું સ્વજનમુચતાઃ ॥ (૧-૪૫)

યદિ મામપ્રતીકારમશશ્વં શસ્ત્રપાણયઃ ।

ધાર્તરાષ્ટ્રા રણે હન્યુસ્તન્મે ક્ષેમતરં મધેત્ ॥ (૧-૪૬)

एवमुक्त्वार्जुनः संरये रथोपस्थ उपाविशत् ।

विसृज्य सशरं चापं शોકसंविद्रमानसः ॥ (૧-૪૭)

સુમુક્તુ દંપતિ ! લગવાને છૂટા મૂકેલા સ્વચ્છંદીઓ, મૂખાઓ અને દુષ્ટાચરણીઓ આ વિશ્વમાં-અધારી રાતમાં ઉઘાય તેવીરીતે આત્મજ્ઞાનથી અજાણ્યાં ઉઘે છે, જ્યારે મોક્ષની તમજાવાળા માનવીઓ સાધન કરીને બનેલા પ્રદ્વનિષ્ઠ-ચેતીઓના માત્ર આ સંસારરૂપી રાત્રિમાં જાગે છે; કારણકે દુન્યવી નાશવંત આનંદો અને સુખો પ્રત્યે જોઈએ ઉદાસીન છે અને ઉઘતા વર્ણવેલા એ સંગારી માનવીઓ દુન્યવી આનંદો અને સુખો માટે પ્રવૃત્તિ અને ચેષ્ટાઓ કરી રહેલાં હોય છે દુન્યવી આનંદો અને સુખો દૂષિત હોય છે, કેમકે પરિણામે તેઓ શોક યાને દુઃખનુ રૂપ પારણ કરે છે, કામથી કામી થયેલાં માનવીઓને શાંતિ મળતીજ નથી, જ્યારે પ્રદ્વનિષ્ઠ ચેતીઓ-હજારે નદીઓને પોતાનામાં સમાવીને સમુદ્ર જેમ શાંત રહે છે, તેમ સર્વે કામનાઓ, જોમની આળ, નાક, કાન વગેરે દ્વારેથી જોમના અત કરણમાં પ્રવેશીને દુઃખી-સમાઈ જાય છે અને તેથી તેઓ શાંતિને પામે છે જે કોઈ માનવી કામનાઓને લ્યજીને રૂપડા વિનાનુ, અહંકાર અને ગમતા વિનાનુ, આ વિશ્વમાં પ્રવૃત્તમાન હોય છે અને જો કોઈ જીવાન પણ હોય તો તેને શાંતિ પ્રાપ્ત થાય છે, તો કુદરતે અને વૃદ્ધાવસ્થાએ અને સમારથી નકામાં કરી નાંખેલાને સાધન કરીને કામ-ક્રોધનો નાશ કરવાનુ શુ' અઘરું પડે છે ? તેમને કેમ શાંતિ ન મળે ?

માનવદેહમાં આવ્યા પછી સાધનો કરીને, કામ-ક્રોધનો ત્યાગ કરીને બ્રાહ્મીસ્થિતિમાંજ ત્રણે દેહને ત્યજવા અને નિત્યાનંદ, પરમ-સુખદ પરમબ્રહ્મતત્ત્વમાં સમાઈ જવું એજ માનવજીવનું છેવટનું અતિમ ધ્યેય છે. એ પદ પામ્યા પછી કરીને જીવને મોહ થતો નથી. એ નિર્વાણ બ્રહ્મપદ છે. ૐ

યા નિશા સર્વભૂતાનાં તસ્યાં જાગર્તિ સંયમી ।

યસ્યાં જાગ્રતિ ભૂતાનિ સા નિશા પર્યતો મુનેઃ ॥ (૨-૬૧)

આપૂર્વમાણમચલપ્રતિષ્ઠં સમુદ્રભાવઃ પ્રવિશંતિ ચદ્રત્ ।

તદ્વત્કામા યં પ્રવિશંતિ સર્વે સ શાંતિમાપ્રોતિ ન કામકામી ॥

(૨-૬૦)

વિહાય કામાન્યઃ સર્વાન્યુમાંશ્ચરતિ નિઃસ્પૃહઃ ।

નિર્મમો નિરહકારઃ સ શાંતિમધિગચ્છતિ ॥ (૨-૬૧)

एषा ब्राह्मी स्थितिः पार्थ नैनां प्राप्य विमुह्यति ।

स्थित्वाऽस्यामंतकालेऽपि ब्रह्म निर्वाणमृच्छति ॥ (૨-૬૨)

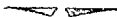
અધ્યાય અઠારમો અને પરમબ્રહ્મ યોગ સંપૂર્ણ.

“ ગીતા-બોધ યાને વ્યવસ્થિત વાર્તાલાપ ”

સમાપ્ત.

गीता भाषात्स्य अने समर्पण.

गीताशास्त्रमिदं पुण्यं यं पठेत्प्रयत्नं गुमान् ।
त्रिष्णो पदमवाप्नोति भयशोकादि वर्जित ॥ १ ॥

गीताध्ययनशीलस्य प्राणायामपरस्य च ।
नैव सन्ति हि पापानि पूर्वजन्म कृतानि च ॥ २ ॥

मलनिर्मोचनं पुसा जलस्नानं दिने दिने ।
सकृद्गीतान्भस्ति स्नानं सत्सारमलनाशनम् ॥ ३ ॥

गीता सुगीता कर्तव्या किमन्यै शान्तिविस्तरै ।
या स्वयं पद्मनाभस्य मुग्धपद्माद्विनि सृता ॥ ४ ॥

भारतामृतसर्वस्य त्रिष्णोर्वक्त्राद्विनि सुतम् ।
गीतागद्गोदकं पीत्वा पुनर्जन्म न विद्यते ॥ ५ ॥

सर्वोपनिषदो गावो दोग्धा गोपालनन्दन ।
पार्थो वत्स सुवीर्भोक्ता दुग्धं गीतामृतं महत् ॥ ६ ॥

एकं शास्त्रं देवकीपुत्रगीतमेवो देवो देवकीपुत्र एव ।
एको मन्त्रस्तस्य नामानि यानि कर्माण्येकं तस्य देवस्य सेवा ॥ ७ ॥

कायेन वाचा मनसेन्द्रियैर्वा ।
बुद्ध्यात्मनावा प्रवृत्ते स्वभावात् ।
करोमि यद्यन् सकल परस्मै ।
नारायणायेति समर्पयामि ॥

આરતી.

જય ભગવદ્ગીતે, જય ભગવદ્ગીતે,
હરિ-હૃય-કમલ-વિહારિણિ સુન્દર સુપુનીતે,

કર્મ—સુમર્મ—પ્રકાશિનિ કામાસક્તિહરા,
તત્ત્વજ્ઞાન—વિકાશિનિ વિદ્યા શ્રદ્ધા પરા.—જય૦

નિશ્ચલ-ભક્તિ-વિધાયિનિ નિર્મલ મલહારી,
શરણ્ય-રહસ્ય-પ્રદાયિનિ સખ બિધિ સુખકારી.—જય૦

રાગ-દ્વેષ-વિદારિણિ કારિણિ મોહ સદા,
ભવ-ભય-હારિણિ તારિણિ પરમાનન્દપ્રદા.—જય૦

આસુરભાવ-વિનાશિનિ નાશિનિ તમ-રજની,
દૈવી સદ્ગુણ દાયિનિ હરિ-રસિકા સજની.—જય૦

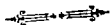
સમતા, ત્યાગ સિખાવનિ, હરિ-સુખકી બાની,
સકલ શાસ્ત્રકી સ્વામિનિ, શ્રુતિયોંકી રાની.—જય૦

દયા-સુધા બરસાવનિ માતૃ! કૃપા કીર્ત્તે,
હરિ-પદ-પ્રેમ દાન કર અપનો કર લીર્ત્તે—જય૦

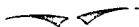
(ગીતા પ્રેસ, ગોરખપુરનો ઉતારો)

ઉપસંહાર

દુઃખને કોણ ઇચ્છે છે ?

“ગીતા વાર્તાલાપ યાને જો મુખી થવું હોય” નામક ગ્રંથના પાંચલાગનું વિસ્તૃત લખાણ પૂરું કર્યા પછી, “ઉપનિષત વાર્તાલાપ” લખવા માંડ્યો અને તેમાનો છેલ્લો મણકો “કૈવલ્યોપનિષત” ઉપરનો વાર્તાલાપ સંવત ૨૦૦૬ ના પ્ર-આ-શુ-એકાદશીના રોજ પૂરો કરતાં “બહુ લખ્યું; હવે હું લખવાથી ઉપરામ થાઉં છું” એવું મારું જોલવું લોકોએ સાલખ્યું પણ ખરું. છતાં કોઇએ એક મારા સ્વતંત્રમતનું નાનું પુસ્તક લખવાનું કહ્યું ત્યારે મેં જવાબ આપ્યો કે “મારો પોતાનો સ્વતંત્ર મત વેદથી શુદ્ધો નથી અને તેથી એવા પુસ્તકની જરૂર નથી.”

“ગીતા-બોધ યાને વ્યવસ્થિત વાર્તાલાપ” છેલ્લુંજ છપાશે અને કૈવલ્યોપનિષત કોણબણે ક્યારે છપાશે એ અનિશ્ચિત હોઈ આટલો ઉપસંહાર કરી લઉં કે-

શોકમુક્તિ, મંસારમંથમુક્તિ, મોક્ષભુક્તિ, નિર્વાણશાન્તિ, પરમાનંદ અને નિત્યાનંદપ્રાપ્તિ તથા ભેદનિવૃત્તિ પામીને સ્વહસ્તી મિટાવીને કેવળ પ્રદા સત્ય, જીનું નામ-રૂપ-ગુણ અસત્ય, પ્રતિપત્તિ સંબંધી વેદમાં કહેલું ભૂલચૂક વિનાનું Infallible કથન છે; કારણકે સૃષ્ટ્યારભમા આકાશવાણીથી ઇશ્વરે કહેલા વેદો, સૃષ્ટ્યારભમા ઉપ-જેલા રૂપિઓએ પ્રાપ્ત કરેલા હતા અને મુખપાકે રાખેલા તે અત્યારે છપાયા છે. એનાથી ભિન્ન કહેનાર માનવીનું કથન સત્ય નજ હોય.

સાયન્સના નામે યુરોપ અમેરિકાના તત્વજ્ઞાનાં કથનો વેદને મળતાં યાતો કાંઈક વિરૂદ્ધ હોઈ સમય વીતતાં બદલાયાં છે સ્વ.

અરવિંદ અને રમણ મહર્ષિના કથનો વેદાનુકૂળ છે તેમને વેદીઆ
 યા પુસ્તકિઆ જ્ઞાનવાગા કહેવા એ ખરેખર ભયકર ભૂવ છે, બદકે
 પાપ છે માનવજીવ અપણ હોઈ, એનું જ્ઞાન એની કક્ષાનુજ
 હોય અને આમ હોઈ એને સ્વતંત્ર કથનનો અધિકાર નજ હોય
 શકે દરેક ધર્મના પેગંબરોએ ભલે ગુદગુદ લખ્યું હોય પણ
 એ અપૂર્ણ હોઈ વેદથી વિલક્ષણ એમનાથી કહેવાયુજ નથી આ
 વાત વિચારકો સમજે છે

આ હાલતમા મારો સ્વતંત્રમગ પણ તેજ હોઈ શકે, કે જે
 ભગવાન શ્રીરામચન્દ્રજી અને શ્રીકૃષ્ણનો મત હોય, એમના ભક્તોનો
 જે મત હોય અને વેદાતીઓનો જે મત હોય તે તેથીજ હું મને
 પોતાને ભક્તોનો, ભક્તવિઓના કાવ્યોનો, ભક્તિનો તેમજ જ્ઞાનનો
 ચોર કહું છું ચોરનું પોતાનું શું હોય ?

આમ સ્વતંત્રરીતે નવું કહેવાનું કે નવું લખવાનું કે નવું
 પ્રચાર કરવાનું કોઈને રહ્યુંજ નથી સનાતનવેદધર્મમા જે છે તે
 બીજીરીતે બીજા મથાગાવડે, બીજા લેખવેાવડે આ દુનિયા પરના
 તત્વજ્ઞાનીઓ કહે છે, જેમા હેગલ, રાઉલ, શૉ આઈનસ્ટીન, રમણ,
 અરવિંદ, ગુપ્તર, ગુડરૉફ-અલ્ફ્રેડો, એક્સરેશોધક આંલિવરલૉજ,
 પુનવેટ્સ્કી વગેરેનો સમાવેશ થઈ જાય છે અને હવે પેદા
 થયેલા અને થવાના બધા તત્વજ્ઞાનીઓને તેજ કહેવાનું હશે
 અલબત્ત, સનાતન વેદધર્મથી વિરુદ્ધ કથનો એઓમાના જે કોઈના
 કાઈકે હોય તો એ મતવ્ય માફ નથી, એટલા સ્પષ્ટીકરણથી વધુ શું ?

ભગવાન ભુદના કાગથી 'આ વિશ્વ-એમાનું જગત અને
 એમાનું જીવોનું સસરણ, જેને સસાર કહેવામા આવે છે તે
 હું ખોથી ભરેલો છે અને એનો ત્યાગ કરવો જોઈએ' એવું પરપરાથી
 કહેવાય છે આગ્રહકરાચાર્ય પણ એમજ કહે છે અને બીજા
 વૈષ્ણવ આચાર્યોનું મતવ્ય પણ ગુદ નથી જ્યારે હું કહું છું કે -

“જગતને હું ખૂબી કહેવાય છે, તે જીવોને અધિકારિક સુખો પ્રતિ લઈ જવા માટે, તુલનાત્મક તુચ્છતા સમજાવીને જીવોના પ્રબોધ માટે કહેવાય છે આમ કહીને જીવોને અવિનાશી સુખ પ્રાપ્તિરૂપ-મોક્ષ-પ્રતિ લઈ જવાનો હેતુ સમાયલો છે અપાયુધી સુખો સો વર્ષોના આયુષના તેમજ દીર્ઘાયુધી સુખો-એ પરાર્થ વર્ષના આયુષના-ને પણ ગણકાર્યા નથી, કારણકે તે સુખો નાશવત છે

જો મારો-સ્વતંત્ર મત માનવામાં આવે તો તે એ છે કે -

આ વિશ્વ જીવોના સુખ માટે જ બનેલું છે જીવોને હું ખૂબી આપવા માટે બનેલું જ નથી હું ખૂબી ખૂબી પાડનાર જીવ જગતમાં સુખ મળ્યા પછી ચૂપ થઈ જાય છે, તે પ્રત્યક્ષ પ્રમાણથી જ છે જેમ પૃથ્વીમાંથી ખોદીને રતનને કાઢવામાં આવે છે, તેમ વેદરૂપ ગીતામાંથી ખોજ કરીને સુખ મેળવી શકાય છે શુદ્ધકૃપા ઈશ્વર-તુચ્છ અને આત્મસાક્ષાત્કાર ત્રણે પ્રકારના સુખો માટે અપેક્ષિત છે જીવોને શરીર અને શરીરમાં બુદ્ધિ એ સુખ લોગપ્રાપ્તિ માટે જ મળ્યા છે શ્રવણ, મનન, નિદિધ્યાસન અથવા સત્સંગસેવન, ભજન, હરિનામસ્મરણ જે અત્યારે પ્રચલિત છે, તેમાંના કોઈ રૂચિ પ્રમાણેના, બહુમાંથી એક ગ્રહણ કરીને આચારમાં મૂકો અને અજમાવો! અવિનાશી સુખને પ્રધાનસુખ સમજો! નિર્દોષજીવન જીવો! પુરુષાર્થ અને ઉત્તમ સાથે પ્રારબ્ધવશવર્તી બનો! સુખી થશે આ મારો નવો સ્વતંત્ર મત નથી શોકમુખ ધઈને સુખી થવાને જ શ્રીકૃષ્ણે અર્જુનને અશોન્યાનન્વશોવસ્ત્વમ્ થી શરૂ કરી ગીતા કહી છે અને તેથી જ તે સુખી થયો છે

જો ભકત હુઃખી છે તો ભગવાન પણ હુઃખી છે. હુઃખને કોણ ઇચ્છે છે?

જુઓ! પાડવોને રાજ્ય અપાવીને, મારીશીને ચિત્ત થયેલા ભેદને, બધાને પ્રેમપૂર્વક મળીને, દારકા મીષવતા શ્રીકૃષ્ણને કુન્તીએ પ્રેમાતુર શબ્દોમાં વિનંતિ કરી હતી અને માગ્યું હતું કે

વિપદ સન્તુ ન શશ્વત્તર તત્ર જગદ્ગુરો !

ભવતો દર્શન યત્સ્યાદપુનર્ભવદર્શનમ્ ॥

(શ્રી ભાગવત ૧-૮-૨૫)

અર્થાત્ “૯ જગદ્ગુરો ! તમે અમને છોડીને જાઓ છો, પણ તમારો વિયોગ અમને ખટકશે, માટે હું માગુ છું કે અમને દુઃખ પડ્યા કરશે કે જેથી આપના દર્શન અમને વારંવાર થયા કરે ” જે કે આ કથન એક અખળા નો બજાતુ છે, તો પણ ફાઇનુ છે કૃષ્ણની નિકટતાથી પાડવોને સુખ યતુ હતુ એ સુખને ટકાવી રાખવાને-શ્રીકૃષ્ણે એમના બધુવર્ગમા દ્વારકા જલુજ જોઈએ -એ વાતને નહીં ગણકારીને પોતાના સુખને માટે પોતાની નિકટ રાખવા ઈચ્છતી હતી માટે દુઃખ ઈચ્છતી હતી, છતા મર્મ તો સુખાનુભવનો જ હતો

દુઃખની ફરિયાદ કરનારાઓને પણ સુખ તો દુનિયામાંથીજ મળે છે આ દુનિયા જીવોના સુખને માટે બનેલી છે, એ સિદ્ધ થાય છે સુખ પણ પરમાત્માના ત્રણ સ્વરૂપો પૈકે ત્રણ પ્રકારનુ છે પરમાત્મા માયાવડે ક્ષર અને અક્ષર એવા બે રૂપવાળા અને ત્રીજા માયાનિર્ગુણ, અવિનાશીરૂપ છે આ ત્રણે સ્વરૂપને ભજનારા જીવો, અનુક્રમે-ક્ષર (સો વર્ષના અપાયુષી), અક્ષર (બે પરાધર્મવર્ષના દીર્ઘાયુષી) અને અવિનાશી સુખને ભક્તિના પ્રમાણમા મેળવે છે આ ત્રણે પ્રકારના સુખો પ્રાપ્ત કરવાનુ જ્ઞાન શીખવુ અપેક્ષિત હોય છે એ જ્ઞાન આ ગીતા-બોધને વિચારવાથી મળી શકે છે યોગીઓ જાણે છે કે પ્રલય પછી જીવો-પૃથ્વી યા લોકો અને શરીરો માટે પ્રાર્થના કરે છે, તે સુખ માટે છે

આ સુખોના બીજા નામો શોકમુક્તિ, સંસારબંધમુક્તિ અને વિમુક્તિ પણ છે મુક્ત અને છૂટાપણું યા સ્વતંત્રપણું, શોકરહિતપણું, અવરોધવંતપણું, સ્વાધીનપણું યાને કહો કે શરીર અને શરીરની અંતરનો સંઘાત-જ્ઞાનેન્દ્રિયો, પ્રાણો, તન્માત્રાઓ, મન બુદ્ધિ, ચિત્ત

અને અહંકારથી પણ સ્વતંત્રપણુ, અને વિમુક્તિ એટલે પૂર્વોક્ત સર્વે નામ-રૂપોથી રહિત, અસંગ, શુદ્ધ થઇને પોતાની અલગ હસ્તી મટાડીને સ્વસ્વરૂપ-બ્રહ્મમાં સમાઈ જવું તે, જેમ નદીઓ પોતાનાં નામો, આકૃતિઓ, ગુણો અને ચચળતારૂપી ગતિને મટાડીને પોતાના સ્વસ્વરૂપ જળધિમાં સમાઈ જાય છે તેમ સમાઈ જવું તે.

તો અત્રે એક પ્રશ્ન સહજ થશે અને તે એ કે-“આ અને પર તથા બીજી દુનિયાના સુખોને ત્યજીને, જનસેવાને ત્યજીને, હસ્તી મટાડીને, નિષ્ક્રિય થઇને બ્રહ્મમાં સમાઈ જવાથી શું લાભ?” એનો દૂકાણુમાં ઉત્તર એ છે કે-“કદાપિ નાશ ન પામે એવા સુખનો લાભ.”

અવિનાશી સુખને અવગણીને અને દીર્ઘાયુષી સુખને પણ નહીં જાણીને આ દુનિયાનાજ સુખોના અધિક લાભને મેળવવાને પ્રવૃત્તિમાન અમેરિકી અને યુરોપી તેમજ રૂસી પ્રજાઓ જે કરી રહી છે તે જુઓ! બીજાથી વધુ સુખ મેળવવાને અને પોતાના પ્રાપ્ત સુખને ટકાવવાને અને રક્ષિત રાખવાને પરસ્પર લજ્યાજ કરે છે. પ્રાપ્ત સુખથી તૃપ્ત નહીં રહીને, પ્રાપ્તસુખથી પણ વચિત થઈ જાય છે અને દુનિયાને દોઝખ કરી મૂકે છે અને તેવી માને છે આ દુનિયાથી અધિક સુખ શું અર્હીજ મળી શકે?

જેમ મુળર્થ-કારમીર-ઇગ્લાડ-સ્વિટ્ઝર્લૅન્ડ વગેરે સ્થળોએ અગાઉથી તૈયારી કરીને જવાય છે, તેમ સુખો માટે સાધનો કરવા પડે છે અને અર્હીથી ઉપરના લોકોમાં કારણશરીરવડે જવાય છે અપાયુષી સુખ આ લોકોમાં, દીર્ઘાયુષી સુખ શનિ-મંગળ વગેરે ઉત્તરોત્તર બ્રહ્મલોક સુધીના લોકોમાં અને અવિનાશી સુખ સ્વસ્વરૂપ-બ્રહ્મમાં મળી શકે છે જે સુખની વાછતા હોય તે સુખનો નિરાળો ઉપાય છે દેવલોક-શિવલોક-બ્રહ્મલોક-ગોલોક-વૈકુંઠ કાઢ્ય નિક નથીજ અરે! સુખનો ઉપાયજ ન કરો, સુખની ઈચ્છાજ ન કરો, જેવા હો તેવાજ રહો, તનથી-મનથી-બુદ્ધિથી ચિત્તથી જરાપણ

ચલાયમાનજ ન થાઓ. છતાં તમે આ દુનિયામાં સુખીજ રહેશો. જો ઉપાય કર્યો તો ઐચ્છિક સુખ કવચિત મળશે પણ ખર્ચ, પશુ જ્યારે એ ચાટ્યું જશે ત્યારે તેને પાછું મેળવવાના ઉપાયનો શ્રમ અને ચાટ્યું જવાનો વિયોગ દુઃખ ઉપજાવશે. અલગત્ત, શરીર કર્મ કર્યા વિના રહેતુંજ નથી અને તેને જ્યાં જેટલું સુખ શક્ય હોય ત્યાં તે સુખને ભોગવીને તૃપ્ત રહેવામાંજ સુખ છે. ગિલકુલ એકાંતમાં રહેનારા સમાધિમાં રહે છે. ‘પ્રવૃત્તમાન રહો! પ્રવૃત્તમાન રહો!’ એવી હાકલ મારનારા બુદ્ધિસાગરો ત્વદષ્ટિવડે જનતાને અજ્ઞાનથી એમના ધ્યેય તરફ દોરવા ચત્ત કરે છે અને અશાંતિ વધારે છે. જીવન સદા પ્રવૃત્તમાન છેજ. સુખ માટેજ મંન્યાસી થવાય છે તેનું શું? વિચારો.

અજ્ઞાન, દુષ્ટતા અને ક્રૂરતા બાળપણના શિક્ષણથી દૂર થઈ શકે છે “કામ-ક્રોધ-લોભ-મમતા-ઈર્ષ્યા અને અભિમાન” એ જેમ શરીર સાથે ભૂખ જન્મેલી છે, તેમ તેઓ પણ શરીર સાથે જન્મેલાજ હોય છે. જીવનનું ધોરણ માનવજાતમાં ઈચ્છા પ્રમાણે ઉંચુંનીચું થયાંજ કરે છે. યાદ રાખવું ઘટે કે જીવનનું ધોરણ ઉંચું કરી નાંખવાનું શિક્ષણ અને કર્મમાં પ્રવૃત્તિમય જીવન રાખવાનું વિધાન જ્યારે ભાવના અને પ્રવૃત્તિ હદ ઓળંગી જાય છે, ત્યારે માનવીઓ પોતાના ઉંચા જીવનને ટકાવવાને યા વધારવાને દુષ્ટ અને ક્રૂર બનીને બીજાના ભોગે ઇર્ષ-કપટ-બાળ-બુદ્ધિ વગેરે ઉપાયોથી પ્રવૃત્ત બનીને ઉંચું જીવન ભોગવે છે. બહારના દેશોમાં થાણાં જમાવાનો ગોરી પ્રજાનો હેતુ પણ એજ છે.

જેમ ભૂખને મિતાદાર વડે નિયમિત કરવી પડે છે તેમ પૂર્વોક્ત છ શુભોને નિયમિત રાખવા પડે છે. સમૂળા ત્યાજ્ય ભાવનાવડે સંયમિત ન કરવામાં આવે તો આ શુભો દુર્ગુણો બનીને દુનિયાને દોઝખ બનાવી મૂકે છે. ઉંચા જીવનને ટકાવવા અને વધારવા માટે કર્મ કરવાની પ્રવૃત્તિ સદૈવ પ્રજાએ કરી છે અને એનું કૃણ ભોગવતી પ્રત્યક્ષ થાય છે.

આ છ શુદ્ધોમા વિકારી થવાનો શુભ હોવાથી વેદાન્ત તેમને
 પદ્ધતિકારો કહે છે. તેમાના 'અભિમાન' કીર્તિ તથા પ્રતિષ્ઠાની
 ભાવનાથી વૃદ્ધિ પામે છે તે દ્વારા દુષ્ટર્મો થયા કરે છે આ
 વિકારોને નિયમિત કરવા જાળકોને અને સમૂળા તજવાનુ શિક્ષણ
 પ્રોત્સાહ અને વૃદ્ધોને અપાય તેજ દુનિયા સુખ આપનારી થાય અને
 માનવો શોકમુક્ત જીવન જીવે જાળપણથીજ આ શિક્ષણ અપાવુ
 જરૂરનુ છે

આ પ્રમાણે જ્યાં સુખવાંછુઓનો માર્ગ નિર્દેશિત
 કર્યા પછી “આ વિશ્વ જીવોને દુઃખ આપવા માટે
 બનેલુંજ નથી”-એવા મારા કથનને તમે સમજી શકશો.
 ક્યાંય દુઃખ છેજ નહીં; દુઃખ કોઈ ઇચ્છતુંજ નથી;
 દુઃખ તો તમે ઉપજાવો છો અને જો દુઃખ છે તો તેનું
 કારણ તમારી સુખ સંપાદન કરવાની અનચાલકત
 છે. શ્રીમદ્ ભગવદ્ ગીતા ભણ્યાથી તમે જરૂર સુખ
 મેળવવાનું શીખો છો.

આ વિશ્વ-સમસ્ત બ્રહ્માંડ-બ્રાહ્માણ્યંતર જ્ઞાનદો વૈ
 બ્રહ્મ છે. ‘एकोऽहं बहु इयाम्’ કહેનાર પોતેજ લીલામય,
 જ્ઞાતાનંદ અને સુખસ્વરૂપ છે. મૃત્યુલાયક માનવીઓ
 આ વિશ્વમાં શરીરને છોડવાને ઇચ્છતાં નથી. મૃત્યુને
 દંભથી પ્રાર્થે છે. તેઓને પણ અહીં સુખ છેજ. એવા
 આ વિશ્વને જગત-સમાર-પ્રપચ-નરવર-જાળ-દુઃખદ
 અને ત્યાજ્ય કહેવામાં આવે છે, તેનો હેતુ માનવોને
 મુકાબલે શુદ્ધબ્રહ્મમાં સમાધિ જવા માટે, અવિનાશી
 બ્રહ્માનંદ માટે, અખડાનંદ માટે, અધિકાધિક જ્ઞાનંદ
 માટે અને શાંતિ માટે છે. ❀

ભારદ્વાજ.

‘ગીતા વાર્તાલાપ’ અથ તથા ફંડની વિગિષ્ઠતાઓ

છે:-

છે:-

છે:-

(૧) અમારા પ્રકાશનોમા ધર્મ અને ભક્તિ પ્રચારનોજ મુખ્ય હેતુ છે, સતની વાણી દ્વારા મળતો સત્સંગનો લાભ પૂરો મળે છે

(૨) દ્રષ્ટાનો, ભક્ત ચરિત્રો અને ઉપનિષદોની કથાઓથી આજોયે અથ સમજવા જેવો છે, સાધારણ ભણેલાઓ, સ્ત્રીવર્ગ અને આમ જનતાને પણ સમજાય અને કિંમતે પોપાય તેવો છે

(૩) પાચ ભાગો મળી કુલે ૨૧૮૦ પાનાનુ આવુ ધાર્મિક વાચન ફક્ત રૂા હુ મા આપવામા આવે છે

(૪) પાચ વર્ષના ગાળામા હજારો પ્રતો અને અનેક આવૃત્તિઓ પ્રકાશિત થઈ ચૂકી છે, જે એની લોકપ્રિયતાની સાબીતી છે

(૫) ‘વાર્તાલાપ ફંડ’ મા આપેલા દાનોનો હિસાબ છપાવી બહાર પાડવામા આવે છે, દાનવીરોનુ લીસ્ટ પ્રકાશિત કરવામા આવે છે અને દાનદાતાઓને ભેટ પુસ્તક આપવામા આવે છે

નથી:-

નથી:-

નથી:-

(૧) અમારા પ્રકાશનોમા નફાની કે વેપારની દૃષ્ટિ નથી

(૨) એમા ખર્ચેલા તમારા નાણાનો હુરૂપયોગ થતો નથી

(૩) અમારા પ્રકાશનોમા પ્રેસબીલ સિવાય બીજો ફાલતુ ખર્ચ નથી

(૪) આપને કેઈપણ રીતે છેતરવાના નથી

(૫) ‘વાર્તાલાપ ફંડ’ મા આપેલા આપના દાનોનો જરાયે ગેરવહીવટ થતો નથી

તો

અમારા પ્રકાશનો -વાચો !

વચાવો !

વસાવો !

અને યથાશક્તિ યથાશ્રદ્ધા ‘વાર્તાલાપ ફંડ’ ની ઝોળી પ્રત્યે હાથ લખાવો !

દાનેન પાળિર્નતુ કર્મણેન ।